כל דהוה באשכבתא דרבי מזומן
לחיי העולם הבא (כתובות ק"ג ע"ב)

קונטרס

אשכבתא דרבי

בו יסופר מהסתלקות

כ"ק אדמו"ר הגאון האלקי מרנא ורבנא

שלום דובער

זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע מליובאוויטש

(כ' מר־חשון תרכ"א — ב' ניסן תר"פ)

ומהתחלת נשיאות בנו יחידו

כ"ק אדמו"ר גאון ישראל וקדושו מרנא ורבנא

יוסף יצחק

זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע

(י"ב תמוז תר"מ — יו"ד שבט תש"י)

רשמתי בזמנו בימי חורפי לפני כשלשים ושלש שנה, וחתום הי' באמתחותי עד היום ועל פי בקשת רבים מאנ"ש והתמימים נעתרתי להוציאו לאור בדפוס והוספתי עליו כעת הערות וביאורים, מקורות וטעמים לכמה מהנהגות רבוה"ק נשיאי חב"ד מדור דור ונלוה בסופו „חלק ההעתקות" אשר בו העתק צוואת רבנו הרש"ב נ"ע אשר לאנ"ש, והעתק קטעים וביטוים בודדים מכללות הצוואה מהניתן לגלות לכל והעתק אגרות קודש מכ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע שכתב לאנ"ש והתמימים בשנה הראשונה אחרי הסתלקות אביו הק' דבנו נ"ע

משה דובער [illegible] ציון נ"ע ריבקין

הוצאת ספרים "אוצר החכמה"
www.hebrewbooks.org

ברוקלין תשי"ג

ע"י חיים תשס"ב
הוצאה שני' עם הוספות — תשל"ו

הועד להדפסת ספר הזה, החליט להחיל מחיר הספר כפי האפשר, למרות היוקר הנורא שהאמיר עד כהיום כידוע, כי כל עבודתם הרבה בהוצאת הספר, הוא בכוונה טהורה ונקי׳, רק כדי לזכות את עולם התורני והחסידי בתוכנו המופלא של הספר. ועל החלטתם הזאת הוסיפו עוד החלטה לתת מהמחיר הכללי הנחה הגונה לבני הישיבות ודומיהם. ובלי ספק שהמעיינים מכל הסוגים שיעיינו בספר הזה, יכירו תודה וברכה להועד, בעד עבודתם הטהורה לטובת הוצאת והפצת הספר, להתברך בכ״ט בגשם וברוח.

◆

להשיג הספר, לפנות

ASHKAVTE DREBE

425 E 9th Street
Brooklyn, N Y 11218

כתובת המחבר·

Rabbi M. D. RIVKIN

706 Eastern Parkway
Brooklyn, N Y 11213

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע״י חיים תשס״ב

ואפריון נמטיי להרה״חים המכובדים בעלי דפוס „בלשון״ — ר׳ מרדכי שוסטערמאן ור׳ שלום דובער פויזנער, שהשתדלו בכל מרצם להוציא מתחת ידם דבר מתוקן ויפה. ברוכים יהיו

המחבר

Printed in the United States of America by

BALSHON PRINTING & OFFSET CO

480 SUTTER AVENUE BROOKLYN, N Y 11207

מוקדש לזכר קדושים, נשמות טהורות ועדינות
אשר נתק פתיל חייהם ע"י הנאצים הארורים במחנה טרעבלינקא

הרבנית שיינא

בתו הצעירה של כ"ק אדמו"ר הריי"צ נבג"מ

ביום ב' דר"ה תש"ג.

ובעלה

הרה"ח מנחם מענדל הכהן

בן הרבנית חי' מושקא — בתו של כ"ק אדמו"ר מהר"ש נבג"מ
ובן הרה"ח משה הכהן נ"ע האָרינשטיין

ביום כ"ה מר־חשון תש"ג

אמו הרבנית חי' מושקא

ביום י"ד אלול תש"ב

יזכרם אלקים לטובה עם שאר צדיקי עולם, וינקום נקמת דם עבדיו השפוך, וכפר אדמתו עמו, והקיצו ורננו שוכני עפר, בשוב ד' שבות עמו ע"י מש"צ בב"א.

מפתח לר"ת הכלתי מצוים כ"כ, הנמצאים בכרך הזה

אבי"ע — אצילות בריאה יצירה עשי'
אדמוה"ז — אדמו"ר הזקן.
אדמוה"א — אדמו"ר האמצעי.
אדמונ"ע — אדמו"ר נ"ע.
אד"ר — אדר ראשון.
או"י — אור ישר.
או ח — אור חוזר.

בדה"ש — בדי השלחן
בה"ל — באור הלכה (להח"ח)

גכתי"ק — גוף כתב יד קדשו

דא"ח — דברי אלקים חיים.

הגרי"פ — הגאון ר' ישעי' פיק
הה"מ — הרב המגיד (ממעזריטש)
הי"י — היום יום
הכ"מ — הריני כפרת משכבו

ז'א — זעיר אנפין

ט"ק — ט' קבין

יחו"ע — יחודא עילאה
יחו"ת — יחודא תתאה
יח"ס — יחידי סגולה
י'נ — ימים נוראים
ירושת"ו — ירושלם תבנה ותכונן

כק"ש — כבוד קדושתו שליט"א

לקו"ד — לקוטי דבורים

מלמעלמ"ט — מלמעלה למטה
מלמטלמ"ע — מלמטה למעלה
מל"ח — מיועד להיות חתן

נ"כ — נושאי כלי
סנט"י — סדר נטילת ידים
ספ"י — סבר פנים יפות

ע"ק — עצת קדשו
עט"ז — עטרת זקנים
עה"ש — ערוך השולחן

פ"כ — פתיחה כוללת
פע"ח — פרי עץ חיים

רבוה"ק — רבותינו הקדושים
רה"ג — רבנו הגדול
ר"ח — ראשית חכמה. ראש חדש
רי"ע — ר' יעקב עמדין
רי"ק — ר' יעקב קאפיל
רנ"ע — רבנו נ"ע

שלה"ק — של"ה הקדוש
שמו"ר — שמושא רבא
שעה"כ — שער הכולל

תו"א — תורה אור
תמ"ד — תמים דעים

אל המעיינים הנכבדים

עיניכם יראו בזה שת"ל עלה בידינו לקיים הבטחתנו שהבטחנו עוד לפני כשנה במכתבינו הכללים להוצאת הספר „תפארת ציון" מאת מו"ר המחבר שליט"א, שאחרי הוצאת הספר „תפארת ציון" נשתדל להוציא לאור בהוצאה שני' את הספר הנפלא „אשכבתא דרבי" ג"כ מאת מו"ר המחבר שליט"א, אשר לפני עשרים ושתים שנה כשיצא לאור בפעם הראשונה, עשה רושם אדיר על כל המעיינים בו, וקנה לו שם טוב בעולם, והרבה מגדולי דורנו מכל הסוגים הפליאו את הספר מאד, וכעת כשאזל מן השוק הנה רבו מאד הדורשים עליו. ואנו מודים לא־ל ית' שגלגל זכות זה על ידינו להוציא לאור ספר הנפלא הזה, לזכות את הרבים לעיין בו. ואנו מאמינים באמונה שלמה שזכות רבוה"ק — רבינו אור עולם אדמו"ר הרש"ב נ"ע, ובנו אדמו"ר הריי"צ נ"ע — תגן עלינו, ועל כל המתעסקים בהפצת הספר הזה, ועל כל המעיינים בו, להתברך בכל טוב מנפש ועד בשר בכל פרט, מתוך ישועת כלל ישראל בכל מקום שהם.

בשם חברי הועד להוצאת הספרים „תפארת ציון" ו„אשכבתא דרבי"

הרב יצחק צבי הכהן פלדמן, יו"ר

הרב חנוך לובלינג, סגן

הרב יונה בלמנפרוכט, סגן

הרב אברהם גרינוואלד, סגן וגזבר בפועל

הרב ירחמיאל מנדלבוים, מזכיר

אד"ר תשל"ו

דברים אחדים להוצאה שני׳ מאת המחבר שליט״א

מעומק לבי הנני להביע בזה רגשי תודותי וברכותי, להני צנתרא דדהבא, רחימי נפשאי, הרבנים והעסקנים המופלאים, חברי הועד להוצאת ספרי „תפארת ציון״, אשר עוד אשתקד כשהגישו להעבודה של הוצאת ספר „תפארת ציון״, הנה במכתביהם הכללים הראשונים ובהמודעות, הודיעו והבטיחו (מדעת עצמם, ללא הצעה — וגם ידיעה — ממני) שאחרי שיוציאו אי״ה לאור הספר „תפארת ציון״, יוציאו אז — בעזרתו ית׳ — בהוצאה שני׳ גם את ספרי „אשכבתא דרבי״ (שיצא לאור לפני עשרים ושתים שנה) אשר כבר אזל מן השוק ורבו הדורשים עליו. וכעת הם מקיימים הבטחתם באמונה ובחפץ לב, והספר „אשכבתא דרבי״ מוכן לצאת לאור בקרוב ממש (עם איזה הערות קצרות נוספות שמסרתי להם כעת). ומקוה אני שהמעיינים הנכבדים מכל הסוגים, ירוו נחת בעיונם בספר זה, ויכירו לי תודה, כמו בהוצאה הראשונה לפני עשרים ושתים שנה, שקבלתי אז עשרות מכתבי תהלה ותודה מכמה רבנים גדולים ואנשים אנשי שם (אף מאלו שאין להם שום שייכות למפלגה חסידית) בהפלאת הספר והודאה עבור המציאי הספר אליהם.

אין מלים בפי להביע רגשי תודותי לחברי הועד הנ״ל, אשר יודע אני די, כמה טרחו ועמלו בהוצאת הספר „תפארת ציון״ שיהי׳ כלול בהדרו, וכן כעת בהוצאת הספר „אשכבתא דרבי״. למרות שכל אחד מהם עסוק וטרוד במשרדו ועסקיו בכלל, הנה הקדישו כל אחד זמן רב, ולא חסו על הזמן ועמלם, ועבדו בלי לאות בעבודת הוצאת הספרים האלו, שיהי׳ עצהי״ט בתכלית ההידור והיופי. יקר הוא אצלי ונחת מנחת אנכי, לראות ידידותם ומסירותם הפנימית והנאמנה אלי, אשר תמיד חפצם רק לגרום לי נייחא דרוחא. יתברכו כולם מהא־ל הטוב בכל מילי דמיטב, וישלח להם השי״ת עזרתו מקודש להצליח בכל אשר יפנו לטוב, ויראו רב נחת אמיתי מצאצאיהם בכל פרט בגשם וברוח, מתוך שמחה ושלות הנפש, ומתוך ישועת כלל ישראל בכל מקום שהם.

פי המ.ד.ב.ר. אליכם = **משה דובער ריבקין**

אד״ר תשל״ו

דברים אחדים אל ידידינו אנ"ש היקרים.

הקונטרס „אשכבתא דרבי" עם השער אשר בראשו הנתון לפניכם בזה, מונח הי' חתום באמתחותי זה כשלשים ושלש שנה, את כל הקונטרס הזה דשמתי בשלהי קייטא תר"פ, ז"א כחצי שנה אחרי הסתלקות כ"ק רבנו אור עולם מרנא ורבנא, שלום דובער זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע מליובאוויטש. בעודני נמצא כולי תחת הרשמים העזים והנוראים של הימים, השעות והרגעים האחרונים של רבנו נ"ע בעלמא דין, אשר זכיתי אז להיות היחידי לעמוד לפני מטתו השלמה בימים האחרונים לפני הסתלקותו (הוא השבוע האחרון ממוצש"ק ויק"פ כ"ג אדר עד שנגנז ארון הקודש ביום א' צו ב' ניסן) וזכיתי לשמוע דבריו הק' אשר יצאו אז מפיו וגם לראות מקצת מהנהגותיו בכמה ענינים.

מטרת רשימת קונטרס זה בשעתו, וכוונתו, ניכרת מתוך המעשה באופן רשימתו, שהוא בצורת יומן, להיות הרשום בו יום־יום למזכרת עד לעצמי, ואף כי קבעתי „שער" בראשו וגם קראתיו בשם (אשכבתא דרבי) יא עלה מעוכם על דעתי אף להראותו למי שהוא, הן לשם קריאה בעלמא והן להעתקה, ומה גם להדפיסו ולהוציאו לרשות הרבים. ואכן מאז ועד עתה, משך תקופה של למעלה משלשים שנה לא שזפתו עין, זולת כ"ק אדמו"ר נבג"מ אשר בשוחחו עמי בסוף אלול תר"פ על אילו ענינים מזמן ההסתלקות גליתי לו אז על הקונטרס, ובקשני להביא את הקונטרס אליו. הקונטרס הי' אצלו ימים אחדים, וכשהחזירו אלי הביע שביעת רצון מרובה והכרת תודה עבור זה. ומאז הי' הקונטרס חתום אצלי, ואתו עמו נדדתי ממדינה למדינה ומגולה לגולה, עד בואי לאמריקה בקיץ תפר"ח.

בשנת תרצ"ה פנה אלי הקדוש הרב יחזקאל פייגין הי"ד. — עורך למדור החסידות אשר לקובץ „התמים" אשר יצא אז בווארשא —. ובקשני עפ"י הצעת כ"ק אדמונ"ע שאמציא לו את הקונטרס למען הדפיסו כולו או מקצתו בקובץ הנ"ל, אבל לא איסתייעא מילתא, כי בהיות הקונטרס בידי כ"ק אדמונ"ע איזה ימים, הרגישו כי הרבה בבכיות באותם הימים, וזה גרם לחלישות משונה לגופו החלוש והשבור מכבר, וע"כ משכו ידם מהדפיס

את הקונטרס, בכדי שלא יהיו הדברים למראה עיני אדמונ"ע תמיד, ומאז נשאר הקונטרס שוב חתום באמתחותי

אחרי הסתלקות כ"ק אדמונ"ע עוררני כ"ק אדמו"ר הרמ"מ שליט"א פעמים אחדות שכדאי וראוי הי' להדפיס את הקונטרס למען זכות בו את נפשות אנ"ש יהתמימים המשתיקקים לדעת מאשכבתא דרבי, רבנו נ"ע, ומתוך דברי כ"ק שליט"א התבוננתי גם אני בעצמי בדרכי ההשגחה במה שנוגע לקונטרס הזה, כי למרות כל הטלטולים והנדודים במשך שנות החירום של מלחמת־עולם הראשונה, בהם נאבדו כל הכתבים שלי, כתבי קודש דא"ח רבוה"ק נ"ע יקרי המציאות, וכן ספרי וכל רכושי, הכל הי' לבז ואין זכר למו, הנה הקונטרס הזה ניצל דרך נס מכליון ואבדון, ואמרתי בלבי הנהגה נסית זו אולי בזכות הרבים היא, כדי להרוות ולהשביע רצון אנ"ש אשר כלתה נפשם לדעת מאשכבתא דרבי רנ"ע, ולכן החלטתי להעתיקו ולמוסרו לדפוס אמנם סבות וטרדות מטרדות שונות עכבו עלי ומנעוני מגשת אל העבודה. ברם בקיץ שעבר הקדשתי את שעתי הפנוי' בימי החופשה, והעתקתי את הקונטרס והכינותיו לדפוס. ובהגישי את הקונטרס לשולחן אנ"ש האהובים, הנני מוצא לנכון לעמוד בפתח שער הקונטרס, בבירור אי־אלו דברים, בצרוף מקצת דברי התנצלות מצדי.

א) הקונטרס עם השער אשר בראשו, כמו שהוא כעת בדפוס לפניכם הנהו בסגנונו, סדורו ולשונו, כמו שרשמתי אז בקיץ תר"פ, לא שניתי לשונו אף ב"כי הוא זה", לבל ישונה טעמו, ולבל יפיגו רגשי הנפש המבצבצים מתוך השטים ומבין השטים, מסגנונו ולשונו שכתבתי בעודני נמצא תחת הרשמים הנוראים של ההסתלקות.

לא השמטתי שום דבר ומקרה איזה שהוא, אף דברים אשר כשהם לעצמם אולי אין בהם ענין כ"כ. כי בשבילי כל דבר וכל מקרה אף קל הרשום בזה, יקר וקדוש הוא ובעברי על הרשימות האלו, כמו חי עוברת ונצבת לנגד עיני כל פרשת התקופה הנוראה ההיא, על כל חוויותי' המזעזעות, פרשת אלו הימים והרגעים עת עמדתי לפני מטת רנ"ע בשעה שמסר נפשו הק' לא־ל אלקי הרוחות בקדושה ובטהרה. ולא אפונה שאנ"ש האהובים, בעיינם בקונטרס הזה, גם הם יראו בעיני רוחם המחזה הנורא ההוא, וירגישו גם הם מאותם רגשי הנפש המפעפעים מתוך שורות הקונטרס, עד כמה שהצלחתי לבטאם בכתב. ובלי ספק גם ידינוני לכף זכות אם ימצאו איזו בקורת בסגנון הקונטרס, לשונו ודקדוקו. כי כמובן בעת רשמי את רשמי אלו אז, לא הי' בדעתי כלל לדקדוק וליופי הלשון, כי רק אל התוכן היתה דעתי נתונה להיות לי לזכרון עד. וכל הדן כו'.

ב) בהעתקתי את הקונטרס למוסרו לדפוס, הוספתי בשולי הגליון הערות, בבאור טעמים ומקורות לאי־אלו מהנהגות רבנו ואבותיו הק' נ"ע, כפי שעלה בדעתי בעת ההעתקה לפי קט שכלי ומעוט ידיעתי *) אולם לא עלה בידי להציע כל הדברים לפני כ"ק אדמו"ר הרמ"מ שליט"א, (מלבד איזה ענינים שהצעתי לפניו וקבלתי הסכמתו) מריבוי העבודה העמוסה עליו, ומשא העם העומדים עליו מבקר ועד ערב, אשר ממש רגעיו ספורים. ואני בעצמי חס לי להרהיב ולומר שירדתי לסוף דעת רבוה"ק לכוון לטעם הנהגותיהם וע"כ הרשות נתונה למעיין לשקול בעצמו את הדברים הנאמרים בהערותי, לקבלם או לדחותם, ובפרט שרוב ההערות הם בענינים דח"ר מאו"ח דלא קאימנא ולא עסיקנא בהם כעת, ורובם הם ענינים הצריכים בקיאות בספרי רבותינו האחרונים, ואנא גברא ערטילאה, ועל ה„ראשונים" אני מצטער דלא גמירנא להו, ומה גם ספרי האחרונים, ויכול להיות שכבר דנו האחרונים באיזה מהענינים הנזכרים בהערותי, ומבקש אני בזה מטו מרבותינו האחרונים.

ג) בסוף הקונטרס ב„חלק ההעתקות" ימצא המעיין העתקות מענינות מאד. ומהם חלק צוואת רנ"ע לאנ"ש ולבנו אדמונ"ע בהנוגע לישיבת תומכי־תמימים ושאר מוסדי הקודש, אשר כחדש ימים אחרי ההסתלקות ניתן מיד אדמונ"ע ההעתק לפרסמה בין אנ"ש וכן קטעים אחדים וביטוים בודדים מכללות הצוואה מהניתן לגלות לכל, (אשר עד כה עוד לא נתפרסם כלום מזה) אשר לקטתי מרשימותי הנשמרים באמתחתי זה כשלשים ושלש שנה אשר זכיתי אז להיות מהיח"ס שכ"ק אדמונ"ע הראה כל הצוואה כולה בכתי"ק רנ"ע, ורשמתי אז לעצמי כמעט בלשון רנ"ע, כנזכר בפנים הקונטרס. וכן ימצא המעיין בזה העתק מכתבים אחדים נפלאים בדברים חוצבים להבות אש מכ"ק אדמונ"ע, שכ' להתמימים ואנ"ש אחרי הסתלקות אביו הק' רנ"ע, אשר אף כי אצל אחדים מאנ"ש נמצא מכבר העתק מאיזו מאלו המכתבים, אבל הם משובשים מאד, לא כן ההעתקות אשר אני נותן בזה, שהם העתק הראשון מגכתי"ק אדמונ"ע. כן הכנסתי בסוף חלק ההעתקות, העתק מכתב מפריז, מאחד מאנ"ש שהי' מתושבי ראסטאוו, שכתב לכ"ק אדמונ"ע בשנת

---

*) וכידוע שכל הנהגה ואף כל תנועה ממש, הירה אצר רבוה"ק מדודה ומכוונת בכוונה מיוחדה, ובאחד הערבים בקיץ תרע"ז זכיתי שכ"ק אדמו"ר נ"ע שח עמי שעה ארוכה ע"ד זה, איך שאצל אביו רנ"ע כל הנהגותיו וכל תנועותיו מדויקים ומכוונים עפ"י קבלה, או גם עפ" נגלה, שהחמיר ע"ע לצאת גם דיעה שלא הובאה בשו"ע להלכה והראה לי אז בפע"ח ובשלה"ק על איזה הנהגות רנ"ע, שלכאורה הם נראים רק כעין הרגל טבעי ובאמת הם בכוונה ומכוונים עפ"י קבלה

תש״ח, אחרי שעלה בידו להמלט על נפשו מארץ הדמים לאייראפה, אשר בו מתאר בפרטות המס״נ הרבה של אחדים מיקירי אנ״ש בשנת ת״ש כשהוכרחו עפ״י גזירת הרשות לפנות עצמות קדושים של רנ״ע לביה״ק אחר, אשר בלי ספק ימצאו אנ״ש גם בזה ענין רב.

ד) בסוף הכרך הזה הכנסתי שלשה קונטרסים, מרשימותי בהלכה, אשר התלמידים שי׳ במתיבתא תו״ד מדפיסים מזמן לזמן מימוגרף באיזה מאות עקזמפלרים מן הדברים שאמרתי לפניהם בשעורי, מוקדש לזכר נשמות קדושות וטהורות, שני אחי היקרים מהתמימים שלמדו בליובאוויטש, ואחותי היחידה היקרה, אשר נהרגו על קדה״ש המה ומשפחותיהם ע״י הרוצחים הנאצים הארורים ימ״ש כשכבשו עיר מגורם יקטרינסלוב, ולא נודע לי גם יום היא״צ שלהם. הי״ד ותנצב״ה , וזכרם יהי׳ ברוך לעד.

ומעומק לבי נתונה בזה תודתי לחברי ה״ועד להדפסת הקונטרס״, אשר השתדלו לאכשר הדפסת הקונטרס, ובראשם ידי״נ הגביר המפורסם ר׳ יודל שי׳ גוראר׳, ברא בוכרא להחסיד המפורסם, הגביר הנודע בשמו, ר׳ שמואל גוראר׳ ז״ל. ולידידי נפשי הגבירים העסקנים המפורסמים בכל עניני העיר בכלל, ובעניני אגודת חב״ד בפרט, בעיר שיקאגה, ר׳ שלמה שי׳ פאלמער, ור׳ אהרן שי׳ ריסמאן. ולחתני יחידי חביבי הרה״ג המפורסם, המצוין בכשרונותיו, סייפא וסכרא רבא, מוהר״ר אהרן בן ציון שליט״א, בהרב הגאון המפורסם ר׳ משה ז״ל, שורין, שהי׳ לי לעזר רב בעת ההדפסה. כולם יתברכו ממעין הברכות בכל מילי דמיקרי מיטב, וזכות רבוה״ק נ״ע תגן עליהם.

ונודה לה׳ הטוב ומטיב, יאת רגלי הסידיו ישמור, אשר לא הסיר שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו, והקים לנו מושיע מזרע מלכות בית דוד רבוה״ק זי״ע להמשיך שושילתא דדהבא, הוא ניהו כ״ק אדמו״ר גאון ישראל הרמ״מ שליט״א, יאריך ימים על כסא ממלכתו, ותכון מלכותו להפיץ מעיינות אור ותורת הבעש״ט ואבותיו הק׳ זי״ע, ולנהל עדת החסידים מתוך הרחבה והצלחה מרובה עד כי יבא שילה בב״א זכות רבנו ובנו אדמונ״ע תגן עליו ועל כל קהל עדת החסידים בתוך כלל ישראל בכל מקום שהם. וזכותם תעמוד גם לי ולביתי לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה, במצות ובחסידות מתוך הרחבה ורב נחת בגו״ר

פי המדבר. אליכם — **משה דובער בן אסתר, ריבקין**

יום שהוכפל בו כי טוב כ״א כסלו תשי״ג ברוקלין ניו יארק

וזאת למודעי, כי בכל מקום שנזכר בכרך הזה רבנו הגדול או בר"ת רה"ג, הן בגוף הקונטרס והן בהערות, הכוונה על רבנו הגדול אדמו"ר הזקן בעל התניא והשו"ע. ובכל מקום שנזכר רבנו סתם או בר"ת רנ"ע (רבנו נ"ע) הן בגוף הקונטרס והן בהערות, הכוונה על רבנו אדמו"ר הרש"ב נ"ע ובכל מקום שנזכר בגוף הקונטרס אדמו"ר שליט"א או כ"ק שליט"א או בר"ת כק"ש (כבוד קדושתו שליט"א) הכוונה על אדמו"ר הריי"צ נ"ע אשר בעת שנרשם הקונטרס הי' עוד בחיים היותו בעלמא דין, ובהערות וההגהות שנ־תוספו כעת אחרי הסתלקותו נזכר בשם אדמו"ר נ"ע או בר"ת אדמונ"ע (אדמו"ר נ"ע).

מפתח הקונטרס

שער הקונטרס (כמו שנרשם בשעתו אלול תר"פ) 1
מסבת סעודת פורים, איר ליום עש"ק תשא 5
שוטרי הממשלה נכנסים בבית רנ"ע בעת המסיבה 8
דבורי רנ"ע ידבנו נ"ע „מיר וועלין גאנץ זיין מיט די גאנצע יציאה יהתפשטות 8
מאמר ראשית גוים כו' בעת הסעודה, אשר תוכנו הוא שקליפות אינם מציאות אמיתי 10
מוצש"ק תשא שהתחיל לכתוב הצוואה 12
יום ג' ויק"פ 12
אור ליום עש"ק ויק"פ שהתחיל להרגיש חלישות וקצת חום 13
עש"ק ויק"פ, בקור הרופא 13
ש"ק ויק"פ 15
מוצש"ק ויק"פ נתעלף, והמחלה התגברה 15
יום א' ויקרא 16
הנהגותיו לנט"י דשחרית 16
הנהגותיו בהנחת הטו"ת 21
הנהגותיו בתפלה 50
הנהגותיו בחליצת התפילין 58
הנהגותיו לנט"י דסעודה 58
יום ב' ויקרא בקור הפר"פ. ושיש חשש טיפ"ס 71
הנהגותיו לתפלת מנחה 75
יום ג' ויקרא 78
יום ד' ויקרא 79
יום ה' ויקרא. הפר"פ והרופאים מחמירים מאד 80
אור ליום עש"ק ויקרא נשמע ממנו הרבה דבורים בדא"ח 81
עש"ק ויקרא 82
סדר התפלה שלו בעש"ק 83
ליל ש"ק. קדוש. וקשעהמ"ט 87
ש"ק ויקרא 89
מוצש"ק ויקרא בתוך הדבורים שהי' קשה לברר הי' נשמע תיבות התחברות פון יחו"ע און יחו"ת 91

במוצש״ק בשעה 10 אמר: „איך גיי אין הימעל די כתבים לאָז איך פאַר
איך נעמט מיך אין זאל וועלון מיר זיין אין איינעם״ 92
מעתיקים מטתו להקאביניעט, ושם עשה הבדלה על קאפע 92
מרחש בשפתיו ונשמע ממנו ואהבתם את ד׳ אלקיכם 92
מברך את בנו אדמונ״ע ונכדותיו בנשיאות כפים על ראשם 93
הנשימה הולך ונחלש ואדמונ״ע צועק בקול טאַטע טאַטע. והי׳ כן איזה
פעמים, עד שהי׳ ניכר לכל שהוא גסיסה האחרונה, וכל העומדים
צועקים בקול שמע ישראל, ונשמתו הק׳ עלתה השמימה בקדושה
ובטהרה 94
מוצאים תיכף הצוואה עם הצעטיל המיוחד אשר לבנו אדמונ״ע שהי׳
מונח הכל מוכן בשולחן הכתיבה שלו 95
ההכנה להתעסקות 95
הטהרה 96
הכהנים התירו לעצמם להיות בעת הטהרה 97
הלוי׳ 103
בעת שהורידו גופו הק׳ להקבר, התנה בנו אדמונ״ע שיהי׳ מותר לפנותו
אצל קברי אבותיו הק׳ 103
שבעה. תפלות אדמונ״ע לפני התיבה בדביקות ואריכות מאד 104

התחלת נשיאות בנו כ״ק אדמו״ר נבג״מ

מאמר הראשון מאדמונ״ע לפני א׳ התמימים בש״ק צו שבו נשלם השבעה 104
קטעים מענינים מהמאמר הנ״ל 107
אדמונ״ע מראה חלק מצוואת רנ״ע עם הצעטיל המיוחד אשר לו, לאחדים
מזקני אנ״ש המקורבים 114
ליח״ס מאנ״ש המקורבים ביותר מראה אדמונ״ע כל הצוואה כולה 114
חה״פ הסדרים וכל סעודות יו״ט בבית רנ״ע 115
מאמר מאדמונ״ע בש״ק יום ראשון דחה״פ לפני אחדים 115
מאמר בליל אחש״פ לפני כל אנ״ש 116
צוואת רנ״ע משנת תרח״מ. וקטעים מענינים ממנה 116
ידיעה שהבתים בהחצר דליובאוויטש נשרפו. ואדמו״ר ואמו נ״ע מקבלים
הידיעה בשמחה 117
אדמונ״ע מעתיק חלק מצוואת רנ״ע אשר לאנ״ש ומוסרה להפיצה בין
אנ״ש 117
מכתב כללי בחתי׳ אחדים מזקני החסידים לכל מקומות מושב אנ״ש 117
מכתבים כללים מאדמונ״ע להתמימים ואנ״ש המודיעים מההסתלקות,
ודברי התעוררות 118
מאחרי שבעה הולך אדמונ״ע פעם ופעמים בשבוע על ציון אביו רנ״ע 118

בל"ג בעומר חוזר מאמר דא"ח ביחידות על ציון אביו רנ"ע, ואח"כ בבואו לביתו אומר מאמר דא"ח לפני אחד התמימים 119
הזהרת אדמונ"ע להשמש דביה"ק שיעתיק דירתו מביתו הסמוך להציון 120
קשורי התנאים של בתו הבכירה של אדמונ"ע 120
חדש תשרי תרפ"א. סדר הימים הנוראים. ומסיבות שמח"ת עם שיחות קודש 121
מחלת אדמונ"ע בחדש כסלו באופן רציני מאד 122
אדמונ"ע כותב ב' מכתבים קצרים ראנ"ש והתמימים לכבוד חג הגאולה י"ט כסלו 123
חתונת בתו הבכירה תחי' בעש"ק י"א סיון תרפ"א 123

מפתח לחלק ההעתקות

צוואת רנ"ע אשר לאנ"ש ולבנו אדמונ"ע ע"ד תומכי תמימים ושאר מוסדי קודש 129
קטעים וביטוים בודדים מכללות הצוואה מהניתן להגלות לכל 130
מכתב זקני החסידים לכללות אנ"ש מהסתלקות רנ"ע וקבלת הנשיאות של אדמונ"ע 132
מכתב כללי הראשון מאדמונ"ע להתמימים אחרי הסתלקות רנ"ע 134
מכתב כללי הראשון מאדמונ"ע לאנ"ש אחרי הסתלקות רנ"ע 136
מכתב כללי מאדמונ"ע לאנ"ש והתמימים ליום הילולא רבא הראשון ב' ניסן תרפ"א. 140
מכתב אדמונ"ע מתמוז תרפ"א להתמימים דווארשא. אחרי קבלו אז הידיעה מהתיסדות ישיבת תומכי תמימים שם 144
מכתב מאחד מאנ"ש המתאר בפרטית איך שבשנת ת"ש פינו עצמות קדושים של רנ"ע להבי"ע החדש בראסטאוו 145

ענינים הנזכרים והמבוארים בההערות

הערה א:

מה שחדש אדמוה"ז בדרך החסידות חב"ד, על דרך נשיאי חסידי פולין וואלין כו'.

ענין מנהג רנ"ע ליסב בסעודה ברבים עם אנ"ש בשלשה פרקים בשנה. בשמח"ת, פורים. י"ט כסלו.

הערה ו:

טעם למנהג רנ"ע לאמר „לחיים ולברכה", במקום הניסח „לחיים טובים ולשלום" דנהוג עלמא.

הערה ח:

ענין ד' רנ"ע לאדמונ"ע במסבת פורים האחרון „מיר וועלין גאנץ זיין מיט די גאנצע יציאה והתפשטות".

הערה יג:

ענין שינת ארעי שנהג רנ"ע בכל ליל ש"ק.

ענין שינת אדמוה"ז בכל עש"ק קודם הכנסת ש"ק.

באור ספור המפורסם מהה"מ עם ר' אהרן הגדול

הערה טו:

טעם לאופן הנהגת רנ"ע בהגבהת הידים לנט"י והחילוק באופן ההגבה בין נט"י דשחרית לנט"י דסעודה.

באור ענין ג' מיני נטילות, דשחרית, ולסעודה, ולתפלה, וענין נט"י לסעודה דשבת. מאגה"ק דאדמונ"ע.

הערה יז:

טעם למנהג חב"ד שלא לעשות עטרה על הטלית גדול.

הערה יח:

טעם על מנהג רנ"ע לכרוך הרצועה המהדקת הש"י להקיבורת, לא על התיתורא רק על המעברתא.

בדין אם עשיית המעברתא צ"ל ע"י בר קשירה דוקא.

באור ד' גדול אחד שהביא בס' קה"ס שהסופר שעושה תפילין דר"ת, צריך שהוא בעצמו ג"כ יניח תפילין דר"ת, ואל"ה לא הוי בר קשירה לענין זה.

תירוץ לקושית האחרונים לענין קטן דלכתיבת תפילין לא הוי בר קשירה ולענין שחיטה וכתיבת גט הוי בר זביחה ובר כריתות.

גדר ענין מעשה קטן שהוא מעשה עבירה, שהוא איסור חפצא בלא איסור גברא.

תמיה על המנהג כשחולצין התפילין קופלין הרצועות על המעברתא ואפי' על הקשרים דש"י וש"ר, דבפשטות אין נכון לעשות כן.

הערה יט:

טעם על מנהג רבוה"ק לעשות הפסק בהכריכות שעל הזרוע, וגם טעם על אופן ההפסק מתחלה חצי כריכה וב' שלימות ואח"כ ד' שלימות וחצי כריכה. גם טעם בכלל על מספר ז' כריכות על הזרוע.

הערה כא:

טעם על מנהג רנ"ע שקודם הנחת הש"ר הי' כורך כל מותר הרצועות על כף וגב היד. ועוד קשר והדק היטב, אשר לכאורה הוי הפסק

באור ד' המג"א ורה"ג בטעמו של האריז"ל לכרוך הכריכות שעל הזרוע קודם הנחת הש"ר דלא כפסק הטור והמחבר *)

טעם על הכרעת אדמוה"ז בסדור כדעת אלו המקובלים שאמרו

---

*) כעת בגמר ההדפסה בא לידי שו"ת הרדב"ז ושמחתי לראות שם יסוד דברינו בבאור ד' המג"א ורה"ג בטעמו של האריז"ל לכרוך הרצועה על הזרוע קודם הנחת הש"ד דלא כפסק הטור והמחבר, שבארנו הטעם משום דכ"ז שלא קשר והדק סיום הרצועה יכול עדיין להתרופף הש"י מהקיבורת וע"כ כל מה שהוא כורך על הזרוע עד הידוק סיום הרצועה, הוא ממילא מכלל מצות קשירה והנחת הש"י, ולא הוי הפסק והוא בתשובות הרדב"ז ח"ב סי' תרכ"ג על שאלת השואל „מדוע הוא נוהג לכרוך הכריכות על הזרוע קודם הנחת הש"ד, הרי הרא"ש כתב להיפך ונתן טעם כי הכריכה סביב הזרוע אינה ממצות הנחת תפילין" והשיב לו הרדב"ז וז"ל „אפשר שהרא"ש הי' קושר התפלה ש"י באופן שהיא עומדת (כלומר מהודק בטוב) בלא כריכת הרצועה על הזרוע אבל אנחנו אין אנו עושים כן ואם לא תכרוך הרצועה על הזרוע יוצאת התפלה ממקומה (כלומר תתרופף) ונמצאת הכריכה צורך ההנחה כו', עוד יש לי טעם אחד ולא אוכל לפרשו והמשכיל יבינהו מתוך דברי והוא כי כריכת הרצועה סביב זרוע השמאל הוא מתכשיטי ותקוני תפלה ש"י כמקשט כלה לקראת חתן ודעהו" עכ"ל הרדב"ז. העתקתי כל לשונו לבד זה מפני שמפורש בו יסוד דברינו בבאור ד' המג"א ורה"ג בטעמו של האריז"ל הנ"ל עפ"י נגלית ההלכה. הנה דבריו בטעם השני עפ"י קבלה מענינים מאד, והוא מכוון למה שהבאנו לקמן בהערה כ"ה משלה"ק עפ"י קבלת הרמ"ק ומפע"ח עפ"י קבלת האריז"ל שש"ד וש"י הם בח' חתן וכלה והג' כריכות שעל האצבע הם בח' טבעת קדושין וע"כ הכריכות שעל האצבע הם דוקא אחר הנחת הש"ד, כי בלא הנחת הש"ד בח' חתן לא שייך טבעת קדושין עי"ש ומד' הרדב"ז האלו (שהי' מהמקובלים בדור שלפני הרמ"ק ואריז"ל כידוע) יוצא עוד טעם עפ"י קבלה גם לפסקו של האריז"ל הנ"ל לכרוך על הזרוע קודם הנחת הש"ד, משום דהכריכות שעל הזרוע הם בח' קישוטי כלה, וע"כ צריך לכודכם דוקא קודם הנחת הש"ר, בח' חתן כמקשט כלה לקראת החתן שהכלה מתקשטת קודם בואו של החתן. ודו"ק

דהאריז"ל ס"ל דיש לכרוך ג' כריכות שעל הקיבורת גם על התי־תורא, ודלא כפסקו בשו"ע כהרמ"א בשם מהרי"ל.
בדין אם מותר להפסיק אחרי הנחת הש"ר קודם הג' כריכות שעל האצבע.

הערה כב:

טעם על מנהג רנ"ע להפשיל השרוול לכסות הש"י קודם הנחת הש"ר, אשר לכאורה הוי זה הפסק.
בדין אם קשירת והדקת התפילין ע"י הרצועות צ"ל ע"י בר קשירה דוקא, ואם צריך שליחות ע"ז.
דקדוק לשון רה"ג בשו"ע סי' תס"ח לענין מסייע אין בו ממש.

הערה כג:

בענין מה שהעולם נוהגים לשום תיק הבית על הש"י על כל זמן התפלה אשר רנ"ע לא נהג כן.

הערה כד:

טעם על מנהג רנ"ע בהנחת הש"ר להניח מקודם הש"ר על מקום התפילין ואח"כ להפשיל הקשר הדלי"ת על העורף. לא כמו שנוהגים הרבה.

הערה כה:

טעם על כריכת הרצועה על האצבע דוקא אחר הנחת הש"ר.
טעם על שכריכת הרצועה צ"ל מעומד דוקא.
טעם על שקודם חליצת הש"ר צריך להסיר הכריכות מעל האצבע.
תירוץ לקושית המעיו"ט בפירושו על הרא"ש הל' תפילין.
טעם על מנהג רנ"ע שכשהי' מסיר הכריכות מעל האצבע קודם חליצת הש"ר, הי' מסיר גם איזה כריכות מעל הזרוע.

הערה כו:

טעם על מנהג רבוה"ק שקודם הג' כריכות שעל האצבע היו כורכים כריכה אחת על גב היד
בענין אם כתיבת השם בס"ת צ"ל כסדרו דוקא.
בענין גרמת מחיקת שם. וגרמת בזיון בדבר שצריך גניזה.
הערה במכות י"א, ודיחוי לתירוציו של בעל קה"ס.
הערה מדוע אינו פסול גם בדיעבד אם עשה השם שד"י בתפילין שלא כסדרן.
בענין מוחק ע"מ לתקן, ודיחוי לראית המנ"ח מנדרים.
חילוק בין איסור נתיצת אבן ממזבח או מהיכל שאינו אסור רק בדרך השחתה, למחיקת שם. ופליאה בענין זה על הגהת מהרלח"נ על הטור.

הערה כז:

טעם על ה־הגות רבוה"ק באופן סדר הכריכות על האצבע.

הערה כח:

טעם על מנהג רנ"ע שלאחר הכריכות על האצבע הי' מושך הרצועה מהאצבע על כף היד, לא על גב היד כמו שנוהגים הרבה.

הערה ל:

בענין אופן לקיחת הציצית לק"ש בברכת אה"ע, ואחיזת ונשיקת הציצית בק"ש..

הערה לב:

צ"ע על שלא נהג רנ"ע לתת הציצית על העינים בק"ש, מנהג שנזכר בטור בשם בעל העיטור ובמחבר ושו"ע רה"ג ובפע"ח.

הערה לג:

חילוק בהנהגת רנ"ע בימי היא"צ של זקינו הצ"צ ואדמו"ר האמצעי ואדמוה"ז נ"ע.

חילוק הזמנים שרנ"ע הי' נוהג להכות על לבו בעת אמירת „חטאנו ופשענו" בברכת סלח לנו. והזמנים שלא הי' מכה על לבו.

באור מנהג העולם אשר גם רנ"ע הי' נוהג כן ליא"צ של אדמוה"א נ"ע לירד לפני התיבה לאשרי ובלצ"ג שהוא מכוון לדינא, שיש שערערו ע"ז בשם גדולים.

תמיה על מנהג העולם שאין הש"ץ פוסע ג' פסיעות אחרי חזרת התפלה אם אחר יורד לאשרי ובלצ"ג.

תמיה על מנהג העולם שבשויו"ט מפסיקים בדרשות והכרזות בין אשרי שאומרים אחר קה"ת להקדיש שקודם מוסף.

הערה לד:

טעם על אריכות וכוונה מיוחדת במלת „בשלום" בסוף שמו"ע שנהגו רבנו ובנו אדמונ"ע.

הערה לז

טעם ע, מנהג רנ"ע לעקור ולהפריד הרגלים זמ"ז לאמירת אלקי נצור.

הערה מ:

ע"ד המקובל מאדמוה"ז ישפוך ג"פ רצופים לנט"י בסעודה.

טעם על מה שרה"ג בסנט"י השמיט את ד' הסמ"ג והתוס' חולין ישפוך פעם שלישי להעביר הלכלוך, אשר הטוה"מ ורה"ג הביאום לפסק הלכה.

ד' אדמונ"ע בשם רנ"ע באחת משיחותיו כפי שנרשם ע"י השומעים שאמר שהמקובל מאדמוה"ז לשפוך ג"פ רצופים הוא עפי' הג"א

בחולין אשר בפשטות לא יתכן זה.
טעם על מה שרה"ג בסנט"י השמיט לגמרי דין הברייתא להגביה הידים וגם ד' הרמ"א בשם א"ז והג"א.
באור ג' שיטות הראשונים הרא"ש והרשב"א והראב"ד בדין הגבהת הידים לנטילה.
ד' הגהת שה"ג על המרדכי בברכות. ויתכן שגם אדמונ"ע באמת אמר הגהת מרדכי. וטעות נזרקה ברשימת רושם השיחה.

הערה מב:
באור ארוך בבירור שיטת השמו"ר בתפילין.
אם האריז"ל הניח גם תפילין דראב"ד.
באור על ד' כ"ק אדמו"ר הרמ"מ שליט"א ע"ד הרמז שבפרע"ח על תפילין דרש"י ור"ת ושמו"ר בפסוק שמר תם וראה ישר.
הערה בד' רש"י בברכות ובמנחות שזכר סדר הפרשיות לא כסדרן בתורה ולא כסדרן בתפילין אפי' לר"ת.
טעם על נוסח אדמוה"ז לאמר פ' קדש והיכי"א לאחר התפלה. לא קודם התפלה כשאר כל הנוסחאות.
צ"ע על שלא הנהיג אדמוה"ז לאמר פ' קדש והיכי"א גם בתפילין דרש"י.
הכרעת האריז"ל דתפילין דרש"י ור"ת או"א דא"ח ותרוייהו צריכי לא רק משום חומרא מספק.

הערה מג:
מקור למנהג דנ"ע לאמר אחר התפלה מזמור ד' רועי לא אחסר.

הערה נב:
בענין שלא להזכיר שם „חולה" כשאומרים מי שברך לחולה. רק לאמר הוא ירפא את פב"פ.

הערה נג:
צ"ע על רנ"ע שבעש"ק האחרון שהי' מוכרח לקצר בתפלתו, אמר בפסוד"ז המזמור הללו את ד', לא אשרי ולא הללו א־ל.

הערה נה:
טעם שאמר אז בשמו"ע ברכת ולמלשינים וברכת ולירושלים בלי שם.

הערה נז:
בענין מה שבליל ש"ק האחרון קבל סמי הרפואה עם מעט מים אח"כ. אף שהי' אצלו עדיין קודם קידוש.
בענין אמירת יהי"ר לקבלת סמי רפואה הנזכר בגמ'.
טעם שלא אמר לקידוש ויכולו.

הערה ס:

בדין תשמישי קדושה שצריכים גניזה, יכולים לעשות מהם ארון ותכריכים שזהו גניזתן.

הערה סא:

מה שאחרי כל ההדודים והזהירות המשונות לאפית מצה שמודה שנהג רנ"ע, עכ"ז אמר פעם שלולי הכזית מצה, הי' מסתפק כל ימי הפסח רק בתפוחי אדמה.

הערה סב:

פלפול ארוך ללמד זכות על הכהנים שהתירו לעצמם להיות בעת ההתעסקות והטהרה.

בענין שאין שום היתר לכהנים להשתטח על קברי צדיקים להתקרב בסמוך להציון.

היתר לכהנים לגשת אל הציון בריחוק ד' טפחים. אם יש מחיצה גבוה יו"ד טפחים.

טעם על מה שאין נוהגים ליטול הידים כשבאים מהשתטחות על קברי צדיקים.

באור ד' אדמוה"ז שאמר כשבא מהשתטחות על ציון הרה"ק מבארדיטשוב שאי"צ למים כי קברי צדיקים אינם מטמאים, אף דאנן לא קיי"ל כן.

טעם על שכ"ק אדמו"ד הרמ"מ שליט"א נוהג כן ליטול הידים כשבא מהשתטחות על ציון חותנו אדמונ"ע.

הערה סג:

מה שבחודף האחרון לפני הסתלקותו מסר רנ"ע לבנו אדמונ"ע בפרטיות מהות ומדריגת וטבעית של כאו"א ממש מאנ"ש.

מה שביום הולדת האחדון של רנ"ע כ' מ"ח תר"פ. ברך את בנו אדמונ"ע שיתן לו השי"ת מתנה לאמר חסידות ביום הולדתו ושיהי' בחסד וברחמים.

שם בהגה:

טעם על שרנ"ע ביום הולדתו האחדון הרבה באמירת וכתיבת דא"ח מה שלא נמצא בשנים הקודמות.

בהגה להערה סה:

בענין חיוב כבוד אשת חבר שהוא מדאורייתא, גם לאחר מיתת החבר הוא מדאורייתא, ושאני מאשת אב דחיוב הכבוד לה הוא רק בחיי האב. חלוק גדד חיוב כבוד אשת חבר מגדד חיוב כבוד אשת אב.

בענין אם יכולים למחול על כבודם, דיש לחלק דאשת אב אינה יכולה למחול ואשת חבר לאח"מ החבר, יכולה למחול, וכן יש לחלק

דבאשת אב גם בארוסה יהי׳ חיוב כבוד, ובאשת חבר יהי׳ חיוב כבוד בארוסה רק בחיי החבר. אבל לאח״מ החבר יהי׳ חיוב כבוד רק בנשואה.
בדין אשת מלך לאחר מיתתו אם דמי לאשת חבר או לאשת אב. בפלוגתת ת״ק ור״י בסנהדרין באלמנותו של מלך דלר״י דינה כשרביטו וכליו שמותרים למלך אחר. ולת״ק גם למלך אחר אסורה.
אם גדר איסור אשת מלך הוא באמת כגדר איסור שרביטו גם לת״ק. ומה דפליג על ר״י הוא פלוגתא צדדית. או דלת״ק איסור אשת מלך הוא באמת מגדר איסור אחר משרביטו.
אם נימא כהצד השני י״ל שאשת מלך דמי לאשת חבר ויהי׳ חיוב כבוד גם לאח״מ המלך.
וכן יש לחלק בין ארוסה לנשואה ונימא דדוקא נשואה אסורה למלך אחר לדידן דקיי״ל כת״ק, אבל לא ארוסתו של מלך.
לשיטת הרמב״ם לענין ח״י נשים דפלגש בכלל (אף שהיא בלי קדושין לשיטתו) וארוסה אינה בכלל ואינה נקראת אשתו לגבי דיני מלך. גם לענין איסור אלמנותו צ״ל כן. דפלגש אסורה וארוסה מותרת למלך אחר.
מד׳ האו״ש נראה להיפך שפלגש מותרת למלך אחר כשרביטו. וארוסה אסורה.
יש לדין באשת כהן, למה לא יהי׳ חיוב כבוד עכ״פ בחיי הכהן כמו באשת אב.
לאח״מ הכהן בוודאי ליכא חיוב כבוד, דלא שייך לאמר שנתפס בה בעצם מקודשת כהונה (כנ״ל באשת חבר שנקנה בה בעצם מקדושת החבר מתורתו) דאינה קדושה הנקנית.

הנו״ב והמנ״ח תפסו שבן היורש מלוכה אי״צ מינוי שהוא מפסוק שום תשים, וממילא כל מה שממעטינן מפסוק שום תשים לענין מקרב אחיך ולענין מלך ולא מלכה אינו במלוכה שע״י ירושה. בגמ׳ ריש ר״ה לכאורה מוכח שגם בן היורש מלוכה צריך ג״כ מינוי דלא כהנו״ב והמנ״ח.

י״ל גם להיפך דמגמ׳ ר״ה אדרבא יהי׳ סייעתא להנו״ב והמנ״ח. דשם הוא ענין מינוי אחר כפירש״י שם שהשרים ממנים. לא המינוי שמתחלה שהוא עפי׳ בי״ד ונביא.
ענין המינוי שהשרים ממנים שכ׳ רש״י בבן היורש, י״ל שענינו הוא רק אם ראוי הוא למלא מקום אבותיו.
אמנם בחינוך מפורש שגם מינוי בן היורש — אף שבוודאי אי״צ בי״ד ודי במה שהשרים ממנים — הוא ג״כ מפסוק שום תשים,

וא"כ המיעוטים הם גם על מלוכה שע"י ירושה, והוא דלא כהנו"ב והמנ"ח.

אמנם עיקר הנחת הנו"ב והמנ"ח דהמיעוטים אינם אלא בדין המינוי הוא הנחה אמיתית, ואם ממעטינן מלכה אינו אלא שאין ממנין אותה. אבל לא שבעצם החפצא שלה אין נתפס מקדושת כבוד מלכות, וא"כ ע"י בעלה שפיר י"ל שנתפס בה. (כמו באשת חבר) ויהי' חיוב כבוד לה.

אשה חברה דליכא חיוב לכבדה הוא לא משום שאין נתפס בה בעצם מקדושת התורה כמו בכהונה, רק מפני שלא יצויר בה משום דפטורה מת"ת. ותורתה הוא רק כאינו מצוה ועושה. וע"כ ע"י בעלה שפיר נקנה בה ויש חיוב לכבדה.

לפי תירוץ השני בתוס' שבועות חיוב כבוד לאשת חבר לאח"מ החבר אינו אלא מדרבנן.

הערה עא:

חילוק בין חנוכה ופורים שאין לאבל לברך שהחיינו ברבים, לשאר יו"ט כגון ר"ה שרבוה"ק ברכו ברבים שהחיינו לתקיעות אף בשנת האבילות.

מה שרבנו ובנו נ"ע היו בעלי תקיעה אף בשנת האבילות.

מקור וטעם על מה שהרה"ק ר' הלל נ"ע מפאריטש הי' מונע עצמו מלהתפלל במנין שהש"ץ הוא אבל ר"ל.

כל דהוה באשכבתא דרבי מזומן
לחיי העולם הבא (כתובות ק"ג ע"ב)

קונטרס

אשכבתא דרבי

רשימת דברים מהסתלקות כבוד קדושת אדוננו מורנו ורבנו מאור עינינו אור אלקי אשר האיר מסוף העולם ועד סופו ומאורו ומטובי חיינו וחיים גם עתה אלפי ישראל הוא ניהו

מרנא ורבנא שלום דובער

זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע הכ"מ,

הנודע בשם הרבי מליובאוויטש

אשר אחרי הפלאות אשר ראינו ושמענו ממנו בזמן הסתלקותו בחד קטירא איתקטר בי' בקוב"ה ונשמתו הקדושה עלתה השמימה בקדושה ובטהרה, במוצש"ק ויקרא באשמורת הבוקר בתחלת שעה הששית. ב' ניסן פר"ת לפ"ק. ברוסטוב־דן.

o

מה שרשמתי לעצמי — להיות לי לזכרון עד — מסדר הילוך מחלתו בכלל והנהגתו במשך זמן מחלתו, ודיבוריו הקדושים אשר שמעתי ונשמעו מפיו הק', עד הרגע האחרון, כפי הרשום בזכרוני הדל, אשר בחסד השי"ת עלי זכיתי להיות המיוחד לעמוד לפני מטתו כל זמן מחלתו — הוא השבוע האחרון מחייו בעלמא דין. מוצש"ק ויק"פ — מוצש"ק ויקרא — משעה הראשונה כמעט. עד כי נגנז ארון הקודש. אשר כמעט לא משתי ממנו על רגע, זכותו יגן עלי לרומם נפשי, ויהי' לי למליץ יושר להצילני מכל צרה, ולהושע בב"ט אכי"ר.

מ. ד. ב. ר. מתלמידי תו"ת

שנת בן פרת יוסף לפ"ק

ראשטוב ע"נ דן

השער חזה כמו שהוא בסגנונו ולשונו, נרשם בשעתו בראש הקונטרס, בחודש אלול תר"ט

ב"ה.

ממנהגי ליובאוויטש בפורים בבית רבנו נ"ע הי', שהיו מזמי־נים יח"ם מאנ"ש להיות מסובין עם רנ"ע להסעודה, וכשהיו כבר יושבים כל המסובין המוזמנים, היו נכנסים כמעט כל אנ"ש והתמי־מים ג"כ. ובמשך הסעודה הי' רנ"ע מדבר מאמר דא"ח ושיחות קודש. כידוע למי שזכה להסתופף בצלא קדישא א). אך בשנה זו כשנכבשה

ה ע ר ו ת

א) בשלשה פרקים בשנה, בשמח"ת, פורים, י"ט כסלו, הי' רבנו נ"ע מיסב בסעודה ברבים עם אנ"ש בהתגלות השמחה. והי' שח שיחות קודש ודורש מאמר דא"ח, ובשארי שבתות ומועדי השנה הי' סועד הסעודות ביחידות בביתו. והופעתו של רנ"ע ברבים לפני אנ"ש, היתה רק בעת אמירת דא"ח ברבים בשעות הקבועות בכל שבתות ומועדי השנה. (בש"ק קודם מעריב. ועפ"י רוב היו מתפללים מקודם קבלת שבת, עד מעריב. וביו"ט בליל ב' קודם מעריב, לבד בר"ה שהי' אומר ב"פ דא"ח, בליל ב' קודם מעריב, ובליל מוצאי ר"ה, כמובן ג"כ קודם מעריב, וכן בחה"ש הי' אומר ג"כ ב"פ דא"ח. בלילה הראשונה והשני'. ובשנים האחרונות משנת תרס"ח כמעט שנקבע מנהג שהי' אומר ג"כ מאמר דא"ח בעת הסעודה, אם הי' מסובים עמו מי מהאורחים מיח"ם אשר היו מוזמנים על כל סעודות יו"ט להיות סמוכים על שולחנו, ועפ"י רוב הי' המאמר המשך למאמרים הקודמים.) שהי' בא לביהמ"ד שהי' נקרא זאל הקטן, או באולם הישיבה שהי' נקרא זאל הגדול, ובישבו אצל שולחן פשוט מהישיבה מכוסה באחת המפות מהביהמ"ד, הי' אומר דא"ח, וכ"ק בנו אדמו"ר נבג"מ הי' עומד למולו פאנ"פ. ורנ"ע הי' מסתכל בפניו כאלו דבורי הקודש מכוונים רק אליו. ומסביביו היו כל אנ"ש והתמימים עומדים צפופים בביטול פנימי והדרת קודש, מקשיבים בדביקות והעמקה לקול דברי אלקים חיים היוצאים מתוך גרונו של רנ"ע, וכן בערך זה הי' מנהג אבותיו רבותינו הקדושים נ"ע נשיאי חב"ד מדור דור, מימות אבינו הראשון, אדם קדמאה. רבינו הגדול אדמו"ר הזקן נ"ע, מיסד דרך החסידות חב"ד.

שונה הוא בזה דרך נשיאי חב"ד, מדרך נשיאי חסידי פולין וואלין, אשר עוד מימות הה"מ ותלמידיו, והנשיאים הבאים אחריהם, הי' דרכם דרך הקודש להשפיע ולהמשיך על מקושריהם ותלמידיהם גילויי אורות בדרך מקיף מלמעלה למטה, ומעיקרי הדרכים הי' סדור השולחנות (פראזעזן טישען) להסב בסעודה ברבים עם החסידים (הרבה טעמים ועניינים נאמרו בזה, ואולי הוא גם עפ"י מארז"ל בסוף מס' ברכות „כל הנהנה מסעודה שת"ח מיסב בה כאלו נהנה מזיו השכינה" — ובמג"א סי' תקס"ח כ' דמטע"ז

הערות

יש להסעודה דין סעודת מצוה — והנאה אינו אלא ענין מקיף כידוע) וענין אכילת השיריים ממאכלו של הצדיק, אשר בטעמו מן המאכל מברר ומעלה המאכל וגם השיריים. וכן אמירת תורה הי' רק רמזי תורה בקיצור נמרץ, וכדומה, ובאופן כזה היו החסידים מקבלים השפעתם הרוחני' בדרך מלמעלמ"ט מרבותיהם קדושי עליון נ"ע.

אבל רה"ג אדמוה"ז נ"ע חדש בדרכו דרך החסידות חב"ד שלא להסתפק בגילויי אורות מקיפים בדרך מלמעלמ"ט כענין הטישען ושיריים והדומה (חסידי חב"ד מלפנים היו ממליצים וקוראים זה בשם „נהמא דכסופא" כלומר שלא ע"י עבודה ויגיעה מעצמו.*) והשריש ענין העבודה פנימי' ע"י עבודה ויגיעה, עבודה פנימי' במוח, להבין ולהשכיל אלקות בשכל פנימי דחכמה, בינה, ודעת, ועבודה פנימי' בלב, בעבודה שבלב זו תפילה בהתבוננות בגדלות ד' באריכות בתפלה להתעורר במדות שבלב באהוי"ר כו', **) (ורשומה אצלי רשימה ארוכה בענין זה שנתחדש בדרך החסידות חב"ד, על יסודי ההנחות שנתפס ונקלט במוחי במשך שנות שמושי בליו־באוויטש, אשר היתה גם למראה עיני כ"ק אדמו"ר נ"ע בשנת תש"ד, אשר המצאתי' אליו ע"י מזכירו הפרטי, ושם מבואר שהוא כענין מה שנתחדש בשני אלפים תורה אשר מאברהם ואילך. על השני אלפים תהו בהעשרים דורות מאדם ועד אברהם, דאי' ע"ז במדרש „עד אברהם הי' העולם מתנהג באפילה", אף שהיו צדיקים וגדולים, אדה"ר חנוך, מתושלח, נח, שם, ועבר. והיו ממשיכים כל הגילוים שע"י המצות, ועכ"ז נקרא אפילה, מפני שהי' רק בדרך מלמעלמ"ט. „והיו ניזונין בחסדו של הקב"ה" כדאי' במדרש, דהיינו שלא ע"י עבודה ומעשה בפועל, עד שני אלפים תורה, „שבא אברהם והתחיל להאיר" כדאי' במדרש שם, דאף שהי' עדיין קודם מ"ת, אבל כבר הותחל הדרך דתורה, ע"י עבודה ומעשה בפועל, שקיימו האבות כה"ת כולה עד שלא ניתנה, קיום בפועל ע"י מעשה, כענין התפילין ע"י מעשה המקלות וכדומה, כידוע ומבואר בדא"ח ענינים אלו באריכות. וכן ענין מה שנתחדש ע"י מ"ת ענין קיום המצות בגשמי', ציצית מצמר גשמי דוקא, ותפילין מקלף

*) בס' בית רבי מדור הר"הק ר' שלמה מקארלין נ"ע כתב בזה"ל „כשהרה"ק בקש לקבוע דירתו בעיר ביעשינקאוויץ פלך וויסעבסק ורצה ע"ז הסכם מרבינו, השיב לו רבינו שיסכים רק על אלו הג' תנאים, שלא להשפיל הלומדים כו' ושלא להשפיל פרומקי"ט טבעית כו' ושלא יאמר שהצדיק צריך לישא את הצאן (כוונת רבינו הי' שהחסידים צריכים לייגע א"ע בתורה ועבודה ולא לסמוך על הצדיק כו') ועל ב' דברים הראשונים הסכים הרר"ש, אך על דבר הג' לא הסכים כו'", עכ"ל הס' בית רבי

**) מעונין יהי' לרשום בזה פתגם אחד קדוש מכ"ק אדמו"ר נבג"מ המבליט יסוד זה בדרך החסידות חב"ד, שענה לאחד במסיבת סעודה שבקש מאדמונ"ע ברכה בעניני עבודה וירי"ש, וענה לו אדמונ"ע „אַ ברכה איז ווי גשמים — גשמי ברכה — צו דער ברכה פון גשמים וואס קומט מלמע', דארף מען אבער צום ערשטין אליין אַקערין און זייען, די חרישהאון זריעה מוז מען אליין ארבייטען, דאן העלפט די גשמי ברכה". והוא באמת מעיקרי ויסודי דרך החסידות חב"ד.

העיר ע"י ממשלת...ב) לערך בחדש שבט, בקש רנ"ע להזהיר לכל אנ"ש משמו שלא לבוא לביתו, לא לדא"ח ולא ליחידות ולא להתפלל. ובש"ק הי' אומר דא"ח רק לפני אחדים מהמקורבים ביותר, וגם לתפלה הי' מנין מצומצם, וכמובן היו אנ"ש נזהרים בזה כל הזמן. אך בפורים נתקבצו כל אנ"ש והתמימים לבית רנ"ע, כי כ"א חשב שהוא יהי' היחידי שם. ואנשי בית רנ"ע אמרו בשם הרבנית תחי' שרנ"ע יסב להסעודה רק זמן מה ויאמר דא"ח. ועד שעה 9 לערך, על כ"א לעזוב בית רנ"ע, — כי הי' אז איסור מטעם הממש־לה ללכת ברחוב אחר שעה 9 — אך כאשר ישבו זמן מה להסעודה אמר רנ"ע לחיים, על מעט משקה, וצוה גם להמסובין לקח משקה לאמר לחיים ולנגן ניגון, והתחיל בעצמו לנגן, ואף כי לפי המצב אז הי' בזה סכנה שלא ירגישו שוטרי העיר ברחוב שיש כאן קיבוץ אנשים, אשר אספת גם שלשה אנשים ביחד, בלי רשיון מיוחד מהממשלה, הי' אז מן האסורים החמורים מטעם הממשלה, והרבנית תחי' פחדה באמת מאד, והפצירה ע"י המשמשים את אנ"ש שיפסיקו מלנגן. וגם כ"ק שליט"א בקש שינגנו לכה"פ לא

ה ע ר ו ת

גשמי דוקא, וכדומה כל מצוה באופן עשי' בפועל מיוחד כפי גזירת התורה לכאו"א מישראל בשוה, על מה שקיימו האבות כה"ת גם עד שלא ניתנה, שחז"ל אמרו ע"ז „כל המצות שעשו האבות ריחות היו" (וידוע דריח אינו אלא מקיף). וכן ענין לוחות האחרונות על לוחה"ר שנתחדש ענין היגיעה בתורה, כמבואר במדרשי חז"ל ובזוה"ק „למאן דדייקין במילי דחוכמתא" ונתבאר באריכות בדא"ח. ובעיקר בדרושי המשך רס"ו, והדברים עמוקים וארוכים מאד) אבל לא נהגו גבן אצל נשיאי חב"ד כל ענין ה„טישען" והדומה, ודרכם דרך הקודש הוא רק ללמד דעת את העם לדרוש ברבים דא"ח פנימי' התורה, להפיץ מעיינות אור ותורת הבעש"ט זי"ע, בעמקי השכלות באלקות להיות דע את אלקי אביך וכן בהדרכות והוראות בעבודה שבלב זו תפלה לכאו"א לפום שעורא דילי', להיות ועבדהו בלב שלם אין המקום והעת האסף פה להאריך בביאור ענין העמוק והנפלא הזה כיאות. העיקר מה שחפצי להדגיש בזה הוא, שמה שרנ"ע הי' נוהג בג' פרקי השנה הנ"ל להסב ברבים עם החסידים, לא הי' זה מטעם ודרך אופן נשיאי פולין, רק טעם מנהגו זה, נראה לאמר בדרך אפשר שהוא, משום דאף שכלל המועדים, הרי המועדים הם לשמחה, אבל ג' פרקי השנה הנ"ל הם זמנים מיוחדים ביותר לשמחה, להראות השמחה בגילוי, ולשם זה קבע רנ"ע מנהגו זה בג' זמנים הנ"ל להסב בסעודה עם החסידים ולשמוח בפומבי בהתגלות ברבים, עם שיחות קודש ואמירת דא"ח. אשרי עין ראתה כל אלה, ודי בהערה זאת למשכיל ומבין מדעתו.

ב) היא ממשלה ההוית דשם.

כ"כ בקול רם. אך רנ"ע לא אמר כלום ע"ז, ומובן שאג"ש המשיכו לנגן בקול, אך כאשר הכיר רנ"ע שבנו כ"ק שליט"א מפחד קצת, פנה אליו ואמר, „שמח"ת האבען מיר געזונגען און געטאנצט, און מיר האבען ניט גיוואוסט אז ס'קען זיין אף דעם קטרוגים, און מי וועט דאס דארפען פארענטפערין, און עס האט ב"ה ניט געשאדעט. (כי בשמח"ת שהי' אז עוד ממשלת הד' ג), הי' אז מסירה על רנ"ע, שבביתו עשו שמחה ברקודים ומחולות על הצלחת מנגדיהם כו'. אך מאת ד' היתה זאת שאחד מהפקידים הגבוהים מהממשלה דאז, הסיר המסירה בהמלצתו לטובה על רנ"ע והשייכים אליו. ויש בזה אריכות. ובבית רנ"ע לא ידעו כלל מזה, עד שהסירו המסירה) איז זאל זיין יעצט אויך אזוי. איי, יעצט ווייסען מיר דאך. נו, איז דאס א נסיון, דארף מען ביישטעהן דעם נסיון".

אח"כ אמר רנ"ע שכדאי הי' שילך מי שהוא להשיג משקה, והוא בעצמו הוציא מכיסו סכום הגון על משקה. ואמר לו כ"ק שליט"א שכבר חפשו בעיר לקנות משקה, ולא נמצא לקנות, וענה לו רנ"ע ניטא במציאות? גלויב ניט. ניעט אוו ראסייע ניעט ד), עס איז אלעס פאראן, ואמר כק"ש איז בא מיר אויך אלעס פאראן? וענה לו רנ"ע, יע, בא דיר איז אויך אלעס פאראן. ואמר כק"ש עוד, אלעס וואס מי דארף ניט, וענה לו רנ"ע. ניין, אלעס וואס מי דארף איז בא דיר אויך פאראן. ואמר לו כק"ש שוב, א"כ בין איך דאך א אדם, וענה לו. אוודאי, נאר מי דארף דאס מגלה זיין. א אדם איז אז ער איז מגלה, אויב ניט איז ער ניט קיין אדם.

אח"כ הביאו משקה הרבה, ואג"ש שתו הרבה ואמרו לרנ"ע לחיים, ורנ"ע בעצמו צוה לכ"א לקח משקה, וישב בשמחה רבה מאד, ושח שיחות קודש הרבה, גם נאסף אז הרבה כסף — כדרכו תמיד בפורים להסעודה — להקופה שהי' קורא אותה קופת „על דעתי" כלומר על דעת קדשו. (אשר רוב ההוצאות על עניני הכלל, ועזר ותמיכות לענינים פרטים הנוגעים לכלל, בנין מקוואות, וחיזוק חינוך הכשר בכל מרחבי המדינה ומחוץ למדינה, וכדומה, וגם תמיכות ליחידים פרטים אשר הי' גלוי וידוע לו וכדומה, הכל הי' מהקופה הזאת. ואשר כעת היא נקראת „קופת רבינו" אשר כל הענינים כללים מתנהגים ע"י כק"ש ה) ואמר „די גבירים וועלין דאך מסתמא געבין

הערות

ג) ממשלת הדעניקים. ע"ש ראש הממשלה ההיא.

ד) הוא פתגם רוסי, ופירושו הוא, שברוסיא אין דבר שאינו בנמצא.

ה) כדאי הוא לרשום בזה, מה שספר לי אדמונ"ע בחודש תרע"ז שפעם עשה נסיעה קצרה בעניני הכלל בשליחותו של אביו רנ"ע. וכשבא

צעטלין. (כי הגבירים אשר היו נותנים סכומים הגונים, ומובן שלא הי׳ להם מן המוכן בכיסם סכומים גדולים במזומן, וע״כ היו נותנים שהיו כותבים על פתקא שמם והסכום, ואח״כ הי׳ נגבה מהם ע״י הגבאים, כפי הפתקא.) היינט וויל איך זיי זאלען געבין מזומן אויך״, ונאסף על השולחן בקערה גדולה סכום גדול, והי׳ מונח בגלוי בהקערה כל זמן הסעודה.

בין כה נשמע כי הפעמון משער החצר מצלצל, ונפחד כולנו, כי שערנו תיכף שזהו שוטרי הממשלה, וכן הי׳, ששלשה משוטרי הממשלה רצו לכנוס לעשות חיפוש בחצר ודירת רנ״ע. כי בלילה החיא הי׳ מטעם הממשלה חיפוש כללי בכל העיר בכל בית ובית לבדוק הפספורטין, ואם נמצא מהדברים האסורים מטעם הממשלה, — אשר באמת הכל הי׳ אסור... — והי׳ בזה סכנה גדולה, אך המשמש רזא״ם שפתח להשוטרים שער החצר, נפל בדעתו לנסות לדחותם לע״ע ואמר להם שהבעה״ב — כלומר רנ״ע — כעת עסוק, ואין לו זמן כעת לפנות אליהם, וע״כ הוא מציע להם שיבואו בעוד איזה שעות. ונפלא הי׳ הדבר שהשוטרים קבלו תירוץ קלוש כזה, ונעתרו להצעת המשמש, וזה הי׳ בערך שעה העשירית, וכשמסרו לרנ״ע שהשוטרים כבר היו פה, ולע״ע הלכו להם ובעוד איזה שעות יבואו חזרה, לא ענה כלום ע״ז, והמשיך המסיבה כמקדם.

אחד מאנ״ש — רב״ש כהן — אמר לרנ״ע לחיים, וענה לו רנ״ע לחיים ולברכה ו), דער אויבערשטער זאל געבין אז מי זאל לעבין,

---

הערות

חזרה ומסר לאביו רנ״ע מה שפעל בשליחותו, שאלו רנ״ע אח״כ כמה הוציא על נסיעה זו, וענה לו שבס״ה עלה לו רק לערך איזה עשרות רובלים, ואמר לו רנ״ע שירשום זה בפנקס הקופה בחשבון ההוצאות, למען יקבלם חזרה מהקופה. והי׳ זה לפלא בעיני אדמונ״ע, כי ידוע הי׳ לרנ״ע שסכום פעוט כזה אינו תופס מקום אצלו כ״כ, וביותר שרנ״ע הרי ידע שבנו מנדב בעצמו להקופה הזאת סכומים הגונים, (וכפי שידוע לי הכותב, הי׳ אדמונ״ע מנדב להקופה הזאת סכומים גדולים יותר מהגבירים הגדולים והמקושרים מאד) וכשהביר רנ״ע שבנו מתפלא בזה, אמר לו „דו אליין קענסט געבין אפילו די גרעסטע סכומים אין קופה, אבער הוצאות אפילו די קלענסטע זאלסטו אלע מאל אפנעמען, דו קענסט גאר ניט וויסען ווי אזוי ער — כלומר השטן — קען דאס אמאל אויסנוצען דורך דעם צושטערין א וויכטיקען ענין״. והוא באמת כלל גדול בעבודת עסקנות הכלל.

ו) בנוסח זה „לחיים ולברכה״ הי׳ מרגלא בפומי׳ דרנ״ע לאמר כשהי׳ משיב לאמירת „לחיים״. במקום הנוסח „לחיים טובים ולשלום״ דנהוג עלמא, כידוע לאנ״ש. והוא מקובל רבי אחד רבי מאדמוה״ז נ״ע ורבו הה״מ נ״ע,

איך מיין ניט לעבען און ניט שטארבען, נאר ויחי יעקב, וזה הי׳ לפלא, כי מעולם לא הי׳ דרכו של רנ״ע להוציא מפיו בלשון פשוט כזה ז) המלה שטארבען, ובכלל מה שהוסיף בלשונו „איך מיין ניט לעבען און ניט שטארבען״.

במשך השעות האלו אמר רנ״ע הדרוש ד„והי׳ כאשר ירים״, אשר ההעתקה נמצאת אצל אנ״ש, והרבה שיחות קודש נפלאות בהתגלות מאד. — חבל שאיני זוכרם כ״כ בדיוק, ולא אוכל לרושמם — וישב בשמחה רבה. וכל אנ״ש היו שמחים, כאשר ראו את רבנו בשמחה כ״כ, אשר פניו הי׳ כפני שכינה כו׳.

כעבור איזה שעות באו השוטרים ועלו להקומה העליונה דירת רבינו, אשר שם היו מסובים להסעודה, וכאשר הגידו לרבינו שהשוטרים נכנסו בבית, אמר אה! ווייל זיי זיינען מנגדים אויף אלקות, מאכט זיך אין זייער צייט בלבולים. והשוטרים נגשו אל הפתח של חדר האוכל, אשר שם ישבו רבנו וכל המסובים, ועולם גדול מאנ״ש שהיו עומדים צפופים, וכאשר השוטרים ראו כ״ז, תמהו ושאלו מה זה פה, ומה עושים פה כ״כ הרבה אנשים באישון לילה בשעה כ״כ מאוחרת. ונפלא הי׳ הדבר שעכ״ז לא העיזו השוטרים לכנום לפנים חדר האוכל להפריע את המסיבה. וכ״ק שליט״א כאשר ראה שהשוטרים עומדים אצל הפתח ומביטים על כל מה שנמצא על השולחן, רצה להסיר המשקה מעל השולחן, והקערה עם המעות, אשר זה הי׳ מהאיסורים היותר חמורים ממעם הממשלה אז, ולא הניחו רבינו. ורצה כ״ק שליט״א לכה״פ לכסות במטפחת הקערה עם המעות, ולא הניחו ג״כ רבינו. ואמר, „איך ווער פאר זיי ניט נתפעל, יעצט אין דעם מצב ווי איך שטעה יעצט, ווער איך פאר זיי כלל ניט נתפעל, א אנדערש מאל וואלט איך אפשר אויך נתפעל ווערין, אבער ווי איך שטיי יעצט ווער איך פאר זיי כלל ניט נתפעל, קדושה בלייבט אלע מאל אויף איר ארט, איך האב פאר זיי כלל קיין מורא ניט״. ופנה אל כ״ק שליט״א ואמר בקול, „יוסף יצחק! מיר וועלען גאנץ זיין. איך! זאג דיר, מיר וועלען גאנץ זיין, און איך מיין ניט גאנץ זיין בחדרי חדרים, נאר מיט די גאנצע יציאה והתפשטות וועלען מיר גאנץ זיין ח), ווייל קליפה לגבי קדושה איז באמת גארנים״.

הערות

וידוע בין אנ״ש טעם על נוסח זה בשם אחד מגדולי החסידים, ואשר רבינו הצ״צ קלסי׳, להיות כי נכנס יין יצא סוד, ובעבודה הר״ע התגלות המדות, לכן זקוקים לברכה, לחיים ולברכה אותיות לב־רכה. עי׳ הי״י כ״ט אדר.

ז) עי׳ פסחים ג׳ ע״א.

ח) זקני החסידים אמרו על דברי רבינו אלו, שזה הי׳ ענין צוואה

ושאל אחד מאנ"ש — הרז"ה ט) — דאס איז וואס מי רעדט אמאל אז קדושה האט אלע מאל א ארט. קליפה מוז איר לאזען א ארט, זי קען ניט מעלים זיין אין גאנצען. וענה רבינו, ניין, דאס רעדט מען פאר די עצמות פון קדושה, יעצט וויל איך אז קדושה זאל זיין בהתרחבות, און איך וועל אויספיהרען, ווייל איך טו דאס ניט צוליעב זיך. איך וועל ניט זאגען איך טו לש"ש, אזוי זאגט א...

הערות

טרם הסתלקותו, וברכה והמשכת כחות מלמעלה, לבנו יחידו כ"ק אדמו"ר נבג"מ. כי ראה ברוח קדשו שיעלה בגורלו של בנו יחידו, להיות נשיא החסידים ומנהיג הדור, בשעת חירום וחשך מאופל גורא, בהתגברות כחות הקליפה ר"ל. ובזה ברכו והמשיך לו כחות מלמעלה, שבכח המס"נ שלו, יהי' נושא ברמה דגל החסידים והחסידות והיהדות בכללה, בהתרחבות והתפשטות בריש גלי, „ניט בחדרי חדרים נאר מיט די גאנצע יציאה והתפשטות" כלשונו הק'. כאשר עיני הכל ראו וכן תמהו והפליאו עד להפליא פעולות ועבודות הקודש במס"נ בפועל משונה כזה של כ"ק אדמונ"ע, אשר למרות כל גזירות השמד והעברה על דת האיומות, בהתגברות כחות הקליפה ר"ל, לחם נגדם ועמד כצור איתן להרביץ תורה ומצות וחסידות, בהתגלות והתרחבות גדולה, גם במקום הרשע בארץ הדמים. ובכל מרחבי תבל מקום אשר דבר המלך הגיע במשך שלשים שנות נשיאותו, עד יומו האחרון בעלמא דין, שנשמתו הקדושה עלתה השמימה במיתת נשיקין.*) ביום ש"ק פ' בא בבוקר, יו"ד שבט התש"י, זי"ע ועכ"י.

ט) הוא ניהו הרה"ג הרה"ח ר' ש. זלמן הבלין ז"ל. אשר מטעם רבינו ובנו אדמונ"ע הי' עשרות בשנים משפיע ומנהל ישיבת „תורת — אמת" הכללית בעה"ק חברון וירושת"ו. מהתלמידים התמימים הראשונים אשר אתם נתיסדה ישיבת תו"ת בשנת תרנ"ז. והי' מפורסם לבעל עבודה ובר דעת בדא"ח, נפטר ביום ט"ז ניסן — ב' דחה"פ, וא' דחוה"מ בא"י — שנת תרצ"ו בירושת"ו.

---

*) עי' סוף מו"ק כ"ח ע"א „רב הונא מת פתאום הוו קא דאגי רבנן עלי', תנא להו זוגא דמן הדייב לא שנו — דמת פתאום הוי מיתה חסופה — אלא שלא הגיע לגבורות אבל הגיע לגבורות זו היא מיתת נשיקה". וכבר כ' המפרשים „וכשהגיע לגבורות שכל כחות התאווניות בטלות, אז בנקל לנפש להפרד למעלה מגודל דביקותה וכיסופה למעלה". ואם כשמגיע לגבורות דשמונים, שהתבטלות כחות התאווניות הוא מטבע, אמרו שהוא מיתת נשיקה. א"כ כש"כ בגבורות דאיזהו גבור כו' שכחות התאווניות מתבטלים ע"י עבודה בברור וזכוך הגוף בתורה ותפלה כו' וד"ל.

וע' ברמב"ן עה"ת ר"פ חוקת, שטעם טומאת מת הוא מפני שמתים בעטיו של נחש, אבל הצדיקים המתים במיתת נשיקין אינם מטמאים ע"ש. וע' להלן שבהסתלקות רבינו נ"ע הנה הרבה כהנים היו בעת הטהרה, וכן הי' באמת גם בהסתלקותו של אדמו"ר נ"ע שכהנים אחרים היו בעת הטהרה. וע' לקמן בהערה שהראיתי מקום בהלכה לאלו הכהנים שהיו בעת הטהרה. בכל אופן זכות רבותינו הקדושים בלי ספק תגן עליהם, וד'.

אבער קיין אנדער כוונה דערביי האב איך ניט, און איך האב פאר זיי כלל קיין מורא ניט.

אח"כ הגידו לרבינו שהשוטרים רוצים לכנוס בהקאביניעט, — חדר קדשו, שבו ישב על התורה ועבודה כל הימים לרבות הלילות — לעשות שם חיפוש. ואמר בהתרגשות גדולה, „אין קאביניעט? דארט וועלען זיי גאר נתבטל ווערין". ולא העיזו לכנוס לפנים בחדר קדשו, רק עמדו אצל הפתח וראו מרחוק החדר עם הספרים וארונות עם הכתי"ק כו'. ורבינו צוה לכל אנ"ש שלא יביטו עליהם, ואמר „קוקט ניט אויף זיי, קוקט אהער, זאל אייך ניט ארין".

אח"כ אמר עוד בהתרגשות, „נו, מיר וועלען ריידען נאך א חסידות וועלען זיי נתבטל ווערין". והתחיל לאמר הדרוש „ראשית גוים עמלק", אשר תוכן ענינו הי' איך שמציאות הקליפות הוא מציאות ההעדר, ואינם מציאות אמיתי כו'. ודבר הדרוש בקול רם. והפציר את אנ"ש שיתקשרו עצמם וישמעו היטב. וכ"פ הפסיק באמצע הדרוש — אשר מעולם הי' נזהר שלא להפסיק בשום דבור בעת אמירת דא"ח, כמעט כמו בעת התפלה, כידוע לאנ"ש — והתחנן בקול תחנונים, „הערט וואס מי רעדט, זאל אייך ניט ארין, קוקט ניט אויף זיי", (והלואי היו כל אנ"ש אז עומדים בנסיון לשמוע בקולו ולהתקשר עצמם כו').

השוטרים חכו שם בהפרוזדור בסמוך לחדר האוכל ששם ישבו רבינו והמסובין. ולא ידעו בעצמם על מה הם מחכים, עד שבקשו שלכה"פ איזה אנשים יראו להם הפספורטין, ויצאו אליהם כשלשה אברכים אשר הי' להם פספורטין כהוגן, (כי אצל רובם ככולם היו הפספורטין שלא כהוגן) והראו להם, והשוטרים הלכו להם, אשר כ"ז הי' פלא נפלא, שהשוטרים יעברו בשתיקה מאורע כזה, אשר הכל הי' מהאיסורים הגדולים מטעם הממשלה בעונשים חמורים. הן אספת הרבה אנשים למקום אחד בלי רשיון, וכן שתית ומציאת יי"ש, ומה גם הכסף הנאסף סכום גדול אשר הי' מונח בגלוי על השולחן בהקערה כנ"ל. וביותר מה שלא בדקו בבית כלום. וגם הרי הפספורטין לא בדקו כלל רק אצל שלשה אברכים כנ"ל. אשר מופתים גלויים ראינו אז בכ"ז, ומי שלא הי' אז שם בעת מעשה א"א לשער זה, וכ"פ אמר רבינו אז בכעס וקפידא, „פע, זיי זיינען קליפות, איך קען זיי ניט ליידען, אין אני והם יכולים לדור". ובכלל הגילוים מרבינו בלילה הזאת א"א לתאר על הכתב. וכה ישב רבינו עם כל אנ"ש בשמחה והתגלות רב כמעט עד אור היום.

במשך הסעודה הזכיר אחד מן המסובים את שם מ"ר

שרייבער ששחל"ח זמן מה קודם פורים י), ואמר רבנו בהתמרמרות וכמתאונן על עצמו. והראה על ידו, ואמר „שרייבער האט זיך בא מיר אוים געגליטשט פון די הענד".

כאשר קם רבינו מהסעודה ונכנס לחדרו וישב על כסאו לנוח מעט, הלך אחריו התמים — רי"ל יא) — אשר הי' בן בית והתקרבות יתירה נודעת לו תמיד מרבינו. ובאשר שהי' אז בהתרגשות והתפעלות של שמחה, הרהיב עוז בנפשו, ואמר לרבנו בלילה הזאת הי' ב"ה שמחה כ"כ, שזכינו להסב עם כ"ק בהסעודה אשר לא שערנו זה מקודם. יתן ד' שבשנה הבע"ל נזכה ג"כ לשמוח ביחד עם כ"ק בליובאוויטש. ולא ענה לו רבינו כלום. וחזר התמים הנ"ל עוד הפעם הדברים כנ"ל, ולא ענה לו ג"כ. ובתוך כך קם רבינו מכסאו והלך לחדר השני שלו, והלך אחריו ג"כ התמים הנ"ל, וחזר עוד פעם דבריו הנ"ל, וענה לו רבינו „יתן ד' שנהי' בקירוב מקום ברוחני'".

הערות

י) מר שרייבער הי' אחד מפליטי עסטרייך בזמן מלחמת עולם הראשונה, שנגלו אז לראסטאוו, מנבדי החת"ם ז"ל. איש אמיד ונשוא פנים ונכבד מאד, יד"א ועדין הנפש, ועסקן כללי נלהב, ומעת בואו לראסטאוו התקרב והתקשר לרבינו בכל לבו, וגם רבינו הראה לו התקרבות יתירה, והרבה ענינים בעבודת הכלל פעל על ידו. ובאמצע החורף נחלה, ובמשך זמן קצר שחל"ח, ורנ"ע הצטער והי' מבכה פטירתו עד מאד.

ולא אמנע מלרשום בזה מה שקרה איזה שבועות קודם פורים, שהג"ר יצחק יואל רפולוביטש הרב דקרמנצוג, שהי' מגאוני וגדולי זקני החסידים וממקורביו המיוחדים של רנ"ע, שהי' ג"כ אז בגולה ברוסטוב, נחלה במחלת הטיפוס, ובאשר שכבר הגיע אז לימי זקנה אשר המחלה הזאת מסוכנת מאד בגיל זה. ע"כ החמיר הד"ר מאד, ומיום ליום התגברה המחלה אצלו, עד כי באחד הימים אמר הד"ר כמתייאש שבדרך הטבע אין שום תרופה ותקוה, והי' זו באותו מעמד התמים הרב יעקב לנדא (הוא ניהו ידידי ורע כאח לי הרב הגאון המצוין ר' יעקב לנדא שליט"א הרב דבני ברק באה"ק) ובשמעו דברי הד"ד נבהל מאד, ומיהר ונכנס תיכף לרנ"ע, ומסר לו דברי הד"ר, ונתרגש רנ"ע מאד, ועמד מכסאו, ופסע איזו פסיעות בחדרו אנה ואנה, ופנה אל הרי"ל והראה בידו עם מטפחת אשר החזיק אז בידו, בתנועת בטול, ואמר בהתרגשות ובקול, „עה! עה! זיי זיינען ניט קיין בעלי בתים, איך! זאג ער וועט זיין געזונד". וכפל עוד פעם „איך! זאג ער וועט זיין געזונד". ועוד באותו יום הודה הד"ר שניכר איזה הטבה, ובמשך איזה שבועות נתרפא וקם ממטתו, והאריך ימים אח"כ כמ"ו שנים, ונפטר בירושת"ו זקן ושבע ימים.

יא) הוא ניהו הגר"י לנדא שליט"א הרב דבני־ברק באה"ק הנזכר בהערה דלעיל.

והתמים הנ"ל כשיצא מחדר רבינו ספר לנו הדברים בהתפעלות, ואמר השערתו שבוודאי החליט רבנו לעזוב מדינתנו ולנסוע לחו"ל, (כי הי' אז הצעה מגדולי ונכבדי אנ"ש שרבינו יעזוב מדינתנו ויקבע לו מקום מגורו בחו"ל), כי דקדק בלשונו שנהי' בקירוב מקום ברוחני', ולא עלה על דעתנו שבר נורא כזה.

במוצש"ק תשא הזה, הי' לי ענין פרטי נחוץ לשאול ע"ק. והפצתי לכנום אחרי הבדלה על איזה רגעים, וגם עוד שנים הר"י לעווין והר"ש גו"א (הוא ניהו התמים הרב שמרי' גוראר' המיועד להיות חתן כ"ק שליט"א) אשר גם להם הי' ענינים נחוצים לשאול ע"ק. וחכינו בהפרוזדור אצל הפתח שלחדר רבנו, אולי יזדמן שיצא מחדרו על רגע, ובין כה אחד מבני משפחתו מהסמוכים על שולחנו, דפק בהדלת מחדר קדשו לבקש רשות ליכנום, כי גם לו הי' ענין נחוץ, ונכנם על רגע. אבל תיכף יצא, ואמר לנו יעצט קען מען ניט אריין געהן, איך האב גארנישט געקענט פרעגן ער זיצט און שרייבט און איז עפעם אויסערגעוועהנליך צוטראגען, ונשארנו עכ"ז לחכות עוד, אולי יזדמן עכ"ז שיצא על רגע, וירשה לנו לכנום, וכן הי' שבעוד זמן מה יצא מחדרו על רגע ופניו הי' מאוים מאד וטרוד במחשבות. וכאשר ראה אותנו שאנחנו מחכים, רמז לנו שכעת א"א לכנוס אליו. וכשנכנם חזרה לחדרו סגר הדלת מבפנים על המנעול. וכמובן שנתייאשנו כבר מלכנום, ועזבנו הבית, וזה הי' לפלא גדול בעינינו, כי תמיד הי' מראה לכל מי שהוא פנים שוחקות ומסבירות, אבל למי הי' יכול להעלות על הדעת ענין כזה, שהוא מכין עצמו בסדר נפלא להסתלק מאתנו, וכותב צוואה לאנ"ש וב"ב. כאשר ידוע כעת לכל שבמוצש"ק זה התחיל לכתוב הצוואה, וליום המחר ומחרתים שלח משמשיו להשיג ספרים הרבה, ספרי הלכה וקבלה, שלא היו נמצאים אצלו (כי הספרי' הגדולה שלו היא עדיין במאסקווא) שהי' נצרך לעיין בהם, והם הספרים שנזכרים בהצוואה בהפלפול הארוך שם עפ"י נגלה ונסתר, ע"ד אמירת הקדישים, כאשר נזכיר מזה לקמן אי"ה, ובמשך איזה ימים גמר כתיבת הצוואה, והניחה בהשיפלאד של שולחן הכתיבה שלו, באופן שתיכף כשיפתחו השיפלאד ימצאו אותה, וכן הי' באמת, שתיכף לאחר יציאת נשמתו הקדושה, פתחו השיפלאד ומצאו הצוואה מוכנה, כאשר נזכיר מזה לקמן אי"ה בפרטית יותר.

ביום ג' בבוקר פ' ויק"פ נכנסתי לפני ולפנים לרבינו לשאול ע"ק, ע"ד ענין פרטי, וקבלני בטוב ובספ"י, וגם ביום ד' בבוקר הייתי אצלו ב' פעמים, ע"ד ענין אחד שהי' שייך לבית רבינו, וג"כ קבלני בטוב.

ליל ה' השייך ליום ו' עש"ק פ' ויק"פ נתאחרתי בבית רבינו עד שעה מאוחרת קצת, ובאשר שהי' אז איסור מטעם הממשלה

ללכת ברחוב אחרי שעה 9: הוכרחתי לישאר ללון שם בדירת כ"ק שליט"א במדור התחתון. ובערך שעה 10 ירד רבינו למדור התחתון דירת כ"ק שליט"א לידע מצב בריאותה של כלתו הרבנית דינה תחי', אשר נחלתה אז ל"ע במחלת הסיפנאי יב), וישב שם בחדר האוכל כרבע שעה. והי' ניכר עליו חלישות יתירה ועיפות משונה מאד. ואח"כ עלה לדירתו במדור העליון לחדרו, ובשעה 12 לערך הלך לישון. סעודת הערב לא אכל אז, כי כבר הרגיש שינוי לא טוב בבריה"ג, וגם קצת קלקול הקיבה. (אשר באמת עוד ביום ד' הרגיש זה, — כאשר נודע לנו אח"כ — אבל לא גלה זה לשום אדם.) גם כ"ק שליט"א וב"ב שי' הלכו לישון, לבד בתו מושקא תחי' שנשארה להיות נעורה כל הלילה אצל אמה תחי'. וגם אני הלכתי לישון באחד החדרים, ובאמצע הלילה לערך בשעה 2 הרגשתי משנתי בחדרי, קצת רעש בבית, והלבשתי עצמי ויצאתי מחדרי. והנה מושקא תחי' הולכת בבית במהירות ובידה כוס חלב. וכאשר שאלתי אצלה מה זה, ולמי הוא החלב, עד כי אמרה לי שהוא עבור זקנה רבינו שמרגיש עצמו לא טוב, ושזקנתה הרבנית תחי' מדדה לו החום והוא 37.5. ונבהלתי ועליתי תיכף למדור העליון. וספרה לי גם הרבנית תחי' כזה, אך עכ"ז הלך אח"כ לישון וישן בטוב.

בבוקר מדדו לו עוד הפעם החום, והי' 38.5. ושאלו אצלו אם לקרוא את הד"ר לנדא (רופא מובהק שהי' מקורב בבית רבינו) ולא רצה, ורוב הזמן שכב במטה, כי כבר הרגיש כאב הראש ביותר. ואחר חצות היום דברו על לבו הרבנית וכ"ק שליט"א שירשה לקרוא את הד"ר לנדא. ואמר נו, אויב אייך ווילט זיך רופט עס, וקראו להד"ר לנדא ובערך בשעה 3 בא. ואמר שאי"ז רק אינפליענציע קלה, וקצת קלקול הקיבה, והרגיע רוחנו.

אחרי הדלקת נרות שב"ק, בשכבו על מטתו, נרדם על זמן מה וישן יג). וכאשר הקיץ משנתו, הלך לחדרו והתפלל שם קב"ש

הערות

יב) הוא מחלת טיפוס בהרות. (בל"א פלעקוס טיפוס.)

יג) והמכסה אני מאוהבי קוראי הקונטרס הנבחי, לרשום בזה תוכן שיחה חברותית שהי' לי איזה שנים אחרי ההסתלקות, עם אחד מיוחד מאנ"ש מבעלי עבודה ובעלי דיעה בדא"ח, שאמר אלי שלדעתו שינת עראי של רנ"ע הזאת, לא הי' ענין מקרי בעלמא. או שנרדם בפשוט מחמת מצב חלישותו אז, רק שזה הי' מהנהגותיו המכוונות, ככל הנהגותיו וכל תנועותיו שהיו תמיד מדויקים ומכוונים בכוונה מיוחדת מטעמים אשר הי' ידוע לו (אם עפ"י קבלה, או גם עפ"י נגלה אשר בכמה ענינים החמיר ע"ע לצאת גם איזה דיעה שלא הובאה בשו"ע להלכה), וגם בענין זה הנה מפורסם בין אנ"ש עוד בליובאוויטש שבכל ליל ש"ק (לפעמים בתחלת

ומעריב, ושם ערכו לו שולחן לסעודת שבת, על השולחן הקטן שהי׳ אומר עליו תמיד דא״ח, ואמר קידוש בקול נמוך, ואכל כזית ומעט

הערות

הלילה ולפעמים מאוחר אחר הסעודה) הי׳ רנ״ע כמו נרדם זמן מה על הספה אשר בחדרו, קצת כיושב וקצת כשוכב ורגליו מושפלות על הרצפה, והי׳ זה אצלו קביעות תמידית בכל ליל ש״ק. והי׳ בעצמו קורא זה בשם „וואַלגערין זיך״, עד כי פעם כשהרבנית נ״ע סדרה רהיטי חדרו באופן שלא נשאר מקום בחדרו להספה, רק בחדר הסמוך לו, וכאשר ראה זה רנ״ע, אמר לה כ״כ בתמי׳, „און וואו וועל איך זיך וואַלגערין פרייטאג צונאכט״. כאלו הוא מ״ע מה״ת, ודוקא בחדרו.

וכעין ענין זה ידוע ומקובל הוא בין החסידים שרה״ג אדמו״ר נ״ע בכל עש״ק זמן מה קודם הכנסת שבת, הי׳ נרדם זמן מה כמו שהוא מלובש עדיין בתפילין. (אשר הי׳ לבוש תמיד כל היום בתפילין כידוע). ובאחת המסיבות עם אנ״ש — שמח״ת תרס״א — שח רנ״ע בתוך שיחות הקודש שלו וביאר ענין זה, ואמר „אלע ווייסען אז אין תפילין טאר מען ניט שלאפען, נאר ווייל למעלה איז דאן אַ זמן פון שינה (כמבואר בקבלה ובדא״ח על הפסוק ויפל תרדמה כו׳ שהוא בחי׳ דורמיטא דז״א כו׳,מדב״ר) איז דער אלטער רבי וואס ער איז געווען בבחי׳ מרכבה עליונה בדוגמא שלמעלה איינגעשלאפען״ (כענין ויפל תרדמה. מדב״ר) והוסיף אז רנ״ע באותה השיחה וספר שגם הרה״ק ר׳ הלל נ״ע מפאריטש הי׳ ג״כ נוהג כן לרדום ולישן זמן מה בכל עש״ק קודם הכנסת שבת, וסיים רנ״ע אז בזה״ל „איך האַלט זייער פון ר׳ הלל׳ן, אבער אזוי ווייט בין איך עם ניט חושד, דער אלטער רבי איז איינגעשלאפען ווייל למעלה איז דאן אַ זמן פון שינה, ר׳ הלל האָט זיך געלייגט שלאפען ווייל למעלה איז דאן אַ זמן פון שינה״.

ובדרך זה יש לכוון ולבאר גם הספור המפורסם בין החסידים מהה״מ עם ר׳ אהרן הגדול נ״ע מקארלין, המובא גם בספר בית רבי מדור הרה״ק ר׳ אהרן נ״ע. שפעם בעש״ק ישב הר״א באחת הפינות בביהמ״ד של הה״מ נ״ע. ושפתיו היו נעות באמירת שה״ש, והנה משרתו של הה״מ נכנס בביהמ״ד, ויגש אל הרר״א ואמר לו „רבינו — הה״מ — אמר שתפסקו תיכף מלאמר שה״ש, כי בשה״ש שלכם הנכם מרעישים עולמות, ורבינו אינו יכול לישן מחמת זה״. אשר כמובן הספור הזה דורש ביאור והסבר שייכות הרעש בעולמות העליונים לשינת הה״מ בעלמא דין. ובכלל וכי גם בכל פעם שהה״מ הי׳ ישן, הי׳ אסור אז להרר״א ללמוד או להתפלל או גם לאמר תהלים, אשר לכאורה גם בתורתו ותפילותיו וגם באמירת תהלים שלו הי׳ ג״כ מרעיש עולמות.

אשר עפ״י שיחת קודש רנ״ע הנ״ל נראה לבאר ששינת הה״מ הנ״ל הי׳ בעש״ק קודם הדלקת נרות והכנסת שבת, והוא ענין שינת אדמו״ר הנ״ל בזמן דורמיטא דז״א למעלה, הזמן של תרדמת אדה״ר כנ״ל (ודלא כדמשמע בס׳ בית רבי הנ״ל שזה הי׳ בעש״ק לאחר הכנסת שבת ולאחר

מרק, ותפוח אפוי מתובל בסוקר, וסילק ובירך. וקרא אח"כ ק"ש ג"כ בחדרו, וחזר שוב למטתו, והלילה עברה בכלל בטוב.

בש"ק בבוקר בקומו אף כי הלך לחדרו כסדרו תמיד, אבל תיכף כשגמר בהש"ח וקריאת שמע הוכרח לשוב למטתו, כי כאב הראש והחמימות נתגברה אצלו ביותר. לזמן התפלה נאסף מנין בחדר האוכל, ולקה"ת נכנסנו לחדר קדשו, והוא נ"ע חי' בחדר השני הסמוך לחדר קדשו. וישב על כסא מלובש בבגד המשי שלו של ש"ק, עוד בלא הטלית, והדלת הי' קצת פתוח. ושם גמרנו גם תפלת מוסף, וכ"א הלך לביתו בתקוה ובטחון בהשי"ת שיחליטהו ויחזקהו. גם בבוקר זה בא הד"ר לנדא והחזיק דבריו דאתמול. ובפרטיות הסדר מיום הש"ק לא ידעתי, כי אחרי התפלה גם אני הלכתי לביתי. רק לפנות ערב כשבאתי לבית רבינו, מסרו לי שבכלל לא הרגיש עצמו בטוב כל היום, וכי רוב היום הוכרח לשכב במטתו.

אחרי הבדלה בקש סיגר לעשן. ואחרי אשר עשן קצת התחיל להרגיש עצמו לא טוב, עד כי כמעט שנתעלף. וזרקנו עליו מים קרים עד כי שבה רוחו אליו. (ומאז, אני הכותב, לא משתי ממטתו וממנו כמעט על רגע, עד כי נגנז ארון הקודש, זכותו יגן עלי.) ושלחו תיכף אחרי הד"ר לנדא והרגיע רוחנו. גם הביאו עוד רופא שיחי' שם כל הלילה, אך לא הניחו אותו לכנוס לחדרו, ורבינו לא ידע כלל ממנו, רק ישב בחדר האוכל, שאם ח"ו ירע לו נקרא אותו, אבל ת"ל הלילה עברה בטוב. אבל החלישות בכללה נתגברה עליו, וכבר לא חי' בכחו רק לשכב, ולקום ולישב ומכ"ש לעמוד כשהי' נצרך, חי'

הערות

הסעודה דשבת. בעת שהחברייא קדישא חזרו על התורה שאמר הה"מ בעת הסעודה. (אשר כידוע הי' הה"מ אומר התורות שלו לפני החברייא בעת הסעודות דש"ק ויו"ט) ובלא"ה הרי הזמן דשה"ש הוא בכל אופן קודם תפלת מנחה, לא לאחר הכנסת שבת והסעודה. ועי' בסידור ר' שבתי שב' „תלך לביהכנ"ס ותאמר שה"ש לכבוד כלה העליונה ולעורר את האהבה בין דודים לעילא ואח"כ תתפלל מנחה".) וזמן שה"ש הוא אחרי זמן דורמיטא דז"א, וענינו הוא אדרבא אתערותא דשכינה לכנס"י כו' ולעורר מן השינה דלמעלה דדורמיטא דז"א כו', וע"כ כשהה"מ הי' עדיין ישן מפני שלמעלה הי' אז זמן השינה, והרר"א כבר התחיל לאמר שה"ש שהוא שייך כבר להכנסת שבת מלכתא לאתערותא דשכינה מן השינה כו', נעשה רעש בעולמות עליונים, כי בשה"ש שלו בלבל את השינה דלמעלה דדורמיטא דז"א. וזהו הכוונה שהה"מ לא הי' יכול לישן אז. כי ענין השינה דהה"מ הוא ענין השינה דלמעלה, והרר"א בשה"ש שלו כנ"ל בלבל השינה הזאת למעלה, וממילא לא הי' יכול הה"מ לישן גם בעלמא דין, ודי לחכם ומבין מדעתו.

קשה לו מרוב חלישותו, והי׳ נצרך לעוזר. וכל משך ימי מחלתו הייתי מסייע לו לישב או גם לעמוד כשהי׳ מוכרח, בסיוע כ״ק שליט״א והרופאים. וכן הייתי יוצק המים על ידיו כשהי׳ נצרך למול ידיו, אחר ג׳ ג״פ לכל יד בסירוגין, ואחרי ק׳ פ״א לכל יד יד). ובימים הראשונים ממחלתו ביום א׳ ורוב יום ב׳ הי׳ הנטילה כשהוא יושב על המטה ורגליו מושפלות למטה, ובימים האחרונים יצקתי המים על ידיו עפ״י רוב כשהוא שוכב וג״כ כנ״ל.

ביום א׳ בבוקר אחרי אשר יצקתי לו מים לנטילה ג״פ בסי־רוגין כדין, בעוד שהי׳ יושב על המטה ורגליו מושפלות למטה, התחיל לאמר ברכת ענט״י בכוונה גדולה למאד, והי׳ מאריך בכונת כל מלה הרבה, וכשהגיע לתיבות „על נטילת ידים״ הגביה ידיו למעלה עד כנגד הראש, באופן שסופי האצבעות משתי ידיו היו זה כנגד זה כמעט מחוברים, וראשו השפיל קצת טו), והי׳ ממשיך ומאריך בהתיבות „על נטילת ידים״ מאד בכוונה עצומה. ובעת אמירת הברכה היו עיניו סגורות, ועל מצחו קמטים — כמו בעת העמקה — ואח״כ חזר לשכב, וסיים הברכות כדרכו בקודש בכוונה. אח״ז כמדומני שתה מעט טהע, גם התפלל עד הודו בעצמו בלא הסידור.

הערות

יד) אף שרה״ג בשו״ע סי׳ ד׳ סתם כהמג״א דאי״צ לערות ג״פ על כל אלו דחשיב שם שצריכים נטילה, אבל המעיין ומדקדק היטב במפרשי השו״ע ובאחרונים, יראה שהוא מכוון לדינא. וביותר להמעיין בהסידורים עם כוונות עפ״י קבלה, ואין רצוני להרחיב הדברים בזה, ודי.

טו) בסדור בסנט״י, כ׳ רה״ג „ועפ״י קבלה צריך להגבי׳ הידים בשעת הברכה״ ופשוט דאי״ז שייך לדין הגבהת הידים בנטילה המבואר בגמ׳ ריש סוטה ובטוש״ע „הנוטל צריך להגבי׳ ידיו למעלה שלא יחזרו המים מחוץ לפרק לתוך הפרק״, שדין הגמ׳ הוא שייך להנטילה עצמה לענין טהרת הידים, ובשעת הנטילה דוקא, וע״כ באופן שאין חשש מים טמאים כגון ששופך רביעית בב״א — לשיטת כל הראשונים, זולת להראב״ד — או כשמטביל ידיו, דאין מים טמאים כלל כמבואר בשו״ע סי׳ קס״ב, אי״צ באמת להגבי׳ הידים, וכמבואר בשו״ע שם. אבל ענין הגבהת הידים שעפ״י קבלה הוא שייך לענין הברכה, ובשעת הברכה כלשון רה״ג שהוא לשון המקובלים. וידוע שלנט״י שחרית יש להקפיד בכל דבר כמו בנט״י לסעודה, כמ״ש המחבר בס״ז, ורה״ג בסידור החמיר עוד דכל דבר הפוסל לנט״י לסעודה, הוא לעיכובא אפי׳ בדיעבד לענין ברכה גם בשחרית, והוא דעת הי״א בשו״ע סי׳ ד׳ ס״א דעל מים הפסולים לנט״י דסעודה אין מברכים גם בנט״י דשחרית, שהוא דעת הרא״ה, אשר שיטתו לאו דוקא לענין מים פסולים, רק ה״ה לכל הדברים המעכבים לנט״י לסעודה כגון כלי, וכח גברא, ורביעית, מעכבים גם לנט״י דשחרית לענין ברכה, כמ״ש הגר״א

הערות

בביא־דיו שם. וא״כ כמו שעפ״י קבלה יש להגבי׳ הידים בשעת הברכה לנט״י דסעודה, כמו״כ שייך קבלה זו גם לנט״י דשחרית.

אמנם יש להתבונן במה שראיתי לרנ״ע שהי׳ מגבי׳ הידים בעיקר בעת אמירת התיבות „על נטילת ידים״, והרי כפי לשון המקובלים ורה״ג שכ׳ „בשעת הברכה״ משמע כל הברכה, ומדוע זה דייק רנ״ע בעיקר לתיבות ענט״י. ונראה לאמר בדרך אפשר, משום שזה שתקנו נוסח הברכה על „נטילת״ דוקא, הנה לבד הטעם המבואר בראשונים ובטוש״ע שהוא ע״ש הכלי שנקרא נטלא, דלנט״י לסעודה בעינן כלי לעיכובא, וע״כ גם לנט״י דשחרית ג״כ הנוסח על „נטילת״, משום דלכתחילה גם לנט״י דשחרית בעינן כלי, כמבואר בשו״ע, ולפי פסק הרה״ג בסידור גם לעיכובא בעינן כלי בשחרית לענין ברכה כנ״ל, הנה לבד זה הטעם יש עוד טעם המובא מס׳ חסידים וכ״ה בשלה״ק משום שהנוטל צריך להגבי׳ ידיו, וע״ש הכתוב וינטלם וינשאם, אשר אסמכוהו להגבה זו על כתוב זה, כדאי׳ בטור. וכן מפורש טעם זה בשו״ע האריז״ל בהלכות נט״י דשחרית סעיף ד׳ ועי״ש בהגהת צמח.

ויש גם נוהגים לאמר קודם הברכה פסוק שאו ידיכם קודש וברכו כו׳, אשר לענ״ד נראה שהוא עפ״י הירושלמי ריש ברכות שהביאו התוס׳ בפ׳ אלו נאמרין (סוטה ל״ט ע״א) דאסמיך הא דתיכף לנט״י ברכה דאי׳ בבבלי (ברכות מ״ב ע״א), אקרא דשאו ידיכם קודש כו׳, אשר בירושלמי שם מייתי הא דתיכף לנט״י ברכה, לענין מים ראשונים לסעודה, דהא מסיק שם „וכל מי שתוכף לנט״י ברכה מובטח לו שאין השטן מקטרג באותה סעודה״. הרי דמיירי לענין מים ראשונים שקודם הסעודה, ואף דבבבלי ברכות הנ״ל מייתי לה לענין מים אחרונים לברהמ״ז, כבר כ׳ בפי׳ ס׳ חרדים על הירושלמי שם, דאיתא להא ואיתא להא, דעל כל הנטילות והברכות נאמר התכיפה, ובבבלי מייתי לה לענין מים אחרונים, ובירושלמי מייתי לה לענין מים ראשונים, ולדעתי מטע״ז דהירושלמי מייתי ענין התכיפה לענין מים ראשונים, ע״כ אסמוך לה על הפסוק דשאו ידיכם כו׳ דבשאו ידיכם מרומז נט״י דמים ראשונים לסעודה, מה שצריך להגבי׳ הידים, כנ״ל מגמ׳ דיש סוטה, ובבבלי דמייתי לה לענין מים אחרונים, אינו מביא הפסוק דשאו ידיכם כו׳, דלמים אחרונים אי״צ להגבי׳ הידים, אדדבא צריך להשפיל הידים, כדאי׳ שם בגמ׳ ריש סוטה, (הגרע״א בגליונו שם בברכות הביא ממדרש רבה דמשמע שם דהא דתיכף לנט״י ברכה מיירי לענין מים ראשונים, והקשה מה דבסוגין בברכות מייתי לה לענין מים אחרונים, והניח בצ״ע. וקצת אינו מובן מה שהנח בצ״ע, דלכאורה ד׳ הס׳ חרדים הוא פשוט דאיתא להא ואיתא להא. גם למה לו להגרע״א להביא ממרחק לחמו ממ״ר דלענין מים ראשונים נאמר התכיפה, הרי שם בירושלמי גופא בריש ברכות כמעט מפורש כנ״ל דאיירי לענין מ״ר ועיין.) ועכ״פ ברור דגם לענין נט״י לסעודה נאמר התכיפה, ומאחר דהירושלמי אסמוך לה אקרא דשאו ידיכם כו׳ ע״כ יש נוהגים לאמר הפסוק הזה בעת הגבהת

הערות

הידים בין נטילה לברכה, שמרומז תכיפת הברכה לנטילה בפסוק זה דשאו ידיכם שהוא הנטילה וההגבה, לברכו כו׳ דהיינו הברכה, (ואנו אין נוהגים כן, כפי פסק רה״ג והגר״א, משום חשש הפסק בין נטילה לברכה כידוע)

אמנם לכאורה כל ענין זה דנוסח הברכה על „נטילת״, ואמירת פסוק דשאו ידיכם, מחמת ההגבה שצ״ל בנטילה, שייך דוקא היכא שאינו שופך רביעית בב״א, דאז נטמאים המים הראשונים, וצריך מדינא דגמרא להגבי׳ הידים כנ״ל, אבל אם שופך רביעית בב״א או שמטביל הידים (במטביל הידים פסק באמת רה״ג בשו״ע סי׳ קנ״ט סכ״ד ובסנט״י אות ט׳ לברך לכתחילה על שטיפת ידים) שאז אין כלל מים טמאים ואי״צ להגבי׳ הידים כנ״ל, א״כ לכאורה אז אין מקום לנוסח על „נטילת״ ולאמירת הפסוק דשאו ידיכם כו׳, אחרי שאין הגבה, ובפרט לדידן דנהיגן להזהר לעולם לשפוך רביעית בב״א לצאת כל החששות כדאי׳ בשו״ע, ולעולם אין דין הגבה, ואף אם יגבי׳ הרי אין שום ענין אז בההגבה, וא״כ הרי אין מקום גם לנוסח על „נטילת״. ואף כי י״ל שהוא מטעם לא פלוג רבנן, אבל יותר נראה שלטעם זה דס׳ חסידים ושלה״ק בנוסח „נטילת״ שהוא מחמת ההגבה, הנה אסמכוהו באמת על ההגבה שמדברי קבלה, מה שעפ״י קבלה יש להגבי׳ הידים בשעת הברכה והוא שייך לענין הברכה ואפי׳ כששופך רביעית בב״א, ושייך לעולם נוסח על „נטילת״ שהוא ע״ש ההגבה, וע״ש הכתוב וינטלם וינשאם.

וגדולה מזו כ׳ הב״י בסי׳ קס״ב בד״ה ויש לשאול, שהקשה למה אמרו שצריך להגביה הידים, הרי טפי הוי עדיף שישפיל ידיו בתחלה ועד סוף, דאז הרי אין כלל חשש שיצאו המים חוץ לפרק. (היינו לשיטת הרא״ש והטור דמפרשי הבריתא דהחשש הוא שמא יצאו המים הראשונים - דתוך הפרק שנטמאו מהיד - לחוץ לפרק, ויחזרו שוב לתוך הפרק אשר לפי פירוש זה מובן שלהשפיל הידים בתחלת הנטילה עדיף טפי, וכן אחרי שישפוך גם המים השניים המטהרים המים הראשונים, אין עוד צורך להגבי׳ הידים, וגם לא להשפיל, דהרי אין כבר עוד מים טמאים. (ולשון הב״י והרמ״א שכתבו להשפיל הידים מתחלה ועד סוף, על כרחך כוונתם סוף הנטילה, דהיינו לאחר המים השניים, לא עד אחר הניגוב. ועי׳ בפמ״ג שהעיר באמת על לשון זה.) אבל לשיטת הרשב״א דמפרש דהחשש הוא שמא בתחלת הנטילה יצא מן הכלי גם חוץ לפרק, ושם יטמאו, ואח״כ יחזרו לתוך הפרק. מובן שלהשפיל אין עצה, ואדרבא מיגרע גרע יותר. ועוד נזכיר בביאור יותר פלוגתת הראשונים בזה בהערותינו דלהלן) וע״ש בב״י שהאריך ומסיק לבסוף וז״ל: „ולכן נראה לי דאע״ג דכשישפיל ידיו הוי תיקון לענין זה כמו בהגבהתם, רצו חכמים לתקן שיגביהם ולא ישפילם משום אסמכתא דקרא דוינטלם וינשאם״ עכ״ל הב״י. הרי דניחא לי׳ להב״י לאמר טעם על תחלת תקנת חכמים להגבי׳ (אף שיותר טוב הי׳ לתקן שישפיל) משום

הערות

אסמכתא זאת דוינטלם וינשאם, א"כ מכ"ש שי"ל לענין נוסח על „נטילת", שעיקר התקנה הי' באמת באינו שופך רביעית בב"א שאז צריך להגבה מן הדין, ושייך לתקן מחמת זה הנוסח „נטילת", וע"כ גם בשופך רביעית בב"א שאין הגבה מדינא, הניחו ג"כ נוסח „נטילת" משום ההגבה ששייך לענין הברכה עפ"י קבלה, וג"כ משום האסמכתא דוינטלם וינשאם. וא"כ אולי י"ל בדעת רנ"ע דמטעם זה דקדק לעשות ההגבה לסוף הברכה דוקא בעת אמירת התיבות „על נטילת ידים" שכל הנוסח הוא משום ההגבה, ודו"ק.

ומה שיש עוד להתבונן הוא, בטעם אופן ההגבה, אשר כפי הרשום בזכרוני הכרתי אז שהשתדל שהידים יהיו מוגבהים עד כנגד הראש, ונוסף להגבהת הידים, השפיל עוד ראשו קצת, כמו שנרשם בפנים, גם יש עוד להתבונן שלא ראינו לרנ"ע שיהי' נוהג כן לדקדק כ"כ בהגבהת הידים לנט"י לסעודה להגבי' עד כנגד הראש, והי' נוהג להגבי' רק קצת עד כנגד הלב, אשר לכאורה הרי מה שנזכר בקבלה להגבי' הידים בשעת ברכה הוא על נטילת ידים לסעודה כמ"ש רה"ג בסנט"י לסעודה, ומדוע זה חלק רנ"ע בשעור ההגבה בין נט"י לסעודה לנט"י דשחרית.

ונסיתי לעיין בהסידורים עם כוונות, אף שאין לי עסק בנסתרות, והעיקר בסידור קול יעקב למהרי"ק, ובסידור שער השמים לשלה"ק, ובשל"ה גופא, וראיתי שעפ"י קבלה יש ב' ענינים להגבהת הידים. הא' שהוא כענין נשיאת כפים דכהנים, אשר הידים עשר אצבעות רומזים לעשר ספירות, וכענין זקף רבי עשר אצבעותיו כו'. והב' להעלות הידים המדות למוחין חב"ד והראש הנק' קודש (בסוד שאו ידיכם קודש כמבואר שם) כדי שעי"ז יהי' אח"כ המשכת המוחין במדות, (וכן מבואר באמת בדא"ח בכ"מ בענין נט"י שהו"ע המשכת המוחין במדות).

ועפי"ז הנה אלולי דמיסתפינא הייתי אומר שיש לכוון טעם בהנהגת רנ"ע בזה, דנראה שלפי ענין הא' בהגבהת הידים שהוא כענין נ"כ דכהנים, ההגבה אינה צ"ל רק עד כנגד הכתפים, כמפורש במשנה סוטה ל"ח רע"א ובשו"ע. אבל לפי ענין הב' שהוא העלאת המדות למוחין, צ"ל ההגבה עד כנגד הראש, לרמז ההעלאה למוחין, וגם יובן שלזה צריך גם להשפיל הראש קצת, לרמז ענין המשכת המוחין במדות. ולזה נהג רנ"ע להגבי' הידים עד כנגד הראש, וגם להשפיל ראשו קצת.

אמנם בזה כנראה סלל לו רנ"ע דרך מיוחד מטעם אשר הי' ידוע לו עפ"י קבלה, שב' הענינים הנ"ל בהגבהת הידים, הנה ענין הא' שהוא כענין נ"כ דכהנים, הוא שייך לנט"י דסעודה, וע"כ לא הגביה רק עד כנגד הלב והכתפים. והענין הב' דהעלאת המדות למוחין והמשכת המוחין במדות, הוא שייך לנט"י דשחרית, שהוא בתחלת היום בסדר העבודה על כל היום. ועי' עוד בד"ה וישא אהרן את ידיו, ובהמשך הב' ד"ה שאו ידיכם, משנת תרצ"ד, ודי למשכיל, ואם שגיתי ד' הטוב יכפר כו'.

הערות

שוב נזכרתי בשיחת קודש אדמונ״ע בסעודת ליל אחש״פ תש״ג הנדפס בלקו״ד תש״ג, שדבר מענין הנהגת אביו הק׳ דנ״ע להגבי׳ הידים לנט״י. וספר אז שבג׳ דברים הי׳ שינוי בהנהגת רנ״ע מנט״י שחרית לנט״י דסעודה, והא׳ מהם הוא, מה שלנט״י דשחרית הי׳ מגבי׳ עד כנגד הראש, עד כנגד מקום פיאות הראש, ובנט״י לסעודה הי׳ מגבי׳ רק עד כנגד הלב, אבל לא ביאר אז אדמונ״ע טעם השינוי.

ואחרי זה נזכרתי עוד בא׳ מאגרות קודש אדמונ״ע הנדפס בהתמים תמוז רצ״ה, שביאר שם בדרך נפלא ג׳ אופנים באיחוד המוחין ומדות, ושזהו״ע שלשה מיני נטילה. הא׳ נט״י דשחרית שהוא להעביר הזוהמא דבטרפהא אחידן כו׳ שהוא הר״ר השורה שצריכים לדחותו ולהרחיקו לגמרי שאין בו טוב כלל, אשר בעבודה הו״ע המדות רעות שצריכים לכתתם ולשברם שלא ישאר מהם כל מאום, והב׳ נט״י לסעודה שהו״ע עבודת הבירורים (כידוע ומבואר בדא״ח ענין האכילה שהו״ע עבודת הבירורים. מדב״ר) אשר בזה יש ב׳ אופני בירור, בירור אוכל מתוך פסולת, ובירור וריחוק הפסולת מתוך האוכל, (וכמבואר בארוכה בדא״ח ביאור ב׳ עניני הבירורים, בירור בדרך מלמעלמ״ט, ובירור בדרך מלמטלמ״ע, בירור דאו״י ובירור דאו״ח, עי׳ בד״ה וכל העם רואים רנ״ה, ובהמשך וידעת רצ״ג בד״ה דעו, מדב״ר) ונטילה זו אינה דומה לנטילה הראשונה, שהרי יש בזה גם טוב שראוי לקרבו, והג׳ נט״י לתפלה שהוא כולו טוב, וכל ענינה הוא רק להתקדש יותר, וכענין טהרת המקוה שיש בה ב׳ מדריגות כוללים, הא׳ לטהר מן הטומאה, והב׳ להטהר ולהתקדש, ובזה מבאר אדמונ״ע במכתבו הנ״ל שאלת השואל, בענין נט״י לסעודה דאכילת שבת, אשר אין ענינה עבודת הבירורים, דבורד אסור בשבת, וענין האכילה דשבת הוא כענין אכילת צדיק דאוכל לשובע נפשו (כמבואר הענינים בדא״ח באריכות). ובאר שם שענין הנט״י לסעודה דשבת, הוא כאופן נט״י לתפלה, עי״ש באגרת הנ״ל באור נפלא באריכות בכ״ז וינעם לך, ודומה לי שמי ששכלו חריף ומשכיל ובקי בדא״ח דרבוה״ק נ״ע, יוכל למצוא עפ״י באור אגרת הנ״ל, טעם שינוי אופן הגבהת הידים מנט״י דשחרית לנט״י דסעודה, אבל אני העני קצר קצרה יד שכלי בזה, ויתבונן המשכיל.

ולא אמנע מלהעתיק בזה דברי קודש כ״ק אדמונ״ע, ששח אז באותה השיחה הנ״ל דליל אחש״פ תש״ג, שאמר אז בזה״ל: „דער וואס האט זוכה געווען צו הערין ווי דער טאטע האט געזאגט ברכת השחר, האט געוויס געהאט א הרהור תשובה, און יענער טאג איז בא עם געווען גאר א אנדער טאג״, ותיתי לי אני הכותב שזכיתי הרבה פעמים לשמוע מאחורי הדלת וגם לראות דרך חלל המנעול מהדלת אמירת בהש״ח מרנ״ע. ובעיקר בהשבוע האחרון בעת חליו שעמדתי לפניו ממש פא״פ, ועד היום כאלו נצב הוי נגד עיני כל המחזה הנפלאה, ותאור פני קדשו ודביקותו אז. ומי יתן והי׳ שיזכני השי״ת באמת בהתעוררות תשובה אמיתית כו׳.

בבוקר הזה בא הד"ר לנדא, ואחרי אשר התבונן בו היטב מצא קצת נפוח בטחול, ואמר זה בקול רם שגם רנ"ע שמע זה, ועזב את חדר השינה ונכנס בהקאביניעט — חדרו המיוחד של רנ"ע — להתדבר עם הרבנית וכ"ק שליט"א ואני נשארתי אצל מטתו. ופנה אלי בשאלה, „נו, וואס זאגט לנדא, ס'איז ניט קיין סיפנאי". ועניתי לו, חלילה, הוא אומר שזה רק כעין טיפאיד טז) ולא יותר, וחזר עוד פעם בשאלה, „אבער ניט קיין סיפנאי", ואמרתי לא, לא, אח"כ נכנס גם הד"ר לנדא לקבל ברכת הפרידה, ושאל גם לו אם אי"ז סיפנאי, וענה לו גם הוא שהוא רק כעין טיפאיד, ולא ידאג כלום, והלך לו.

אח"כ אמר שרוצה להתפלל, והביא כ"ק שליט"א הטו"ת שלו. וסייענו לו לישב על המטה, והצענו מאחוריו כרים למען יהי' לו בנקל לישב, והלבשנו לו — כ"ק שליט"א ואני — את הטלית, הנחת הטלית הי' כדרכו תמיד, היינו מקודם הנחת הטלית בעודנו מקופל על כתפו הימנית עם הד' ציציות מושפלים מלפניו, ובדק והפריד יטז) חוטי הציצית כדין, הכל כמו שנוהגים העולם, וקודם העטיפה נשק את שפת הטלית בג' מקומות בצד הטלית שמונח על הראש, כמו שנוהגים הרבה, (אשר מעולם הייתי סובר שהוא רק מנהג אנשים פשוטים) ואח"כ סייענו לו לעשות העטיפה כדין וכנהוג אצלינו, וכמבואר בסידור, ב' ציצית מלפניו, וב' מלאחריו, והי' מדקדק להשוות ב' הכנפות הימנית זל"ז, וכן ב' הכנפות השמאלית בדיוק מאד מקודם

הערות

טז) הוא מחלה קלה שאין בה משום סכנה כלל, אף שנקראת על שם טיפוס.

יטז) הוספתי בלשוני תיבת „והפריד", כי באמת העיקר הוא הפרדת החוטים זמ"ז. כי על הבדיקה בעצמה אפשר לסמוך על חזקת היתר דמעיקרא שנבדקו תמול או שלשום כמ"ש האחרונים. ודק ההפרדה שטבע החוטים הוא שבנקל מתחברים יחד, וצריך תמיד להפרידם. וכמפורש בגמ' מנחות „אין ציצית אלא ענף", שענף הוא דוקא אם הם פרודים, ואביי שם בגמ' מיסיף ע"ז „וצריך לפורדה כי צוצייתא דארמאה" (פי' כבלודית של נכרים דבוקות מלמטה ונפרדות מלמעלה, רש"י). וחבל מאד שבעת רשמתי הקונטרס „אשכבתא דרבי" הזה בקיץ תר"פ, לא דקדקתי ולא רשמתי איך הי' רבינו נ"ע נוהג בהפרדת הציצית, אם הפריד כל הח' חוטים זמ"ז, או שהפריד רק את הארבע חוטים שמצד אחד מהארבע חוטים שמצד השני, אשר כמדומני שהעולם נוהגים כן, כי לדעתי יש מקור לב' המנהגים האלו, והוא תלוי בפירוש הגמ' דמנחות ובמימרא דאביי ופירש"י שם, שפשטות דברי הגמ' ורש"י נראין שקאי על הפרדת חוטי הציצית שצריכים להיות נפרדין זמ"ז, וא"כ צריך להפריד כל

להעטיפה, שיהיו כן גם בעת העטיפה יז). ואח"כ סייעני לו להניח תפילין דרש"י, והי' מטריח עצמו מאד בכדי להדק הקשר של התפלה ש"י. וכשהי' עושה השי"ן על התש"י מהכריכות (היינו הג' כריכות שמהדקים הש"י להקיבורת. הא' מהרצועה העוברת ע"י המעברתא, ועוד ב' הכריכות שכורכים על התיתורא כמו שנוהגים אצלינו). ראיתי

הערות

הח' חוטים זמ"ז. וגם לפי"ז הי' צ"ל שהוא לעיכובא, ואף אם אין לו פנאי להפריד, אין לו להתפלל עד שיפריד (ולהלן נזכיר שהגר"א והע"ת פסקו באמת בן להלכה שמעכב מלהתפלל בלי הפרדה). אם לא שנימא שגם לענין הפרדת החוטין יש ג"כ חזקה דמעיקרא מתמול או שלשום שהיו אז מפורדות.

אמנם איך צ"ל ההפרדה, אם צריך להפריד כל חוט מהח' חוטין זמ"ז, או להפריד הד' חוטין שמצד אחד מהד' חוטין שמצד השני — הנה זה תלוי בטעם ההפרדה. דהמג"א כתב בשם בעל העיטור שכל ענין ההפרדה הוא מפני שבזמן שהי' תכלת, הי' דרך להפריד חוט התכלת משארי החוטין (והוא דלא כפירש"י) וע"כ בזמן הזה שאין לנו תכלת, וכל דין ההפרדה אינו אלא לזכר בעלמא לזמן שהי' תכלת, וע"כ כתב המג"א שבאם אין לו פנאי אינו צריך להפרידם. ולשיטת בעל העיטור הזאת פשוט הוא שכל ההפרדה צ"ל רק הפרדה אחת, כמו שהי' ההפרדה בזמן שהי' תכלת שהי' רק הפרדה אחת התכלת מהחוטין. אבל לפי פירש"י שעצם החוטין צ"ל נפרדים זמ"ז, צריך להפריד באמת כל חוט וחוט זמ"ז. ונראה שזהו באמת טעמו של הגר"א והע"ת שכתבו שההפרדה מעכב. ובשו"ע רה"ג הביא בקיצור הגמ' דמנחות שצריך להפריד החוטין (ולא ביאר בדיוק איך צ"ל ההפרדה), וסיים שאם אין לו זמן להפריד יתפלל בלי הפרדה כעת. ובודאי תופס רבינו שגם על ההפרדה יש חזקה דמעיקרא. בכל אופן חבל שלא עלה על דעתי אז לדקדק לראות איך עשה רנ"ע ההפרדה, והי"ע.

יז) לא נתברר לי לע"ע מקור וטעם הזהירות להשוות הכנפות זל"ז כ"כ בדיוק בעת העטיפה, ובודאי הוא מטעם אשר הי' ידוע לו עפ"י קבלה.

ואגב אעיר בזה מה שהעולם נוהגים לעשות עטרה על הטלית על הצד שעל הראש לסימן שאותן הציצית שלפניו יהיו לעולם לפניו. ודובן שידן משגת עושים עטרות של כסף, והוא מהמג"א סי' ח' שהביא כן משלה"ק, מטעם שיש בזה משום הורדת קדושה אם יתן הציצית שלפניו לאחריו, והשלה"ק אסמוך לה על הא דאמרו בירושלמי „א"ר אמי והקמות את המשכן כמשפטו, וכי יש משפט בעצים, אלא קרש שזכה ליתן בצפון יתן לעולם בצפון וכן בדרום יתן לעולם בדרום". וכן הביא בבה"ט סי' תר"ל ע"ש המהרי"ל על סמך הירושלמי הזאת לסמן דפי מחיצות הסוכה א' ב' ג' כדי לידע סדר עמידתן שלא לשנות משנה לשנה עי"ש. וכן הובא מנהג מהרי"ל זה בשלה"ק

הערות

מסכת סוכה, אבל חסידי חב"ד אף שמדקדקים ג"כ שהציצית שלפניו יהא לעולם לפניו, אבל אין נוהגים לעשות שום עטרה, וכפי ספור א' המקובל אצל חסידי חב"ד נראה שגם חסידי אדמוה"ז הי' מקודם מנהגם ג"כ לעשות עטרות, וכידוע הספור שכאשר לקחו את אדמוה"ז אחר חה"ס תקנ"ט למאסר הידוע, והי' נצרך כסף תועפות ראם להצלתו, גזרו אז ראשי ומנהיגי גדולי החסידים שכ"א מאנ"ש יסירו העטרות של כסף מטליתיהם וינדבום לקופת ההצלה, הרי שהיו מקודם כן נוהגים לעשות עטרות (וידוע הוא שעד ביאת אדמוה"ז להה"מ הי' דרך עבודתו עפ"י השלה"ק וד"ל), ולפי השערתי באמת מאז הוא שנשאר המנהג אצל חסידי חב"ד שלא לעשות עטרות.

ואף שמנהג הזה הרי הובא במג"א משלה"ק וכנ"ל, אבל הרי שם גופא הביא אח"כ המג"א מס' הכוונות שהאריז"ל לא הי' מקפיד ע"ז. וכן הוא באמת בפע"ח שער הציצית פ"א, ומלשון המג"א שם משמע שתפס שהאריז"ל לא הי' מקפיד בכלל שהציצית שלפניו יהיו לעולם לפניו, (אף כי מלשון הפע"ח הנ"ל אין הכרח כ"כ, וי"ל רק שלא הי' מקפיד לסמן בעטרה).

וטעמו של האריז"ל נראה שהוא עפ"י מה שהביא בדברי חמודות על הלק"ט להרא"ש הל' ציצית אות ס"ב בשם הלבוש ליישב מנהג העטרות, שבאמת יש בזה חשש שנראה כאלו הטלית נעשה בעיקרו לכסות הראש, ואז ה"ה פטור מציצית, עי"ש מה שישב, וסיים הלבוש שם „עכ"ז מנהג יפה בארצות הישמעאלים שאין עושים עטרות כלל כו'", וא"כ י"ל שזהו באמת טעמו של האריז"ל, וכפי שתפס המג"א שלא הי' מקפיד בכלל שאותן הציצית שלפניו יהיו לעולם לפניו.

והא דלא חש האריז"ל משום הורדת קדושה כדחש לה השלה"ק, י"ל דלא ס"ל כלל להאריז"ל שיש בזה משום הורדת קדושה, דלא דמי לקרשי המשכן, דקרשי המשכן הם גוף הקדושה ושייך בזה הורדת קדושה, אבל בציצית הטלית עצמו אינו גוף המצוה, כי בעיקרו הרי הוא בגד, דק שעל בגד בת ד' כנפות חייבה התורה להטיל ציצית, ולא שייך בזה בכלל הורדת קדושה, ומצד הציצית עצמם בודאי לא שייך שום מעלת קדושה באחת על חבירה, שכל הד' כנפות מחויבים בציצית. ואולי י"ל עוד דהאריז"ל הי' באמת מתחלה לב מתנה ע"ז, וכדמצינו כ"פ בש"ס לב בי"ד מתנה כו' ודו"ק.

ובכל אופן תראה בזה שמנהג חב"ד הוא באמת מנהג היותר יפה ומשובח, דמצד אחד נזהרים שהצד שלפניו יהי' לעולם לפניו, לצאת בזה חששו של השלה"ק שהביא סמוכין לזה מקרשי המשכן. אבל מצד השני אדרבא נזהרים בדוקא שלא לעשות עטרה הניכרת לכל, מטעם החשש שכ' הלבוש שלא יהי' נראה כאלו הטלית בעיקרו הוא לכסות הראש, דאז הרי פטור הטלית מציצית לגמרי ודו"ק.

שהי' מדקדק ששתי הכריכות האחרונות של השי"ן שכורכים על התיתורא, יהיו לא על התיתורא ממש, רק על המעברתא, ובכל פעם שהנחנו לו תפילין ראיתי שהי' מדקדק באופן כזה יח). ואח"כ הכריכות

הערות

יח) אולי י"ל טעם הדבר, מפני שבאמת הרי פסק הרמ"א בסי' ז"ך בשם המהרי"ל שלא לכרוך ג' כריכות על הקיבורת, משום דאין לכרוך הרצועה על התיתורא, וכ"פ גם רה"ג בשו"ע. ועי"ש בט"ז שהביא את המהרי"ל שבאר הטעם מפני שמן הדין אין מצוה בכריכה זו, דמצות קשירה הרי מקיים גם ברצועה האחת לחוד שמעביר ע"י המעברתא, וע"כ אין לכרוך ולהניח הרצועה על התיתורא שיש בה יותר קדושה מהרצועה, עי"ש בט"ז. (מה שהט"ז זכר בלשון המהרי"ל „קציצה", על כרחך הוא לאו דוקא, וכוונתו על התיתורא, וכן רה"ג בשו"ע בהעתיקו להלכה את המהרי"ל כתב תיתורא, כי על הקציצה אסור לכרוך גם לדידן דפסקינן כהאריז"ל ודלא כהרמ"א והמהרי"ל, וכמ"ש מפורש רה"ג בסדור שאין לכרוך על הקציצה.) ושם בשע"ת הביא דעות חלוקות בזה בדעת האריז"ל והרח"ו ז"ל, אם לכרוך ג' כריכות על הקיבורת, וע"כ אף שרה"ג בסדור פסק לכרוך ג' כריכות על הקיבורת שיהי' כעין שי"ן, והכריע כדעת המקובלים שהעידו כן בשם האריז"ל והרח"ו ז"ל, וכמפורש גם בפע"ח. ולא ניחא לי' לרה"ג לאמר כדעת החולקים שזה הוכנס מהחברים ואינו מהרח"ו ז"ל. והג' כריכות אלו כורכים על התיתורא, ובפשטות נראה מזה דס"ל לרה"ג דאין בזה משום הורדת קדושה להתיתורא, והטעם צ"ל דס"ל לרה"ג דגם כריכות אלו הם מכלל מצות קשירה, דהרי בזה מהדק ומחזק התש"י להקיבורת, וע"כ לא איכפת לן מה שלהתיתורא יש יותר קדושה מהרצועה אחרי שהכריכה הזאת הוא מכלל מצות קשירה (וכמו שנבאר בהערתינו דלהלן הערה כ"א באריכות דברי המג"א ורה"ג שבארו דעת האריז"ל לכרוך סביב הזרוע קודם הנחת הש"ר, משום דהוא ג"כ מכלל מצות קשירה).

אמנם רנ"ע כנראה חשש לצאת גם דעת הרמ"א והמהרי"ל שכתבו שיש בזה משום הורדת הקדושה להתיתורא, וע"כ סלל לו דרך מיוחד שלא יסתור גם לדעת הרמ"א והמהרי"ל, ונהג לכרוך הג' כריכות שעל הקיבורת, לא על התיתורא, רק על המעברתא, וטעם החילוק שבין התיתורא והמעברתא, אף ששניהם שוים הם מהלמ"מ כדאי' בגמ', עכ"ז י"ל דחלוקים הם בקדושתם. דהתיתורא שהיא בשביל הבית, שהוא מקום מושב הבית, וכדי לכסות את פי הבית, כמבואר ברש"י ותוס' וטוש"ע, יש בה באמת מקדושת הבית יותר מהרצועה, אבל המעברתא שהוא לצורך העברת הרצועה, דעש"ז נקראת מעברתא כמבואר ברש"י ותוס' וראשונים, אין לה באמת יותר קדושה מהרצועה עצמה, שהוא ג"כ הלמ"מ, וא"כ אין שום הורדת קדושה בכריכת הרצועה על המעברתא, שהרי הם שוים באמת בקדושתם, ודי"ק.

אם אמנם לפי"ז יוצא לנו דין חדש מה שלא נזכר כמדומה בפירוש

חעדות

בפוסקים אחרונים, והוא דלדברינו המעברתא אינה אלא תשמישי קדושה כמו הרצועות שאינם אלא תשמישי קדושה כדאי׳ במגילה כ״ו ע״ב. וא״כ כשם שהרצועות חלוקים מהבתים בדיני עשייתם ותיקונם, בזה דהבתים הרי לבד זה שצריכים להיות נעשים לשמה, הרי גם צריך להיות נעשים דוקא ע״י מי שהוא בר קשירה דוקא. ואשה או עכו״ם וקטן אף אם ישראל נעע״ג פסולים, כמ״ש בשו״ע סי׳ ל״ט, והוא מהרמב״ם פ״ג. ואף שהרמב״ם כ׳ הטעם „משום השי״ן שעושין בעור״, כבר כ׳ הב״י שם דכוונתו דמשום השי״ן שיש בהבית, כל תיקון הבית פסול ע״י מי שאינו ב״ק, עי״ש. וכפי משמעות ד׳ המג״א שם גם כל התיקונים פסולים מדאורייתא ע״י מי שאינו ב״ק כמו השי״ן, ולא רק מדרבנן משום גזירה אטו השי״ן, כמו שהעמיס הפמ״ג בכוונת הט״ז עי״ש בפמ״ג.

ולדעתי ברור הוא מסתימת הפוסקים דכמו״כ תיקון ועשיית הבית של הש״י ג״כ פסול ע״י מי שאינו ב״ק, אף דבש״י אין שי״ן, והטעם נראה משום דבכל הדינים ש״י שוה לש״ר, דאיתקשו להדדי ב„והיו״, וכמו שפירש״י במנחות ל״ו ע״א גבי דרשת דכ״ז שבין עיניך יהיו שתים, „דוהיו לשון רבים״ ש״י וש״ר עי״ש. וממילא כל שפסול בש״ר פסול בש״י, וברש״ש שבת כ״ו ע״ב כתב לתרץ קושית הגרע״א שם גבי מימרא דרב יוסף לא הוכשרו למלאכת שמים אלא מן המותר בפיך, דמקשה שם הש״ס „למאי הלכתא לתפילין, הא בהדיא כתיב למען תהי׳ תורת ד׳ בפיך מן המותר בפיך (ועי״ש בתוס׳) אלא לעורן, והאמר אביי שי״ן של תפילין הלמ״מ כו״״, והק׳ הגרע״א בגה״ש „וק״ל הא איצטריך לעור של תפלה ש״י, וצ״ע״, וכ׳ הרש״ש לתרץ כנ״ל דב„והיו״ איתקש ש״י לש״ר להדדי, ודימה זה להא דאיתקוש הויות להדד בקדושין ה׳ ע״א, וא״כ אם בעינן מן המותר בפיך בש״ר, בעינן גם בש״י עי״ש, וה״נ אף אנן נימא לענין ב״ק, דאם בעינן ב״ק בש״ר ממילא גם בש״י בעינן.

ואף שהרש״ש שם אח״כ שכל ידיו בזה, דהוא תלוי בפלוגתא במכות י״א ע״א לענין ס״ת שתפרה בפשתן אם אמרינן היקש מהלמ״מ, לענ״ד שאני היקש זה דוהיו, שכללה התורה ב׳ התפילין בוהיו, דעדיף משארי היקשא, כגון במה דפליגי שם במכות בהקישא דהוקשה כה״ת לתפיליה, וכמ״ש הפנ״י בכתובות ע״ד ע״א לענין תנאי בקדושי ביאה דא״א לקיים ע״י שליח, גם לענין ההיקש בקדושין דאיתקוש הויות להדדי, דמהני ההיקש גם לענין דתליא רק בסברא, ואמרינן אין היקש למחצה, וכ׳ שם וז״ל: „דלאו היקש הוא אלא לשון מושאל הוא ועדיף מהקישא, דכיון דכולהו קדושין בכלל והיתה נינהו דהיינו לשון הוי׳ אין לנו לחלק ביניהם כלל לומר דבחד מינייהו יועיל תנאי ולא באידך כו״״, וכן בנד״ד דכללה התורה ב׳ התפילין בוהיו, ובדרכה אחת לשניהם (דברכת להניח הרי לכל השיטות קאי גם על השל ראש) אף שאין מעכבים זה את זה, בודאי אין דינם חלוקים בשום דבר (לבד במה שנמצא מפורש בתורה עפ״י דרשות חז״ל כגון לענין

הערות

ד׳ בתים ובית אחד), ואם צריך ב״ק בש״ר ממילא גם בש״י בעינן, ובפרט בנד״ד לדינא הרי אנן קיי״ל באמת דס״ת שתפרה בפשתן פסולה כמ״ש הרמב״ם בפ״ט מהס״ת וטוש״ע יור״ד סי׳ ער״ה, וכסתם משנה במגילה ח׳ ע״ב ובגמ׳ שם. הרי דלדינא אמרינן אין היקש למחצה אפילו לענין הלמ״מ, ועכ״פ ברור הוא דאף עשיית הבית דש״י צריך דוקא ע״י ב״ק.

אבל הרצועות, אף כי רצועות שחורות הלמ״מ, עכ״ז השחרתן אי״צ אלא לשמה, אבל כשרים גם ע״י מי שאינו ב״ק, כמ״ש הפמ״ג בסי׳ ל״ט סק״ו, ומכ״ש עיבוד הרצועות דאי״צ ב״ק, דגם על לשמה דבעינן בעיבוד הרצועות כמ״ש הרמב״ם וטוש״ע סי׳ ל״ג, אשר המג״א שם כתב הטעם דכיון שהלמ״מ שיהיו שחורות א״כ צריך גם העיבוד לשמה, הקשה שם הפמ״ג מנא לן דבעינן עיבוד ג״כ לשמה, דלמא דוקא השחרתן ולא העבוד, והביא שם בשם הלבוש משום שצריכים עיבוד שיהיו רכין לקשירה וכריכה עי״ש, והוא באמת טעמא קלישא מאד, דהרי רכות הרצועות אינו דינא, רק נוחיות בעלמא, שיהי׳ יותר נוח לקשור, אבל הרי באפשר לקשור גם אם אינם רכים, אבל האמת הוא דכוונת המג״א הוא כמ״ש בבה״ל עפ״י ד׳ הגר״א דכיון דחזינן דבאה ההלכה שיהי׳ עור הרצועה מתוקן כל צרכו אפילו בשחרותו, עאכו״כ שבכלל ההלכה הוא גם עצם תיקון עיבוד העור, וממילא צ״ל כל התיקון לשמה, ואי״ז בכלל אין דנין ק״ו מהלכה, דאי״ז אלא גילוי מלתא בעלמא עי״ש והוא נכון. וכ״ז אינו אלא לענין לשמה, אבל ב״ק לא בעינן לא בעיבודן ולא בהשחרתן, והיינו משום שהרצועות אינם אלא תשמישי קדושה כנ״ל. וע״כ אי״צ בזה ב״ק.

ולפי״ז לדברינו דגם המעברתא אינה אלא תשמישי קדושה כמו הרצועות, צ״ל ג״כ כשר עשיית המעברתא גם ע״י מי שאינו ב״ק כמו בהרצועות, ואלולי דמיסתפינא הייתי באמת מורה כן, והא דלא נזכר זה בפירוש בפוסקים אחרונים עכ״פ, י״ל בפשוט משום דבכלל קשה לצייר זה, דהרי המעברתא יוצא מהתיתורא עצמה כבליטה מהתיתורא, וקשה לצייר עשיית המעברתא לחוד ע״י אחד, שאינו עושה את התיתורא, אבל בודאי יש לצייר עכ״ז תיקון במעברתא לחוד ג״כ, כגון לחתוך ולישר עור המעברתא וכדומה מהתיקונים שלהמעברתא לחוד, ואי״צ ע״ז ב״ק דוקא.

אמנם מה שחותכים קצת מן המעברתא משני הצדדים כדי שיהי׳ ניכר הריבוע של התיתורא כמ״ש בשו״ע סי׳ ל״ב, הנה תיקון זה גם לדידי צ״ל ע״י ב״ק דוקא. כי תיקון ריבוע של התיתורא הוא מתיקון הבית עצמו, ובודאי צריך ב״ק דוקא, כמו כל תיקון הבית, וכן פשוט וברור הוא לדעתי שהנחת הפרשיות בהבתים, וכן כריכת הד׳ פרשיות בשער המבואר בשו״ע ספי׳ ל״ב שהוא מהלמ״מ, ומכ״ש תפירת הבתים בגידין, כ״ז הוא מתיקון גוף התפילין וצריך ב״ק דוקא, ואשה או קטן יעכו״ם אף געע״ג פסולים. ולפי מיעוט בקיאותי כמדומה שלא נזכר זה בפירוש במפרשי השו״ע, ובודאי הוא מרוב הפשיטות, והוא נכלל במה שזכרו „כל תיקון הבתים״.

הערות

והלום ראיתי בס׳ קסת הסופר לבעל קצשו״ע, שהשגתיו עתה בשאלה על ימים אחדים, ומצאתי שם שכ׳ ששמע בשם גדול אחד שהסופר שכותב תפילין דר״ת, יש לו בעצמו ג״כ להניח תפילין דד״ת, והמחבר קלסי׳ וכתב „ומלתא דמסתבר הוא דכל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה״. ובהשקפה ראשונה היו נראים הדברים בעיני מוזרים מאד, היתכן שסופר צדיק תמים בכל מעשיו דאזיל בשיטת רש״י והרמב״ם וכדאיפסקא באמת להלכה בשו״ע, יהי׳ נחשב לאינו ב״ק כמין ואפיקורס חלילה, ואף דבאמת לר״ת מי שאינו מניח תפילין כשיטתו, הוא בכלל קרקפתא דלא מנח תפילין, אבל עכ״פ הרי אינו אלא אומר מותר דהוי שוגג בכה״ת כגון לענין חלב ושבת עי׳ שבת ס״ח ע״א, ואפי׳ למ״ד אומר מותר מזיד הוא במכות רפ״ב, היינו דוקא לענין גלות, משום דכתיב בשגגה יתירה כמ״ש התוס׳ שם. וג״ז הרי טעם המ״ד הוא משום שהי׳ לו ללמוד ולא למד, כמ״ש רש״י ותוס׳ שם ט׳ ע״א, אבל סופר זה הרי למד שיטת רש״י וכל הראשונים והשו״ע שהעלו לפסוק כרש״י, היתכן לחשבו למזיד ואינו ב״ק, באופן שמתחלה היו נראים הדברים בעיני מוזרים מאד.

אך אחרי שובי ניחמתי וראיתי שאין הדברים מוזרים כ״כ, ואולי עוד באמת גם מיסתבר לומר כן, דבאמת גדר ב״ק הוא דוקא אם מקיים מצות תפילין בפועל, לא רק שיהי׳ מחויב במצות תפילין, ולא יפרוק מעליו עול מצות תפילין, רק שיקיים בפועל מצות תפילין, דבזה משונה הוא גדר ב״ק מגדר בר זביחה וגדד בר כריתות, וכידוע הקושיא לענין קטן שלכתיבת סתו״מ הוא פסול משום שאינו בקשירה, בגיטין מ״ה ע״ב, ולענין זביחה גם קטן מיקרי בר זביחה, ושחיטתו כשירה אם אחרים רואים אותם ששחט כהוגן, בריש חולין. וכן לענין כתיבת גט גם קטן מיקרי בר כריתות וכשר אם געע״ג וכותב לשמה בפ״ב דגיטין, משום דכיון דכשיתגדל אתי לכלל כריתות, הוי מעתה בר כריתות כמ״ש התוס׳ שם כ״ב ע״ב ד״ה והא (ואי״ז ענין להא דלקמן שם בגיטין פ״ה ע״א „קטן בר הוי׳ הוא משום דאתי לכלל הוי״, וכפירש״י שם „מפלוני זה וקטן הוא״ דו״ק היטב), וכבר הקשו כן הנוב״ת סי׳ א׳, והתב״ש בסי׳ א׳, והפמ״ג בפתיחה כוללת חלק שני או״ז. והיוצא מתוך דברי התב״ש והפמ״ג הנ״ל עם תוספות נופך משלי הוא, דהחילוק הוא בין מ״ע בקום ועשה, ובין מל״ת בשב ואל תעשה, דלענין בר זביחה הרי אין מצוה בעצם מעשה השחיטה, וכמ״ש הט״ז ביור״ד סי׳ א׳, וכן לענין כריתות הרי אין עצם נתינת גט מצוה (דאפילו היכא שמצא בה ערות דבר שמצוה לגרשה, הרי אין בעצם נתינת הגט מצוה, רק מפני שאסור לו לדור עמה ממילא מחויב לגרשה, וא״א לו לגרשה רק ע״י גט, אבל אין בעצם נתינת הגט מצוה ממש, ובאמת הרי מצד עיקר הדין, הנה אם הבעל אינו רוצה לגרש אשתו שזינתה תחתיו, אין כופין אותו לגרשה בגט, כמ״ש התוס׳ בזבחים ב׳ ע״ב ד״ה סתם ע״ש), ולהיות בר זביחה אי״צ שיהי׳ בפועל טבח, דאף אם מעולם לא שחט ולא ישחוט ג״כ הוי בר זביחה, וכן לענין בר כריתות הרי כמובן אף אם מעולם לא גרש ולא יגרש אשתו

תערות

הוי ב"כ, רק העיקר הוא שיהי' באיסורי הלאוין דזביחה וכריתות, היינו שיהי' באיסור בשר שאינו זבוח (וכמובן אינו נוגע זה לפלוגתת רש"י ותוס' הידועה לענין בהמה בחיי' בחזקת איסור עומדת, אם הוא איסור אבמה"ח או איסור שאינו זבוח, דעכ"פ בלי שחיטה יש איסור, יהי' איזה שיהי', ופשוט) מה שאסור לו לאכול בשר בלי שחיטה. וכן לענין כריתות שיהי' באיסורי אישות, שבלי גט א"א לו לפטור אשתו או לקח אשת חבירו, ומשום איסור הלאוין שבזה מיקרי ב"ז וב"כ, וע"כ גם קטן מיקרי ב"ז וב"כ, דגם מעשה קטן הוי מעשה עבירה, אלא שרחמנא חס עלי' ופטרי' מעונש, כמ"ש התב"ש שם והביא ראי' מהסוגיא דתקלה וקלון בסנהדרין נ"ה ע"ב. וכן רמז המג"א בסי' שמ"ג ראי' זו מתקלה וקלון על ד' הרמ"א שם שכ' „קטן אעפ"י שאי"צ תשובה על עבירות שעבר בקטנותו, מ"מ טוב הדבר שיקבל ע"ע איזה דבר לתשובה כשיגדיל". והגר"א ציין מקור לזה מהא דשבת נ"ו ע"ב דיאשי' החזיר מה שדן וטעה מבן ח' — שמלך — עד י"ח, והיינו שהגר"א מפרש דמן הדין הי' יאשי' פטור מלשלם, ורק שהחמיר ע"ע, אבל עכ"ז מזה ראי' שגם מעשה קטן הוי מעשה עבירה, ושייך שיעשה תשובה ע"ז. ובט"ז שם הביא מהא דב"ק צ"ח ע"א דרפרם כפי' לרב אשי לשלם על ששרף שטרות בילדותו כפירש"י שם. ופי' הט"ז שכפי' רק בדברים לחומרא דמן הדין ה"ה פטור. ועי' בראש שם, ובחו"מ סי' שמ"ט, ובטוחו"מ סי' ז' ואכמ"ל.

וכן הפמ"ג שם בפ"כ רמז בקצרה וכ' „דגבי ל"ת אף שפטור מ"מ אחרים אסורים ליתן לו הוי בר זביחה", וכוונתו ג"כ בזה להביא ראי' דמעשה קטן הוי מעשה עבירה, מהא דאחרים אסורים ליתן לו, והיינו מה דאי' ביבמות ס"פ חרש דדרשינן תלתא קראי להזהיר גדולים על הקטנים, והש"ס שם מצריך להני תלתא קראי, אשר מזה מוכח דגם מעשה קטן הוי מעשה עבירה, דאל"ה לא נופל כלל הזהרה על הגדולים בזה, ולא פליגי שם בש"ס אלא אם הדרשות קאי גם ע"ז שבי"ד מצווין להפרישו, או רק דלא לוספי לי' בידים עיש"ה.

וכבר האריכו עוד האחרונים בזה להוכיח מכ"מ דמעשה קטן הוי מעשה עבירה, ומבואר הוא גם אצלינו ברשימתנו „גדר ענין אאחע"א" בתכלית האריכות וההסבר דענין מעשה עבירה דקטן, היינו שהוא איסור חפצא בלי איסור גברא שהוא הזהרת הלאו והעונש, וכמו שבארנו שם בהא דאאחע"א אינו אלא לענין עונש, אבל האיסור בעצם חל, וכידוע מ"ש האחרונים בזה מהא דאמרו ביבמות ל"ג „נ"מ לקוברו בין ר"ג". דהיינו שהוא א"ח בלי א"ג ההזהרה והעונש, דאינו חל. ושם בארנו עוד דאף דכל האחרונים — הגר"ב והפמ"ג והאב"מ — תפסו כן דלענין איסורא בעלמא בלי עונש חל אע"א. אבל באמת הראנו שם לדעת מד' הרמב"ן שם ביבמות דשיטת רש"י הוא דגם לענין איסורא אאחע"א, והסברנו שם בטו"ט

הערות

סברת מחלוקת הראשונים בזה. וכן ברשימתנו „גדד ענין ח"ש" בארנו ג"כ שגדר ענין „איסורא בעלמא" דח"ש, היינו ג"כ שהוא א"ח בלי א"ג הזהרת הלאו והעונש, והדברים ארוכים מאד, לא יכילם הגליון ואכ"מ.

וכמו"כ ענין מעשה עבירה דקטן. היינו שהוא א"ח בלי א"ג, והיינו דבשר שאינו זבוח הוי חפצא של איסור, ואם הקטן אוכל זה הוי מעשה עבירה מחמת הא"ח, אף שאין עליו הא"ג הלאו והעונש, וכן לענין בר כריתות החפצא של איסורי אישות הוי מעשה עבירה אצלו, והיינו שאיסורי הלאוין ישנם גם אצל הקטן גם כמו שהוא עתה קטן, ומעשה השחיטה והכריתות אינם אלא כעצה ותיקון להלאוים (וכמובן אין כוונתינו בזה לשיטת הריצב"א בתוס' שבועות כ"ד ע"א דזובחת הוי רק תיקון הלאו, דגם להתוס' שם אינו אלא תיקון להלאו, כלומר שאין עצם השחיטה מצוה מצ"ע, והוא רק להסיר האיסור וכנ"ל, רק שלהתוס' האיסור הוא שאינו זבוחה, דדרשי זבוח אכול ושאינו זבוח לא תאכל, והוי כמו לאו הבא מכלל עשה, והזביחה הוא תיקון להאיסור דאינו זבוחה, ולהריצב"א לא דרשינן דאינו זבוח לא תאכל, דזובחת לא נאמר בתורה רק לתיקון איסור שבחיי', והאיסור שבחיי' הוא איסור אבמה"ח, והזביחה הוא תיקון להאיסור הזה. וק"ל) וע"כ הוי קטן ב"ז וב"כ, דהאיסורים עצמם הרי ישנם גם אצל קטן, דגם אצלו הרי' הוי מעשה עבירה כנ"ל. ועצם מעשה הזביחה והכריתות הנה די מה דאתי לכלל זביחה וכריתות וכמ"ש התוס' גיטין הנ"ל. ולא בעינן שיהי' לקטן בפועל מעשה הזביחה ונתינת גט, דהזביחה ונתינת גט מצ"ע אינם אלא לתקן האיסור כנ"ל, והאיסור הרי ישנו באמת בפועל גם לקטן כנ"ל דמעשה קטן הוי מעשה עבירה ודו"ק היטב.

וכ"ז הוא באיסור לאוין דשב ואל תעשה, או לאו הבא מכלל עשה, אבל במ"ע דקום ועשה כתפילין, לא הוי בר קשירה רק אם מקיים בפועל מצות תפילין, דהא המצוה הוא בקום ועשה, וקטן אין לו קיום המצוה בפועל בקום ועשה, דגם אם יניח תפילין לא יקיים מצוה, דפטור הוא לגמרי ממ"ע, וע"כ אינו ב"ק באמת, ולא יהני מה דאתי לכלל קשירה, דו"ק הדק היטב בכ"ז.

ולפי"ז גם מי שאינו מניח תפילין דר"ת משום דאזיל בשיטת רש"י, הרי לר"ת באמת אינו מקיים בפועל מצות תפילין, בודאי לא הוי ב"ק באמת, וצ"ל פסול לכתיבת תפילין דר"ת, (אף כי בסדר הכתיבה שוים רש"י ור"ת, דגם לר"ת הכתיבה צ"ל כסדרן הכתובים בתורה, אבל לצאת בכתיבה של סופר זה לתפילין דר"ת הוא פסול, ומכש"כ מעשה הנחת הפרשיות בהבתים שצ"ל ג"כ ב"ק דוקא כנ"ל, בודאי הוא ג"כ פסול). ואף דאומר מותר הוא והוי שוגג, ואפי' אם נחשוב אומר מותר זה לאונס, דבאמת הרי סמך עצמו על פסקי הראשונים והשו"ע שפסקו כרש"י, הנה לא מהני טענת אונס זה, רק להפטר מעונש של מעלה עבור בטול תפילין אפי' לר"ת, אבל לא יחשב מחמת טענת אונס זה לב"ק, דהא בפועל הרי אינו מניח תפילין ואינו מקיים

הערות

המצוה בקום ועשה, ולא דמי למי שנקטעה ידו שכ׳ המג״א בסי׳ ל״ט דהוי עכ״ז ב״ק, דרק פומא הוא דכאיב לי׳ עי״ש, דשם הרי במציאות אינו יכול להניח תפילין, ובודאי לא שייך למיחשבי׳ מחמת זה לאינו ב״ק, דמה לו לעשות. אבל סופר זה הרי אדרבא במציאות הרי יכול להניח תפילין דר״ת, והוא אינו מניח בכוונה, הוי אינו ב״ק. אף שזה שאינו מניחם הוא משום דאנוס הוא עפ״י פסק השו״ע, אי״ז אלא כנ״ל להפטר מעונש של מעלה, אבל אינו ב״ק בודאי הוי מחמת זה, דהא לר״ת בפועל אינו מקיים המצוה שצריך לקיימה בקום ועשה, באופן שבאמת לא נפלאת היא לאמר כדברי בעל קה״ס בשם הגדול לפסול סופר שאינו מניח תפילין דר״ת לכתיבת ועשיית תפילין דר״ת, אף כי לפי״ז גם כתיבת ועשיית הש״ר דשמו״ר, צריך להיות ג״כ דוקא ע״י מי שהוא בעצמו ג״כ מניח הש״ר דשמו״ר, אשר כמדומה שקשה מאד למצוא סופר כזה שמניח גם הש״ר דשמו״ר, ולא באתי בכ״ז רק להערה בעלמא.

אמנם מה שאני תמה בענין זה הוא, על מה שנוהגים העולם, וכן הוא במג״א סי׳ כ״ח ובשו״ע רה״ג, וכן נהגו רבוה״ק נ״ע, שכשחולצין התפילין קופלין הרצועות על התיתורא משני הצדדים, אשר לכאורה אין נכון לעשות כן, דהרי זהו הורדת הקדושה להתיתורא, והלא הדברים ק״ו, אם בכריכת הרצועה להנחתן פסק הרמ״א ממהרי״ל כנ״ל שאין לכרוך הרצועה על התיתורא שיש בזה משום הורדת קדושה להתיתורא, א״כ מכש״כ שלא בעת הנחתן, רק לקפל, שאסור על התיתורא, דאפי׳ לדדן דפסקינן כהאריז״ל וכורכין על התיתורא, היינו מטעם דס״ל להאריז״ל דגם הכריכה הוא מכלל מצות קשירה כמ״ש המג״א ורה״ג, ויבואר עוד אי״ה בהערתינו דלהלן, אבל בקיפול הרצועות שלא בשעת הנחתן, שאין בזה שום מצוה כלל, בודאי יש בזה משום הורדת קדושה להתיתורא.

וביותר אני תמה בזה שנוהגים עוד לקפל הרצועות על ב׳ צדדי התיתורא, היינו אף על הצד שנמצא הקשר היו״ד של הש״י, וכן בש״ר מניחים הקשר הדלי״ת מצד אחד על התיתורא וקופלין הרצועה על הקשרים, ולכאורה הרי הקשרים עדיפי קדושתם מכלל הרצועות, לא מיבעיא לשיטת רש״י בכ״מ בברכות ו׳ ע״א, ובשבת כ״ח ע״ב, וס״ב ע״א, ובמנחות ל״ה ע״ב ועוד, דקשר הדלי״ת מהש״ר והיו״ד מהש״י הם ג״כ הלמ״מ כמו השי״ן של הש״ר, וא״כ הם מעיקר התפילין כמו השי״ן לכל דיניו כגון לענין בר קשירה, בודאי פשוט הוא שקדושת הקשרים הם יותר מקדושת כלל הרצועות, וכנ״ל שאינם אלא תשמישי קדושה, אבל אפי׳ גם לשיטת התוס׳ שם דקשרי דלי״ת ויו״ד אינם מהלמ״מ, ואינם אותיות גמורות מן השם, על כרחך היינו רק שאינם הלמ״מ, אבל הרי עכ״פ קושרים הדלי״ת והיו״ד להשלים אותיות השם, עם השי״ן שבש״ר, ועכ״פ מדרבנן הם מאותיות השם, ונעשים ע״י בר קשירה דוקא כמ״ש הפרמ״ג סי׳ ל״ט, (וזהו כוונת הפמ״ג שם שכ׳ „דנמי בכלל כתיבה הוו״. והיינו דאפי׳ לשיטת התוס׳ הם נמי בכלל

על הזרוע עשה מתחלה ג׳ כריכות, היינו ב׳ כריכות שלימות עם החצי הראשונה, ואח״כ עשה כעין הפסק קצת, וכרך עוד ה׳ כריכות היינו ד׳ כריכות שלימות והחצי כריכה הנמשך על כף היד יט). (נמצא

הערות

כתיבה עכ״פ מדרבנן) וא״כ בוודאי עדיפי קדושת הקשרים מקדושת כלל הרצועות, וכשמקפלין הרצועות על הקשרים שלא לשם מצוה כלל, לכאורה הוי זה הורדת הקדושה.

ואבא מארי נ״ע לימדני באמת להברמ״צ שלי, לקפל כל הרצועות רק על צד אחד מהתיתורא, היינו שלא לקפל על הצד ששם הקשר בין בש״י ובין בש״ר, ובוודאי הוא מטעם הנ״ל שלא לקפול על הקשרים שקדושתם יותר מכלל הרצועות, וכה הודגלתי מאז, ועד היום אני נוהג כן. אבל גם על צד אחד של התיתורא, יש בזה משום הורדת קדושת התיתורא כנ״ל, וכשאני לעצמי הייתי משבח את אלו הנוהגים שעושים מהרצועות קיפול מיוחד בפ״ע ככנפי יונה, לא על התיתורא, ומשימים הקיפול בכיס התפילין תחת הבתים, אבל רבותה״ק נ״ע וכן רוב אנ״ש, היו נוהגים לקפל הרצועות על התיתורא, ועוד על ב׳ הצדדים גם על הקשרים. ובעניותי לא ידעתי לכלכל מנהג זה, וצ״ע.

יט) לא ידעתי ולא שמעתי טעם על מנהג רבוה״ק נ״ע הזה בכלל לעשות הפסק בכריכות שעל הזרוע, ומה גם באופן ההפסק שמתחלה חצי כריכה וב׳ שלימות, ואח״כ ד׳ שלימות וחצי כריכה, ואף כי בענינים כאלו (שבעיקרם גם הראשונים בנו דבריהם עפ״י קבלה) קשה לאמר מעצמו סברות וטעמים, מה שלא נמצא מפורש בראשונים ומקובלים, עכ״ז ארשה לי לאמר בדרך אפשר בטעם ההפסק ואופן ההפסק.

דהנה בענין מספר הכריכות שעל הזרוע, נמצא נוסחאות שונות, המג״א בשם האריז״ל ושלה״ק כ׳ „ז׳ כריכות״, ובסדור ריי״ע כ׳ ג״כ ז׳ כריכות, והוסיף „ולא יותר״. אשר מזה נראה שאין מקום וענין לעשות יותר מז׳ כריכות על הזרוע, ובב״י ושו״ע כ׳ „ו׳ או ז׳ כריכות״, אשר לשון זה לכאורה צריך באור. דאם ז׳ אינו ו׳, ואם ו׳ אינו ז׳, אבל עכ״פ נראה מזה שגם מספר ו׳ שייך בכריכות שעל הזרוע, ובעט״ז על האו״ח הביאו גם הבה״ט כתב ממשמעות שו״ע האריז״ל לעשות על הקיבורת ג׳ כריכות, ועל הזרוע ד׳ כריכות. הרי לך מספר של ד׳ כריכות על הזרוע.

ואלולי דמיסתפינא הוה אמינא בזה, שכנראה בכלל ענין הכריכות שעל הזרוע הוא שיהיו נעשים בצורת שי״ן, וכשם שהשי״ן שבהש״ר שמהלמ״מ, הרי צ״ל ב׳ שיני״ן אחד של ג׳ ראשים, ואחד של ד׳ ראשים כמ״ש התוס׳ במנחות ל״ה ע״א בשם שמו״ר ובטוש״ע, אשר הטעם על ב׳ שיני״ן אלו, אף שהלמ״מ בהשי״ן דתפילין נאמר בסתם, הנה כפי המבואר

בין הכל ז׳ כריכות, ו׳ כריכות שלימות וב׳ חצאי כריכות שנחשבות לאחת) כמו שכתב הוא נ״ע בהגהות שלו על השעה״כ בסדור תו״א — אשר יוזכר לקמן — אשר נמצא העתקה מרוב ההגהות האלו אצל הרבה מאנ״ש כ). ואת מותר הרצועות כרך על כף וגב היד, וקשר והדק היטב על כף היד כא), והפשיל את השרוול לכסות התפלה

הערות

בראשונים ואחרונים הטעם בזה הוא, דשי״ן אחד בת ג׳ ראשים הוא כפי עיקר צורת השי״ן שהיא בת ג׳ ראשים. והשי״ן של ד׳ ראשים הוא כנגד השי״ן שבכתב הלוחות שהי׳ הכתב חלל, והי׳ ג׳ הראשים דשי״ן מחלל, וממילא הי׳ גוף הכתב ד׳ ראשים, אשר לפי״ז י״ל דכל הנוסחאות הנ״ל במספר הכריכות שעל הזרוע, עולה בקנה אחד, דהיינו או מספר של ד׳ כמ״ש העט״ז, שהוא כצורת שי״ן של ד׳ ראשים, והשי״ן בצורת ג׳ ראשים לעשות על הקיבורת, או מספר של ז׳ כריכות, דהיינו ב׳ השיני״ן מג׳ ראשים ומד׳ ראשים שניהם על הזרוע, ומובן לפי״ז שצריך להיות הפסק להיכר בין ב׳ השיני״ן, וגם יובן אופן ההפסק מתחלה חצי כריכה וב׳ כריכות שלימות, ואח״כ ד׳ שלימות וחצי, משום דהחצי וב׳ השלימות הוא כצורת השי״ן של ג׳ ראשים היוצא מהכריכות עצמן, ובזה כשתסתכל תראה שגם עם החצי כריכה יוצא צורת ג׳ ראשים, אבל להשי״ן הב׳ של ד׳ ראשים שענינו הוא שהג׳ ראשים שהוא באמת צורת השי״ן, יהי׳ יוצא מבין הראשים דהכתב (כמו אותיות שקועות) אשר בהכריכות דהיינו מבין הכריכות, הנה מוכרח דוקא ד׳ כריכות שלימות, כדי שיהי׳ ג׳ ראשים מחלל מבין הכריכות, אשר מחצי כריכה לא יצא ראש שי״ן מחלל, דו״ק. וכן יובן גם לשון הב״י ושו״ע שכ׳ ו׳ או ז׳, דהיינו או ז׳ בצורת ב׳ שיני״ן של ג׳ ראשים ושל ד׳ ראשים. או גם ו׳ כריכות ב׳ שיני״ן שניהם בצורת שי״ן של ג׳ ראשים, דגם מו׳ כריכות הרי יוצא עכ״פ ב׳ שיני״ן. אף ששניהם יהיו שוים רק מג׳ ראשים. אבל יותר מז׳ כריכות בודאי אין שום ענין. דו״ק היטב. ואם שגיתי ד׳ הטוב יכפר בעדי.

כ) כעת כבר נדפסו כל ההגהות האלו, שניתנו מיד אדמונ״ע בשנת תש״א למערכת קה״ת, להכניסם בסדור תו״א הנדפס אז מחדש, ע״י מערכת הנ״ל.

כא) בזה יש להעיר, שלכאורה קודם הנחת הש״ר אינו נכון לכרוך מותר הרצועות על כף וגב היד. ועוד לקשור ולהדק היטב, דבפשטות הרי בכריכת מותר הרצועות על כף היד אין שום מצוה כלל, ואינו שייך כלל למצות קשירה שהוא רק קשירת והדקת התש״י אל הקיבורת, וא״כ הרי הוי הפסק בין תש״י לתש״ר, והרי מבואר בשו״ע דאין להפסיק בשום דבר בין תש״י לתש״ר, דלכל הדיעות אפילו להדיעה שתקנו ברכה מיוחדת על הש״ר „על מצות תפילין״ גם אם לא סח בינתיים, אבל ברכת „להניח״

הערות

הרי לכו"ע עולה גם על הש"ר, ובפרט להדיעה שתקנו ב' ברכות בין על הש"י ובין על הש"ר, דברכת להניח שעל הש"י קאי גם על הש"ר, וברכת על מצות שעל הש"ר קאי גם על הש"י, עי' בטור בשם הרא"ש ובב"י ובב"ח וט"ז שם, (וע"כ יש אומרים שלשיטה זאת צ"ל נוסח הברכה על מצות בחולם לשון רבים כו') בוודאי אין להפסיק בין ש"י לש"ר, והרי גם הכדיכות שסביב הזרוע כ' הטור בשם הרא"ש וכ"פ המחבר דתיכף כשיקשור התש"י אל הקיבורת יניח הש"ר, ולא יפסוק גם בהכריכות שסביב הזרוע, דכריכות אלו שסביב הזרוע אינם ממצות קשירה והוי הפסק. וא"כ לכאורה כ"ש כריכת מותר הרצועות על כף היד, ובפרט ההדקה, הרי בפשטות בוודאי אינם שייכים כלל למצות קשירה, והוי הפסק בין ש"י וש"ר, ומדוע זה הפסיק רבינו בזה.

ואשר נראה לי בזה הוא, דלפי מה דפסק רה"ג בשו"ע סי' כ"ה כדעת האריז"ל שהביא המג"א שם דיש לכרוך הרצועות סביב הזרוע קודם הנחת הש"ר, דלא כהטור והמחבר, ובאר רה"ג שם הטעם „מפני שהוא — האריז"ל — סובר שכריכה זו הוא מכלל המצוה ולפיכך אין זו הפסק כלל", והוא באמת כלשון המג"א שם שכ"כ בטעמו של האריז"ל. רק שיש שם ט"ס במג"א, וכבר הגי' המחה"ש שם, ובאר הדברים בקיצור, דפלוגתת האריז"ל והמחבר הוא דפליגי בגדר המצוה דכריכת הרצועה על הזרוע, דהמחבר ס"ל שהוא מצוה בפ"ע, ואין לזה שייכות למצוה קשירה דתפילין, וא"כ פשוט דהוי הפסק בין ש"י וש"ר, אבל האריז"ל סובר דכריכת הרצועה על הזרוע הוא מכלל מצות קשירה, וא"כ מובן שאי"ז הפסק כלל, ע"ש במחה"ש. (ודאה בזה כמה מדוקדק לשון רה"ג שכ' „שהיא מכלל המצוה" כלומר מכלל מצות קשירה. ודו"ק.)

והסבר הדברים בזה, נראה, דבוודאי גם האריז"ל מודה דמצות וקשרתם מקיים בקשירת השל יד להקיבורת לחוד, אף אם לא יכרוך כלל שום כריכות על הזרוע, וממילא בוודאי גם האריז"ל מודה להמחבר שעיקר ענין כריכת הרצועה על הזרוע הוא מצוה מיוחדת, ואינה משום מצות קשירה, רק דפליגי אחרי שיש מצוה גם בכריכת הרצועה על הזרוע מצד עצמה, אם אז נכללת ממילא גם במצות קשירה או לא, דהטור והמחבר סוברים דמאחר דמצות קשירה מקיים בההידוק להקיבורת לחוד, ולמצות קשירה הרי אין צריך להכריכות שעל הזרוע, א"כ לא מיחשב כריכת הרצועה על הזרוע מכלל מצות קשירה, וא"כ הוא הפסק בין ש"י וש"ר, ואין לכורכם קודם הנחת הש"ר, אבל האריז"ל סובר דאחרי שיש מצוה לכרוך הרצועה סביב הזרוע, א"כ כ"ז שכורך הרצועה עד שמהדק לסוף בסיום הכריכה, הוא ממילא מכלל מצות קשירה ג"כ. דמצות קשירה מתקיימת רק אחרי שמהדק לסוף סיום הרצועה שלא יתרופף, דכ"ז שלא קשר ולא הדק סיום הרצועה יכול עדיין להתרופף התש"י מהקיבורת, ולא יקיים מצות קשירה, דהן אמת אם לא הי' כורך כלל על הזרוע, והי' מקשר ומהדק התש"י אל הקיבורת

הערות

היטב שלא יתרופף, הי׳ מקיים בזה מצות קשירה כתיקונה, אבל אם כורך גם סביב הזרוע משום מצות כריכת הרצועות עצמן, הנה כ״ז שלא הדק לסוף סיום הרצועה, לא קיים עדיין מצות קשירה, מפני שעדיין יכול להתרופף וא״כ גם כריכת הרצועה על הזרוע עד שמהדק הוא נכלל ממילא במצות קשירה, ולא הוי הפסק, זהו באור דעת האריז״ל.

אשר לפ״ז יובן דגם כריכת מותר הרצועות, עד ההידוק שמהדק לסוף על כף וגב היד, הוא ג״כ מכלל מצות קשירה, אף דבוודאי בכריכת מותר הרצועה על כף וגב היד אין שום מצוה כלל, אבל משום ההידוק שמהדק לסוף סיום הרצועה (אשר כמובן א״א להדק ולקשר, רק ע״י שיכרוך מותר הרצועה עד הסיום, שאז יכול לקשר) הוא נכלל ממילא במצות קשירה, דעיקר מצות קשירה אינו מתקיים רק כשמהדק סיום הרצועה שלא יתרופף, וא״כ מובן שאי״ז הפסק בין ש״י לש״ר.

ומדויק הוא באמת בלשון המחבר ורה״ג בשו״ע סי׳ ז״ך לענין שעור אורך הרצועה, שכ׳ „שיעור אורך הרצועה ש״י כדי שתקיף הזרוע כו׳ ותמתח כו׳ ויכרוך על אצבעו ג׳ כריכות ויקשור״, והוא לשון הרמב״ם בפ״ג. אשר מלשון זה של הרמב״ם והשו״ע שסיימו „ויקשור״ (בטור ליתא תיבת ויקשור) נראה שהקשירה שבסיום כל הכריכות הוא בדוקא, עד שהוא משעור אורך הרצועה של התש״י, וכן רה״ג בסדור דקדק וכ׳ „ובסוף הכריכות יקשור״, והוא כדברנו לעיל שהקשירה וההידוק לסוף סיום הרצועה הוא עיקר מצות קשירה, דבכריכה לחוד בלי קשירה והידוק אינו מקיים מצות קשירה דיכול עדיין להתרופף, ועכ״פ לפי הנ״ל מובן שגם כריכת מותר הרצועה וההידוק על כף וגב היד, הוא מכלל מצות קשירה, ולא הוי הפסק בין ש״י וש״ר.

ואולי יש עוד להוסיף בזה וליתן טעם מה שרה״ג בסדור הכריע כדעת וזמקובלים בשם האריז״ל דיש לכרוך ג׳ כריכות על הקיבורת גם על התיתורא, ודלא כמו שפסק בשו״ע שלו, כדעת הרמ״א בשם המהרי״ל שזכרנו לעיל בהערו־תינו, די״ל דהאריז״ל אזיל בזה לשיטתו בהדין דלעיל שיש לכרוך הרצועה על הזרוע קודם הנחת הש״ר, משום דכריכות אלו הוי ממילא מכלל מצות קשירה, ולא הוי הפסק, וכמו שבארנו לעיל, וא״כ לשיטתו גם הכריכות שעל התיתורא שמחזק בזה קשירת הש״י להקיבורת, ועד שמהדק לסוף סיום הרצועה, נכלל ג״כ ממילא במצות קשירה, וא״כ לא שייך לאמר שמפני שבהתיתורא יש יותר קדושה מבהרצועה, אין להניח הרצועה על התיתורא, דהא הכריכה אינו אלא בשביל הרצועות עצמן למצוה בפ״ע, רק הוא נכלל גם במצות קשירה לקשור התיתורא להקיבורת, עד שיסיים ויקשור לסוף, וא״כ בוודאי שפיר דמי, והרמ״א והמהרי״ל אזלי בשיטת המחבר שם דכריכת הרצועה על הזרוע לא הוי מכלל מצות קשירה, מאחר דגם אם לא כרך כלל על הזרוע ג״כ יכול לקיים מצות קשירה כמו שבארנו לעיל, וא״כ ה״נ הכריכות על התיתורא מאחר שגם אם לא יכרוך על התיתורא שום כריכות

ש"י כב), ולא הי' נוהג לשום תיק הבית על הש"י אחרי הנחת הש"י

הערות

(רק יקשור ויהדק ברצועה שע"י המעברתא לחוד) הרי ג"כ יקיים מצות קשירה, א"כ לא הוי זה לדידהו מכלל מצות קשירה, וכל ענין הכריכה יהי' אז רק מצד הרצועה עצמה, וא"כ אין באמת לכורכם על התיתורא, שיש בה יותר קדושה מבהרצועה, ודו"ק בכ"ז, ועי' לעיל בהערתינו שרנ"ע חשש לצאת גם דעת הרמ"א והמהרי"ל, ודקדק שלא לכרוך עכ"ז הג' בריכות על התיתורא ממש, רק על המעברתא, ובארנו שם הטעם לפי דעתינו משום דקדושת המעברתא שוה לקדושת הרצועה עי"ש.

[ואחרי שרשמתי כל הנ"ל, קודם ההדפסה בא לידי שני כרכים הראשונים מס' קצות השולחן לידידי מאז הגרא"ח שי' נאה מירושת"ו, והנאני לראות שם שגם הוא דרך בדרכינו לעיל לענין מה דעסיק שם, לאמר דעיקר מצות קשירה מתקיימת רק כשקושר ומהדק סיום הרצועה לסוף, וגם הוא העמיס זה בדקדוק הלשון „ויקשור" שברמב"ם ושו"ע, ובח"ב בהשמטות מצא עוד סמוכין לזה מתשובת פאר הדור להרמב"ם, אם אמנם לענין מה דעסיק שם לחדש, שנכון שלא להפסיק בשיחת חולין גם אחרי הנחת הש"ר, עד כריכת הג' כריכות על האצבע, אינני מסכים עמדו בזה, לפי דברינו לעיל שקודם הנחת הש"ר צריך להיות סיום הרצועה על כף וגב היד מהודק בטוב, וא"כ הרי נגמר כבר קשירת הש"י כתיקונה, והכריכות שעל האצבע מצ"ע אינם מוסיפים כלום לתיקון הקשירה, דהרי גם אם יעשה הכריכות על האצבע, אבל לא יהדק סיום הרצועה על כף היד, הרי לא הועיל כלום להקשירה. דהעיקר הוא הידוק סיום הרצועה, וא"כ לדברינו שצריך להדק סיום הרצועה קודם הנחת הש"ר, לקיים מצות קשירת הש"י, הרי כבר קיים מצות קשירה כתיקונה, מדוע לא יפסיק אחרי הנחת הש"ר, ומה איכפת לן אם יתיר ההידוק על רגע ויעשה הכריכות על האצבע, ויהדק שוב כנצרך. ובכל אופן הנאני מאד ששנינו נתכוונו לדבר אחד, בעיקר ההנחה שעיקר מצות קשירה מתקיימת בההידוק של סיום הרצועה *.]

כב) גם בזה יש להעיר, מדוע הפסיק רנ"ע בהפשלת השרוול לכסות הש"י קודם הנחת הש"ד, הרי מדינא אי"צ לכסות הש"י, כמו שפסק הרמ"א בסס' ז"ך ורה"ג בסעיף ח', דבדרשת לך לאות ולא לאחרים לאות לא הקפידה התורה שתהא הש"י מכוסה דוקא, רק שתהא מונח במקום שדרכו להיות תמיד מכוסה דהיינו הקיבורת כדאי' בגמ' בסוף הקומץ רבה, (ורק אם מניח הש"י לא על בשרו ממש רק על בגד או סמרטוט כגון שיש לו מכה על כל הקיבורת, מאחר שאינו מניח על בשרו ממש, אז צריך לכסות הש"י משום לך לאות כו'. עי' היטב במג"א ובמחה"ש ובשו"ע רה"ג)

*) [הנאון מוהרא"ח נאה זצ"ל בספרו קצות השולחן חלק שמיני שהדפיס בשנת תשי"ד, בהערותיו שם בסוף הספר, העתיק כל הפסקא הזאת מספרי „אשכבתא דרבי" זה, והאריך להצדק ולהראות שעכ"פ נכון הוא שלא להפסיק, אבל מידאת הבריכות לא אעתיק כל דבריו אשר הרבה יש לי להעיר עליהם, ואשאיר אל המעיין.]

הערות

ואין בכיסוי הש״י מצוה, וא״כ הפשלת השרוול לכסות הש״י הוי הפסק בין ש״י לש״ד לכאורה.

אמנם גם בזה נימא כעין דרכינו בהערתינו הקודמת, דאף דמדינא אנן פסקינן לעיקר דאי״צ לכסות הש״י, אבל מאחר דנהוג אצלינו לכסות הש״י לעולם אף אם מניח על בשרו ממש, וג״כ משום דרשת לך לאות כו׳, והוא עפ״י המרדכי בשם שמושא רבא שהביא הב״י. וכן הביא הב״י שם מאורחות חיים דלעולם צריך לכסות כו׳, ובשע״ת כ׳ בשם הלבוש ובשם ברכ״י בשם זקנו מוהר״א אזולאי עפ״י קבלת האריז״ל לכסות הש״י גם בשעת הנחה. וכפי המשמעות הוא מטעם דצריך בכלל לכסות הש״י, אלא שהוסיף שגם בשעת הנחה צ״ל מכוסה (ובאמת צע״ק מה שרה״ג לא הביא זה לא בשו״ע ולא בסדור, אחרי שהוא גם עפ״י קבלת האריז״ל, ואדרבא בשו״ע כנ״ל סתם וכתב מפורש דאי״צ לכסות) אבל עכ״פ כן נוהגים אצלינו, וא״כ כיסוי הש״י הוא ג״כ מכלל המצוה, כלומר מכלל מצות הוי׳ דתפילין, וכידוע דמצות תפילין כלולה משתי מצות, מצות הוי׳ דתפילין שיהיו מונחים על היד והראש, והוא מפסוק „והיו לך לאות על ידך ולטוטפות בין עיניך״. ומצות קשירה דתפילין, מפסוק „וקשרתם לאות כו׳״. ששתי חלקי המצוה הם מצוה אחת, שההוי׳ על היד צריך להיות בקשירה דוקא. וכמבואר באחרונים שהקשירה הוא גמר המצוה ועשייתה, וחלק מצות הוי׳ דתפילין הוא מצוה שבגופו שא״א ע״י שליח, שהמצוה היא שיהי׳ מונח על גופו. וחלק מצות קשירה דתפילין הוא ככל מצות שע״י מעשה שאפשר ע״י שליח, ואם השליח מניח וקושר תפילין על ידו של השליח בשליחותו של המשלח, אף דהוי באמת כאלו המשלח הניח וקשר, אבל לא הוי כאלו הניח וקשר על ידו של המשלח, רק על ידו של השליח, דרק מעשה השליח הוי כאלו עשאה המשלח, אבל גוף השליח אינו כגוף המשלח. וידועים ד׳ התוס׳ רי״ד והקצה״ח דיש הל׳ שלוחין. והדברים ארוכים ומפורסמים לכל בר בי רב.

ובאמת לכאורה הי׳ נראה לאמר דאי״צ כלל שליחות על קשירה, דאין מצוה כלל בעצם מעשה הקשירה, דמצות קשירה היא רק פרט באופן ההוי׳, דההוי׳ צ״ל בקשירה. אבל אין מצוה כלל בעצם מעשה הקשירה, וממילא אי״צ כלל שליחות ע״ז. דכן משמע לכאורה פשטות הגמ׳ בע״ז ל״ט ע״א בהה״א עובדא „באשה אחת שהיתה נשואה לחבר והיתה קושרת לו תפילין בזרועו״. ובפשטות משמע דהאי „והיתה קושרת לו״ היינו הדקת התפילין ש״י להקיבורת, אף דאשה הרי אינה בת קשירה, ועל כרחך דבאמת אין מצוה בעצם מעשה הקשירה וההידוק, ואי״צ כלל שליחות ע״ז, וכשר גם ע״י מי שאינו בר קשירה.

אבל התוס׳ במנחות ל״ו ע״א רצו מתחלה לפרש דהאי „והיתה קושרת לו״ היינו הקשר של היו״ד דהש״י. לא הדקת הש״י להקיבורת. וע״כ הביאו

הערות

מזה ראי׳ להכרעתם שם לענין פלוגתת רבינו אלי׳ ור״ת, אם צריכים לעשות הקשרים דדלי״ת ויו״ד בכל יום. והכריעו דבש״י צריך לעשות בכל יום כרבינו אלי׳, דהא האשה היתה תמיד בכל יום קושרת לבעלה החבר. והוא משום דבש״י כתוב בו „וקשרתם״ משמע דבכל שעה שמניח צ״ל קשירה, אבל בש״ר לא קאמר שהיתה קושדת לו, והיינו משום דבש״ר אי״צ לקשור בכל יום כר״ת, דהקשר של הש״ר הוא מהלמ״מ, והכי גמירי דליהוי קשורין תמיד*) עי״ש בתוס׳. ואף דעשיית הקשר הרי בודאי צ״ל ע״י בר קשירה דוקא, דהוא מעיקר עשיית התפילין, ובפרט לשיטת רש״י דגם הקשרים דדלי״ת ויו״ד הם הלמ״מ, כמו השי״ן דהש״ר, (אשר התוס׳ כאן הרי אזלי בשיטת רש״י בזה) וא״כ איך היתה קושרת לו, הרי אשה אינה בת קשירה. הנה לזה הבליעו התוספות בנעימת לשונם וכתבו „ולפי שאין נוח לקשור ביד אחת היתה מסייעת לו״. והיינו שבא־מת הי׳ החבר יכול גם בעצמו לעשות הקשר. רק מפני שלא הי׳ נוח לו לקשור ביד אחת, היתה האשה רק מסייעת לו. ומסייע הרי קיימא לן דאין בו ממש, בשבת צ״ג ע״א, ובביצה כ״ב ע״א לענין מלאכה בשבת או ביו״ט, ועי״ש בתוס׳ דמסייע אין בו ממש לא דק לפטור מחטאת רק אפילו איסור לכתחלה ליכא. ולאו דוקא לענין מלאכה בשויו״ט, רק דבכל דוכתא אמרינן מסייע אין בו ממש, כגון לענין טומאה שם בהסוגיא עי״ש.**) וא״כ לפי דברי התוס׳ שהאשה היתה רק מסייעת, אשר הוכרחו לאמר כן כנ״ל לפי סברתם דהשתא שהאשה היתה עושית הקשרים, דלזה

*) לכאורה נראה דהתוס׳ כאן אזלי בשיטת רש״י בכ״מ, דגם הקשרים דדלי״ת ויו״ד הם מהלמ״מ, לא כשיטתם בכל המקומות דפליגי עליו וסברי דרק שי״ן של הש״ר הוא מהלמ״מ, וצע״ק. ועי׳ במעיו״ט בהלק״ט סי׳ י״ג אות ס׳.

**) עי׳ ריטב״א מכות כ׳ ע״ב שהקשה על הא דאמרו שם דאחד המקיף ואחד הניקף לוקין, אפי׳ לר׳ יהודה דס״ל לאו שאב״מ אין לוקין, דמיירי במסייע, ויש בו מעשה. והק׳ הריטב״א מהא דאי׳ בביצה ובשבת הנ״ל דמסייע אין בו ממש, ומדוע לוקה, ותירץ דלענין הלאו דהקפה רבתה באמת התורה דגם הניקף עובר אף שאינו עושה כלום. רק לענין ללקות דלר״י בעינן דוקא מעשה, לזה מהני גם מסייע דהוי בזה יש בו מעשה עי״ש. והט״ז בסי׳ שכ״ח הקשה מעצמו קושית הריטב״א הזאת בסתירת הסוגיות דשבת וביצה הנ״ל, להא דמכות דהניקף לוקה אם מסייע, וכ׳ לחלק בין אם הישראל מתחיל למייע, ואח״כ העכו״ם, או להיפך עי״ש. וציין לעיין מה שכתב הוא ביור״ד סי׳ קצ״ח לענין נטילת צפרנים לטבילה לאשה ביו״ט ע״י עכו״ם, דשם בס״ק כ״א האריך לאסור גם ע״י עכו״ם, דא״א שהאשה לא תסייע, ואסור לסייע, כהה״א דניקף כו׳ עי״ש. ובנקה״כ שם חולק עליו וכ׳ דבאמת לעולם מסייע אין בו ממש, ושאני ההיא דניקף כסברת הריטב״א עי״ש. ובכל אופן נראה שלפני שני הגדולים האלו הש״ך והט״ז לא הי׳ ספר הריטב״א.

ומכבר אמרתי עפ״י ד׳ הריטב״א הנ״ל לבאר דקדוק לשון רה״ג בשו״ע סי׳ תס״ח לענין היתר תספורת ע״י עכו״ם בער״פ אחר חצות. שכ׳ רה״ג „ואעפ״י שהישראל מטה ראשו אליו והי״ה כמסייע קצת אין בכך כלום שמסייע אין בו ממש לענין זה״. אשר לשון זה שהוסיף ודקדק וכ׳ „לענין זה״ לכאורה צריך באור, הרי מסייע אין בו ממש

על כל זמן התפלה כמו שנוהגים הרבה כג), ואח"כ הנחנו לו הש"ר,

הערות

צריך בוודאי בר קשירה דוקא, א"כ גם לפי. מה שחזרו בסוף דבריהם שם, והוכיחו כר"ת דגם בש"י אי"צ קשירה בכל יום, והא דהאשה היתה קושרת לו בכל יום היינו הדקת הש"י להקיבורת, (ועי' בראש"ש בהלק"ט סי' י"ג ובראש"ש פ"ג דחולין סי' י"ב.) הרי ג"כ אין ראי' דהדקת הש"י להקיבורת אפשר גם ע"י מי שאינו בר קשירה, דהא י"ל דהיתה רק מסייעת דאין בו ממש. אבל באמת צ"ל ההידוק ע"י בר קשירה דוקא, וצריך באמת שליחות ע"ז.

אמנם אחרי שהראיתי רשימתי זאת לבני יחידי הרה"ג מו"ה שלום שיחי', העירני אח"כ לד' הגהמיי' פ"א מהל' ציצית או"ט. שאחרי שהביא שיטת ר"ת דתוס' גיטין מ"ה ע"ב דגם בשאר מצות כגון ציצית ולולב אשה פסולה לאגד ולתקן הציצית כו', כ' ההגהמיי' וז"ל. „והא דס"פ עד כמה ושלהי אין מעמידין מעשה באשה אחת שנשאת לחבר והיתה קושרת לו תפילין על ידו, לא היתה קושרת אלא מסייעת לו לקשור, א"נ לא נאסר באשה אלא תקון הדבר כגון כתיבה ותקון הציצית ואגודת הלולב, אבל קשירה לאו תקון המצוה היא ומציא למיעבד כו' ונראה דה"ה טוית הציצית כו'" עכ"ל. והנך רואה בדבריו שבתירוץ הראשון כ' כהתוס' דלא היתה רק מסייעת, ובתירוץ השני כ' דלאו תקון המצוה הוא וכשר גם ע"י אשה. ופשוט הוא דההגהמ"יי מפרש דהאי „וקושרת" היינו ההידוק להקיבורת, וזה לא תקון המצוה הוא. והוא כדברנו לעיל דבאמת אין מצוה כלל בעצם מעשה הקשירה וההידוק, דאינו אלא פרט במצות ההוי', דההוי' על הזרוע צ"ל בקשירה והידוק. ואי"צ ע"ז שליחות ובר קשירה, ודו"ק.

ועכ"פ כיסוי הש"י הוא מכלל מצות הוי' דתפילין. וא"כ מובן שהשפלת השרוול לכסות הש"י, אי"ז הפסק בין הש"י להש"ר, אחרי דהוא מכלל המצוה, ודו"ק.

כג) באמת הרבה מאנ"ש נוהגים כן, שתיכף אחרי כריכת הרצועה

לכל הענינים כנ"ל מנמ' דשבת אמנם עפ"י ד' הריטב"א הנ"ל יבואר שמוכרח ומדויק מאד לשון זה שהוסיף רה"ג, משום דבאמת הרי אף דבעלמא קיי"ל דמסייע אין בו ממש, אבל בהקפה הרי רבתה התורה דגם הניקף עובר אף שלא עשה כלום, וכשמסייע גם לוקה. וא"כ יש לבע"ד לאמר לאסור תספורת אפי' ע"י עכו"ם בער"פ אחר חצות, משום דבהקפה הרי הניקף חשבינן כשמסייע ליש בו ממש. וע"כ הוסיף וכ' „לענין זה" כלומר דדוקא לענין הלאו דהקפה גופא, הוא דרבתה התורה לחייב גם הניקף, אבל כאן אנו דנין רק לענין איסור המלאכה דיו"ט, הנה מסייע אין בו ממש, כמו לענין שאר מלאכות בשויר"ט דאמרינן מסייע אין בו ממש, וזהו שכ' „לענין זה" היינו לענין איסור מלאכה, אף דהוא במעשה דהקפה. וקצת יש לעיין על הט"ז שגם הוא בעצמו שם בסי' תס"ח הביא בשם הרש"ל להתיר תספורת ע"י עכו"ם בער"פ אחר חצות, והרי לשיטתו מסייע כזה באמת יש בו ממש. אם לא דנימא משום דכל האיסור אינו אלא מדרבנן, ע"כ לא אמרינן בזה מסייע יש בו ממש. ויש לעיין עוד בזה.

והי׳ נוהג שמקודם הניח הקשר — הדלי״ת — על המעברתא והתי־תורא, והניח התפלה על הראש במקום התפילין בדיוק כדין, ואח״כ הפשיל את הקשר על מקומו המדויק על העורף כדין כד), והי׳ מדקדק מאד לבחון אם הקשר מונח בדיוק על מקומו, והי׳ מטריח עצמו הרבה

הערות

על הזרוע משימים תיק הבית על הש״י על כל זמן התפלה, מהם שמשימים התיק לא על כל הבית עד התיתורא ממש, רק עד קשר היו״ד מהש״י, שלא יפסיק התיק בין הקשר להבית, מטעם שהביא הב״י שבזוה״ק מחמיר מאד בזה שלא יהי׳ הפסק בין קשר היו״ד להבית, ומהם שמשימים התיק עד התיתורא ממש, רק שחותכים קצת בהתיק במקום הקשר, באופן שהקשר יהי׳ בקירוב להבית, וטעם מנהג זה הוא בפשוט דעי״ז נשמר הריבוע דהבית ולא ישתחק החוד מזוויות הבית, ויהי׳ נראה כעיגול, אבל רנ״ע — וכן בנו אדמונ״ע — לא הי׳ נוהג כן, וכנרשם בפנים. אשר מזה נראה שאין נכון לעשות כן ויש בזה חשש, דאל״ה בודאי גם הם נ״ע לא היו נמנעים מלעשות כל מיני טצדקי להשמר מקלקול הריבוע אף איזה שהוא. והטעם בזה נראה דאף שבודאי אי״ז ממש בכלל דין הברייתא „צפה הבתים בזהב או בעור בה״ט פסולים״, שיהי׳ גם בהשמת תיק הבית חלילה בטול תפילין, דדין הברייתא הוא דוקא כשחיבר ודיבק הציפוי להבתים, אבל התיק הרי אינו מחובר ומדובק (ובפרט לפי מה שרצה הנוב״ק סי׳ א׳ לפרש דהברייתא דצפן זהב קאי על הפרשיות, דהיינו שעשה גוף הבתים מזהב, לא בעשה בתים מעור בהמה טהורה, ואח״כ צפה עליהם זהב, והוא דלא כרבותינו ופסקי השו״ע, וכבר דחו דבריו. ועי׳ בנש״א הל׳ תפילין כלל י״ד), מ״מ נראה שאין נכון לצפות הבתים בשעת התפלה בשום דבר ואפילו שלא בחיבור, וכן מצאתי בעה״ש סי׳ ל״ב ספ״ח שכ׳ שאין נכון לעשות כן (וכעת מצאתי כתוספות חיים על החיי״א שהביא עוד מהרבה אחרונים שאין נכון לעשות כן). ולענין החשש שלא ישתחק הריבוע, הנה אין לחוש לזה. שגם אם ישתחק קצת ג״כ אין חשש (אם לא במשך זמן רב שישתחק כ״כ שיהי׳ נראה באמת כעיגול. אשר כמובן אז צריך לתקן) דלא ניתנה תורה למלאכי השרת, וכמו שהאריך בזה שם בעה״ש ואסמיך לה על הא דאמרו בבכורות י״ז ע״ב לענין מדת כלים ומזבח, „עביד כל היכא דמצית״. וכ״כ בבה״ל שם סס׳ ל״ב וברור לי אלו הוו ידעי אנ״ש שרבוה״ק אדרבא חששו לנהוג כן, בודאי היו מבטלים מנהגם זה.

כד) לא כמו שנוהגים הרבה, שאוחזים התפלה ש״ר רק בהרצועה ובהקשר הדלי״ת, והש״ר תלוי באויר, ובפ״א משימים התפלה והקשר כ״א על מקומו על הראש ועל העורף, באופן שההנחה — היינו הנחת הש״ר על מקומו בגובה הראש — והקשירה — היינו הנחת הקשר הדלי״ת על העורף שהיא הקשירה בהש״ר — נעשה בפ״א, אבל הוא נ״ע הי׳ נוהג כמ״ש בפנים. והטעם בזה נראה, דלבד זה שי״ל משום דהרי אסור להחזיק הבתים תלוים באויר משום

בזה, ואח"כ הי' עושה הכריכות על האצבע וכף וגב היד כה), ג"כ כמנהג אנ"ש וכמו שכתב הוא נ"ע בההגהות שלו הנ"ל. היינו מתחלה

הערות

בזיון, כמבואר בגמ' ושו"ע סי' מ', ואף דהט"ז כתב שם דלצורך הנחתן, אין בזה משום בזיון, מ"מ כ' הפרמ"ג שם שיש שחוששין עכ"ז בזה משום בזיון, וע"כ נוהגים להניח הש"ר על הדף או שולחן וכדומה בשעה שלובשין הש"ר עי"ש, וא"כ י"ל שרנ"ע חשש משום בזיון גם באופן כזה, שלא להוציא בכלל הש"ר מידו להנחתו, אבל לבד זה י"ל עוד, דהרי הנחת התפלה על הראש והנחת הקשר על העורף, הם ב' עניני המצות שיש בתפילין, מצות הוי', דהיינו ההנחה, ומצות קשירה כנ"ל בהערותינו הקודמות, וההנחה היא תחלת המצוה, והקשירה היא גמר המצוה ועשייתה כנ"ל. ומצות קשירה באה אחרי ההנחה, דבין הנחה והקשירה מברך הברכה, וכדאי' בגמ' ל"ה סע"ב, על הא דאמרינן שם אימתי מברך בשעת הנחתן, אביי ורבא דאמרי תרוויהו משעת הנחה (משמע לאחר שהניחן, רש"י) ועד שעת קשירה (דכיון דעדיין לא קשרן עובר לעשייתן הוא, רש"י) וכן הרמב"ם כ' „צריך לברך על תפלה ש"י אחרי הנחה על הקיבורת קודם קשירתה", ופשוט דכמו"כ הוא בהש"ר שהברכה הוא בין הנחה לקשירה, והא דהרמב"ם הזכיר רק ש"י, הוא משום דהרמב"ם הוא מהסוברים דמברך רק ברכה אחת להניח על הש"י, וכ"כ המפרשים. ועכ"פ נראה מזה שאין ההנחה והקשירה ביחד, וע"כ דקדק רנ"ע גם על הש"ר לעשות מקודם הנחה, ואח"כ הקשירה מה שהפשיל הקשר הדלית על העורף, ודו"ק.

כה) טעם כריכת הרצועה על האצבע, דוקא אחר הנחת הש"ר, הביא בשלה"ק במסכת חולין מראשית חכמה בשם רבו הרמ"ק ז"ל טעם עפ"י קבלה, משום דש"ר וש"י הם בחי' חתן וכלה, והכריכות שעל האצבע הם בבחי' טבעת קדושין, ומובן שבלי הנחת הש"ר בחי' חתן, לא שייך טבעת קדושין עי"ש, וכ"ה בפע"ח שער התפילין פ"י, ומטע"ז נוהגים הרבה עפ"י כתבי האריז"ל לאמר פסוקי וארשתיך כו' בעת הכריכות על האצבע. (ושם הביא עוד השל"ה הק' מר"ח שמטע"ז צ"ל הכריכות על האצבע מעומד, שהזכר שמקדש האשה מקדש אותה מעומד עי"ש, ולא מצאתי לנ"כ השו"ע שיזכירו זה, רק על הסרת הכריכות מהאצבע לחליצת התפילין, כ' המג"א סי' כ"ח שיש להסיר הכריכות מהאצבע ג"כ מעומד כמו חליצת הש"ר).

ואולי יש להוסיף עוד ולהטעים קצת גם על פי נגלה, שהוא כדי שהיו"ד שעולה מהג' כריכות שעל האצבע, וכמו שנזכיר בהערתינו דלהלן, יעלה להשלים גם להשי"ן והדלי"ת מהש"ר, לשם שו"י, כדי שיהי' השם כסדרו גם בההנחה. דהרי הרמ"א והפרישה בסוף סי' ל"ב כתבו שהשם שעושין בהתפילין (היינו השי"ן שנקמט בהש"ר, והדלי"ת מהקשר של הש"ר, והיו"ד מהקשר של הש"י) צריך להזהר שיהי' נעשה השם כסדרו, עי"ש, אבל זהו רק בהעשי', לא בההנחה, דהרי הש"י הוא

הערות

מניח מקודם. ובאמת נראה דעיקר ענין השם שד״י שייך בעיקר להנחה, לא בהעשי׳ של תפילין בלי הנחה, וע״כ אולי י״ל שמטע״ז נוהגים לעשות הג׳ כריכות שעל האצבע שהוא יו״ד, דוקא אחר הנחת הש״ר, כדי שיעלה להשלים גם להשי״ן והדלי״ת של הש״ר, שיהי׳ השם גם מש״ר כסדרו גם בההנחה.

וכן מה שנוהגים לחליצת התפילין, שקודם חליצת הש״ר מסירים הכריכות שעל האצבע, הוא ג״כ עפ״י קבלה, כמ״ש המג״א (כפי שהגיה הבה״ט והגרי״פ שם במג״א) ובשו״ע רה״ג סי׳ כ״ח, (ואגב כדאי לציין בזה שמשו״ע רה״ג נראה דלא ס״ל להגיה במג״א, כמו שהגיהו הבה״ט והגרי״פ, רק שדעת הגליא רזא שהביא המג״א הוא באמת לחלוץ הש״ר גם קודם שמסיר הרצועה מהאצבע, רק שרה״ג הביא עוד דיעה בשם האריז״ל כמנהגנו להסיר הרצועה מהאצבע, קודם חליצת הש״ר. עי״ש בשו״ע רה״ג שהביא ב׳ הדיעות).

וגם בזה הי׳ נראה שיש להוסיף ולהטעים גם עפ״י נגלה, דכנראה פשוט הוא, דלולי הדרשה על הא דחולץ הש״ר תחלה, משום דכתיב והיו לטטפת בין עיניך (והיו לשון רבים, רש״י) כ״ז שבין עיניך יהיו שתים, הי׳ באמת דין קדימה לחלוץ התפלה ש״י מקודם, מפני שהניחה מקודם, דבפשטות הוי זה כהורדת הכבוד להתפלה דש״ר, שמניחה מאוחר וחולצה מקודם, וא״כ כשמניח הש״י מקודם משום דרשת וקשרתם לאות על ידיך, והדר והיו לטטפת בין עיניך, הי׳ צריך גם לחלצה מקודם. רק משום דרשת „והיו״ דכ״ז שבין עיניך יהיו שתים, צריך לחלוץ הש״ר תחלה, ובזה נראה דדרשה הזאת דכ״ז שבין עיניך יהיו שתים, דילפינן מתיבת „והיו״ שהוא לשון רבים כנ״ל מרש״י, אינו אלא לענין חלק המצוה דהוי׳ והנחה דתפילין, דהרי דרשינן זה מתיבת „והיו״, דהיינו שהש״י יהי׳ מונח על היד, כ״ז שבין עיניך דהש״ר הוא על הראש, אבל על מצות קשירה דוקשרתם, לית לן כלל ילפותא שכ״ז שבין עיניך יהי׳ גם קשירה של הש״י, ורק לענין קדימת הנחת הש״י להש״ר, ילפינן גם על הקשירה, דהא דרשינן לה מוקשרתם כו׳ והדר והיו לטוטפות כו׳, שהלמוד הוא על הקשירה ג״כ, וא״כ י״ל שמצד זה שבאמת יש דין קדימה לחלוץ הש״י מקודם, מפני שהניחה מקודם, צריך באמת להסיר הכריכות מהאצבע ולהתיד ההידוק והקשר שקשר והדק סיום הרצועה על כף וגב היד, שהוא עיקר הקשירה כנ״ל בהערתינו, אשר בלי קשירה אין מצוה, והוי זה כאלו חלץ הש״י מקודם, ועל הקשירה הרי ליכא דרשה דכ״ז שבין עיניך יהיו שתים כנ״ל. ורק על ההנחה דהיינו חלק המצוה דהוי׳, שע״ז יש דרשה דכ״ז שבין עיניך יהיו שתים, צריך להשאיר ההנחה על היד עד שיחלוץ הש״ר, ודו״ק.

ובזה יתורץ קושית המעיר״ט בפירושו על הרא״ש הל׳ תפילין, שהקשה למה לן הדרשה דוהדר לטוטפות להקדים הנחת הש״י להש״ר, הרי מדקפדה התורה דכ״ז שבין עיניך יהיו שתים, הרי ממילא מוכרח ג״ז שיניח הש״י

הערות

קודם להש"ר עי"ש, אשר לפי דברינו לעיל יתורץ זה בטוב, דמדרשת דכ"ז שבין עיניך שיהיו שתים לא ילפינן רק על מצות הוי' והנחה דתפילין כנ"ל. אבל על מצות קשירה ליכא באמת דרשה דכ"ז שבין עיניך יהי' גם קשירה ולא הוי ידעינן רק שההנחה דש"י צ"ל קודם להש"ר, אבל לא שגם הקשירה צ"ל קודם להש"ר. ולזה אנו צריכים לדרשת דוקשרתם והדר והיו לטוטפות, דמזה ידעינן דגם הקשירה של הש"י, צ"ל קודם להנחת הש"ר.

ובזה יובן טעם מנהגו של רנ"ע — הנזכר להלן בפנים — שהי' נוהג קודם חליצת הש"ר לא רק להסיר הכריכות מהאצבע לבד, רק הסיר עוד גם מהכריכות שעל הזרוע כמעט עד ההפסק שנזכר בפנים, והי' מניח הרצועה תלוי' ומרופפת, וכן בשע"ת סי' כ"ה ס"ק ט"ו הביא מהגהת הר"ש וויטל בס' הכוונות „שקודם חליצת הש"ר יסיר הכריכות מהאצבע, וב' או ג' כריכות מהזרוע" עי"ש אשר לפי דברינו הוא מוטעם בטוב. מאחר דכל ענין הסרת הכריכות מעל האצבע קודם חליצת הש"ר לפי דברינו, הוא בעיקר לא מחמת הכריכות שעל האצבע בעצמם, רק בעיקר שמחמת זה מתיר הקשר וההידוק שבסיום הרצועה ומניח הרצועה מרופפת. והוי הש"י רק מונח על היד ולא בקשירה, והוי כחליצת הש"י כנ"ל, וא"כ צריך גם להסיר איזה כריכות מהזרוע, שאז באמת תתרופף הרצועה מההידוק שעל הקיבורת. ואותם שנוהגים שמסירים הכריכות מהאצבע ואח"כ מהדקים וקושרים שוב הרצועה על כף וגב היד, קודם שחולצים הש"ר, טועים הם לדעתי, ודו"ק.

ולאבא מארי נ"ע — בן ציון בן רחל ובן שמואל יוסף, נפטר ד' שבט תרצ"ה בירושת"ו, ומ"כ על הר הזיתים, זללה"ה ויהי' למליץ יושר — ראיתי שהי' לו בזה דרך ואופן מיוחד, כעין מנהגו של רנ"ע ומכוון לדרכינו לעיל, והוא, שכשהי' מסיר הרצועה מהאצבע וכף היד, הי' אח"ז זוקף את האגודל, והי' כורך ומושך הרצועה מחודו של האגודל על כף וגב היד, ואח"כ הי' מנענע היד ובזה הי' משלשל הכריכות האלו שיהיו נופלים על הזרוע, ועי"ז היו ממילא מתרופפים גם הרבה מהכריכות שסביב הזרוע כמעט עד ההפסק הנ"ל, כמו אצל רנ"ע, וברור לי שמנהגו זה של אבא מארי ז"ל הי' בכוונה מיוחדת, ככל הנהגותיו במילי דשמיא, אשר ידעתי בו שהי' אצלו מדוד ומקובל, כי לבד גודל חסידותו וצדקתו בעצמו, וגאונותו ובקיאותו בשני התלמודים וראשונים ואחרונים וד"ח שו"ע מראשם לסופם ממש. והי' בקי בכל כתבי האריז"ל וכתבי קודש דא"ח מרבוה"ק נ"ע. הנה עוד נתחנך בנעוריו — לערך בשנות תרל"ז - תר"מ — על ברכי מלאך אלקים קדוש כ"ק אדמו"ר מוהרחש"ז נ"ע מלאדי בן כ"ק רבינו הצ"צ נ"ע. והי' אצלו בן בית וממקורביו מאד, והרבה הנהגות קבל מרבו הק' האדמו"ר מלאדי ומגדולי חסידים הראשונים. ובלי ספק אצלי שגם מנהגו זה באופן הסרת הכריכות קודם חליצת הש"ר, קבל אז בעת חנוכו בלאדי, זכות תורתו ועבודתו, וזכות אמי מורתי הרבנית הצדקנית — אסתר בת הדסה ובת שניאור זלמן, נפטרה ו' טבת ת"ש בירושת"ו, ומ"כ על הר הזיתים, זללה"ה ותהי' למליצת

כריכה אחת על כף וגב היד כו), ואח"כ כריכה אחת על האצבע

הערות

יושר — יגן עלי ועל זרעי וזרע זרעי, לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ומצות מתוך הרחבה ורב נחת אכי"ר.

כז) טעם כריכה האחת הזאת על כף וגב היד שנהגו רבוה"ק נ"ע קודם הכריכות שעל האצבע, נראה מפני שמהכריכות שעל גב היד עם החצי כריכה האחרונה שעל הזרוע, יוצא כעין דלי"ת הפוך, כמ"ש רנ"ע בהגהות שלו על הסדור, וכמו שנזכיר עוד בהערות דלהלן. והג' כריכות שעל האצבע הוא יו"ד, כמו שנזכיר ג"כ בזה בביאור בהערתינו דלהלן, ועם הג' כריכות שעל הקיבורת שהוא שי"ן. (כמו שנוהגים אצלינו עפ"י פסק רה"ג והמג"א כהאריז"ל כנ"ל בהערתינו דלעיל) עולה השם שד"י שמהכריכות, וא"כ כמו שהרמ"א והפרישה כתבו שהשם שעושים בתפילין צ"ל נעשה כסדרו דוקא, וכמו שהעתקנו בהערתינו הקודמות דבריהם, כמו"כ בודאי גם השם שעושים בכריכות הרצועה, צ"ל ג"כ לכרוך כסדרו, וע"כ נהגו רבוה"ק נ"ע לעשות לכה"פ כריכה אחת על גב היד שיהי' דלי"ת, קודם שכורכין על האצבע ועושים היו"ד, כדי שיהי' השם כסדרו, והוא ברור.

ועי' בפ"ת יור"ד סי' רע"ו שהביא מת' גור"ד ונוב"ק, שגם בס"ת שאי"צ כסדרן, מ"מ השם צ"ל כסדרו דוקא, ואם לאו פסול. ומצאתי במנ"ח סי' תל"ז שהביא את הנוב"ק, וכ' עליו שלא נמצא זה בשום מקום, אך הוא —המנ"ח — הביא ראי' לזה דאם אין דין כסדרו בכתיבת השם, יקשה איך כותבים שם הוי', הרי כשכתב מתחלה אותיות י"ה, דהוי ג"כ שם מז' שמות שאינן נמחקין, ואח"כ כשכותב וי"ו, הרי בזה מקלקל ומוחק את השם י"ה, דאותיות יה"ו אין לו פרוש דשם, ואף דהוי מקלקל ע"מ לתקן מ"מ בודאי לא נכון לעשות כן, דשמא לא יגמור. והביא ראי' לחשש זה מנדרים דף יו"ד דלא יאמר לד' חטאת כו', וא"כ הו"ל לחכמים לתקן שיכתוב מתחלה אותיות ה' ו' ה' ואח"כ היו"ד. אלא על כרחך שמצותו בכך לכתוב כסדרו דוקא, עי"ש במנ"ח.

ויש לפקפק על דבריו, דהן אמת שגם אותיות י"ה משו' הוי' אף קודם שגמר הו"ה, אף דלא נכתב לשם קדושת שם י"ה, מ"מ אסור למוחקו, ולא הוי כשם שנכתב שלא לכוונת שם דלהרבה פוסקים מותר למוחקו, כמו שהביא הב"י בסי' רע"ו, ומלשון הרשב"ץ שהביא הב"י שם לכאורה נראה דגם אם נכתב בכוונת שם, רק שלא קדשו, ג"כ מותר למוחקו. והארכתי בזה באחת מרשימותי הנדפס בקובץ התמים תמוז תרצ"ז, דבהכרח לאמר דכוונת הרשב"ץ שכ' „שם שנכתב שלא בקדושה" היינו שנכתב שלא בכוונת שם כלל, דאל"ה אין באור לראיתו שם מפלוגתת ר"י ורבנן בנתכוון לכתוב יהודה כו' ואכמ"ל, מ"מ אותיות י"ה משו' הוי' דנכתב בכוונת ובקדושת שם, אף שנכתב לכוונת שם הוי' לא לכוונת שם י"ה, הוי שם גמור ואסור למוחקו.

הערות

ותלמוד ערוך הוא בשבועות ל"ה ע"ב „י"ה מהוי', ואל מאלקים אסור למחוק. שד משד"י, וצב מצבאות מותר למחוק" וכ"פ הרמב"ם וטוש"ע שם. אבל מ"ש המנ"ח דכשכותב אח"כ הו' הוי בזה מוחק השם י"ה ואסור, הנה לדעתי אין בזה איסור מחיקה, דהרי זהו רק גרמא, וגרמת מחיקת השם מותר כמפורש בשבת ק"כ ע"ב „לא תעשון כן לד' אלקיכם עשי' הוא דאסור הא גרמא מותר" ועיש"ה בהסוגיא וברמב"ם פ"ו מהס"ת ובכ"מ שם שכן הוא להלכה, ואין לך גרמא יותר מזה שאינו עושה מעשה בגוף הדבר, דזהו כל גדר הגרמא כידוע. והוא יותר גרמא מהא דמיירי שם בשבת אם הי' שם כתוב על בשרו דלא ירחוץ כו' עי"ש.

ומזה העירותי בקיץ זה בלמדי בשעורי מסכת מכות, באגדת חז"ל שם י"א ע"א „כשכרה דוד שיתין לביהמ"ק קפא תהומא ובעא למישטפא עלמא, אמר מהו לכתוב שם אחספא כו'", ופירש"י „פן ימחקוהו המים ועובר משום לא תעשון כן", והקשתי הא זהו רק גרמת מחיקה דמותר, והוא ממש כמו שם בשבת בכתוב שם על ידו אם ירחוץ דהוי גרמא, ולא דמי כמובן למחיקת מגילת סוטה, אשר אחיתופל למד מזה ק"ו שם, דבמגילת סוטה הרי מוחק ממש בידים.

ואחרי איזה ימים הגיד לי אחד מידידי מרמ"י המתיבתא שקושיא זו כתובה בס' קסת הסופר לבעל קצשו"ע. והשגתי הס' בשאלה וראיתי שהביא קושיא זו משו"ת טוטר"ד. והוא ז"ל כתב ליישב וז"ל: „לפענ"ד דשם לא הוי גרמא אלא מעשה בידים וכמ"ש הר"ן בפ' כל כתבי בהא דאמר ר' ישמעאל על האי גברא דשקען לברכות בספל מים, דגדול עונש האחרון מן הראשון, מפני שמאבדן בידים. ועוד נלפע"ד כי לכתוב לכתחלה שם, על דעת לאבדו ע"י גרמא, זאת אינו גרמא אלא עשי' ממש, והיינו דשאל דוד אי שרי למיכתב כו'" עכ"ל הקה"ס.

אמנם לדעתי אי"ז מן הישוב, דמ"ש בתירוצו הב' דכשכותב מתחלה על דעת לאבד אפי' ע"י גרמא הוי עשי' ממש, תיתי לי שגם אני בשעורי מתחלה העירותי ליישב בסברא זאת, אבל תיכף חזרתי מזה, כי באמת אין בזה סברא, דהרי במעשה הכתיבה מצ"ע אין בזה מחיקה, וכי משו"ז דכתב ע"ד למחוק, יחשב גם מעשה הכתיבה למחיקה, וגם אפילו אם נאמר שיש איסור בכתיבה שהוא ע"ד למחוק, אבל הרי כאן גם דעתו לא הי' למחיקת האסורה, רק לגרם מחיקה שאינו אסור, ואיזה סברא הוא למיחשב מעשה הכתיבה למעשה מחיקה האסורה.

וגם מ"ש בתירוצו הא' מהא דכ' הר"ן בפרק כל כתבי לפרש דגדול עונש האחרון שהוא מפני שאבד בידים בהטלתו להספל מים, ודימה לזה גם מעשה דדוד, שהטלת החספא עם השם למים דתהום, הוי ג"כ מעשה בידים. הנה דבריו אינם מכוונים, דא"כ גם בההיא דשבת ק"כ הנ"ל שהי'

הערות

כתוב שם על בשדו ועושה מעשה בידים ונכנס למרחץ, נימא ג"כ דלא הוי גרמא, דמה לי אם השם כתוב על חספא וממיל החספא למים, או אם כתוב על בשרו והוא מכניס בשרו למים, הרי דא ודא אחת היא, וד' הר"ן דפ' כ"כ לא שייכים כאן, דשם אין אנו דנין כלל משום מחיקה, רק משום דצריכים גניזה, ולא להשליכם, משום בזיון, והוא לא גמום רק השליכם לאבוד, ולאו משום דהשליכם לספל של מים דוקא, דגם אם הי' משליכם לאשפה או לאיזה מקום שהוא, שאינו גניזה והוא בזיון, ג"כ אסור, ורק מעשה שהי' שהטיל לספל של מים. אבל העיקר מה שהשליכם ולא גנזם, ולא משום מחיקה, וע"ז הוא שכ' הר"ן דאיבדם בידים, דזהו שאמר ר' ישמעאל גדול עונש האחרון מן הראשון. שהראשון מה שכתב הברכות הוא איסור רק משום גרם בזיון, דלענין בזיון גם גרם אסור, וכמו שאמר שם מקודם „כותבי ברכות כשורפי תורה" משום שאין מצילין אותם בשבת עי"ש. אשר כמובן כתיבת הברכות אינו אלא גרמא בעלמא שבכתיבתו גורם שאם יארע שריפה לא יצילו אותם, ועכ"ז אמרו כותבי ברכות כשורפי תורה. והיינו משום דלענין איסור בזיון, גם גרמא אסור. וזהו שבאר הר"ן דעונשו האחרון שעשה הבזיון בידים מה שהשליכם לספל של מים שהוא בזיון, הוא גדול יותר מפני שעשה בידים, אבל מצד מחיקה כלומר הלאו דלא תעשון כן, אינו אלא ע"י עשי' דוקא ולא ע"י גרמא וכמפורש בגמ' שבת הנ"ל. ועי' נוב"ת אר"ח סי' י"ז.

אמנם אחרי שובי התבוננתי בענין זה, ועיינתי גם בחדושי הרשב"א שם בשבת ק"כ ע"ב, ומתוך דבריו שם נתעוררתי בדעתי וראיתי שבאמת כל עיקר הקושיא מעיקרא ליתא, כי חילוק גדול יש בין הציור דהי' כתוב שם על ידו ויורד וטובל כו' להציור דדוד לכתוב שם אחספא כדי להטילו לתהומא. ואעתיק מקודם ד' הרשב"א, שהקשה על הא „דהי' שם כתוב על ידו כו' שר' יוסי אומר לעולם יורד וטובל כדרכו ובלבד שלא ישפשף כו' דכתיב לא תעשון כן לד' אלקיכם עשי' הוא דאסור אבל גרמא שרי" דגרם מחיקה מותר, וכ' הרשב"א ע"ז וז"ל „איך יורד וטובל הא כיון שמכניס ידו במים הרי"ז כמקרב כיבויו, וי"ל דלא קרינן מקרב את כיבויו אלא בכענין כו' דודאי תכבה אבל כאן אפשר שלא ימחק, שאלו ודאי ימחק היינו כמשפשף שהרי נותן ידו במים", עכ"ל הרשב"א. והנך רואה שהרשב"א כ"ל לנו כללא רבא, שדין זה דגרמא מותר, דהיינו שמותר לעשות מעשה כזאת, אף שהמעשה הזאת יגרום לעשי' אחרת של איסור, היינו דוקא במעשה כזאת שאינו ברור שהמעשה תגרום למעשה איסור, אבל אם המעשה הגורם האיסור הוא ברור שיגרום לעשיית האיסור, הנה אז נחשב ככל המעשה למעשה איסור, אף שבפועל האיסור נעשה רק ע"י גרמא של מעשיו, וכלשון הרשב"א „דהוי כמשפשף" שהרי הוא נותן ידו במים, אף שכוונתו רק כדי לטבול. דד"ק ונקוט הני כללא.

ועפ"י כללו זה של הרשב"א, נתעורר במוחי רעיון, שא"כ כש"כ שהציור דמעשה דוד אי"ז גרמא, שאם לפי ד' הרשב"א כשעושה מעשה ההיתר

הערות

יודע הוא ברור שמעשה הזאת תגרום ותיעשה מזה מעשה איסור, הנה ממילא נחשב גם מעשה ההיתר למעשה איסור, א"כ כש"כ בציורו של דוד שכותב לכתחלה שם אחספא בכוונה כדי להטילו למיא דתהומא, ושם יכול להיות שיומחק השם, הנה פשוט שתחלת מעשה כתיבת השם, כדי להטילו בתהומא, ומעשה הטלת השם לתהומא, נחשב למעשה איסור. ולא דמי להא דכתוב שם על ידו והוא יורד וטובל כו', שכתיבת השם על ידו מתחלה (שלא בכוונה להטיל היד לטבילה) הוא מעשה היתר גמור, וכן מה שיורד וטובל אח"כ רק לשם טבילה לחוד, הוא ג"כ מעשה היתר גמור, הנה זה הוי גרמא באמת, מה שעשיותיו של היתר האלו גרמו ממילא למעשה מחיקת השם, והוא רק גרמא ממש, אבל במעשה דדוד הרי כל עשיותיו מתחלה, הן תחלת כתיבת השם על החספא כדי להטילו בתהומא, וכן מעשה הטלת השם לתהומא — הוא עכ"פ מעשה ספק איסור, שהרי יכול להיות שהמים דתהומא ישפשפו את השם, ומעשה של ספק איסור כמובן הוא ג"כ איסור ככל ספק דאורייתא, ואין כאן שום מעשה היתר שגורם להאיסור. דוק והתבונן ותראה שהדברים מתקבלים ונראים אמת.

[וכעת חורף תשל"ו עורדני בני יחידי הרב הגאון המופלא ר' שלום שליט"א, שמצא בספריית חותנו הגה"צ חר"פ מוהרדב"ש זצ"ל צוקרמן, הג"ה רשומה בכתב ידו על ענין זה בגליון ספרי אשד"ר, לעיין בשו"ת „דובב מישרים" להגאון מטשעבין זצ"ל בסי' ק"ד. ועיינתי שם וראיתי שגם הוא הביא דברי הרשב"א בשבת הנ"ל, ומתרץ בזה הקושיא הנ"ל על הגמ' בסוכה ומכות במעשה דדוד שנסתפק אם לכתוב השם על חספא להטילו לתהום, ולמה לו לאחיתופל הק"ו, הרי גם מחיקה שרי, דגרם מחיקה שרי כמפורש בשבת ק"כ. ותירץ ה„דובב מישרים" שלפי ד' הרשב"א ניחא, דהיכא דברור שיבוא לידי מחיקה אסור עי"ש. ולא ידעתי מנא לי' להגאון מטשעבין דבמעשה דדוד הי' ברור שיבוא לידי מחיקה אם רק ישים החספא בתהומא, והרי מלשון רש"י במכות י"א ד"ה מי שרי, מפורש להיפך, שכ' בזה"ל „פן ימחקו המים", הרי כתב לשון „פן", דהיינו שהוא רק ספק שיכול להיות שימחק ע"י המים. וע"כ כשתירצתי לעיל הקושייא לפי דרכי, דקדקתי וכתבתי שבמעשה דדוד כל העשיות הם מעשה ספק איסור שג"כ אסור, כי הי' ברור לי על יסוד לשון רש"י הנ"ל שהוא רק ספק אם ימחק השם. ודו"ק.]

ובעיקר האגדה הנ"ל דמכות הנה היא מוקשה בלא"ה, דמה זה שאלה הי' לדוד בזה אם מותר לכתוב השם אחספא דשמא ימחק, הרי פקו"נ דוחה כל התורה כולה, ולמה הי' צריך גם אחיתופל ללמוד ק"ו ממגילת סוטה, דהא איסור מחיקת השם בודאי הוא רק לאו ככל לאוין שבתורה, ואינו מגדר קדוש השם, וצ"ע בכ"ז לעת מצוא.

[אחרי כשבע שנים שנדשס ספר זה, רכשתי לי ספרי „ערוך לנר", ומצאתי בסוכה נ"ג ע"ב שהקשה קושיא זו, ותירץ דדוד הי' באמת מסופק אם לאו זה נכנס בגדר חלול השם דיהרג ואל יעבור עי"ש, ושוב כתב דבעל"נ למס'

הערות

מכות כתב תירוץ יותר טוב. ואנכי אין דעתי נוחה בשני התירוצים שלו, והי"ע.]

[ובעיוני כעת בשו"ת „דובב מישרים" כנ"ל, ראיתי אגב שמתרץ שם גם הקושיא הזאת, דלמה הי' מסתפק דוד בדבר, וגם אחיתופל למה לו ללמוד מק"ו ממגילת סוטה, הרי פקו"נ דוחה כל לאוין שבתורה. וכ' לתרץ עפ"י דברי הרמב"ם בפיהמ"ש פרק ח' דיומא על המשנה דמי שאחזו בולמוס, שכ' „דמשו"ה ס"ל לרבנן דמי שנשכו כלב שוטה אין מאכילין אותו מחצר הכבד שלו, משום דהוא רפואה סגולית, ובמקום פקו"נ לא הותר איסור רק ע"י רפואה טבעית". והמשיך ה„דובב מישרים" שדעת התוס' בב"מ אינו כן, שבדף קי"ד ע"ב תוד"ה אמר כתבו וז"ל „וי"ל שהי' ברור לו שיחייהו לכך הי' מותר משום פקו"נ", אלמא דגם רפואה שאינה טבעית הותר טומאת כהן משום פקו"נ, והוא דלא כהרמב"ם. ועפ"י תפיסתו בשיטת התוס' דפליגי על הרמב"ם, הוא מתרץ גם הקושיא הנ"ל על דוד ואחיתופל, דכל הספק אצל דוד ואחיתופל הי' אם מותר למחוק השם במקום פקו"נ, כיון שאינה הצלת טבעית רק ניסיית, וע"ז הביא אחיתופל ראי' ממחיית השם במגילת סוטה דגם בכה"ג שהוא ענין סגוליית שרי למחוק משום פקו"נ, עי"ש בדובב מישרים.

ולצערי דברי הגאון ז"ל האלו, קשה לי לקבלם בשכלי הדל. לבד זה שכל עיקר תירוצו על הקושיא, הוא רק לפי שיטת התוס', שלפי תפיסתו פליגי בזה עם הרמב"ם, א"כ מה יענה לשיטת הרמב"ם, איך יתרץ הקושיא. אמנם לבד זה, הנה כל עיקר הנחתו שהרמב"ם והתוס' פליגי אם כתיבת שם אחספא ולהטיל לתהומא, הוא כמו הסגולה לאכול מחצר הכבד למי שנשכו כלב שוטה, הנה לפי שכלי הדל הוא הנחה מוזרה, דלדידי פשוט הוא דלכתוב שם אחספא ולהטילו בתהומא, הוא כמו רפואה טבעית ועוד יותר מרפואה טבעית, דשם הקדוש המוטל בתהומא הנה מצד גודל קדושת השם הקדוש, הוא ברור יותר מסתם רפואה טבעית, והרמב"ם אינו שולל רק רפואה סגולית כמו לאכול מחצר הכבד, שאין בזה שום ענין שיביא רפואה, לא מצד טבע הדבר ולא מצד איזה קדושה שהוא, אבל חלילה אין הרמב"ם שולל ענין כזה של קדושת השם, שמצד גודל קדושת השם, כשיהי' מונח בתהומא, ברור הוא שיציל את העולם כולו בין אם יומחק השם או לא. דוק כי אין רצוני להרבות מלין בזה, והי"ע.]

ונחזור לד' המנ"ח הנ"ל שכ' על הנוב"ק שלא נמצא בשום מקום דין זה שכתיבת השם צ"ל כסדרו, אשר מד' הרמ"א והפרישה שהבאנו, לכאורה כאן נמצא וכאן הי' ומוכח דכתיבת השם צ"ל כסדרו, דאם בעלמא אי"צ לכתוב השם כסדרו, אין שום מקום אז להחמיר (דאי"ז רק חומרא ובדיעבד כשר גם אם עשה שי"ן דש"ד והקשרים דלי"ת ויו"ד שלא כסדרן וכמ"ש האחרונים) באותיות שם שד"י דקשרי התפילין שיהיו כסדרו דוקא, אם לא שנדחה דשאני הא דרמ"א והפרישה דמיירי בתפילין, ובתפילין הרי בלא"ה בעינן כסדרן דוקא, בכל אותיות הפרשיות, והשם שד"י דתפילין חשבינן ככתיבת אותיות, וצ"ל כסדרן כמו השם בכתיבת הפרשיות, דלא מיבעיא לשיטת רש"י בב"מ דהקשרים דלי"ת ויו"ד הם ג"כ מהלמ"מ

הערות

כמו השי״ן של הש״ד, בוודאי הוו ככתיבת אותיות ממש, דע״כ הרי הקשו באמת התוס׳ על רש״י בשבת כ״ח ע״ב דלשיטתו צ״ל גם הקשרים ג״כ בכלל תורת ד׳ בפיך לענין מן המותר בפיך, כמו השי״ן ומה משני הש״ס שם אלא לרצועות עי״ש בתוס׳. ואף כי לרש״י בהכרח לאמר דס״ל דאף דהקשרים הם מהלמ״מ כמו השי״ן, מ״מ אינם בכלל תורת ד׳ כמו השי״ן, דשאני השי״ן דהוא כתיבה קיימת, הוא דהוי בכלל תורת ד׳, אבל הקשרים שעשוין להתפדק אינם בכלל תורת ד׳, וכמ״ש הר״ן במה אשה ס״ב ע״ב לקיים גירסת רש״י דהלמ״מ הוא גם על הקשרים עי״ש. מ״מ נראה דהיינו דוקא לענין אם הם בכלל תורת ד׳, אבל בוודאי הוי ככתיבת אותיות לשאר מילי, דהא זהו ההלמ״מ לעשות אותיות דלי״ת ויו״ד ע״י קשרים מהרצועות להשלים להשם שד״י, וא״כ צ״ל כסדרן כמו בכל כתיבה דתפילין. אך גם לשיטת התוס׳ דהקשרים אינם מהלמ״מ, אבל הרי עכ״פ מדרבנן עושים מהקשרים דלי״ת ויו״ד שיעלה אותיות השם, וא״כ עכ״פ מדרבנן צ״ל כסדרן דוקא כדין התפילין.

ובאמת קצת יש לעיין דלכאורה מטע״ז דתפילין צ״ל כסדרן, הי׳ צ״ל פסול גם בדיעבד אם עשה השם שד״י שלא כסדרן, דהרי בתפילין שלא כסדרן פסול גם בדיעבד, וכמו״כ להנוב״ק דכל שם צ״ל כסדרו אפי׳ בס״ת ואם לאו פסול גם בדיעבד, א״כ גם בהשם שד״י דתפילין הי׳ צ״ל פסול גם בדיעבד.

וכן יש לעיין קצת לשיטת רש״י דגם הקשרים הם מהלמ״מ, א״כ כשמתירין הקשרים הרי הוי כמוחק שם, ובשע״ת סי׳ כ״ז ס״ק ח׳ הביא באמת מס׳ שלמי צבור שכ׳ להשיג על המכוונים לעשות מכריכות הרצועה שם שד״י, דא״כ יהי׳ אסור לסלקם דהוי כמחיקת השם עי״ש. אך שם מיירי מענין השם שעושים מכריכות הרצועה דאינו מדינא, ולא הוי באמת שם, רק כרמז בעלמא על שם, אבל הקשרים דלרש״י הוא מהלמ״מ כדי שיהי׳ שם שד״י, א״כ הי׳ צ״ל אסור להתירן דהוי כמוחק שם. ויש לעיין בכ״ז לעת מצוא.

ועד יש להעיר על ד׳ המג״ח הנ״ל במה שכתב — לפי דעתו דכתיבת הו׳ הוי בזה כמוחק האותיות י׳ ה׳, ולא הוי גרמא — וז״ל: „אף דהוי מקלקל ע״מ לתקן, מ״מ צ״ל אסור, משום דשמא לא יגמור, כההיא דנדרים דלא יאמר לד׳ חטאת כו׳״, דלענ״ד לא דמי לההיא דנדרים, דשם אם לא יגמור׳ תיבת חטאת, הרי אין עוד שום תקנה, והוציא ש״ש לבטלה, ומובן דבזה שייך לחשוש שמא לא יגמור, אבל הכא לא שייך כלל החשש שמא לא יגמור, דאף אם לא יגמור הרי באפשר לאחר לגמור, והתיקון עוד יהי׳, והוי לעולם מוחק ע״מ לתקן.

איברא דעיקר ד׳ המג״ח לאמר דאם צ״ל השם כסדרו דוקא, אז יהי׳ מותר לכתוב הו׳ אחרי הי״ה, ואם אצ״ל השם כסדרו, אז צ״ל אסור לכתוב הו׳ אחרי הי״ה, דהוי כמוחק הי״ה. הנה לפי דעתו דהוי מחיקה ולא גרמא.

הערות

דבריו נכונים, ויש להסביר הדברים בחילוק פשוט דאם אפשר לכתוב השם גם שלא כסדרו, אז כתיבת הו׳ דבזה מוחק הי״ה, לא הוי כלל ע״מ לתקן, דהא התיקון אינו מוכרח להיות דוקא ע״י מחיקה, דהא אפשר לתקן — כלומר לכתוב השם — ע״י שיכתוב הי׳ אחרי שיכתוב הה׳ ו׳ ה׳, בלא מחיקה, וא״כ לא הוי המחיקה כלל ע״מ לתקן. אבל אם השם צ״ל כסדרו דוקא, הרי אא״ל התיקון, דהיינו כתיבת ש׳ הוי׳, רק ע״י מחיקה, הוי באמת מוחק ע״מ לתקן.

וחלוק כזה מצאתי מפורש בב״י סי׳ רע״ו בשם הר״י אכסנדרני, לחלק בין איסור נתיצת אבן ממזבח או מהיכל, למחיקת שם שב׳ הדינים נלמדים מהפסוק דולא תעשון כן לד׳, אשר הרמב״ם בפ״א מהבה״ב כ׳ „הנותץ אבן דרך השחתה לוקה״. וכ׳ הכס״מ „דוקא דרך השחתה אבל ע״מ לתקן שרי״. ולענין מחיקת שם כ׳ הר״י אכסנדרני דאם מוחק מקצת מן האות באופן שנשתנה צורתו אף שהוא ע״מ לתקן אסור, וכ׳ וז״ל: „וליכא למימר דכל מחיקה שהיא לתקן שריא, דהרי נותץ אבן מן המזבח לא מיחייב אלא בעושה דרך השחתה, אבל אם נפגמה שצריך שתהא אחרת במקומה שרי, שכן מצינו בני חשמונאי שנתצו מזבח שבנה עזרא מפני שטימאוהו עכו״ם כדאי׳ ביומא *), דהתם שאני דא״א לנו בלא מזבח וגם א״א לנו לבנות מזבח במקום אחר במקדש, שמקום המזבח מכוון ביותר כדאיתא ביומא, אבל הכא אפשר לגנוז היריעה כו׳״ עכ״ל. הרי דחלוק הוא דין מחיקת השם מדין נתיצת אבן. דמחיקת השם אסור אף ע״מ לתקן, משום דאין צורך דוקא בתיקון זה, דאפשר בגניזה, והיינו דאז המחיקה באמת אינו ע״מ לתקן. ובנתיצת אבן מהמזבח דא״א בלא תיקון זה, הוי הנתיצה באמת ע״מ לתקן ושרי, וא״כ גם בנדון שאנו עסוקים בו בכתיבת שם הוי׳,

*) בהגהות מהרלה״נ על הסור, הגיה על זה „לא מצאתי דברים אלו במס׳ יומא״, והוא פלא, דהא משנה מפורשת הוא במדות פ״א מ״ו „מזרחית צפונית בה גנזו בית חשמונאי אבני המזבח ששקצו אנשי יון״. והובאה משנה זו באמת ביומא ט״ז ע״א ובע״ז נ״ב ע״ב. ואם החשמונאים גנזו אבני המזבח, הרי בהכרח שנתצו המזבח, ואף שלכאורה הי׳ לו להראות מקום להמשנה דמדות, לא להגמ׳ דיומא, אבל ברור שלד׳ הגמ׳ דיומא שהביאה המשנה דמדות נתכוון. אך יש להעיר בכלל על הראי׳. דהא בע״ז שם מסיק הש״ס דשאני ההיא דחשמונאים דכיון שבאו פריצים חללוהו ויצאו לחולין. א״כ הרי בכלל לא הי׳ בזה איסור נתיצה, דהא כבר יצאו לחולין ע״י הפריצים. אמנם יש ליישב דראיתו הוא מהסלקא דעתך דהש״ס שם, ולא ידע עדיין מהא דפריצים חללוהו, ועכ״ז הוה ניחא לי׳ להש״ס זה דחשמונאים נתצו אבני המזבח, ועל כרחך הוא משום דלא הי׳ דרך השחתה, רק ע״מ לתקן, ודו״ק.

[עי׳ מל״מ פ״א מבה״ב הט״ו, ובאור גדול על משניות ספ״ז דיומא, ובריטב״א שם בע״ז, בענין באו פריצים כו׳. ושם ב״כ פלוגתת הרד״ה והרמב״ן אם דוקא פריצי ישראל דמועלין מחללין, או דגם פריצי עכו״ם מחללים. ועי׳ גם בקונטרס שלי „אם שייך היתר דזוד״ג בולד מע״ש ושב״ע״ת״ הנדפס ע״י אגודה״ר בגיסן תשכ״ז, שבארתי שם ד׳ הרמב״ן בענין באו פריצים וחללוהו, אשר לכאורה אין להם שום מובן. עי׳ בו ותורה רב נחת בעזהי״ת.]

על הפרק הראשון שלכף היד, ואח"כ כריכה אחת על הפרק השני האמצעי, ואח"כ שוב עוד כריכה אחת על הפרק הראשון כז), ואת

הערות

הר' אחרי הי"ה, דבזה מוחק הי"ה, יהי' תלוי אם השם צ"ל כסדרו דוקא או גם שלא כסדרו, דאם צ"ל כסדרו דוקא, אז הוי באמת מוחק ע"מ לתקן, דא"א בתיקון אחר, רק ע"י מחיקה זו. אבל אם יכול לכתוב השם גם שלא כסדרו, א"כ הרי אין צורך דוקא לכתוב הר' אחרי הי"ה ולמחוק בזה את הי"ה, דהא אפשר לכתוב הה' ו' ה' מקודם, ואח"כ היו"ד. וכבר כתבתי לעיל דלדעתי אין בזה משום מחיקה, דאינו אלא גרמא, ודו"ק בכ"ז היטב.

כז) אופן זה של כריכת הג' כריכות על האצבע, כ' רבינו נ"ע בההגהות שלו על סדור תו"א הנזכר בפנים ולעיל, שכמדומה לו בבירור שכן למדו אביו הק' כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, ומה שהוא דימה אנן עושין מעשה ונהיגן כן, וגם הוא בעצמו נהג כן, אמנם טעמא בעי, מדוע זה חלק לשתים הב' כריכות שעל הפרק הראשון, והפסיק ביניהם בהכריכה שעל הפרק האמצעי, ולא כרך ב' הכריכות שעל הפרק הראשון בפ"א, כדמשמע פשטות לשון הט"ז והמג"א בשם האריז"ל.

וסבור הייתי לאמר שטעמו הי' מפני שבאמת צריך בירור איזו כריכה לעשות מקודם, אם הב' כריכות שעל הפרק הראשון, או הכריכה האחת שעל הפרק האמצעי, דבט"ז בשם האריז"ל כתב מפורש לכרוך מתחלה הב' כריכות שעל הפרק הראשון, ואח"כ כריכה שלישית על הפרק האמצעי. אמנם בא"ר בשם מקור חיים הביאו הפמ"ג כתב שמתחלה כורכים הכריכה האחת על הפרק האמצעי, ואח"כ הב' כריכות על הפרק הראשון, ובשו"ע רה"ג העתיק רק לשון המג"א אשר אין כ"כ הכרע בלשונו. אבל בסידור כתב מפורש כהא"ר בשם מקור חיים, וא"כ אולי י"ל דמטע"ז נהג דבינו כעין פשרה וכרך מתחלה רק כריכה אחת על הפרק הראשון ואח"כ על הפרק האמצעי ואח"כ שוב על הפרק הראשון, כדי לצאת במקצת ב' הדיעות. אמנם שינויא דחיקא הוא בכלל. וגם כי הרי רה"ג בסידור הכריע כהא"ר.

ויותר נראה הטעם בזה, מפני שמהכריכות האלו שעל האצבע עולה אות יו"ד, כמו שזכרנו בהערות דלעיל, אשר עם השי"ן שעושין בהג' כריכות שעל הקיבורת, והדלי"ת שעולה מהכריכות שעל גב היד וחצי כריכה האחרונה שעל הזרוע כנ"ל וכמו שנזכיר עוד להלן, עולה שם שד"י, והג' כריכות האלו שעל האצבע (אשר לא מצאתי למי שהוא שיזכיר טעם על המספר של ג' דוקא) נראה ברור שהם בציור הג' קוצין של אות יו"ד, שהוא עצם נקודת היו"ד, וב' הקוצים, קוץ התחתון מימין, וקוץ העליון התג משמאל, וא"כ י"ל כשם שכתיבת אות היו"ד ע"י הסופרים, הרי הסדר הוא שמתחלה כותבים עצם אות היו"ד הנקודה עם עוקציו המבואר בשו"ע רה"ג סי' ל"ו בצורת האותיות, ואח"כ כותבים הקוץ התחתון מימין קודם

מותר הרצועות כרך על כף היד כח), והדק היטב כט).

הערות

לקוץ העליון אשר משמאל, מפני שהקוץ התחתון הוא ג"כ מעיקר האות שהוא מעכב בדיעבד, שזהו מה דנקיט בש"ס „אפילו קש"י מעכב" לשיטת רוב הראשונים דקאי על קוץ התחתון, (זולת לשיטת ר"ת במנחות כ"ט ע"א דס"ל דקאי גם על קוץ העליון וגם הוא מעכב, ודו"ק), ואח"כ כותבים התג משמאל שהוא הקוץ העליון אשר אינו מעכב בדיעבד, דע"כ גם בתפילין דבעינן כסדרן יכולים לתקן הקוץ העליון, ולא הוי בזה שלא כסדרן, משום שאינו מעכב עי' בשו"ע ומפרשיו, וא"כ י"ל דגם בכריכת הג' כריכות על האצבע שהוא בציור הב' קוצים ועצם היו"ד כנ"ל, צ"ל ג"כ כסדר כתיבת היו"ד, דהיינו מתחלה כריכה אחת על הפרק הראשון שהוא במקום עצם אות היו"ד, ואח"כ כריכה אחת על הפרק האמצעי שהוא במקום הקוץ התחתון, ואח"כ שוב עוד כריכה על הפרק הראשון על גבה של הכריכה הקודמת הראשונה, שהוא במקום הקוץ העליון, ואם אין זכרוני כתב לי כמדומה לי ברור שהי' מדקדק שהכריכה השני' שעל הפרק הראשון הי' כדרך לא ממש על גבי הכריכה הראשונה, רק באופן שיהי' למעלה קצת מהכריכה הראשונה, כציור קוץ העליון בכתיבתו שהוא למעלה על אות היו"ד, ודו"ק.

ואחרי שעלה בדעתי זה, מצאתי תניא דמסייע לי, בסידור רי"ע ובסידור שער השמים להשלה"ק שכ' בענין הג' כריכות שעל האצבע „לכרוך כריכה אחת על פרק האמצעי וא' בראש הפרק התחתון וא' בסופו", הרי מפורש שב' הכריכות שעל הפרק הראשון (אשר הפוסקים קוראים אותו תחתון, ועי' מג"א סי' ז"ך ס"ק י"ב ובפמ"ג בט"ז שם) צריך לעשות לא ממש אחת על גבי חברתה, רק אחת למעלה מחברתה, בראש הפרק ובסופו. אשר מזה נתאמת לי שלא טעיתי בדמיוני שגם רבינו הי' מדקדק כן כנ"ל.

כח) היינו שמשך הרצועה מתחת להאצבע על כף היד ומכף היד על גב היד, אשר עם החצי כריכה האחרונה שמהזרוע נעשה כציור אות דלי"ת הפוך כמ"ש רבינו מפורש כן בהגהות שלו, לא כמו שנוהגים הרבה שמושכים הרצועה מהאצבע מלמעלה על גב היד באלכסון קצת כמובן, אשר עם כריכת מותר הרצועות שאח"כ על כף וגב היד, ועם החצי כריכה האחרונה מהזרוע נעשה כציור אות שי"ן, אבל מנהגו של רבינו הי' כנ"ל לעשות כמו דלי"ת.

והטעם בזה פשוט כדי שעם השי"ן שעושין על הקיבורת ועם היו"ד שעושין בכריכות שעל האצבע יעלה שם שד"י, וברור לי שמנהג זה שנוהגים הרבה לעשות כמו שי"ן, נשתרבב מאלו שלא נהגו כהאריז"ל רק כהמחבר, ולא עשו ג' כריכות על הקיבורת, והדקו התש"י אל הקיבורת רק עם הרצועה העוברת ע"י המעברתא, באופן שלא הי' שם שי"ן, וע"כ היו עושים צורת

קודם התפלה כמובן סייענו לו לחגור את האבנט שעשינו עבורו אז מחתיכת סחורה לבנה ודקה*כט), שלא יהי' לו למשא. ואת האבנט הזה לבש בכל יום לכל תפלה עד יומו האחרון בעלמא דין, וכן בבוקר לאמירת בהש"ח, וקריאת שמע הי' ג"כ כמובן לובש האבנט, כן הייתי מלביש לו את המשקפיים בכל פעם שהי' מתפלל מתוך הסידור, (לבד ביום א' שלבש בעצמו המשקפיים) והוא לא הי' מסייע כלל.

הערות

שי"ן על גב היד (בודאי מחמת אותן הטעמים שכתבו הראשונים על ההלמ"מ על השי"ן שנקמט בהש"ר, עי' עליהם) אבל לדידן דפסקינן ונהיגן כהאריז"ל לכרוך ג' כריכות על הקיבורת, א"כ הרי יש שם כבר שי"ן, ממילא צריך לעשות על גב היד כצורת דלי"ת, לא צורת שי"ן, כדי שעם היו"ד היוצא מהג' כריכות שעל האצבע, יעלה שם שד"י, ויהי' השם כסדרו וכנ"ל.

[קודם ההדפסה כשבא לידי ס' קצות השולחן לידידי הגרא"ח נאה שליט"א מירושת"ו, ראיתי בו שכ' שאנו נוהגים לעשות על גב היד כצורת שי"ן, אבל במח"כ לא דק בזה, דאף שבאמת הרבה נוהגים כן, אבל מנהג חב"ד אינו כן, רק עושין כצורת דלי"ת הפוך, והרי כן מפורש הוא גם בהגהות דנ"ע על הסדור בשם אביו הק' נ"ע כנ"ל.]

כט) כלשון רה"ג בסידור „ויקשור" שהבאנו בהערתינו דלעיל, וכמו שבארנו לעיל הטעם שהקשירה וההידוק שבסיום הרצועה, הוא מעיקר מצות קשירה כנ"ל.

[בני יחידי הרה"ג שליט"א עוררני, שאחרי הבאורים וההגדרות בכמה פרטי דינים ומנהגים המקובל אצל חסידי חב"ד בעניני תפילין שנתבאר ת"ל בהערות הקודמות, הנה לשלימות הענין הי' מן הנכון עכ"פ להעיר להמעיינים הנכבדים, לעיין בהג"ה הארוכה והנפלאה בקונטרס „גדר ענין חציצה" (שיצא לאור ע"י ועד התלמידים בשנת תשט"ו, ונדפס שוב כעת גם בספרי „תפארת ציון" בסי' כג עמוד של) בענין החילוקי דעות בין רה"ג ומנהגי חב"ד ובין הגה"ק בספרו „אבני נזר", באיזה פרטי מנהגים באופן הנחת התפילין. אשר אנכי אף כי ידעתי את נפשי כי איני כדאי להרים ראש נגד גאון וקדוש ישראל כבעל אב"נ, אבל תמכתי יסודותי על אותו זקן רבינו הגדול אדמו"ר הזקן בעל התניא והשו"ע, אשר ד' עמו והלכה כמותו בכל מקום, והראתי לדעת שכל דברי רה"ג אמיתים וברורים בפשוט עפ"י נגלה, ומכוון גם עפ"י קבלה, כמו שהביא השואל שם מס' אשל אברהם איך שהוא מכוון עפ"י קבלה, ורבינו אמת ותורתו ומנהגיו אמת ואין לזוז מזה. ובכן יעיין נא המעיין גם בהגה הנ"ל, וירוה אי"ה נחת רב.]

כט*) רשמתי אז רק פרט זה שעשינו אבנט מחתיכת סחורה לבנה דקה, ולא עלה על דעתי אז לרשום כמה הי' מדת ארכו של האבנט שעשינו. אבל זכורני שהי' בו כדי להקיף ב' פעמים, כמו האבנט של משי התמידי שלו, אף

ביום הזה נתתי לו את הסידור תו"א שלו עם הכרך האדום שהי' מתפלל בו תמיד, (הוא הסידור אשר הנחילו עפי' צוואתו לזונתו הרבנית שליט"א והיא מתפללת כעת כל תפלה מתוך הסידור הזה עם מנין בנה כ"ק שליט"א המתפלל לפני התיבה בחדר רנ"ע), ואחזתי הסידור לפניו כמו שהוא שוכב מוטה קצת כנ"ל. וכאשר הי' מסיים דף הייתי מדפדף תיכף. ולפעמים כשהי' אומר בקול נמוך ולא הכרתי שסיים הדף, הי' גם מרמז אלי לדפדף.

בברכת אה"ע סייעתי לו ליקח ב' הציצית שמלפניו וב' הציצית שמלאחריו, כמו שנוהגים העולם ל), והי' אומר ק"ש בכוונה עצומה כרדכו בקודש תמיד, ועפי' רוב בעינים סגורות אף שהייתי אוחז הסידור לפניו.

הערות

שהרי כל הכוונה מה שעשינו לו האבנט הזה, הי' כדי שיהי' קל ולא יהי' לו למשא כ"כ כמו האבנט של משי, ועכ"ז עשינו האבנט הזה ארוך כמו האבנט המשי. ובודאי הי' זה עפ"י הוראת בנו אדמונ"ע בעת מעשה. והטעם בודאי כדי שיהי' כאבנטו של כה"ג אשר הי' כדי להקיף ב' פעמים סביבו, כמ"ש התוס' בערכין ט"ז סע"ב ד"ה אבנט בשם המדרש, וכנראה הוא שייך יותר לתפלה עבודת הלב, וכמו שאחז"ל שם בערכין ט"ז ע"א אבנט מכפר על הרהור הלב. וכמדומני שכולם נוהגים שהאבנט שלובשים לתפלה הוא ארוך כנ"ל (לא כמו שראיתי בפולין שהרבה לובשים חגורה כזו שיש בו כדי להקיף אף בדוחק רק פעם אחד).

ועי' בשבת יו"ד ע"א ובטוש"ע או"ח סי' צ"א שאפי' אם יש לו חגורה שאין לבו רואה את הערוה, צריך לאזור חלציו משום הכן לקראת אלקיך, וע"ש בתוס' שיש להתבונן בדבריהם, אבל אין הזמן מרשה לי כעת.

ל) לא נרשם בפנים בדיוק לאיזה תיבות בברכת אה"ע לקח הציצית בידיו, וגם איך הי' אופן לקיחת הציצית, וכמובן שכעת אחרי שעברו כבר עשרות בשנים, א"א הוא לזכור בדיוק איך הי' נוהג אז, אבל מזמנים אחרים כשהי' מתפלל בצבור, זכורני עכ"פ פרט אחד באופן לקיחת הציצית, והוא שלאחר שצרף ב' הציצית שלפניו, צרף אח"כ מתחלה כנף ציצית השמאלית שמלאחריו, ואח"כ כנף ציצית הימנית שמלאחריו. והי' אוחזם בידו השמאלית כל הזמן דק"ש. אבל לא עלה בידי לראות בדיוק לאיזה תיבות באה"ע התחיל לצרף הציצית, גם אם אחזם בין קמיצה לזרת כמו שנוהגים העולם וכמ"ש המג"א.

אבל כפי המבואר בפע"ח שער הק"ש פ"ג כתוב שם בזה"ל: „כשאומר מהר והבא כו' יקח כנפות הציצית, וכשאומר מארבע כנפות הארץ כו' יצרף הד' כנפות יחד כו' ויחזיקם בידו השמאלית עד אחר אמת ויציב ודבריו חיים וקיימים. ושם בשער הק"ש פ' כ"ו כתב „כשמגיע לפ' הציצית

לפ' ציצית הי' פותח עיניו והי' מחזיק הציצית בב' ידיו לא). והי' מנשק הציצית להתיבות שהעולם נוהגים לנשק. אבל לא הי' נוהג קודם הנשיקה ליתן הציצית על עיניו כמו שנוהגים העולם לב).

לשמו"ע כמובן היו עיניו סגורות ולא הייתי אוחז לפניו הסידור. בהברכה הראשונה דשמו"ע הי' מאריך מאד בכוונה עצומה. בעת אמירת „חטאנו ופשענו" בברכת סלח לנו, כמדומני ברור שלא ראיתי שיכה על לבו, ולא ידעתי אם הוא מחמת חלישותו אז, או מטעם אחר לג). בהברכות שצריך לכרוע בהם, הי'

הערות

תאחז הציצית גם בידך הימנית ותביט בהם ותכון כו', וכשתגיע לוראיתם אותו תכוון כו' ובהגיעך אל אחרי עיניכם תנשק הציצית ותשימם על עיניך כו'" עי"ש. וכפי המבואר בב"י ובשו"ע יש קצת שינוים. שכ' שיש להסתכל בציצית כשמגיע לוראיתם כו', וההסתכלות יהי' בב' הציצית שמלפניו, שיש בהם עשרה קשרים, דמז לעשר הוויות (ספירות.מג"א) עי' שו"ע סי' כ"ד סעיף ד' וה'. ובלוח הי"י כ"ב סיון כתוב „לאמירת והביאנו לשלום כו' מחברים תחלה ב' הציצית דלפניו. אח"כ מצרפים ציצית כנף השמאלי דלאחוריו, אח"ז ציצית דכנף הימין, ואוחזים אותם בין קמיצה לזרת דיד שמאל כו' נושקים הציצית שש פעמים. היינו באמירת תיבות: ציצית. ציצית, לציצית, אמת, קימת, לעד", ומסתמא נהגו כן רבוה"ק נ"ע.

לא) כן הוא בפע"ח שהבאנו בהערתינו הקודמת.

לב) בטור סי' כ"ד הביא מנהג זה מבעל העיטור. והב"י סתם כן בשו"ע. וכן בשו"ע רה"ג, וכן נזכר בפע"ח שער הק"ש, כמו שהעתקנו לעיל. ובבה"ט ס"ק ב' הביא עוד בשם קדמונים שהוא גם סגולה שלא יבוא לידי סמוי עינים. ולא נתברר לי הטעם מדוע רנ"ע וכן בנו אדמונ"ע לא היו נוהגים כן. וכמדומני שגם רוב אנ"ש אינם נוהגים כן. וצ"ע.

לג) הזמנים שרנ"ע הי' מתפלל בימי החול ביחד עם אנ"ש, (כי תמיד בימי החול הי' מנין מיוחד מתפלל בביתו בחדר הסמוך לחדר קדשו. והוא נ"ע הי' עונה קדושה וברכו ושמיעת קה"ת בחדרו). הי' ביום היא"צ של אביו הק' אדמו"ר מהור"ש נ"ע, י"ג תשרי. וביום היא"צ של זקנו הק' הצ"צ נ"ע, י"ג ניסן. וביום היא"צ של חותנו הק' אדמו"ר הריי"צ נ"ע, ח"י כסלו. ומשנת תרע"ה כמובן גם ביום היא"צ אחרי אמו הרבנית נ"ע, יו"ד שבט. בכל אלו ימי היא"צ הי' מתפלל כל הג' תפלות לפני התיבה ואמירת כל הקדישים ומשניות כו'. שגם ביא"צ של זקנו וחותנו נ"ע הי' נוהג בזה כדין בן על אביו. וכבר כתבו גדולי האחרונים שכן נכון לנהוג. וכן בעיוכ"פ אף שמתפללים של חול. הי' בא לביהמ"ד שהי' נקרא זאל הקטן, והי' מתפלל עם העולם. (ביום היא"צ של כ"ק אדמו"ר האמצעי נ"ע ט' כסלו, לא הי' מתפלל לפני התיבה, רק הי' אומר בשחרית הקדישים מאשרי ובלצ"ג עד אחר עלינו. ולמנחה ומעריב הי' אומר רק הק"י שאחר עלינו. ולפעמים הי'

הערות

מתפלל לפני התיבה תפלת מעריב. וביום היא״צ של אדמו״ר הזקן נ״ע, כ״ד טבת, הי׳ אומר רק קדיש האחרון לאחר עלינו בכל התפלות. ואגב כדאי להזכיר בזה מה שפעם בכ״ד טבת אחרי שסיים הק״י שאחר עלינו. פנה להעומדים בסמוך לו ואמר „דער רבי — כלומר אדמורה״ז שהי׳ קורא אותו תמיד בשם רבי סתם — דארף ניט אונזער קדיש. אבער מיר דארפען עם״. וד״ל. וטעם חילוק הנהגותיו בין יא״צ אדמו״ר האמצעי ליא״צ אדמוה״ז נ״ע לא שמעתי. אף כי לי לעצמי כמדומה שיש לי דרך להטעים זה) ובימים הנ״ל שהי׳ מתפלל עם העולם. לא ראיתי שיכה על לבו בעת אמירת „חטאנו ופשענו״ בברכת סלח לנו. אבל בשנת תרע״ד כשהי׳ אבל ד״ל אחרי אמו הרבנית הזקנה נ״ע, והי׳ מתפלל לפני התיבה בחדרה שנפטרה שם. הי׳ כן מכה על לבו. וכפי שנתברר לי הנה כלל מנהגו בזה הי׳ שבימים שא״א תחנון לא הי׳ מכה על לבו. אשר לפי״ז מובן שבימי היא״צ של אביו וזקנו נ״ע שהם ימים שא״א בהם תחנון (וכן בעיוכ״פ ור״ח כו׳). לא הי׳ מכה על לבו. וכן בח״י כסלו יא״צ חותנו נ״ע אף שמדינא אומרים בו תחנון, עכ״ז בקל יש למצוא טעם שהי׳ נחשב אצלו לענין זה כיום שא״א בו תחנון. אבל מה שלא הכה על לבו בהשבוע האחרון בעת חליו, לא ידעתי לכוון הטעם. ואף כי מקום יש לי בראש בין קרומא למוחא, להטעים ג״ז אבל רק לי לעצמי ולא לרשום.

ומה שעלי עוד לרשום בזה, הוא מה שהשבתי לא׳ מידידי בן גדולים, ששאלני כמתמיה על רנ״ע. בהרשום בזה שליא״צ אדמוה״א נ״ע הי׳ רנ״ע יורד לפני התיבה, מאשרי ובלצ״ג. אשר לדעתו הוא נגד הדין. דהא הקדיש תתקבל שלאחר ובלצ״ג קאי באמת על חזרת הש״ץ. והוא שייך להש״ץ דוקא. וכמו׳ דנהגו כולי עלמא שביו״ט וחוה״מ ור״ח אם אחר אומר הלל לפני התיבה שהקדיש תתקבל אומר הש״ץ שחזר התפלה. משום שהתתקבל הוא על חזרת הש״ץ ושייך להש״ץ דוקא. ואף שג״ז נוהגים העולם שאחר יורד לאשרי ובלצ״ג ואומר הקדיש התקבל. הנה לדעתו הוא מנהג בטעות. ושכן שמע גם מגדול אחד שהוא מנהג בטעות. אבל על רנ״ע הוא תמה.

והשבתי לו, דהן אמת שלא מצאתי מפורש במג״א ובבה״ט ושארי פוסקים אחרונים שיזכירו בפירוש שאפשר לאחר לירד לפני התיבה, לאשרי ובלצ״ג. אבל מאחר שהעולם נוהגים כן. ולא ימלט שכמה גדולים ראו זה. ועכ״ז לא מיחו, חס לאמר שהוא מנהג בטעות. ומה גם שרבנו נשמתו עדן בעצמו הרי נהג כן. בודאי הוא מכוון לדינא. כי באמת הקדיש שלאחר ובלצ״ג לא ניתקן בעיקרו בשביל חזרת הש״ץ. רק הוא אחר מהשבעה קדישים שנתקנו בסדר התפלה בכל מקום שצריך להפסיק בסדר התפלה. כמ״ש הב״י בסי׳ נ״ה בשם הראב״ד, והוא ע״ש הפסוק שבע ביום הללתיך כמ״ש הב״י שם משבלי הלקט בשם הגאונים. והם ג׳ קדישים בשחרית א׳ אחר פסוד״ז ששם הוא הפסק סדר הפסוקים. והב׳ אחר סיום תפלת י״ח

הערות

שהוא מצוה בפ״ע ואינה דבוקה למה שאחרי׳. והג׳ אחר סדרא דקדושא דובלצ״ג שהוא ג״כ דבר שבקדושה והוא גמר התפלה. (דהקדישים שאומרים אחר עלינו ושש״י וקוה. הוא שהוסיפו אח״כ עי׳ שו״ע ומפרשיו סי׳ נ״ה ול״ג). ועוד ד׳ קדושים כאלו למנוחה ולמעריב כמבואר בפרטיות בב״י ובשו״ע שם. והשבע קדישים האלו מעיקר התקנה אינם אלא חצי קדיש עד דאמירן בעלמא, (דזהו באמת עיקר וגמר הקדיש, ותתקבל, ויהא שלמא, ועושה שלום, הוא רק בתור הוספה להקדיש שהוסיפו מפני הטעמים המבוארים בטושו״ע ומפרשיהם. ועי׳ בעה״ש ספי׳ נ״ו שכ׳ שהעולם טועים שחושבים שבאמת הוא חצי קדיש. דבאמת גמר הקדיש ועיקרו הוא עד דאמירן בעלמא עי״ש) רק שבהקדיש שלאחר קדושא דסדרא דובלצ״ג שנתקן כנ״ל להפסיק משום שהוא גמר התפלה. (דקדושא דסדרא דובלצ״ג נספח לסדר תפלה עפ״י מאחז״ל בסוף סוטה עלמא מתקיים על קדושא דסדרא כמ״ש הטור וראשונים, ובאמת יש דיעה שלא לאומרה ביחיד,) הוסיפו לאמר תתקבל, כמ״ש הטור בסי׳ קל״ב, שהוא בקשה שיקובלו התפלות. וקאי באמת גם על חזרת הש״ץ שהוא עיקר התפלה, והוא במקום הפסוק יהיו לרצון אמרי פי שהיחיד אומר אחר שמו״ע שיקובל תפלתו, הנה בתפלה דצבור תקנו לאמר תתקבל צלותהון, דע״כ אין הש״ץ אומר יהיו לרצון אחרי חזרת השמו״ע, משום שסומך על תתקבל צלותהון שיאמר בהקדיש שלאחר ובלצ״ג. כמ״ש בשו״ע ומג״א סי׳ קכ״ג, (ועי׳ בט״ז שם שכ׳ שהש״ץ שמתפלל לצורך הצבור לא שייך כלל שיאמר יהיו לרצון אמרי פי לשון יחיד, ולשנות הפסוק מלשון יחיד ללשון רבים אין לשנות עי״ש), שהוא קאי באמת על חזרת הש״ץ, ורק במקום לאמר התתקבל תיכף בהחצי קדיש שאומר להפסיק, תקנו וחזו בקשת תתקבל לאחר גמר כל התפלה גם קדושא דסדרא דובלצ״ג, אמנם בקשה הזאת דתתקבל על חזרת הש״ץ שהתפלל לצורך הצבור, אינו מיוחד דוקא להש״ץ שחזר התפלה, רק גם כ״א מהצבור יכול לבקש בקשה זאת על התפלה שלצורך הצבור שתקובל, כמו הש״ץ עצמו, שגם הוא הרי התפלל לצורך הצבור, לא בשביל עצמו, וע״כ אם אחר יורד לפני התיבה לאשרי ובלצ״ג ואומר אח״כ הקדיש להפסיק, יכול לאמר גם תתקבל על חזרת הש״ץ, ורק הקדישים שהם בשביל הפסק כנ״ל הוא שייך דוקא להש״ץ. וזה הרי באמת אומר הש״ץ חצי קדיש אחר חזרת הש״ץ, אף אם אחר יורד לאשרי ובלצ״ג. וע״כ ביו״ט וחוה״מ ור״ח כשאחר יורד לפני התיבה להלל, והש״ץ הרי לא אמר עדיין חצי קדיש להפסיק שנגמר התפלה דשמו״ע, בצדק נהגו העולם לדקדק שהש״ץ יחזור שוב לפני התיבה לאמר הקדיש להפסיק, וממילא אומר גם תתקבל (דהרי אין אומרים אז קדושא דסדרא), ולא משום התתקבל, רק משום עיקר הקדיש להפסיק. דו״ק בטור וב״י ושו״ע ומפרשיהם ותראה שכן הוא.

שוב מצאתי במשנ״ב סי׳ קל״ב בבה״ל שכ׳ שאם יש ב׳ חיובים שוים, יחלקו ביניהם שאחד יתפלל לפני התיבה עד אשרי ובלצ״ג, והב׳ מאשרי

הערות

ובלצ״ג והלאה עי״ש. ואף כי בעיקר העצה להב׳ חיובים לחלוק ביניהם באופן כזה, יש לפקפק קצת, כי לכאורה אין החלקים שוים למדקדק, אבל לענין אם יכול אחר לירד לפני התיבה לאשרי ובלצ״ג הרי מפורש בדבריו, ועכ״פ מבואר שמנהגו של רבינו נ״ע ומנהג העולם בזה, הוא מכוון לדינא, בלי שום פקפוק כלל.

אמנם מה שכן יש לתמוה בענין זה, הוא מה שלא נהגו העולם לדקדק שאם אחר יורד לאשרי ובלצ״ג, שאסור להש״ץ שחזר התפלה, להפטר מהתיבה מבלי שיפסע ג׳ פסיעות ויאמר עושה שלום, כי מה שסתם בשו״ע סי׳ קכ״ג שאין הש״ץ בחזרתו התפלה צריך לפסוע ג׳ פסיעות, כ׳ המג״א שהוא מפני שסומך על הג׳ פסיעות שיפסע בסוף הקדיש תתקבל, משום דבכלל הש״ץ שחזר התפלה הוא הוא שאומר לפני התיבה גם אשרי ובלצ״ג והקדיש תתקבל, אבל אם באמת אחר יורד לאשרי ובלצ״ג ואומר הקדיש תתקבל, הרי אסור להש״ץ להפטר מהתיבה עד שיפסע ג׳ פסיעות עם עושה שלום. ומעולם לא ראיתי שהעולם יהיו נזהרים בזה, וחוששני שהוא בפשוט מחמת חסרון ידיעה, ולדעתי כדאי הוא לעורר ולהזהיר בזה.

ואגב אזכיר עוד מנהגא דתמיה לדעתי, והוא מה שנוהגים גבאי ביהכנ״ס ודרשנים ודבנים גם גדולים שמכריזים הכרזות ודורשים לפני העם בשויו״ט אחרי קה״ת ואמירת אשרי והכנסת ס״ת להיכל, קודם אמירת החצי קדיש שקודם תפלת מוסף, אשר לדעתי בפשטות נראה שאין נכון לעשות כן, דהא הח״ק שאומרים קודם מוסף, אף שהוא משום שתקנו שלא להתחיל תפלה בלא קדיש לפני׳ כמ״ש המג״א בסי׳ רצ״ב, חוץ מתפלת שחרית מפני סמיכות גאולה לתפלה, שו״ע רה״ג שם, אבל עיקר החי״ק הרי קאי להפסיק אחרי אשרי שאומרים קודם הכנסת ס״ת, דלעולם אין אומרים קדיש בלי פסוקים מקודם, דע״כ במנחה דשבת אין אומרים קדיש אחר קה״ת, משום שלא יהי׳ במה להפסיק בין קדיש זה לקדיש שקודם התפלה. (וע״כ נוהגים שבמנחה דשבת אומרים הח״ק בעת הכנסת הס״ת להיכל, שהקדיש הוא הן בשביל ההפסק שלאחר קה״ת, והן בשביל קודם התפלה), דאשרי הרי אמרו קודם קה״ת, ואף שאומרים יהללו, אינו אלא פסוק אחד, ואין אומרים עליו קדיש להפסיק כמ״ש המג״א. (ומזמור לדוד אף אלו שנוהגים לאמרו אינו מעיקר התקנה כמ״ש האחרונים) וד׳ פעמים אשרי אין אומרים לשם חובה כמ״ש האבודרהם במנחת שבת, ועי׳ מג״א סי׳ ק״ח, ובשויו״ט שחרית שאומרים אחר קה״ת אשרי ומפסיקים בקדיש אח״כ, ומסמיכים אותו להיות קודם התפלה, הנה אומרים באמת ח״ק אחר להפסיק אחר קה״ת, ועכ״פ הקדיש שקודם מוסף בעיקרו קאי להפסיק אחר אשרי. וא״כ הרי אין להפסיק בין אשרי להח״ק בהכרזות וגם דרשות. ולפלא דלית מאן דחש לזה, ולדעתי גם בזה כדאי הי׳ לעורר הגבאים והדרשנים שיעשו הכרזותיהם ודרשותיהם אחר שחרית קודם קה״ת, ולא אחר קה״ת קודם מוסף.

כורע, דהיינו שהי' מרכין ומשפיל ראשו קצת לד). בברכת רפאנו אמר והעלה ארוכה בכף דגושה לה), כידוע למי ששמע ממנו פעם חזרת הש"ץ, ואח"כ למודים כרע ג"כ כנ"ל, דהיינו שהרכין ראשו, וכן לברכת הטוב שמך כו'. בברכת שים שלום הי' ממשיך מאד בניגון קצת תיבת „בשלומך", וביותר הי' מאריך בתיבות „המברך את עמו ישראל", עם הפסק ודביקות בין תיבה לתיבה, עד כי סיים תיבת „בשלום" באריכות ובכוונה עצומה כזה ב־ש־לום לו). ואח"כ באלקי נצור תיבות „פתח לבי" אמר בקול מוגבה קצת כדרכו תמיד, וכידוע למי שעמד בסמוך לו בעת תפלתו והסתכל תמיד בהנהגותיו. וכן הי' מנענע ברגליו תחת כיסוי הכרים לאמירת אלקי נצור, (כפה"נ כוונתו בזה הי' לצאת מה שהי' נוהג תמיד לעקור ולהפריד הרגלים זמ"ז לאמירת התחנונים דאלקי נצור לז) . ואח"כ חלצנו לו הש"ר

הערות

לד) כדאמר רבא בברכות (כ"ח ע"ב) דהיכא דקא מצער נפשי' מנענע בראשו, וברש"י שם „שהרי ניכר שחפץ לכרוע אלא שהוא מצטער", וכ"ה בשו"ע סי' קי"ג.

לה) ברוב הנוסחאות לא מצאתי תיבת ארוכה, וגם בפע"ח לא נזכר מזה, רק בסידור שלה"ק ובסידור רי"ע יש גם תיבת ארוכה. ורה"ג כנראה בחר בנוסח זה, משום שהוא לשון הפסוק בירמי' (לג, ו) „הנני מעלה לך ארוכה ומרפא ורפאתם", ומאחר שנוסח הברכה כאן הוא והעלה, מסתבר שיהי' כלשון הפסוק גם תיבת ארוכה כו'. אבל על מנהג רנ"ע לאמר ארוכה בכ"ף דגושה, דלא ככתוב בירמי', לא ידעתי להטעים. ועוד יותר יפלא שבמנחת שי בירמי' ל' י"ז כתב „שלכל הגירסאות (היינו אם ארוכה בוי"ו או במלאופם) הכ"ף של ארוכה צ"ל רפוי' " עי"ש הצע"ב.

לו) איזה שבועות אחרי ההסתלקות, כשבנו כ"ק אדמונ"ע דבר עמדי ביחידות אודות איזה מנהגים שנהג אביו רנ"ע, שאלני אז בזה"ל „געדענקסטו דעם „ב־ש־לום" אין שמו"ע ווי דער טאטע פלעגט זאגען", וגם הוא אדמונ"ע כשהי' מתפלל לפני התיבה הי' אומר מלת „בשלום" באריכות ובנגון אביו רנ"ע.

וטעם על אריכות וכוונה מיוחדת במלת „בשלום" שנהגו רבותי"ק, נראה שהוא עפ"י מ"ש בפע"ח שער העמידה פרק כ' שכ' „בשלום בגימטריא חשמל, וכמנין שע"ח נהורין וגימט' מלבוש שהוא מלביש מכסה ומקיף אל הקדושה שלא ישלטו החיצונים והוא כיסוי לכל ד' עולמות אבי"ע כו' (וכידוע ומבואר בדא"ח וקבלה בסוד התפלה, שעד בש"א הוא בעשי', ופסוד"ז הוא ביצירה, וק"ש בבריאה, ושמו"ע באצי', מדב"ר) לכן אחר תפלת י"ח שהמשיכו האורות של קדושה, כדי שלא ישלטו החיצונים אנו מסיימים במלת בשלום כו'" עי"ש באריכות יותר.

לז) מפורסם הוא בין אנ"ש מנהגו זה של רנ"ע להפריד הרגלים זמ"ז

הערות

לאמירת התחנונים דאלקי נצור, וכן הי׳ נוהג גם בנו אדמונ״ע, ונתברר לי שהוא מקובל אצלם דבי אחר רבי עד אדמוה״ז נ״ע, ואולי י״ל שדעתם הק׳ בזה הוא, משום דלדידן דתפסינן לעיקר שהפסוק יהיו לרצון כו׳ מאחר שקבעוהו חכמים לאמר אחר התפלה, הוא מכלל התפלה, ואסור להפסיק בינו לח״י ברכות באמירת קדושה וברכו כמו באמצע התפלה, ומכש״כ להפסיק באמירת תחנונים אפי׳ דאלקי נצור שעשאום קבע, (דע״כ אנו נוהגים באמת לאמר ב׳ פעמים יהיו לרצון כו׳ קודם אלקי נצור ואחר אלקי נצור, כמ״ש הט״ז ורה״ג בשו״ע) ובאמירת יהיו לרצון תיכף אחר הח״י ברכות הוא סיום התפלה, ואז יכול להפסיק לקדושה וברכו ואמן דהאל הקדוש, (לא לשאר אמנים, כמפורש בשו״ע רה״ג שכ׳ „כדרך שמפסיק בברכות ק״ש״, ודלא כבעל קצשו״ע שכ׳ להפסיק לכל אמנים, וכ״כ הט״ז דבתחנונים דאלקי נצור, מאחר שעשאום קבע גם לאחר שאמר יהיו לרצון אינו מפסיק רק לקדושה וברכו והאמנים שמפסיקים בברכות ק״ש) ובזה כנראה דעתם הק׳ הוא שהחמירו שעם אמירת יהיו לרצון יהי׳ גם עקירת הרגלים, דבשתיהם יחד אז הוי סיום התפלה שיהי׳ מותר אח״כ להפסיק עכ״פ כמו בברכות ק״ש.

וטעם לחומרא זאת נראה שהוא עפ״י מה דאיתא בברכות כ״ט ע״ב לענין אם טעה בתפלה בר״ח ולא הזכיר יעו״י אם חוזר לעבודה או לראש התפלה, שהוא ג״כ תלוי בסיום התפלה שאז חוזר לראש, איתא שם בגמ׳ תרי לישנא ברב נחמן בר יצחק, דלל״ק דוקא בעקר רגליו הוי סיום וחוזר לראש, אלא דאם רגיל לומר תחנונים לא הוי סיום עדיין אף אם עקר רגליו, אבל בלא עקר רגליו לעולם לא הוי סיום, ולישנא בתרא אפי׳ כי לא עקר רגליו אם אינו רגיל לומר תחנונים, סיום הברכות הוי סיום וחוזר לראש עי״ש. הרי לל״ק בענין עקירת רגלים עם סיום התפלה, וע״כ אף דאנן קיי״ל כל״ב לענין יעו״י בר״ח, וכדפסקו הראשונים וטוש״ע סי׳ תכ״ב, עכ״ז י״ל דלענין להפסיק בעת אמירת אלקי נצור החמירו בזה לצאת גם לל״ק, שעם סיום הברכה יהי׳ גם עקירת הרגלים.

וסמך לחומרא זאת נראה, לבד מה שהרי בטור הביא דעת רב עמרם דבאמת בענין עקירת רגלים דוקא, ועי״ש בב״י דרב עמרם מפרש דהמ״ד שם „לא שנו אלא שעקר רגליו״, פליג לגמרי על רגב״י ע״ש, וא״כ י״ל דרבה״ק החמירו על עצמן לענין הפסק באלקי נצור לצאת גם דעת רב עמרם שבטור, אמנם לבד זה יש סמך לחומרא זאת עפ״י מ״ש רש״י שם מ״ם רע״ב גבי רב נחמן שטעה בברהמ״ז ולא זכר יעו״י וחזר לראש, ופירש״י „לתחלת ברהמ״ז, ודאמרינן לעיל כ״ט ע״ב גבי תפלה עקר רגליו חוזר לראש, התם הוא דאיכא עקירת רגלים, אבל הכא סיום הברכה הוא עקירת רגלים״ עכ״ל רש״י, וכמובן ד׳ רש״י אלו לא יתכנו לל״ב ברגב״י הנ״י דלל״ב הרי גם בתפלה לא בענין עקירת רגלים, ודי בסיום התפלה לבד, ומדסתם רש״י לפרש האי עובדא דרב נחמן אליבא דל״ק, ולא זכר כלל דלל״ב מעיקרא לא קשיא, נראה בא׳ משתי פנים, או דרש״י פוסק

הערות

באמת כל"ק, או שעכ"פ רצה רש"י לפרש האי עובדא דר"נ אפי' לל"ק, (וידוע שיטת רש"י בסוף פ' כה"ג דסתם רב נחמן הוא רנב"י, ועי"ש בתוס' דפליגי). ועכ"פ נראה שכ"ז הוא די סמך להחמיר לצאת גם לל"ק, עכ"פ לענין הפסק באלקי נצור, וע"כ החמידו רבוה"ק ע"ע עם סיום הברכות ואמירת יהיו לרצון (שהוא מכלל התפלה) גם לעקור ולהפריד הרגלים זמ"ז, שאז יהי' מותר להפסיק בתחנונים ועניית קדושה וברכו כו', אמנם בעיקר מנהג זה של רבוה"ק, שמעתי זה מכבר מחדב"נ הרש"ג שליט"א, שחותנו כ"ק אדמונ"ע באר לו פעם בארוכה הטעם בזה עפ"י קבלה.

ומה שיש להעיר עוד בזה הוא, שלכאורה הי' נראה שבהכרח לאמר שעקירת והפרדת הרגלים לאלקי נצור שנהגו רבוה"ק, הי' זה בתוך התחלה לפסיעת הג' פסיעות, דאל"ה הרי כ' המג"א בסי' ק"ד דשלא לצורך אסור לזוז ממקומו קודם שיפסע הג' פסיעות אפילו בתחנונים שלאחר התפלה, ואפי' הש"ץ לאחר שגמר חזרת התפלה שסומך על הג' פסיעות שלאחר קדיש תתקבל, ג"כ אסור לו לעקוד רק לאמירת תחנון עי"ש במג"א ובמחה"ש.

אמנם באמת אי"צ לזה, דהא דאסור לזוז ממקומו קודם פסיעת הג"פ, היינו הזזת הגוף, משום דהוי כמתחיל להפטר, והיינו דק בהנוגע להדין שצריך להפטר בדרך כבוד כתלמיד הנפטר מרבו, דהיינו פסיעה לאחוריו וג' פסיעות, כדאי' ביומא נ"ג ע"ב וברי"ף ורא"ש ברכות, אבל לזוז ולעקור רק הרגלים ולא הגוף, אי"ז שנפטר, ואין חשש גם קודם ג' פסיעות, ורק לענין סיום התפלה הוא דמהני עקירת רגלים, דבזה נראה שסיים התפלה, משום דבתפלה הרי צריך שיכוון רגליו זו אצל זו כאלו הם רגל אחת להדמות למלאכים כדאי' בגמ' ובטושו"ע, וע"כ בזה אם מפריד רגליו ועוקרם, מראה שסיים התפלה, אבל הזזה ממקומו לענין שיהי' כנפטר, לא מיקרי אלא הזזת הגוף, וכשעוקר ומפריד רק דגליו, אינו הזזת הגוף עדיין.

וכעין ענין זה מצינו לענין משיכה דאמר שמואל (קדושין כ"ב ע"ב) דבענין עקירת יד ורגל, ואם עקרה רק הידים או רק הרגלים לא הוי משיכה, משום דבזה עצם גוף הבהמה עדיין לא נזזה ממקומה ולא הוי משיכה, והארכתי בזה בקונטרסי על סוגיא דרכוב ומנהיג הנדפס ע"י התלמידים שי', שחדשתי שם דגדר קנין רכוב למ"ד דקני הוא קנין מיוחד, דלא כמו שתפסו כל מפרשי הש"ס שהוא קנין משיכה משום דאזלא מחמתי' פורתא! והוכחנו שם זה בראיות ברודות, והראנו לדעת בד' רש"י שם וז' ע"ב מפורש דברכוב אינו אלא עקירת יד או רגל, וזהו ה„פורתא" דאזלא מחמתי', דמשו"ז הוי רכוב קנין למ"ד דקני, דקנין רכוב הוי לדידי' קנין מיוחד זה גופא דרכוב, אם רק הרכיבה פעלה דאזלא מחמתי' פורתא, דהיינו שעקרה עכ"פ יד או רגל, וכמו שהסברתי שם בסו"ט, אבל משיכה כו"ע מודו דלא הוי, דלמשיכה בענין עקירת יד וגם רגל, דאז דוקא גוף הבהמה נזזת ממקומה ונמשכת והוי משיכה, ובארנו שם בזה ד' רש"י שם

— מובן שמקודם הסיר הרצועה מהאצבע לח) — והנחנו לו הש"ר דשמו"ר דרש"י, ואמר ק"ש וחלצנו לו התפילין וסיום התפלה נשאר שישלים לתפלת מנחה כדלקמן.

בעת שהיינו חולצים לו התפילין לגמרי, היינו אחרי הש"ר דשמו"ר ג"כ, היינו נוהגים כן (מובן שאני ידעתי איך להתנהג בזה ממה שהראה מקודם כק"ש או ממה שהראה לי בשעת מעשה בעצמו), שהיינו מסירים הכריכות מעל האצבע, ועוד כריכות האחרונות שסביב הזרוע עד ההפסק הנ"ל, ונשארה הרצועה תלוי' לט), ואח"כ היינו חולצים הש"ר דשמו"ר ואח"כ הש"י. (כה הי' סדר התפלה והנחת הטו"ת בכל יום לא חסר דבר, אם לא שנזכיר השינוי כדלקמן.) ואח"ז נח מעט מרוב הטרחה לפי חלישותו אז.

ביום זה יצקתי לו מים לנטילה לאכילה, כדרכו בקודש תמיד

הערות

ח' ע"א למ"ד רכוב לא קני שכ' רש"י „דלא הוי משיכה שאינה זזה ממקומה", אשר כל המפרשים נתקשו בזה, דהא גם ברכוב אזלא מחמתי' פורתא, והרי זזה ממקומה, ובארתי כנ"ל דה„פורתא" הוא מה שעקרה רק יד או רגל, ובזה עצם גוף הבהמה לא נזזה ממקומה ואי"ז משיכה, ומצד רכוב בעצמו ס"ל למ"ד הזה לא קני, והדברים ארוכים. וכן בנד"ד מה שאסור לזוז ממקומו קודם הג' פסיעות היינו הזזת הגוף, כנ"ל, אבל לעקור רק הרגלים להפרידם, אין בזה הזזת הגוף, ואין בזה חשש גם קודם פסיעת הג' פסיעות, ורק לענין סיום התפלה מהני, דבזה כנ"ל נראה דסיים התפלה, ודו"ק.

אמנם כל מה שהוא לצורך לתפלה, כגון מה שבא לסדר התפלה, כאמירת תחנון והלל וקה"ת בב' וה', גם הזזת הגוף לא הוי הפסק ולא הוי כנפטר עדיין, כמ"ש המג"א בסי' קכ"ג, אחרי דנראה שהוא עומד עדיין בסדר התפלה ואינו נפטר עדיין, ואפי' הליכת הש"ץ על הבימה לקה"ת לא הוי הפסק, אם חוזר אח"כ שוב להעמוד לאשרי ובלצ"ג ואומר הקדיש תתקבל. ועי' רמ"א סי' ק"ד דהליכה לא הוי בכלל הפסק, ושם במג"א שכ' „שלא מצינו בשום מקום שהליכה יהי' הפסק", ועי"ש בט"ז שתמה על הרמ"א בזה. ועי' מג"א סי' קס"ו שכ' דאף הליכה מועטת הוי הפסק לענין תכיפת המוציא לנטילה כשהולך ממקום למקום. ועי' שו"ע רה"ג שם. ופשוט דיש לחלק בין הנושאים בין דין תכיפה, לדין הפסק בתפלה, וקצרתי ואין להאריך עוד.

לח) כד' המג"א — כפי הגהת הבה"ט והגרי"פ — והי"א שהביא רה"ג בשו"ע„ שהיא דעת האר"י ז"ל להסיר הכריכות מעל האצבע קודם חליצת הש"ר.

לט) הטעם על מנהגו זה בארנו לעיל בהערה כ"ת.

ג׳ פעמים רצופים לכל יד. מים ראשונים ושניים ושלישים, כמקובל אצל אנ״ש מרה״ג אדמוה״ז נ״ע.מ) ואכל כזית חלה יבשה. כמדומה מתובל במיץ של פירות.

הערות

מ) כן הוא מרגלא בפומייהו דאנ״ש, שמקובל הוא מאדמוה״ז נ״ע לשפוך ג׳ פעמים רצופים לנט״י דסעודה, ולפני שנים רבות עוד בימי עלומי הייתי סבור לאמר שטעמו של רה״ג בזה הוא לפי מ״ש הטור בסי׳ קס״ב בשם הסמ״ג „דמים ראשונים ושניים שאמרו אינו אלא לענין טהרה, אבל מלבד זה צריך ליתן על ידיו מים פעם אחרת כדי להעביר הלכלוך. ואותה לא הזכיר במשנה, לפיכך צריך ליתן ג׳ פעמים. א׳ להעביר הלכלוך, והב׳ לטהרם״ וכלשון זה ממש כתבו גם התוס׳ בחולין ק״ז ע״א ד״ה בלא, והב״י כ׳ על ד׳ הסמ״ג אלו, „ופשוט אם ידיו נקיות די בב״פ״, וכן סתם בשו״ע, ובוודאי בהכרח לאמר שמ״ש הב״י שאם ידיו נקיות די בב״פ, היינו שברור לו שידיו נקיות, כגון שרחץ ממש ידיו קודם הנטילה, וידוע לו שהסיר כל לכלוך וחציצה שהיא. אבל כל שלא רחץ ונקה ידיו בבידור קודם הנטילה, צריך ליתן לעולם ג״פ מחשש שמא ידיו מלוכלכות ויש דבר החוצץ ולאו אדעתי׳, דבפשטות הרי בהכרח לאמר שזהו כל עיקר הדין, דהסמ״ג והתוס׳ אתו לאשמעינן, דאף דכל ענין נט״י דרבנן, מ״מ החמירו לחשוש שמא ידיו מלוכלכות אף שאין ידוע לו מלכלוך, דאל״ה מאי אתו הסמ״ג והתוס׳ לאשמעינן, וכי דין חציצה המפורש בברייתא (דבר החוצץ בטבילת כל הגוף חוצץ גם בנט״י) אתו לאשמעינן.

וזהו שסתמו הסמ״ג והתוס׳ וכתבו „לפיכך צריך ליתן ג״פ״, ולא כתבו בדרך תנאי שאם ידיו מלוכלכות אז צריך ליתן ג״פ, משום דזה פשוט מהברייתא, רק כל עיקר חידוש דינם הוא אף כשאין ידוע לו לו משום לכלוך, מ״מ צריך לחשוש שמא ידיו מלוכלכות ולאו אדעתי׳. [וכעת מצאתי בבה״ל שכ׳ דאתו לאשמעינן דלא נימא דכשר אם יעבור החציצה במים שישפוך לשם נטילה גופא עי״ש, אבל דבריו אינם מובנים לי מכמה טעמים].

ומטע״ז הייתי מעולם סבור לאמר, דכמו דלהסמ״ג והתוס׳ כשאינו שופך רביעית בב״א דבעינן מים ראשונים ושניים משום טהרה לכו״ע, צריך ליתן מים פעם אחרת משום לכלוך, כמו״כ גם לדידן דמחמירינן כשיטת הראב״ד דגם כששופך רביעית בב״א שייך ג״כ מים טמאים, וצריך מים ראשונים ושניים משום טהרה, הרי ממילא צריך עוד פעם שלישי משום חשש לכלוך וחציצה, כד׳ הסמ״ג והתוס׳ הנ״ל, ושזהו טעמו של רה״ג לשפוך לעולם ג׳ פעמים רצופים.

אבל אחרי שובי ועיינתי קצת בראשונים ושו״ע, ובעיקר בסנט״י לרה״ג, ניחמתי, וראיתי שלא זהו הדרך שדרך בה רה״ג, דהא בסנט״י

הערות

השמיט לגמרי דין זה דהסמ"ג, ואדרבא מתחלה סתם וכתב שצריך לשפוך רק ב"פ, וכדעת הראב"ד דגם בשופך רביעית בב"א צריך מ"ד ושניים, רק אח"כ כ' שצריך קודם הנטילה להעביר תחלה כל לכלוך ע"י שפשוף יפה במים. וצריך לנגב המים יפה, ואח"כ לשפוך ב"פ, אשר זהו דלא כהסמ"ג, דהא להסמ"ג השפיכות הם ג"פ רצופים בלי ניגוב.

גם הרי מפורסם בין אנ"ש שרנ"ע אמר פעם לאחד שענין זה המקובל מרה"ג לשפוך ג"פ רצופים לנט"י, הוא שייך רק ליח"ס המחזקים למהדרים בכל הנהגותיהם ולא כל הרוצה ליטול השם בזה יכול לבוא וליטול, ואם הוא עפ"י נגלית ההלכה הרי תורה אחת היא לכאו"א מישראל.

וכמובן דזה גופא צריך באור מדוע באמת השמיט רה"ג דין זה דהסמ"ג בסגט"י, אשר המחבר וכן רה"ג בעצמו בשו"ע הביאו לפסק הלכה.

וכאשר התבוננתי קצת בזה ראיתי שבאמת דין זה דהסמ"ג כמו שהעתיקו המחבר ורה"ג בשו"ע, לא יתכן לפי שיטות הרבה מן הראשונים, דלפי ד' המחבר ורה"ג דין זה דהסמ"ג הוא, דפעם זה ששופך מתחלה להעביר החציצה, הוא מאותה הרביעית עצמה ששופך אח"כ ב"פ, וא"כ הרי נפחת משיעור הרביעית קודם הנטילה, ובפשטות לכאורה לא שייך בזה לאמר דאתו משיורי טהרה, דהא פעם הראשון הוא לא לנטילה, רק להעביר החציצה, ולא הוי שיורי טהרה.

ואם אמנם שרה"ג בשו"ע הרגיש בזה, וכ' "ואעפי"כ אינם ממעטין את הרביעית לפי שהם צורך הנטילה ומכללה, וכיון שהי' רביעית בכלי בהתחלת נטילתו דיו". ומציין שם במ"מ שהוא מהלבוש, והיינו דכיון דגם שפיכה הראשונה היא לצורך הנטילה, נחשב משו"ז שיורי טהרה, אבל לבד זה שגוף הסברא דחוקה עד מאד, ליחשב מחמת זה שיורי טהרה, דהרי בפועל אין השפיכה הראשונה באה לטהר הידים, רק להעביר החציצה, ולהעברת חציצה הרי א"צ מים דוקא, רק כל מידי דמנקי שפיר דמי, ואיזו סברא היא ליחשב המים שמשתמש בהם להעביר החציצה למי נטילה, שיהי' לשיורי' דין שיורי טהרה.

אבל לבד זה, הרי לשיטת הרמב"ן והרשב"א בדין שיורי טהרה שהיא דיעה הראשונה בסי' ק"ס סעי' י"ג שהמחבר שם תפסה לעיקר. וכ"כ מפורש רה"ג שהעיקר כסברא זו, שלעולם צריך עכ"ז שיבואו על הידים רביעית שלימה, ושיורי טהרה לא מהני רק מדין נצוק חבור, ובשנים שנטלין מרביעית אחד היינו דוקא באופן שלא נפסק הקלוח, ומדין נצוק חבור ע"ש", וא"כ כאן לכאורה הרי ליכא רביעית על הידים לנטילה, דהרי השפיכה הראשונה שמעביר החציצה אינו נטילה, ולא מהני בזה שיורי טהרה, דהרי עכ"פ הנטילה עצמה המטהרת הידים הוא בפחות

הערות

מרביעית, ולא באו על הידים לנטילה רביעית, ובזה כמובן לא יהני גם מה שלא נפסק הקלוח מדין נצוק חבור, דהא אינו מחובר למי נטילה המטהר ידים, ולא דמי לשנים שנוטלין מרביעית אחד, שמחוברים ע"י נצוק למים המטהרים ידי הראשון.

ובפרט לשיטת הראב"ד בס' תמ"ד המובא בב"י סס"י ק"ס בדין שיורי טהרה, דלעולם צריך שיבואו בפועל על ידיו רביעית, וכל דין שיורי טהרה אינו אלא שאי"צ שיהי' מכונס רביעית בכלי אחד בשעה שנוטל, אלא יכול להוסיף על ידיו עד שעור רביעית גם מכלי אחר, והיא גם שיטת רבינו יונה בפ' אלו דברים, כמו שהביא שמה הב"י, אשר לשיטה זאת ג"כ כמובן לא יתכן כלל דינו של הסמ"ג.

ומזה נראה שבסנט"י, שהמדקדק בו יראה שרה"ג החמיר בו לצאת לרוב דיעות הראשונים, ולהזהר מחששות הרבה שנמצא באחרונים מפרשי הטוש"ע. — ובוודאי הוא משום מאחז"ל „המזלזל בנט"י כו' אר"ח אנא משאי' כו' ". וכמו שהקדים באמת בתחלת סנט"י מאחז"ל זה. — ובכמה דברים תפס בכלל לעיקר דיעה המחמרת, (כגון שיטת הרי"ף דעד הפרק האמור בנט"י הוא הקנה של זרוע, לא קשרי האצבעות, אשר בסנט"י כנראה תפס שיטה זו לעיקר, לא רק משום חומרא, כהמחבר והוא בעצמו בשו"ע שלו, והראי' דהא לא כתב שצריך להתנות מתחלה שלא יהא חובה עליו כמ"ש הב"י והוא בעצמו בשו"ע, ועל כרחך שתפס דיעה זו לעיקר מדינא.) [וכעת מצאתי בבה"ל בסס"י קס"א שהביא מס' עצי אלמוגים ג"כ שכן צריך לנהוג באמת מדינא ולא רק משום חומרא, מאחר דדעת רובן של הראשונים כן. וכל המיקל בזה הוא בכלל כל המזלזל כו' עי"ש.] הנה בכוונה השמיט דין זה דהסמ"ג לשפוך מרביעית אחד ג"פ, משום דלא יתכן לשיטת הרמב"ן והרשב"א והראב"ד ורבינו יונה בדין שיורי טהרה כנ"ל.

והצריך לעשות שפיכה מיוחדת להעביר החציצה לא מאותה הרביעית שלנטילה, ואין השפיכה הזאת באמת מכלל הנטילה, ואשר אז ממילא מובן שב' השפיכות לעצם הנטילה דמ"ר ושניים, יהי' מרביעית שלימה, (לפי פסקו שם כשיטת הראב"ד דגם בשופך רביעית בב"א צריך ג"כ מ"ר ושניים).

וגם הצריך ניגוב ממי השפיכה הראשונה, קודם הנטילה, וכ' „כי הם מים טמאים ויטמאו את מי הנטילה", אשר באור דבריו אלו נראה, דלכאורה המים שמעביר בהם החציצה, הרי אי"ז מי נטילה באמת, וא"כ מן הדין צ"ל שאין נטמאים המים, דהרי זה הוי כנוגע במים קודם נטילה, דלא נטמאים המים כמבואר בסי' ק"ס, ולמה צריך ניגוב, [ועי' בבה"ל סי' קס"ה ד"ה הנוטל שכ"כ באמת גם על דינו דהסמ"ג בטעם שאי"צ ניגוב, אמנם בדינו של הסמ"ג א"א לאמר כן באמת, דממ"נ אם השפיכה הראשונה להעביר החציצה הוי רק כנוגע במים ואינם כלל מי נטילה, א"כ אין שיורי' שיורי טהרה, והרי חסר אז מרביעית להנטילה וכנ"ל, ובוודאי בהכרח לדחוקי אנפשין לבאר דינו של הסמ"ג כמו שכ'

הערות

רה"ג בשם הלבוש כנ"ל, ועפ"י שיטת הראשונים דשיורי טהרה הוי אף בלא נצוק חבור, ואי"צ לבא באמת רביעית מים על היד].

אבל נראה דבזה ס"ל לרה"ג דמהני סברת הלבוש הנ"ל, דמאחר שהשפיכה להעביר החציצה היא לצורך הנטילה, הוי כמו נטילה לענין זה עכ"פ שהוא בכלל גזירת חכמים שהמים נטמאים, אף דלא הוי כמי נטילה לענין שעור רביעית כנ"ל, דלענין שעור רביעית בעינן מי נטילה ממש, היינו מים שבאים לטהר הידים, אבל לענין שהמים יטמאו, הוי שפיר מי נטילה מאחר שהוא לצורך נטילה הוא בכלל גזירת חכמים שמי נטילה נטמאים, ולא דמי לנוגע בידיו במים קודם נטילה שאין המים נטמאים, דשם הרי אין להגגיעה שום שייכות לנטילה, דוק היטב. [וקודם ההדפסה כשבא לידי ס' קצות השולחן חלק ב' ראיתי שם בסי' ל"ג בבדה"ש אוי"ג הקשה על דין זה דרה"ג המצריך ניגוב, מאי שנא מנוטל חצי ידו שחוזר ושופך על כל היד, דמשמע שאי"צ ניגוב, ועי"ש מה שחילק, והוא חילוק נכון וכמעט פשוט, אף כי בכלל הדברים לא דרכינו דרכינו, ואין הזמן גרמא כעת לחזור ולמיגמר בדבריו]. ועכ"פ מכ"ז מבואר שהמקובל מאדמוה"ז לשפוך ג"פ לנט"י דסעודה, אינו ענין לדינו של הסמ"ג הנ"ל.

אמנם בשנים האחרונות נתגלה לנו מאדמונ"ע משיחותיו אשר נרשמו ע"י אחדים מהשומעים, שאמר בשם אביו רנ"ע שמנהג זה המקובל מרה"ג, הוא עפ"י ד' הג"א בחולין, והם ד' הג"א בפ' כה"ב סי' מ"ג שהביא את ד' הריב"א, שאחרי שכ' הדין דהגבהת ידים לנטילה, מסיק הריב"א „לפיכך אנו נוטלין ג"פ", והביאו גם הב"י ביור"ד סי' ס"ט לענין הדחת בשר ג"פ אחרי מליחה.

אבל דברי דנ"ע אלו נפלאו ממני, דהרי ד' הג"א אלו הם דין מפורש ברמ"א רסי' קס"ב, שאחרי דין הגבהה המבואר במחבר שם, הגיה הרמ"א וכ' „י"א דאם שופך על ידיו ג"פ אי"צ ליזהר בכ"ז וכן נהגו להקל, אגור בשם א"ז והג"א פ' כה"ב", ואם לד' הג"א והרמ"א האלו הי' כוונת רנ"ע, הנה לבד זה שיש לדקדק קצת מה שלא ייחס רנ"ע זה ע"ש הרמ"א, אשר לא נהגו גבן להזכיר דין המפורש ברמ"א ע"ש המקור שממנו הוציא הרמ"א דינו. ואף אם נימא דרנ"ע, רצה להזכיר דוקא ע"ש המקור שממנו הוציא הרמ"א דינו, לכאורה יותר הי' לו להזכיר את האגור בשם א"ז, אשר גם הב"י הביא דין זה בשמו, ולא זכר כלל את הג"א, ורק הרמ"א בד"מ שם הוסיף „וכ"ה בהג"א".

וכן יש לדקדק דא"כ הרי דינא הוא, וכל ישראל יוצאים ביד „רמ"א", ושייך לכאו"א, ומדוע זה אמר רנ"ע שמנהג זה שייך רק ליח"ס, וכמו שהערנו גם לעיל כן.

אבל ביותר יפלא שהרי בסנט"י לא הוזכר כלל ד' הרמ"א והג"א האלו, ובכלל כל דין הגבהת הידים לנטילה לא הוזכר בסנט"י, (דמה שזכר בסעיף

הערות

א׳ „ויהיו מוגבהין קצת״, אי״ז דין הגבהת הידים דברייתא, רק קאי על האצבעות, וכמו שמבואר בדבריו שם למעיין) ורק בסעיף ה׳ הזכיר מה „שעפ״י קבלה יש להגביה הידים בשעת ברכה״, והוא ענין הגבהה אחר לגמרי שהוא שייך לענין הברכה, והוא רק עפ״י קבלה, ואינו שייך לדין הגבהת הידים דברייתא שמשום טהרה, ושייך להנטילה דוקא, חכרנו מזה גם בהערתינו לעיל, אשר מזה שרה״ג השמיט כל דיני הגבהת הידים, נראה שלפי פסקיו בדיני נט״י בסנט״י, אין מקום באמת לדין הגבהת הידים, וממילא אין מקום גם לדינו של הרמ״א והג״א הנ״ל, וכמו שנבאר.

דהנה בפירושא דברייתא בדין הגבהת הידים, ישנם שיטות רבות, (ועי׳ בדרישה שהאריך בשיטות אלו) ולא ארהיב לאמר שברדתי לתכליתן כל השיטות בזה, כי הם שיטות עמוקות מאד ומי ימצאם, וצריך ע״ז יגיעה ועיון רב, ולא הרשני הזמן לזה, ורק אזכיר בקצרה תוכן ג׳ שיטות הנוגעים לענינינו, והם ב׳ השיטות שהביאם רה״ג בשו״ע, ושיטת הראב״ד שהביא הכל בו שהביאו הב״י, אף כי גם בשיטות אלו עיינתי רק מקופיא, והוא:

שיטת הרא״ש והטור, דהחשש הוא שמא אחרי שפיכה הראשונה המטהר את היד, אבל המים נטמאים, חיישינן שמא יצאו המים האלו הטמאים מתוך הפרק לחוץ לפרק שאינו מקום נטילה, ושם ישארו המים בטומאתם אף אם ישפך עליהם מים שניים, (דמים שניים אינם מטהרים — לשיטה זאת — רק בתוך הפרק, במקום נטילה שתקנו חכמים לחולין וכפשטות המשנה דפ״ב דידים, „הידים מטמאות ומטהרות עד הפרק״) וחיישינן עוד שמא אח״כ יחזרו המים האלו שוב לתוך הפרק ויטמאו האצבעות, וע״כ צריך להגביה הידים מתחלת הנטילה עד אחר הניגוב, שלא יחזרו שוב על האצבעות.

וכבר זכרנו בקצרה לעיל בהערתינו דלשיטה זאת באמת עצה היותר טובה הי׳ אדרבא להשפיל הידים מתחלת הנטילה עד אחרי שפיכת המים השניים, דאז הרי מעיקרא אין שום חשש וכמו שהבאנו בהערתינו לעיל מהב״י.

ולשיטה זאת גם אם ישפוך ג״פ יש עדיין חשש זה כמובן, וצריך להגביה הידים, וכן יש חשש זה כמובן אף אם נוטל כל פסת היד עד הקנה של זרוע, להשיטות דעד הפרק דברייתא הוא הקנה של זרוע.

אמנם לשיטה זאת כל החשש הזה הוא רק כשאינו שופך רביעית בב״א, דאז נטמאים המים הראשונים וצריך שניים לטהרם, אבל כששופך רביעית בב״א דאין המים נטמאים כלל (דעשאוהו כטבילה במקוה כמ״ש המחבר) ואי״צ כלל מים שניים, כמובן לא שייך כלל חשש זה, דהא אין מים טמאים כלל, ואי״צ להגביה, וכמבואר בב״י ושו״ע.

ושיטת הרשב״א היא דהא דקתני בברייתא שמא יצאו חוץ לפרק,

הערות

היינו שמא מתחלה כששופך מים ראשונים מן הכלי על הפרק, יצאו המים ישר מן הכלי גם חוץ לפרק, וגם שם יטמאו המים, ומים שניים לטהרם חיישינן שמא לא יגיעו לשם, ואח"כ יחזרו המים האלו שמחוץ לפרק שנטמאו, על הפרק, ויטמאו הידים, וע"כ צריך להגביהם שלא יחזרו על הפרק.

דשיטת הרשב"א היא דהפרק דקתני בברייתא היינו קשרי אצבעותיו, והיינו להאומרים דנט"י לחולין תקנו חכמים רק עד הפרק דקשרי אצבעותיו (דהרי פלוגתא היא בגמ' בחולין שם) וכל פסת היד מיקרי חוץ לפרק. וס"ל להרשב"א דחוץ לקשרי אצבעותיו אף דלא הוי מקום נטילה לחולין, עכ"ז הוי מקום טומאה וטהרה, דטומאת הידים לטמא המים וכן לטהרם ע"י מים שניים הוא כל היד עד הזרוע, (אף דנטילה לא הצריכו חכמים רק עד קשרי האצבעות), משום דעד שם הוא השעור לתרומה ולקדוש יו"ד, (ופליג בזה על הרא"ש דס"ל כנ"ל דחוץ לפרק לכל חד כדאית לי' אפילו להאומרים עד קשרי האצבעות, לא הוי מקום טומאה וטהרה כלל) וא"כ אם בעת שפיכת המ"ד ישפוך גם על פסת היד חוץ לקשרי האצבעות, יטמאו המים שם, והמים השניים חיישינן שמא לא יגיעו על כל פסת היד לטהרם, וממילא יש לחוש שמא אחרי שפיכת המים השניים יחזרו המים הטמאים מפסת היד על האצבעות, ויטמאום.

וכן נראה לדעתי פשוט דלהרשב"א יש לחוש ג"כ שאף אם מתחלה כששופך המים הראשונים לא יצאו חוץ לפרק, אבל בודאי עדיין יש לחוש גם שמא כששופך המים השניים, יצא אז מן הכלי חוץ לפרק ויטמאו שם, ואם לא יגביה הידים עד אחר הניגוב, יחזרו על האצבעות ויטמאום.

ולפי שיטתו זאת אם נוטל כל היד עד הקנה של זרוע אין שום חשש, דעל הזרוע לכו"ע אינו מקום טומאה וטהרה אף לתרומה, (זולת לשיטת הערוך שהביא הב"י שכנראה דעתו שגם על הזרוע נטמאים המים, וכבר תמה עליו הב"י שם) ואף אם ישפוך מן הכלי על הזרוע לא יטמאו המים, וחששו של הרא"ש שמא המים הראשונים הנטמאים כבר בתוך הפרק יצאו על הזרוע, ואח"כ יחזרו שוב על היד, לא חיש לזה הרשב"א, וכל חשש הברייתא הוא כנ"ל רק כשנוטל עד קשרי האצבעות.

וע"כ כ' הרשב"א בתשובה — כמו שהביא הב"י — שהוא לא כתב בשער הקדושה כלל הדין שהנוטל צריך להגביה ידיו, מפני שהוא בעצמו פוסק כשיטת הרי"ף שגם לחולין שיעור הנטילה הוא עד הזרוע, ודין הגבהה שבברייתא הוא להאומרים דשיעור הנטילה הוא על פסת היד וכנ"ל.

ולפי שיטת הרשב"א הזאת אם שופך ג"פ או אי"צ להגביה, מאחר דכל החשש הוא שמא המים השניים לא יגיעו על פסת היד מקום שהגיעו הראשונים. וע"כ כששופך ג"פ אין לחוש לזה, דאם לא יגיעו השניים יגיעו ע"כ"פ השלישים, כמ"ש המג"א בביאור ד' הרמ"א והג"א הנ"ל, ובביאור יותר בשו"ע רה"ג, שד' הרמ"א והג"א הנ"ל היא לפי שיטת הרשב"א יעו"ש.

הערות

וכן כששופך ג"פ לא חיישינן כולי האי שמא המים הראשונים לא יצאו חוץ לפרק, ורק השניים יצאו, ואח"כ השלישים ג"כ לא יצאו ולא יגיעו במקום שהשניים הגיעו, דכולי האי לא חיישינן, ואמרינן או דאם הראשונים לא יצאו, גם השניים והשלישים לא יצאו, ואם השניים יצאו גם השלישים יצאו, אבל לא ניחוש כולי האי לאמר דהראשונים והשלישים לא יצאו, ורק השניים יצאו, דר"ק היטב בזה.

וכן להרשב"א לא יהני אם משפיל הידים מתחלה ועד סוף (כמו דמהני לשיטת הרא"ש כנ"ל ועוד עדיף מהגבהה) ואדרבא השפלת הידים עוד גרע כמובן.

ושיטת הראב"ד שהביא הכל בו כמו שהעתיקו הב"י הוא, דלעולם צריך מים שניים אף אם שופך רביעית בב"א, דלשיטתו כל טומאת הידים שגזרו חכמים, אינו טומאה ממש, רק טומאת לכלוך מפני מגע חיצה כו' וגזרו טומאה על הידים מחמת אותו הלכלוך כאלו נגעו בטומאה ועשו אותם שניות לפסול תרומה במגען, ושלא לאכול חולין בלי נטילה והסרת הלכלוך, וזה שאמרו הראשונים מטהרים הידים, היינו שמעבירין הזיעה והלכלוך שעליהם, אבל המים האלו הם עדיין מטושטשות עם הזיעה והלכלוך שעל הידים, ולזה צריך מים שניים להדיח אותם המים המטושטשות עם זיעה ולכלוך, ואף אם יתן רביעית בב"א ומעביר הזיעה והלכלוך, מ"מ המים הנשארים על היד משיורי טשטוש הם. ולכך צריך שיפסיק בהם, ויתן מים שניים שהם מדיחים המים המטושטשות, ומה שישאר ע"ג היד מן הנקיים הוא. והחשש שמשו"ז הצריכו הגבהה הוא, שמא יצאו המים שניים חוץ לפרק, והן מטושטשות בזיעה ולכלוך מאותו מקום שהם ראשונות, ויחזר, אח"כ ויטמאו הידים טומאת לכלוך, ולפיכך צריך להגביה הידים שלא יחזרו על הידים, זהו תוכן לשון הכל בו בשם הראב"ד, כמו שהעתיק הב"י והמעיו"ט פכה"ב אר"ד.

והנך רואה בזה שכל חדושו של הראב"ד מה דפליג על כל הראשונים הוא, במה דס"ל דלא גזרו טומאה ממש על הידים, באופן דנימא דאם שופך רביעית בב"א הוי כטבילה וליכא כלל מים טמאים, רק כל הטומאה שגזרו הוא רק טומאת לכלוך, דמפני שידים עסקניות הן ויש עליהם זיעה ולכלוך, גזרו חכמים ועשאוהו כאלו נגעו בטומאה, והצריכו נטילה במים ראשונים להעביר הלכלוך והזיעה, ואח"כ מים שניים להדיח המים הראשונים המטושטשות בלכלוך וזיעה, וממילא לא מהני גם אם ישפוך רביעית בב"א, דגם כששופך רביעית בב"א הרי המים הם עכ"פ מטושטשות בלכלוך וזיעה, ולעולם צריך להפסיק ולשפוך מים שניים להדיח המים הראשונים המטושטשות. (והכריח הראב"ד פירושו זה, משום הקושיא שהביא, אם המים הראשונים נטמאים טומאה ממש, איך הם מטהרים היד, הרי אלו המים בעצמם יטמאו שוב הידים, ומה יהני המים השניים, אמנם הראשונים כבר תרצו זה, דהם אמרו והם אמרו כו' עש"ה במעיו"ט, וקצרתי)

הערות

אמנם בעיקר פירוש החשש דברייתא „שמא יצא חוץ לפרק", מפרש הראב"ד כעין פירושו של הרשב"א, דהיינו שהחשש הוא שמא כששופך המים השניים ישפוך מן הכלי גם חוץ לפרק, ויהיו נטמאים שם טומאת לכלוך, מן הלכלוך והזיעה דאותו מקום דחוץ לפרק. (וסובר בזה כהרשב"א דחוץ לפרק אף שלא תקנו שם נטילה, עכ"ז טומאה וטהרה שייך שם, רק שלהראב"ד הוא רק טומאת לכלוך) ואח"כ יחזרו שוב על האצבעות ויטמאום טומאת לכלוך.

ולא מפרש הראב"ד החשש כהרא"ש והטור לחשוש דוקא שהמ"ד — אשר להראב"ד המ טמאים טומאת לכלוך — יצאו חוץ לפרק, ושם לא יטהרו גם ע"י מים שניים כשיטת הרא"ש, דלהראב"ד לא שייך זה, דהרי אינם טמאים ממש, רק מה שהם מטושטשות בלכלוך, ובזה פשוט הוא שגם חוץ לפרק שאינו מקום נטילה כלל, הרי ידיחו את המים המטושטשות.

וכן לא ס"ל להראב"ד בזה גם כחששו של הרשב"א לחוש שמא המים השניים לא יגיעו למקום שהגיעו הראשונים, דלא חייש לזה. רק כל החשש שמא בעת שפיכת המים השניים יצאו המים חוץ לפרק, ושם יהיו נעשים מטושטשים בלכלוך וזיעה. ואף דחוץ לפרק לא איכפת לן גם אם יש שם מים מטושטשים בלכלוך, דהרי על חוץ לפרק לא גזרו חכמים נטילה, אבל חיישינן שמא יחזרו בתוך הפרק, ויטמאו הידים טומאת הכלוך.

וכן גם הראב"ד מפרש כהרשב"א דהברייתא מיירי בנוטל רק עד קשרי האצבעות, דאם נוטל עד הזרוע ליכא שום חשש שמא יצאו המים על הזרוע, דעל הזרוע ליכא שום טומאה אף טומאת לכלוך, דאינו מקום נטילה כלל אפילו לתרומה, והוי כמו שנגעו מים באיזה מקום בגופו, דליכא על המים ההם כמובן אפילו טומאת לכלוך, דלא גזרו טומאת לכלוך רק על הידים מפני שעסקניות הן כו', ודו"ק בכ"ז הדק היטב.

ומכ"ז יבורר לך שכפי פסקי רה"ג בסנט"י לשפוך רביעית דוקא בב"א, וכן כפי פסקו ליטול כל היד עד הזרוע, (וכנ"ל בהערתינו שכנראה תפס בזה כשיטת הרי"ף מעיקר הדין לא רק משום חומרא) הנה לכל השיטות הנ"ל אין עוד שום חשש להצריך הגבה, דחששו של הרא"ש הרי ליכא בשופך רביעית בב"א כנ"ל, וכן חששם של הרשב"א והראב"ד ג"כ ליכא בנוטל עד הזרוע כנ"ל, וע"כ בסנט"י לא זכר רה"ג כלל כל דין הגבהת הידים, וממילא אין מקום גם להזכיר דינו של הרמ"א והג"א הנ"ל דאינו אלא לדין הגבה, ואשר לפי"ז נפלאו ממני רשימת שיחת אדמונ"ע בשם רנ"ע שהמקובל מאדמוה"ז לשפוך ג"פ הוא עפ"י הג"א דחולין, וצ"ע.

ובדוחק גדול אולי נאמר בכוונת רנ"ע, שמאחר שההג"א הביא שהריב"א כ' „לפיכך אנו נוטלין ג"פ", הרי שהריב"א העיד בגדלו שכן נוהגים. אף שכל טעם המנהג הוא כדי שלא יצטרכו להזהר בהגבהת הידים, וא"כ כשנוטלין באופן שאי"צ להגביה, הרי אין צורך אז להמנהג לשפוך ג"פ. וגם כי כל המנהג שייך רק לשיטת הרשב"א כנ"ל באריכות, ולשיטת שאר

הערות

הראשונים לא יהני גם אם ישפוך ג"פ כנ"ל, עכ"ז מאחר שיצא מפי הריב"א עדות נאמנה שכן נוהגים, הנהיג רה"ג להחזיק במנהג זה. וכמובן דאינו אלא הידור בעלמא, ולא כל הרוצה ליטול השם בהידור זה יכול לבוא וליטול.

ובזה הי' מדוקדק מה שזכר רנ"ע את ההג"א ולא את הרמ"א כמו שהערנו לעיל, משום דהרמ"א שינה באמת במקצת מלשון הג"א, וכתב רק בלשון תנאי, „דאם שופך על ידיו ג"פ אי"צ ליזהר כו'" ולא נזכר בלשון הרמ"א שיש בזה מנהג, ועיין. אמנם מודינא בעצמי שהוא דוחק גדול.

וידי"נ הגר"נ שליט"א טלושקין אשכח לי מרגניתא טבא בענין זה בהגהת שלטי הגבורים על המדרכי ברכות סי' ר"ב, שכ' וז"ל „צריך לשפוך על הידים ג"פ, ומה שנהגו לשפוך ג"פ ר"ל דלאו מטעם נט"י אלא משום נט"י דשחרית דר"ר שודה על הידים לפני נטילה וההיא נט"י יפה כדאמר ר' יוסי כו' ומקפדת עד ג"פ, ולפיכך הרגילו כל הנטילות לעשות כן כו'" עכ"ל הגהת השה"ג. הרי לך טעם לנהוג לשפוך ג"פ בכל נטילות, שהוא משום נט"י דשחרית שהיא משום ר"ר ומקפדת עד ג"פ, ואלולי דמיסתפינא הוה אמינא שגם אדמונ"ע בשם רנ"ע באמת אמר על הגהת מרדכי הנ"ל, וטעות נזרקה כאן ברשימת רושם השיחה של אדמונ"ע, ונתחלף לו בין הגהת מרדכי בברכות להגהת אשר"י בחולין, וצ"ע. וברור רב לעמוד על ברורן של הדברים.

[היום יום הבהיר ח"י אלול תשי"ט, הזמין ד' לידי ומצאתי במקרה בפידוש הראב"ד בפ"ד למס' תמיד, על המשנה שם דקרביים היו מדיחין ג' פעמים. ואודות כל הטלה שלא נזכר, כתב הראב"ד בזה"ל „אבל מודי הרב החסיד ז"ל אמר כי בדברי הימים משמע שהיו מדיחין כל טלה ג"פ, ולא ידענא אם מכאן סמכו להדיח הבשר לקדירה ג"פ וגם ליטול הידים ג"פ, כמו דאשכחן הכא דהדחה בעי ג"פ ה"נ בדוכתא אחריתא" עכ"ל הראב"ד. ותיכף אחרי שמצאתי דברי הראב"ד האלו באו נגד עיני גם דברי הגר"א ביור"ד סי' ס"ט ס"ק ל"ג על דברי הרמ"א „ויש להדיח ג"פ", הביא הגר"א המקור מהמשנה הנ"ל דקרבים בתמיד, אשר פשוט שכוונתו עפ"י דברי הראב"ד שם. וכן ראיתי תיכף שגם הפמ"ג שם במ"ז סקי"ז צירף ג"כ המשנה דתמיד לד' הרמ"א. אשר מזה נראה ברור שדברי הג"א מקור ד' הרמ"א, הם המה דברי הראב"ד שהעתקנו לשונו לעיל. והיינו שכל המנהג להדיח וליטול ג"פ, הוא לא מעיקר הדין (וכמו שבררנו לעיל שלפי פסקו של רה"ג בסנט"י, אין מקום באמת לכל הדין דהגבהת הידים בכלל, וממילא אין מקום גם לדינו של הרמ"א והג"א), רק כל ענין המנהג ליטול ג"פ הוא רק הידור בעלמא משום לתא דקרביים והטלה שהיו מדיחין ג"פ כמ"ש הראב"ד, וע"כ אמר דנ"ע שזה שייך באמת רק למהדרין. וכן מה שזכר דנ"ע את הג"א ולא את הרמ"א, משום דלשון הרמ"א הוא בלשון תנאי „אם שופך ג"פ אז א"צ ליזהר כו'" ולא נזכר

ביום זה בא הד"ר לאזינסקי מבאברויסק, והצנתי אותו לפניו, שהוא ד"ר ושמו לאזינסקי, ושהוא מבאברויסק. וקבלו בטוב. ומאז נשאר על המשמר עד רגע האחרון.

מובן שבהזמנים שהיו צריכים למדוד החום, וכן נתינת סמי הרפואה כפי ציווי הפר"פ והד"ר־ים, הכל הי' נעשה ע"י הד"ר־ים שהיו על המשמר. אבל לא ארשום אלא את הדברים הנוגעים לסדר הילוך מחלתו בכלל, והדברים שיש בהם איזה ענין.

ביום זה עוררני למסור להתמים אב"פ מא) שישתדל ע"ד טחינת החטים למצת שמורה, שהי' ממונה ע"ז, והי' מתענין לידע כל פרט בזה,

בשעה 4-3 לערך בקש להכין עצמו לתפלת מנחה, והייתי אני והד"ר לאזונסקי וכק"ש (אשר לא מש מחדרו כ"ז מחלתו ביום ובלילה אפי' על רגע כמעט) מסייעים לו (בכלל הי' מהדר בזה לכל תפלה, ואפי' בהימים האחרונים, והי' כ"פ מפציר את הד"ר־ים שירשו לו ליקח פורגען — חוא סם המשלשל — וכדומה. והד"ר־ים בהיותם מחבבים אותו מאד, היו משתדלים כפי האפשר למלא רצונו, ואף כי הרי ד"ר־ים הם ומובן שלא הי' להם שום מושג מה זה רבי כו', עכ"ז היו מחבבים אותו מאד, והיו רועדים בפו"מ לכל תנועותיו כאחד מאנ"ש היותר מקושרים. והיו עובדים יום ולילה במס"נ. ובעת הסתלקותו בכו בדמעות שליש מאד כל הד"ר־ים שהיו שם כל השבוע), ואח"כ יצקתי לו מים לנטילה — כנ"ל— והלבשנו לו את האבנט הנ"ל והנחנו לו את התפילין דר"ת באופן שציירתי לעיל, והתחיל לאמר ולסיים מה שנשאר מתפלת שחרית הכל בלא הסדור, ואמר עוד הרבה מה שלא יכולתי לברר כי אמר בחשאי, (עי' לקמן בתפלת מנחה דיום ב') ואמר עוד ק"ש, וידבר קטורת, אשרי, ושמו"ע, וחלצנו לו

הערות

ברמ"א שיש בזה מנהג. וכן לא זכר רנ"ע את הראב"ד עצמו, וכן את האגור בשם א"ז, בפשוט משום שהג"א מצוי בכל בית יהודי בהרא"ש למס' חולין. והנאני מאד כי הזמין ד' לידי את הראב"ד הנ"ל, וד' יאיר עיני בתורתו.]

מא) התמים הר"ר אברהם ברוך פויזנער מפאצעפ. מחשובי תלמידי התמימים שעמדו בשורה הראשונה במס"נ ממש במלחמת המצוה בשנות החירום וגזירת השמד בארץ הדמים. ונשלח לארץ גזירה בשנת רצ"ט בחבל קאזאקסטאן. ושם נפטר בער"פ ת"ש אחרי ריבוי צרות ועינוים כו', יהי' זכרו ברוך, ותנצב"ה.

הש"ר. והנחנו לו הש"ר דשמו"ר דר"ת, מב) וחלצנו לו התפילין, והנחנו אותו להנפש מעט.

כל זמן חליו, במשך השבוע, אפי' בהימים הראשונים, הי' ניכר שהוא עמוק במחשבות, ועפ"י רוב היו פניו זועפים, ולא הי' נראה עליו אפי' צחוק קל רק לפרקים רחוקים, כאלו הוא בעצמו הצטער מהגז"ד שנגזר על אנ"ש שיוקח מאתנו עטרת ראשינו. אשר באמת כעת כ"א מבין רמזיו ודבוריו במשך החורף, והעיקר כק"ש ואמו הרבנית שליט"א. אשר במשך החרף שמעו ממנו הרבה דבורים שבהם רמז לנו הסתלקותו מאתנו. כאשר נזכיר מזה מקצת דמקצת לקמן. (עי' להלן בלילה הראשונה שאחרי הסתלקות תוכן הדבורים שדבר עמדי אז כ"ק שליט"א. ובהעתק מכתב כ"ק שליט"א שכ' אחרי ה־הסתלקות לאנ"ש והתמימים אשר נעתיקם לקמן אי"ה. אבל לא הי' עולה על הדעת שע"ז ירמזון דבריו, ולא עלה על דעתנו שבר נורא כזה, אוי ואבוי לנו. ירחם ד' על אנ"ש ועל כלל ישראל ויבנה לנו בנין ה' ההרוס.) רק כפה"נ לא רצה שיהי' ההסתלקות ממחלת

הערות

מב) כן היו קוראים בבית הרב גם הש"ר השני שמניחים עם הש"י דר"ת, בשם „ש"ר דשמו"ר", וידידי רחימאי הגר"נ שליט"א טלושקיז, כשלפני זמן מה הי' למראה עיניו קונטרס אשכבתא דרבי הנכחי, העירני, הלא הש"ר השני שהמהדרים מניחים עם הש"י דר"ת הוא להראב"ד ולא להשמו"ר, וספרתי לו אז ששמעתי זה מכבר מכ"ק אדמו"ר הרמ"מ שליט"א, שאמר לי פעם בדרך אגב בקצרה, ג"כ שהש"ר השני שמניחים המהדרים עם הש"י דר"ת הוא באמת להראב"ד, ומה שבבית הרב היו קוראים אותו על שם השמו"ר, הוא עפ"י מ"ש בפע"ח רמז לתפילין דרש"י ור"ת ושמו"ר, בפסוק שמר תם (ר"ת) ודאה ישר (רש"י) אחרית לאיש שלום (שמו"ר רב שר שלום).

ואודה — וקצת אבוש — שבדברי אז בזה, לא הי' מבורר אצלי במה הם חלוקים שיטת השמו"ר וראב"ד, מרש"י ור"ת, וע"כ לא הבנתי ולא נחה דעתי אז גם בטעמו של כ"ק אדמו"ר שליט"א הנ"ל, דמה בכך שיש רמז בפסוק על שמו"ר, וכי משו"ז נייחס גם שיטת הראב"ד להשמו"ר.

אמנם כעת קודם ההדפסה, נתתי אל לבי לעיין בראשונים לברר לעצמי שיטת השמו"ר והראב"ד, ובתחלת עיוני בראשונים בזה, אשתומם כשעה חדא כי לא מצאתי ע"ש השמו"ר שום שיטה מיוחדת בסדר הנחת הפרשיות והתפילין, ואדרבא התוס' במנחות ל"ד סע"ב הביאו מהשמו"ר שהיא כשיטת רש"י, וכן הרא"ש בהלק"ט הל' תפילין סי' ד' והב"י סי' ל"ד הביאו דשיטת השמו"ר הוא כרש"י, ולא נמצא בראשונים עוד ע"ש השמו"ר רק זה שהתוס' במנחות ל"ה ע"א הביאו משמו שהתפילין צריכים להיות אצבעים על אצבעים,

הסיפנאי, אשר כפי שידעתי אני הכותב ובכלל כל מי שהי׳ שם בקירוב כ״ז מחלתו, ראה ברור שלא הי׳ מחלת סיפנאי, רק אפסו כחותיו מיום ליום בלי מחלה ידועה בשם, ואף כי הפר״פ זאוואדסקי אמר שיש חשש סיפנאי, אבל הד״ר לנדא שהי׳ מהד״ר־ים היותר מומחים אמר עד הרגע האחרונה שיתן כל מיני ערבות שאי״ז סיפנאי, והי׳ מראה ראיותיו ע״ז, אשר נראין היו דבריו מדברי הפר״פ.

הערות

והרי בפרט זה דהשעור דאע״א לא יתכן לעשות בשביל זה ש״ר מיוחד, דלבד זה דהרי התוס׳ שם סיימו מהשמו״ר „ואם עבדינהו טפי שפיר דמי ואם פיחת לא מיפסל בהכי״, הרי דגם להשמו״ר השעור דאע״א אינו מעכב. אבל גם אם נתעקש לאמר דמשום דעכ״פ הוא הידור להשמו״ר לעשות אע״א, ע״כ עושים ש״ר מיוחד כהשמו״ר, אבל הרי יפלא למה לן כל הטורח הזה לעשות שני ש״ר, הרי יכולים לעשות הן תפילין דרש״י והן תפילין דר״ת בשעור דאע״א, ונצא אז ממילא גם דעת השמו״ר, ובפרט שהתפילין שלנו דרש״י ודר״ת עפ״י רוב הם באמת בלא״ה גדולים כשעור אע״א ויותר, וא״כ מה שייך ש״ר מיוחד.

ועוד נפלאתי אם כל חידוש שיטת השמו״ר הוא רק בהשעור דאע״א, הרי בזה פשוט דשוה הוא הש״י להש״ר, דבוודאי גם הש״י צ״ל להשמו״ר אע״א, וא״כ למה זה ייחסו להשמו״ר רק הש״ר ולא הש״י.

וכן בעיוני בזה בפע״ח ראיתי שנזכר שם שהאריז״ל הי׳ נוהג למנחה להניח תפילין דשמו״ר, וכן הביא בשע״ת סי׳ ל״ד מברכ״י ע״ש האריז״ל, ולא נזכר שהי׳ מניח גם תפילין דראב״ד, ולכאורה ג״ז אינו מובן מדוע זה לא הי׳ מהדר האריז״ל לצאת גם דעת הראב״ד, ואם נימא דבאמת האריז״ל דחה שיטת הראב״ד לגמרי, ולא חש לה כלל, גם עפ״י קבלה, כמו שלא חשו לשיטת הראב״ד וגם השמו״ר כל הפוסקים מצד נגלית ההלכה, א״כ מדוע באמת רבוה״ק נ״ע וכמה מן הגדולים החמירו ע״ע לצאת גם דעת הראב״ד יותר מהאריז״ל, הרי עפ״י נגלית ההלכה דעת הראב״ד נדחית עד ששום אחד מהראשונים והטור והב״י וכל האחרונים מפרשי השו״ע לא זכרו שיטתו כלל. (זולת הפמ״ג ברסי׳ ל״ד) ואם גם האריז״ל דחה שיטתו גם עפ״י קבלה, מדוע זה נחמיר על עצמינו בדבר שהאריז״ל בעצמו לא החמיר בזה, ומכ״ז הייתי במבוכה גדולה בתחלת עיוני בזה, ולא ידעתי מה לדון בזה.

ויגעתי למצוא גוף לשון השמו״ר ולדקדק בלשונו לברר שיטתו, ומצאתי, בהלק״ט להרא״ש בסוף הל׳ תפילין שהעתיק כל לשון השמו״ר בתקון תפילין שלו, ואח״כ העתיק הרא״ש לשון הרב הברצלוני שהשיג על השמו״ר, וכ׳ בהנוגע לענינינו בזה״ל „ומ״ש — השמו״ר — ומשויא פרשה דקדש דימיני׳ בביתא קמא, ופרשה דסמוך לי׳ והי׳ כי יביאך בביתא

בלילה לערך בשעה העשירית התפלל מעריב בלי הסידור, וכחצות לילה קרא ק"ש ואמר שישתדל לישן. אני נשארתי להיות ניעור כל הלילה, וגם הד"ר לאזינסקי וכ"ק שליט"א היו נעורים כל הלילה, השנה הי' אצלו למקוטעין באופן לא טוב, וכה עברה הלילה.

הערות

תנינא, ופרשה דשמע בביתא תליתאה, ופרשה דוהי' אם שמוע בביתא רביעא, והאי מלתא טעותא רבא הוא, דהא סדרא דכתיבתא הוא, אבל סדר הכנסתן בנרתיקן, שמע בבית ראשון לצד ימין המניחן בראשו, והי' אם בביתא שני סמוך לו, והי' כי בביתא שלישי, וקדש בביתא רביעי" עכ"ל הברצלוני.

ולפי השקפה השטחית נראה לכאורה שכל השגת הברצלוני הוא רק על מה שהשמו"ר כתב סדר הפרשיות כרש"י, קדש, והי' כי, שמע, והי' אם, והמשיג כתב סדר הפרשיות כר"ת הויות באמצע.

אבל כשתדקדק בלשון ההשגה תראה שלא זהו כל השגתו על השמו"ר, לבד זה דקשה לאמר שע"ז יאמר „טעותא רבא", אבל בעיקר יש לדקדק בלשון המשיג, אם כל השגתו הוא רק מה דיש לעשות הויות באמצע כר"ת א"כ מדוע שינה המשיג בלשונו מלשון השמו"ר גם בזה, שהשמו"ר התחיל סדר הפרשיות מקדש כו' כלשון הברייתא, והוא התחיל משמע כו' מימין המניח, ועשה הויות באמצע, הרי הי' יכול ג"כ להתחיל מקדש כו' מימין הקורא ולעשות הויות באמצע כמו שכתב הר"ת בעצמו.

ומזה נראה לי ברור שבכיון דקדק הברצלוני בלשונו כן, והיינו שהוא משיג על השמו"ר באמת בתרתי. דכוונת השמו"ר שכ' „פ' דקדש דימיני' בביתא קמא", „ימיני'" היינו ימין המניח, דאף דבסדר הפרשיות ס"ל להשמו"ר כרש"י, אבל מחולק הוא עם רש"י באופן הנחתם בהבתים, דרש"י (וכן הר"ת) מפרש דמה שאמרה הברייתא קדש מימין כו' היינו מימין הקורא שהוא שמאל המניח, ומפרש שזהו באמת מה דמסיים הברייתא „והקורא קורא כסדרן", כמבואר בראשונים באריכות. אבל השמו"ר מפרש באמת הברייתא כהראב"ד, דימין שאמרה הברייתא היינו ימין המניח, שהוא שמאל הקורא, ולא גריס כלל בברייתא זה ד„והקורא קורא כסדרן", כמו שכמה מן הראשונים ובראשם הרי"ף לא גרסי לה. (ועי' בב"י סי' ל"ד. וכמ"ש הרמב"ם בתשובתו לחכמי לוניל שהעתיקה הכס"מ, שאחרי שמצא בראשונים סדר הנחת הפרשיות כרש"י וכשיטתו, מצא עוד גירסא חדשה בהברייתא דמסיים בה „והקורא קורא כסדרן" עי"ש) וזה שכ' השמו"ר „ומשויא פ' דקדש דימיני' בביתא קמא" היינו ימין המניח כנ"ל, שהוא כשיטת הראב"ד בפרט זה, רק שמחולק הוא עם הראב"ד בסדר הפרשיות, דהראב"ד ס"ל עוד דסדר הפרשיות הוא כר"ת הויות באמצע, והשמו"ר ס"ל דסדר הפרשיות כרש"י.

ביום ב׳ בבוקר אחרי הכנות, יצקתי לו מים לנטילת שחרית, ואמר ברכת ענט״י, הכל באופן שציירתי לעיל בעוד שישב על המטה ורגליו למטה, ותכף שכב וסיים הברכות. אח״כ שתה מעט חלב או קאפע כמדומה.

הערות

ונמצא שלהשמו״ד בבית דאשון שלימין המניח שהוא שמאל הקורא הוא קדש, ואח״כ בסמוך לו והי׳ כי, ושמע, והי׳ אם, וע״ז משיג הברצלוני שהוא טעות גדול, כלומר טעות בתרתי, דלבד שצ״ל סדר הפרשיות הויות באמצע כד״ת, הנה בבית דאשון שלימין המניח צ״ל שמע, ואח״כ והי׳ אם, והי׳ כי, קדש, והיינו ששיטת הברצלוני הוא ממש כשיטת ד״ת, דימין הנאמר בברייתא היינו ימין הקודא, וסדר הפרשיות הם הויות באמצע, ונמצא שלימין המניח הוא שמע, ולשמאל המניח הוא קדש, וב׳ ההויות הם באמצע, וע״כ התחיל הברצלוני הפרשיות משמע ולא מקדש, משום דקאי על ד׳ השמו״ד שכ׳ שמימיני׳ (דהיינו ימין המניח) בביתא קמא הוא קדש, כ׳ הוא שהוא טעות, כי בימין המניח בביתא קמא הוא שמע.

ויוצא לפי״ז שדש״י ור״ת אזלי בחדא שיטה בהא דימין דברייתא היינו ימין הקודא, ופליגי רק בסדר הפרשיות, והשמו״ר והראב״ד אזלי ג״כ בחדא שיטה בפירושא דימין שהוא ימין המניח להיפך מרש״י ור״ת, ופלוגתתם הוא ג״כ רק בסדר הפרשיות, דהשמו״ר ס״ל בסדר הפרשיות כדש״י, והראב״ד ס״ל כר״ת.

והנה שיטת השמו״ר והראב״ד לפרש דימין דברייתא היינו ימין המניח, נדחית לגמרי עפ״י נגלית ההלכה, עד כי כל הראשונים והאחרונים לא הזכירו כלל שיטה זאת, ולא זכרו רק שיטת דש״י ור״ת בסדר הפרשיות, אבל עפ״י קבלה החמיר האריז״ל לצאת גם דעת השמו״ד בסדר הנחת הפרשיות בהבתים לעשות קדש מימין המניח, ופשוט ובדור ומובן ממילא הוא, שהאריז״ל החמיר לצאת דעת שמו״ר זאת לעשות קדש מימין המניח, לפי׳ ב׳ השיטות בסדר הפרשיות עצמן. כפי שיטת רש״י (שהוא ממש שיטת השמו״ד) וכפי שיטת ד״ת (שהוא שיטת הראב״ד). והוא נכלל ממילא במה שנזכר שהאריז״ל החמיד גם כר״ת וגם החמיד כהשמו״ר, ולא הוצרכו להזכיר בהנהגת האריז״ל את שם הראב״ד, כי מדא דשמעתא זאת לפרש ימין דברייתא שהוא ימין המניח, הוא השמו״ד, דקדים טובא להראב״ד (שהי׳ מן הגאונים דב שד שלום גאון) ונקראת השיטה ע״ש השמו״ר.

ומעתה כמובן סרו כל ההערות שהערנו לעיל בזה, וגם יבואר ויובן בטוב ד׳ כ״ק אדמו״ר שליט״א שזכרנו לעיל, שאמר לי בטעם הדבר שהיו קורין בבית הרב גם הש״ר השני שמניחים עם הש״י דד״ת ע״ש השמו״ד ולא ע״ש הראב״ד, שהוא עפ״י הרמז שנזכר בפע״ח כנ״ל. כי באמת מדא דשמעתא זאת דימין המניח, הוא השמו״ר. והראב״ד דק צדף שטה זאת

בשעה 8-9 בא הפר"פ זאוואדסקי ואחרי אשר התבונן בו היטב, נכנס בהקאביניט — חדר קדשו — ושם היו כק"ש ואמו הרבנית שליט"א והישיש הר"ש שי' גו"א ועוד, וגלה הפר"פ להם דעתו שיש לחשוש שהוא סיפנאי וגם החמיר בכלל, מפני שבגיל זה שהגיע לימי זקנה המחלה מסוכנת ביותר. ואני עמדתי אצל מטתו ושמעתי מה שהפר"פ מדבר שם. והוא נ"ע שמע רק קול דבורם שהיו כולם מדברים עם הפר"פ והקיפוהו בשאלות, אבל לא

הערות

בסדר ההנחה בהבתים, עם שיטת ד"ת בסדד הפרשיות עצמן, וקראו בבית הרב ב' הש"ר ע"ש השמו"ד. דו"ק בכל זה היטב. ובדוד לי שכוונת־בזה אל האמת בבירוד שיטת השמושא רבא אשר בשום מקום לא נתבאר בפירוש באוד שיטתו. וכשהצעתי הדברים לפני ידי"נ הגד"נ שליט"א טלושקין הנה גם הוא אמר לי שבדור הוא שזהו שיטת השמו"ר, והנאני.

ולא אמנע מלרשום בזה עוד מה שהעירותי על ד' רש"י במנחות כ"ח ע"א במשנה ד"פ דתפילין כו' שכ' דש"י „שמע, והא"ש, קדש והי' כי יביאך". וכן בברכות ו' ע"א גבי תפילין דמארי עלמא מה כתיב בהו כ' רש"י „בשלמא תפילין דידן כתיב שמע, והא"ש, קדש, והי' כי יביאך". ולכאורה סדר זה שכ' דש"י הוא לא כסדר כתיבתן בתורה, וגם לא כסדר הנחתן בהבתים אפי' לר"ת, וצע"ק.

ואולי י"ל שהוא מטעם שאחז"ל „למה קדמה שמע לוהי' אם שמוע כדי שיקבל עליו עומ"ש תחלה ואח"כ יקבל עליו עול מצות", הרי שבאמת פ' שמע שהוא קבעומ"ש צריך להיות תחלת הכל, ומטע"ז אמרתי מכבר להטעים נוסח אדמוה"ז בסדור לאמר פ' קדש והי' כי יביאך אחד התפלה, דלא כשאר כל הנוסחאות שאומרים פ' קדש והיכי"א קודם התפלה תיכף אחרי הנחת התפילין, אשר כנראה טעם נוסחאות האלו, הוא בפשוט מפני שהרי כן הוא סדרם בתורה ובתפילין דקדש והיכי"א קדום לשמע והיא"ש. וע"כ סדרו גם האמירה בסדר זה, אבל אדמוה"ז כנראה דעתו הק' הוא שאף דסדרן בתורה ובתפילין קדש קדום, אבל באמירה צ"ל שמע קדום, מטעם שיקבל עליו עומ"ש תחלה כו', וע"כ תקן לאמר פ' קדש דוקא אחרי התפלה וקריאת פ שמע.

ובהקדמת הרמב"ם לפי' המשניות בהגה שם, הובא לשון רבנו ישעי' אחרון ז"ל (הריא"ז). בטעם שהתחיל דבנו הקדוש המשניות במצות ק"ש, שכ' בזה"ל „ראשית חכמה ידאת ד', ע"כ הי' סדר רבותינו הקדושים להתחיל סדר המשנה ביחודו של הקב"ה ולקבל עליו עומ"ש ועול תומ"צ ערב ובוקר שנאמר בשכבך ובקומך" עי"ש. וכן בסדר התפלה תחלת הכל הוא מצות ק"ש קבעומ"ש. (דכל סדר התפלה דפסוד"ז וברכות ק"ש הוא רק הקדמה והכנה לאחד ואהבת דק"ש וכמבואר בדא"ח)

וא"כ אולי י"ל גם בטעמו של רש"י שהזכיד סדר הפרשיות שמע קודם. דלעולם קבעומ"ש דשמע קודם. ויש לעיין בזה עוד לעת מצוא.

וקצת יש להעיר על מה שהנהיג אדמוה"ז לומר פ' קדש והיכי"א

שמע פרטי הדבורים, ופנה אלי בצחוק קל ואמר „זיי זיינען עם מקיף בשאלות כתנורו של עכנאי", ואח"כ נכנס אליו הפר"פ לקבל ברכת הפרידה ופנה אליו הוא נ"ע בעינים מפיקות שאלה, ואמר נו,?. וענה לו הפר"פ שלע"ע א"א לידע כלום, אבל אל תדאגו, תהיו בריא, והלך לו וכעבור חצי שעה בא גם הד"ר לנדא והתבונן בו היטב, ואמר בפשיטות שהפר"פ טעה הפעם, כי ברור לו שאי"ז סיפנאי, כי אין ניכר אף אחד מהסימנים לזה, והראה זה להעומדים כמתלגלג על דברי הפר"פ, והרגיע רוחנו, והלך לו, ואחרי כשעה בא הד"ר מה־לאבאטאריע ועשה כמה בחינות — אנאליז — מדם ועוד.

הערות

אחרי התפלה רק בתפילין דר"ת, ולא הנהיג לאומרם גם בתפילין דרש"י, (וכן להמהדרים גם בתפילין דשמו"ר וראב"ד). דאף דהמג"א בסי' כ"ה סק"ו הביא מספרי ומילקוט שאי"צ לומר הב"פ דקדש והיכי"א, עכ"ז מסיק שם לאומרם, דהא גם פ' בלק בקשו לקבוע בק"ש משום שיש בה יצי"מ, אלא שחששו לטורח הצבור, כדאי' בספ"ק דברכות, ושם הביא ד' הב"ח שכ' בשם הגאון מוהר"ר פייווש ז"ל וכן בשם שלה"ק שצריך לומר גם פ' קדש והיכי"א. וכוונתו למעיין שם שצריך לאומרם בתפילין. ולענ"ד באמת מיסתבר הוא מאד, שאם אומרם בתור קביעות בסדר התפלה דכל יום, שצריך לאומרם בתפילין דוקא, דאם על פרשיות שמע והא"ש אמרו „כל הקורא ק"ש בלא תפילין, כאלו מעיד עדות שקר בעצמו, וכאלו הקריב עולה בלא מנחה וזבח בלא נסכים ועי"ש ברש"י, א"כ במה שונה הוא פרשיות דקדש והיכי"א, הרי אם אומרם ואין עליו אז תפילין, הוי ג"כ לכאורה כאלו מעיד עדות שקר כו', וא"כ אם אדמוה"ז הנהיג לומר פ' קדש והיכי"א בתפילין דר"ת, הרי הי' צריך להנהיג גם בתפילין דרש"י, ויש לעיין בזה.

ועי' בתו"א סד"ה ויקהל שכ' וז"ל „וזהו שארז"ל כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאלו מעיד עדות שקר בעצמו, כי הנה בתפילין הם ג"כ הפרשיות שמע והא"ש דק"ש, רק בתפילין הם בחי' מקיף, ובק"ש שאומר אחד ואהבת הוא בחי' גילוי בפנימית, ולכן תחלה צ"ל המקיף ואח"כ הפנימי, וכשקורא ק"ש בלא תפילין להמשין הפנימי בלא המקיף זהו עדות שקר כו'", אשר לפי"ז כל ענין כאלו מעיד עדות שקר הוא בעיקר משום אמירת האחד ואהבת דק"ש, ולא שייך זה בפרשיות דקדש והיכי"א, ודו"ק.

[ומקרה טהור הי' לי, כי אחרי שרשמתי הערתינו הנ"ל בבירור שיטת השמו"ר,ספרתי תוכן הדברים לידידי מנוער המצוין בכשרונותיו העלויים, סייפא וספדא רבא, ואשר נהירין לו כל שבילי הספרות העברית בספרי הלכה ואגדה, וספרי חסידות ומחקר וחכמת ישראל כו' התמים ר' חיים שליט"א ליברמן (אשר הי' כחצי יובל שנים — תרפ"ה — תש"י — נאמן ביתו. ואיש סודו המיוחד, ומזכירו הפרטי של כ"ק אדמו"ר נבג"מ), ואחרי איזה שבועות, טלפן אלי והודיעני שמצא בספרית אדמונ"ע ספר אחד המדבר באריכות לברר מהו שיטת השמו"ר בתפילין, והוא ספר „רצון ישראל" להגאון ר' ישראל בערגער אבד"ק בוקארעסט, במהדורא תנינא

אח"כ אמר שרוצה להתפלל ולבשתי לו האבנט הנ"ל והמשקפים, ואחזתי לפניו הסדור כמו שהוא שוכב, והתפלל עד הודו, ואח"כ הנחתי לו בעצמי הטלית. כי כק"ש לא הי' הפעם כי התפלל אז בעצמו, ורק מעט הכינותי לו בכר מתחתיו שיהי' קצת מוטה כיושב, והי' קשה לי בעצמי לעשות לו העטיפה עם כל ההדורים, וגם לו הי' זה לטרחה יותר. עד שהוכרחתי להציע לפניו שינפש מעט בין הנחת הטלית להנחת תפילין, ותיכף נתרצה, כי הרגיש גם בעצמו שהטריח עצמו יותר מדי. ואחרי אשר נפש מעט הנחתי לו התפילין — כנ"ל לא חסר דבר — ואחזתי לפניו הסדור, ואחר שמו"ע חלצתי לו התפילין — היינו הש"ר — וכבר בא גם כק"ש, והנחנו לו הש"ר דשמו"ר דרש"י, וחלצנו לו התפילין לגמרי, וסיום התפלה והנחת תפילין דר"ת נשאר למנחה, ושתה מעט חלב וקאפע. ושכב כך והי' מנמנם איזה רגעים למקוטעין.

הערות

על שמ"ת ד"ת שבת, מילה, תפילין, נדפס במונקאטש תרנ"ט, ובו חליפות תשובות בענין זה עם הגאון ר' יוסף ליב סופר אבד"ק דעדעטשא בעהמ"ח ס' ילקוט יוסף על תרי"ג מצות, ועיינתי בס' הנ"ל ומצאתי את שאהבה נפשי ושמחתי לראות שהגאון דיל"ס הנ"ל כתב בשיטת השמו"ד ממש כדברנו, ותומך יסודותיו ג"כ קצת על דברי הברצלוני. במקצת נוטה לדברנו, ואף כי המחבר הגרי"ב לא ניחא לי' בזה, ודעתו ששיטת השמו"ד הוא ממש כרש"י, הן בסדר הפרשיות, והן בסדר הנחתן בהבתים. אבל המעיין ידאה שאין די בדבריו לדחות דברי הגדיל"ס, ובפרט לפי ההערות והדקדוקים שזכרנו עוד לעיל, הנה על עמדי אעמוד בבידוד ובהחלט ששיטת השמו"ד הוא בסדר הפרשיות כרש"י, ובסדר הנחתן בהבתים כהראב"ד וכנ"ל באריכות.

וכשנפגשתי זה עתה עם ידי"נ הגאון מוהרי"א שליט"א הענקין, אמרתי גם לפניו מה שהעליתי בבידוד שיטת השמו"ד כנ"ל, ושמחתי לשמוע מגדול כמוהו שכוונתי בזה אל האמת, והוסיף לי אז לספר בשם הגר"א ז"ל שאמר פעם לתלמידו הגר"ח ז"ל מוואלאזין, שאם נבוא לצאת מצות תפילין לכל דיעות הראשונים, נצטרך להניח בכל יום ששים וארבע זוגות תפילין. דהרי לבד ד' השיטות דרש"י ור"ת ושמו"ד ודאב"ד, הרי יש עוד פלוגתות בראשונים, לענין קלף ודוכסוסטוס, ולענין פתוחות וסתומות, וחסידות ויתידות, ובצורת האותיות, אשר לצאת כל שיטה לכל הדיעות, כשתחשוב יעלה לששים וארבע זוגות תפילין, והוא מעונין מאד.

[בשנת תשי"ז נדפס בידושת"ו בהוצאה שני' ספר המפורסם „טעמי המנהגים" ע"י נכד המחבר, ושם במדור „עניני תפילין" סי' כ"ח הביא בפנים מגדולים בשם הרה"ק ר' צבי נ"ע מזידיטשוב, שאחרי העיון הראוי בא למסקנא ברורה שאין חילוק בין תפילין דרש"י לתפילין דשמו"ר, רק לענין הבתים שצ"ל אצבעיים אל אצבעיים וכו' עי"ש עוד. וע"ז הביא בהגה למטה והעתיק מספרי אשד"ר הזה, כמעט כל ההערה הזאת בלשוני, שברדתי החילוק

לערך בשעה 4 אמר שרוצה להתפלל מנחה, והנחנו לו התפילין דר"ת, וסיים מקודם מה שהשאיר משחרית — עלינו לא שמעתי

הערות

בין רש"י ושמו"ר כראוי בדברים ברורים, וכן מה שגם הש"ר השני דתפילין דר"ת קורין ג"כ שמו"ר לא ע"ש הראב"ד, כמו שהערנו לעיל. וכשראיתי הגה זו על שמי בספר „טעמי המנהגים" הנאני מאד. אבל חבל שלא מצא לנכון להעתיק גם פסקא האחרונה בהערה זו, במעלת תפילין דר"ת לא רק משום חומרא דספק, ושבאמת תפילין דר"ת גבוהים במעלתם מתפילין דדש"י כו', ודי].

(ועי' בנוב"ת או"ח סי' ד' שהשיב להשואל למה אין חוששין המדקדקין בתפילין לצאת גם דעת ר"ת במה שנחלק עם רש"י באופן הנחת הפרשיות בהבתים אם זקופות או שוכבות, והשיב הנו"ב „אם המדקדקים מחמירים לחוש לדעת ר"ת בסידור הפרשיות מה שגם רבנו האי גאון ורבנו יוסף ט"ע ושארי גאונים קיימו בשיטתי', ניחוש ג"כ לדעתו בשוכבות שאין לו מסייע משארי גאונים" עי"ש).

אמנם אצלינו הנמשכים אחרי הבעש"ט ותלמידיו ותלמידי תלמידיו כו' המאמינים שקבלת האריז"ל היא כולה *) מפי אלי' ז"ל, הרי כבר מפורסם הכרעת האריז"ל לענין תפילין דרש"י ור"ת דתרווייהו צריכי, ויש להניח תפילין דר"ת לא רק משום חומרא מספק, רק משום שבאמת אלו ואלו דברי אלקים חיים, וב' התפילין הם אמיתיות, וכ"א פועל בהנחתם פעולה מיוחדת, וכמ"ש בעט"ז על או"ח רסי' ל"ד ע"ש האריז"ל ובפע"ח שער התפילין פ"ט (ועי' במגדל עוז פ"ג מה"ת אחרי שהעתיק תשובת הרמב"ם לחכמי לוניל כ' שם בתוך הדברים „והיודע סוד אמרם הקב"ה מניח תפילין ישכיל שיש לכל הדיעות שרש וענף ואלו ואלו דא"ח הם למוצאיהם וישכיל דברי ע"ד האמת כו'") ואדרבא תפילין דר"ת עוד גבוהים במעלתם כמש"ש בפע"ח, (דתפילין דרש"י הם במוחין דאימא, ודר"ת הם במוחין דאבא) והובא שם מרע"מ פ' פנחס „דאית תפילין דעלמא דאתי דאינון הוויות באמצע (אשר הוא שיטת ר"ת) ובג"ד אוקמי מתניתן אית מקום ברישא להניח ב' זוגי תפילין", ושם בעט"ז הביא ג"כ מכהאריז"ל „שמפני שתפילין דר"ת הם גבוהים במעלתם מדרש"י, אין רוב העולם יכולים לפעול אותה בהנחתם

*) דקדקתי והדגשתי תיבת כולה מפי אלי', עפ"י מכתב קודש הידוע מרה"ג לאג"ש דווילנא בשנת תקנ"ז, אחרי ששרפו ברחובות ווילנא סה"ק „לקוטי אמרים" תניא קדישא, שנדפס בשנת תקנ"ו, ואחרי שאג"ש דווילנא הודיעו מזה לרה"ג ובקשו שיעמוד בויכוח ע"ד זה, כתב מכתב ארוך, ובתוך הדברים שם כתב רה"ג בזוה"ל „ידוע לנו בבירור גמור שהגאון החסיד נ"י, אינו מאמין בקבלת האריז"ל בכללה שהיא כולה מפי אלי' ז"ל, רק מעט מפי אלי' והשאר מתכמתו הגדולה ואין חיוב להאמין בה כו' ולא"ש אשר אלה לו כו' לאמר שמועה זו נאה והוא מפי' אלי' וזו אינה מפי' אלי' כו' מה נאמר ומה נדבר ומה נצטדק כו'", ובזה תבין מה שדקדקתי בהיבת כולה, ודו"ק.

שיאמר, כי אמר מעט גם בחשאי, ובבוקר לא ראיתי שיאמר — אח"כ אמר ק"ש, וידבר, אח"כ שמעתי עוד הרבה שאמר אבל לא שמעתי מה, ורק באמצע שמעתי שאמר מזמור ד' רועי לא אחסר, והתחלת המזמור לא שמעתי, רק שמעתי שאמר בקול מוגבה קצת „גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע" והגביה עוד יותר הקול ואמר „כי אתה עמדי", וגם תיבות אך טוב וחסד כו' אמר בקול מוגבה קצת. מג) אח"כ אמר קטרת, ואחרי אנא בכח אמר איזה פסוקים ממזמור לדוד אורי מד) (לא כל המזמור, רק פסוקים מיוחדים, כפי שבררתי אח"כ — איזה שבועות אחרי ההסתלקות — מפי כק"ש) ואח"כ אשרי, ושמו"ע וחלצנו לו הש"ר, והנחנו לו הש"ר דשמו"ר דר"ת, ואמר ק"ש, וחלצנו לו התפילין. הכל בסדר שזכרתי ביום דאתמול לא חסר דבר.

ביום זה לפנות ערב הביאו את הד"ר מירסקי שיהי' על המשמר כל המעל"ע בצוותא חדא עם הד"ר לאזינסקי. ונשאר ג"כ עד הרגע האחרון.

ה ע ר ו ת

לכן נמנעו הרבה מלהניחם", וכבר נתפשט להניח גם תפילין דר"ת, ולית מאן דחש לזה משום יוהרא, וכנ"ל דתרוויהו צריכי **. ועי' בריטב"א פ"ק דעירובין י"ג ע"ב שבאר ענין או"א דא"ח ע"ד הפשט, וסיים „ובדרך האמת יש טעם וסוד בדבר", ודו"ק בכ"ז.]

מג) עי' שע"ת או"ח סי' רל"ז שהביא מהאריז"ל לאמר אחרי התפלה המזמור הזה, וכ"ה בכל הסדורים אשר עם כוונות.

מד) בשער הכולל לסידור תו"א לענין אמירת מזמור לדוד אורי באלול, הביא מהחיד"א בספרו מורה באצבע „שמנהג טוב לאמר לאחר כל תפלה מזמור לדוד אורי, ובפרט מר"ח אלול עד הו"ר", אשר מזה מובן שמזמור זה מסוגל לאמרו גם בכל יום אחר התפלה, ועי"ש בשער הכולל שהאריך בענין מזמור זה, ושהוא מסוגל לכמה ענינים עי"ש. אמנם מה שרנ"ע אמרו למנחה, וגם אחרי אמירת הקרבנות, וכן מה שאמר רק פסוקים אחדים לא כל המזמור, לא נתברר לי טעם ומקור לזה, ואולי הי' זה מקרה פרטית, והי"ע.

**) כדאי לציין כזה, שבתחלת תורף תשי"ד קבלתי מכתב ארוך מהמאמן המקובל ר' ראובן זצ"ל מרגלית מירושת"ו, בהפלאה מאד על ס' אשד"ר הזה, ובתוך דבריו שם כ' בזה"ל „אעיר בזה על אשר כתב כת"ה בעמוד 75 בשם האריז"ל כי יש להניח תפילין דר"ת לא משום חומרא דספק רק משום שבאמת תרוויהו צריכי, הנה זה מפורש בת"ז חדש ק"א ד', ויאבה לראות בגיצוצי זהר שלי שם — בסה"ס במילואים — וביחוד במאמרי על הרמב"ם והזהר בהשוואה עם שיטת הזהר ההולך ונדפס בהמשכים בירחון „סיני" זה יותר משנה ויומשך ברצ"ה עד גמירא, ועי' בחוברת אייר-סיון תשי"ג בהל' תפילין פ"ג ה"ה, עכ"ל הגר"ר ז"ל מרגלית במכתבו. ואחה שעדיין לא עלה בידי לעיין בת"ז ובהמקומות שציין.

ביום זה הציע כק"ש להעתיק מטתו מחדר השינה להקא־ביניעט, שהוא חדר גדול והאויר שם יותר טוב, אבל הוא נ"ע השתמט עצמו מתחילה בלי טעם עד שגלה אח"כ הטעם משום ששם הספרים בהארונות מגולים, וגם הביכלעך והכתי"ק נראים ע"י הזכוכית מהארונות. ואף כי כק"ש הציע שיכסה הספרים והכתי"ק בסדינים שלא יהי' נראים, עכ"ז לא נתרצה.

ביום זה אנ"ש אשר בפה קבלו עליהם להתענות ואמרו תהלים וקראו ויחל כו' וכל השבוע בכל ערב התאספו בבית חותני הר"י געבער, מה) מנין מזקני אנ"ש. ובראשם הגרי"י רפולביטש שליט"א מקרמנצוג, והגביר החסיד הישיש הרר"ש גו"א שי' מו) ואחיו הרנ"ג מז)

הערות

מה) הוא ניהו חותני הגביר אשר הי' נדיב לב מצוין ובעל מדות תרומיות, הרה"ח ר' יעקב טובי' הלוי, בן זיסיא ובן שמואל, העבער, מקאליש פולין, ת"ח מופלג (בבחרותו הי' תלמיד הגאון ר' מאיר דן פלאצקי מאסטראווע בעל ספר כלי חמדה) וחסיד נלהב מחסידי אלכסנדר, ובתחלת מלחמת עולם הראשונה, בחדש מנ"א שנת "תרע"ד הארץ", נמלט על נפשו ונפשות ב"ב ממקום מעדכי המלחמה והתיישב בליובאוויטש. והתקשר בכל נימי לבו ונפשו לרנ"ע, וגם רנ"ע הראה לו התקרבות יתירה מאד, ובתחלת חודף תרע"ו כשרנ"ע ומשפחתו הגלו והתישבו בראסטאוו ע"נ דן, התיישב גם הוא וב"ב בראסטאוו, ואחרי הסתלקות רנ"ע התקשר בכל עוז לבנו כ"ק אדמונ"ע, ויגוע ויאסף אל עמיו בהגעטא דוואַרשא ביום י"ט מנ"א תש"א אחרי ריבוי צרות ועינוים קשים מממשלת זדים הארורה, יזכר כאן שמו לברכה עם זוגתו חמותי הצנועה אשת חיל מצוינת שיינא שדה בת ביילא ובת יואל, עם בנם שלמה דוד, וזוגתו סאליא בת הינדא ואברהם אבא, וילדיהם הנאהבים והנעימים זיסא, שמואל, בלומא, שבתי שלום, אשר נתק פתיל חייהם בידי האכזרים הארורים בהגעטא דוואַרשא ולאדז, ולא נודע לנו גם יום היא"צ שלהם, הי"ד, ותנצב"ה, ויהיו למליצי יושר עבור יוצאי חלציהם וקרוביהם וכלל ישראל.

מו) הוא ניהו הגביר האדיר אשר שמעו הי' הולך בכל המדינה, והי' מפורסם בחסידותו ומעשיו הכבירים לטובת הכלל, הרה"ח ר' שמואל ב"ר שניאור זלמן ז"ל גוראַרי' מקרמנצוג, אשר בימי עלומיו הי' עוד מה„יושבים" על התורה ועבודה אצל כ"ק אדמו"ר מהר"ש נ"ע, והתקשרותו לרנ"ע הי' באופן נפלא בכל לבו ונפשו ומאודו ממש, ובכל עניני עבודת הכלל הי' יד ימינו של רנ"ע ועשה ופעל ככל אשר צוה עליו, עד כי פעם כשהיתה אספה מצומצמה בפט"ב מאחדים מיח"ס גאוני וגדולי דור העבר בעניני הכלל, בראשותם של רנ"ע והגר"ח נ"ע מבריסק, והי' המדובר ביניהם מקודם שבאספה זו לא ישתתפו שום אחד מהגבירים הבע"ב החרדים העסקנים התמידיים, ואח"כ כאשר הופיע רנ"ע בחדר האספה ביחד עם הרר"ג ז"ל, תמהו ושאלו את רנ"ע, הלא המדובר הי' בינינו שבאספה זאת לא ישתתפו מהבע"ב. וענה להם רנ"ע בפשיטות „שמואל? ער איז דאך

וכניהם שי׳, והיו נעורים כל הלילה עד הבוקר. והיו מסיימים כל התהלים בכוונה ובהשתפכות הנפש ובקשת רחמים שישלח השי״ת רפו״ש לרבנו, ובש״ק — ויקרא — האחרון הכריז הרב דמתא הגרי״ה בערמאן בכל הבתי כנסיות ובתי מדרשות והמנינים שבעיר, שכל

הערות

מיין רעכטע האנד״. ומעונין הוא איך שגם הגדולים קבלו תשובה זאת בפשיטות, ולא הרהרו עוד אחרי רנ״ע.

הוא הי׳ מחותנו של הגאון הגדול הגביר האדיר המפורסם ר׳ יצחק ליב סופר ז״ל מדראהביטש, בנו של הגאון הכתב סופר ז״ל. כי בנו הבכור של הרדש״ג ז״ל ידי״נ הגביר המפורסם ברא כרעא דאבוה ד׳ יודל שי׳ גודארי׳. (ממפורסמי אצילי ונכבדי עיר וויען, אשר ת״ל הצליחה לו השעה ונמלט על נפשו ונפשות ב״ב שי׳, שלם בגופו וממונו, בעוד מועד, טרם בא הרעה המהפכה האיומה האיראפאית, והוא גר כעת פה בנו יארק) הוא חתנו של הגרי״ל סופר הנ״ל, והוא גם גיסו של הגאון ר׳ עקיבא סופר שליט״א הגאב״ד דפרעשבורג הנמצא כעת בירושת״ו, אשר גם הוא חתנו של הגרי״ל סופר הנ״ל.

הרדש״ג ז״ל נפטר ביום ש״ק כ״ה אד״ר הרפ״א והובא למנוחת עולמים למחדתו ביום א׳ כ״ו אד״ר בראסטאוו דן, וזכה להיות מקום מנוחתו לא רחוק מציון רנ״ע, בתוך מחיצות הגדר של האהל, וכמובן הי׳ זה עפ״י הוראת כ״ק אדמונ״ע, ומעונין יהי׳ לרשום בזה, מה שבאמצע חורף תר״פ קודם שנכבשה העיר דאסטאוו ע״י ממשלה ההוית, והי׳ אז הצעה מנכבדי אנ״ש שרנ״ע וב״ב יעזבו המדינה, ויקבעו דירתם בחו״ל, ורנ״ע הי׳ מסרב מאד בזה, זמן רב, עד אחרי ריבוי הפצרות והשתדלות אצלו, כמעט שהסכים בקושי, ושאלו אז הרדש״ג ז״ל „רבי, און וואָס וועט זיין מיט מיר. וואו זאל איך זיין?״, וענה לו רנ״ע „וואו איך וועל זיין, וועסטו אויך זיין״, ואחרי פטירת הרר״ש ז״ל דאו זקני החסידים בדברי רנ״ע אלה, רמז שיזכה הרר״ש ז״ל להיות מקום מנוחתו בסמוך לציון רנ״ע. ויש שאמרו אז שמטע״ז באמת צוה אדמונ״ע לקברו בסמוך לציון דנ״ע, יהי זכרו ברוך לעד.

מז) ד׳ נתן גוראר׳, אחיו של הרר״ש הנ״ל, מהגבירים והחסידים המפורסמים, אשר כאחיו הגדול הי׳ מקושר לרנ״ע בכל לבו נפשו ומאודו, ונטל ג״כ חלק גדול בעסקנות הכלל. נפטר ג״כ ברוסטיב ביום כ״ו ניסן תרפ״ב, ומנוחתו כבוד לא רחוק מציון אחיו הרר״ש ז״ל, זכרו לברכה.

הגביר המפורסם הרה״ח ר׳ יחיאל צבי נ״ע גוראר׳ מהתמימים הראשונים ובעל עבודה ובר דעת בדא״ח, הי׳ בנו הבכור של הרנ״ג ז״ל הנ״ל, ונפל בידי צר הצורר ימ״ש בווארשא, ולא נודע גם יום היא״צ שלו.

והגביר המפורסם מהתמימים המצוינים הרה״ח ר׳ יהושע פאליק ז״ל גוראר׳ (אחיו הגדול — יבלח״ט — של חדב״נ הרש״ג שליט״א) הי׳ חתנו של הרנ״ג הנ״ל, וג״כ אחדי ריבוי צרות ועינוים קשים שעברו עליו . . נגוע ויאסף אל עמיו בלנ״ג ולא נודע יום היא״צ שלו. יזכרם אלקים לטובה.

דיירי העיר איש לא יעדר, כאו"א יבוא לביהמ"ד או המנין שלו בצהרים, לאמר תהלים ולבקש רחמים בעד רבינו וכן הי' שנתאספו בכל הבהמי"ד אף אלו שאינם כלל מאנ"ש ובקשו רחמים, כי כל אנשי העיר היו רועדים לשמו ולזכרו של רבינו, אך כל הון לא הועיל, ובעוה"ר חשך לנו השמש בצהרים כו' ונלקח מאתנו עטרת ראשינו אשר אמרנו בצלו נחי' בגוים כו'.

בשעה הי"א לערך התפלל מעריב ושתה מעט, וקרא ק"ש כדרכו תמיד, ואמר שהוא רוצה לישון. וישן הלילה כמעט בטוב.

באשמורת הבוקר יום ג' כאשר שאלה אצלו הרבנית תחי' איך הוא מרגיש עצמו ואם ישן בלילה, אמר „היינטיקע נאכט בין איך געשלאפען נישקשה". הסדר מבוקר זה הי' כדאתמול. בכלל לא חסר דבר מהימים הקודמים, באופן הנט"י, ובהש"ח, אך מובן שהי' חלש יותר והיו צריכים לסייעו יותר לכל דבר. כן בא הד"ר לנדא והחזיק דבריו מאתמול שאי"ז סיפנאי והוסיף עוד איזה רפואות, אך בכלל לא חדש דבר

בבוקר זה הציע כק"ש לקח אותו בהקאביניעט לכה"פ על שעה או שעתיים, עדי ינקו היטב את חדר השינה, ולפתוח החלונות שם לזכך האויר קצת, ואחרי אשר דבר עמדו אודות זה נתרצה, והכינו שם בהאקאביניעט שכיסו הספרים והכתי"ק בסדינים, ולקחו אותו עם המטה כמו שהוא שוכב, בהקאביניעט, ובין כה נקו שם החדר, ושם בהקא-ביניעט התפלל הכל כמו בימים הקודמים וכק"ש הי' ג"כ עמדי בעת הנחת הטו"ת.

קודם הנחת הטלית הצעתי לפניו אולי לקח את הטלית של ש"ק, שהוא יותר נקי מהטלית של חול, (והרופאים הזהירו מאד על הנקיון) ואמר לי אבער דער שבת-דיקער טלית איז שווערער פון דעם וואכעדיקען וחכה מעט ואמר, נו, גיב דעם שבת-דיקען. ובטלית זה התפלל אח"כ בכל יום עד יום האחרון, וגם העטיפו והלבישו אותו בטלית זה למנוחת עולמים

אחרי הנחת הטו"ת אמר לו כק"ש, בערל דארף אוועק גיין כו' (כי הי' נצרך לי לילך ע"ד ענין תכוף אשר רבינו ידע ג"כ מזה) והרכין בראשו לרמז שאוכל לילך כשבאתי חזרה כבר הי' לאחר התפילה והרר"ש גו"א (המל"ח כק"ש) מלא מקומי אצל מטתו לשמשו.

בשעה 3-2 לקחנו אותו חזרה לחדר השינה, והתחיל להשתעל קצת, ואמר לו כק"ש, טאטע' דיר הוסט זיך. ואמר „יע, דער אור איז זיך ניט מתיישב בכלי".

כשהגיע זמן תפלת מנחה ואחרי אשר הכין א"ע ונטל ידיו הלבשנו לו את התפילין דר"ת, וסיים מה שלא אמר בבוקר, וג"כ שמעתי עוד שא' המזמור ד' רועי לא אחסר, אך איני זוכר איזה

תיבות שמעתי ואח"כ אמר עוד הרבה. וקטורת כו' הכל כדאתמול, כן הנחנו לו הש"ר דשמו"ר דר"ת כמו בכל יום.

בלילה בכלל לא הי' חדשות התפלל מעריב בלא הסידור, וקבל הרפואות כנצרך ושתה מעט וקרא ק"ש והכין עצמו לישן. אבל השינה בלילה הזאת הי' לא טוב.

באשמורת הבוקר יום ד' כששאלה אצלו הרבנית תחי' ווי ביזסטו געשלאפען, ענה לה, נו. אפגעמוטשעט זיך נאך א נאכט. הסדר מבוקר זה הי' ג"כ כמו בימים הקודמים ולערך בשעה 9 בא הפר"פ זאוואדסקי, ותיכף קראו גם להד"ר לנדא, שיהיו בצוותא חדא, והפר"פ אם כי הקיל קצת בעצם המחלה, אבל החלישות הי' ביותר, וגם מה שהקיבה לא עשאה פעולת העיכול ומחמת זה החמיר קצת. גם צוה להעמיד באנקעס יבשים מח) ואיזה רפואות.

אחרי עבור זמן מה אמר שרוצה להתפלל וחפצתי לילך להביא הסידור שלו שנתתי לו בימים הקודמים — היינו עם הכרך האדום הנ"ל — אך תיכף קרא אותי ואמר גיב מיר דעם אלטען סדור, ונתתי לו זה הסידור, ומיום זה התפלל רק בהסידור הזה, (הוא הסידור אשר עם ההגהות שלו על השערי תפלה, הידועים, ואשר הנחילו עפ"י הצוואה לבנו כ"ק אדמו"ר שליט"א. והוא מתפלל בו כעת בכל יום לפני התיבה בחדר קדשו מט)) ואחרי אשר התפלל עד הודו הלבשנו לו הטו"ת הכל בסדר דימים הקודמים. ביום זה הראה הבדיקה מהא-נאליז קלקול הכליות, (אשר כבר סבל ממחלה זאת לפני שנים רבות בהיותו בחו"ל). ובזמן תפלת מנחה התפלל הכל כמו בימים הקודמים.

ביום זה אמר לכק"ש שיותר טוב הוא שלא יהי' בחדרו. ומובן שכק"ש יצא, ועמד אחורי הדלת. אך לא התאפק ונכנס תיכף עוד פעם. ואמר לו רנ"ע עוד פעם דארפסט דא ניט זיין. והתחיל כק"ש בקול תחנו-נים, טאטע פאר וואס הייסטו מיר אוועקגיין פון דאנען. פאר וואס זאל איך נישט זיין דא ארום דיר, וענה לו, אזוי איז דאס, אז מי ווייסט דאך ניט וואס דאס איז, און בא דיר איז דאך א שלאפע הארץ, און די מאמע דארף אויך דא ניט יין (כוונתו הי' כי אם הוא סיפנאי, הרי זה מחלה מתדבקת. ובעלי חלושי לב צריכים להזהר ביותר) ואמר לו כק"ש נישקשה טאטע, דאס איז גאר נישט, און דער אויבערשטער וועט היטען, איך וויל זיין ארום דיר, ושתק ולא צוה לו עוד לצאת.

הערות

מח) שקורין באנגלית cups ובעברית קרני אומן.

מט) אחרי שנת האבילות הי' כ"ק אדמונ"ע משתמש בהסידור הזה, רק בזמנים קבועים מיוחדים, כגון בימי היא"צ, ובימים הנוראים, ובעיקר בר"ה לסדר התקיעות ואמירת הפסוקים והברכות, וכן בחה"פ להסדרים הי' משתמש בהסדור הזה, וכדומה בזמנים מיוחדים.

בערב העמידו לו באנקעס יבשים עפי' פקודת הפר"פ והד"ר־ים, ואח"כ התפלל מעריב בלא הסידור, והלילה עברה באופן לא טוב, והי' מתנמנם לרגעים למקוטעים, ומרגע לרגע הי' ניכר בו חלישות ביותר.

ביום זה נעשה התעוררות להביא עוד ד"ר מומחה שיהי' כל המעל"ע על המשמר, והשיגו את הד"ר ראבינאוויץ, ד"ר מומחה, ולפנות ערב בא ונשאר עד הרגע האחרון והי' מסור בעבודתו במס"נ מאד. וניכר הי' עליו חביבות יתירה לרבינו נ"ע

ביום ה' בבוקר בכלל לא הי' חדשות על הימים הקודמים בכל הסדרים. בבוקר בא הפר"פ זאוואדסקי והחמיר מאד ע"ד מחלתו וגם הד"ר לנדא בא אח"כ, ואף כי במקצת הרגיע רוחינו לגבי הפר"פ, אבל גם הוא הודה והחמיר בזה שנחלש ביותר, וגם ע"ד הכליות כו' והקיבה שלא עשתה פעולת העיכול, ועל כולם חלישות גופו ביותר. הפר"פ צוה היום לעשות לו פאדקאשזנע (זריקות) מקאמפער חמשה פעמים במשך היום והלילה, אך במשך היום לא עשו עד הלילה כאשר נזכיר להלן. כן צוה עוד הפר"פ וגם הד"ר לנדא להעמיד עוד באנקעס יבשים כשלשים נגד הריאה משני הצדדים, גם שמונה באנקעס קראוואסאסנע, (היינו המקיזים דם)

ולערך בשעה 11 העמידו לו הבאנקעס, ואף שהי' לו כאב גדול (כאשר אמר אח"כ) עכ"ז בעת מעשה לא הי' נשמע ממנו שום אנחה.

אחרי העמדת הבאנקעס אשר נפש מעט ושתה מעט קאפע כפקודת הרופאים, הכין עצמו להתפלל, ואהזתי לפניו הסדור והתפלל עד הודו, ולהנחת הטו"ת הזמנתי הפעם גם את התמים יא"ב נ) שיסייע ג"כ. כי מרוב חלישותו הי' קשה מאד הנחת הטו"ת וגם כי עלינו הי' מוטל עוד להזהר שלא לנגוע במקום שהעמידו הבאנקעס. בכלל סדר הנחת הטו"ת הי' הכל כמו בימים הקודמים וג"כ סיום התפלה והנחת תפילין דר"ת נשאר למנחה, כה עבר היום. והי' ניכר בו מרגע לרגע חלישות ביותר, וכי מצבו נעשה רציני ביותר.

מיום זה והלאה כבר לא הי' ביכולתו בעצמו כלל להטות עצמו במטתו מצד לצד, והעיקר שהד"ר־ים החמירו מאד שאסור עליו להתנענע, וביותר שלא יתייגע מעצמו באיזה תנועה שהיא אף קלה, וכאשר הי' נצרך להטות אותו מעט על הצד, או להשיבו במקצת וכדומה,

---

הערות

נ) התמים ר' יעקב אייזיק באלאנטער מטאטארסק (נכד החסיד המפורסם בשמו ר' ישעי' חאטימסקער, מחסידי ומקושרי רבוה"ק הצ"צ ומהר"ש ורנ"ע) מחשובי התמימים ומתושבי ראסטאוו.

הכל הי׳ על ידי דוקא. שהייתי מרכין עצמי אליו, והוא הי׳ חובק ואוחז אותי בשתי ידיו הק׳ על צווארי על העורף ואני הייתי תופס אותו תחת כתיפיו, ובאופן כזה הייתי מטה אותו כנצרך. (בעת העלות על זכרוני ציור זה עד היום ממש, ארכבותי דא לדא נקשן.)

ביום זה קרא כק״ש אותי ואת הר״פ גו״א ואחיו הרר״ש גו״א (המל״ח כק״ש) ועשה אותנו בי״ד, ואמר בפנינו מה שאמר, — מה שהוא מבטיח ומקבל ע״ע בעניני צדקה שיעזור השי״ת שיתרפא אביו הק׳ נ״ע —.

לערך בשעה 4-5 התפלל מנחה כמו בימים הקודמים לא חסר דבר עם הנחת תפילין דר״ת ושמו״ר. ואח״כ הי׳ ישן למקוטעים ומנמנם, ואני עמדתי אצל מטתו כל הזמן.

לערך בשעה 10 ובחדרו היינו אני ויא״ב, והד״ר לאזינסקי הי׳ יוצא ונכנס, ואני ישבתי על כסא לא רחוק ממטתו, והוא נ״ע הי׳ ישן, ופתאום, ויקץ משנתו, והתחיל לדבר כאלו עומד באמצע דבורו ואני ויא״ב נתקרבנו אל מטתו לשמוע מה הוא מדבר ונשמע ממנו דבורים אלו. „ער ווערט נתבטל א ביטול עצמי, א ביטול במציאות, א ביטול שלמע׳ מטו״ד, וארים אז עם איז מאיר א גילוי אור עצמי, איז דער בטול א ביטול עצמי א ביטול במציאות, וואס דאס איז דער אליך ה׳ נפשי אשא, וואס דאס איז אין תפלת שבת, וואס דערביי האלטען מיר״. אח״כ אמר עוד דבורים אשר מחמת כובד לשונו אז מחמת חלישותו לא שמענו כ״כ בטוב. ורק שמענו עוד שאמר „א השגה והתבוננות, אז ער איז זיך מתבונן מיט א השגה רחבה (איני זוכר בדיוק אם אמר השגה רחבה, או השגה עמוקה, ויותר קרוב שאמר השגה רחבה) ווערט ער מתבטל לגמרי, אז עס ווערט מתבטל דער יש פון נשמה״. וכשמוע הד״ר לאזינסקי שהוא מדבר תורה, ואשר זה אסור עליו, והעיקר להטריד המוח ולהעמיק עצמו בענינים עמוקים, נגש אליו הד״ר והפסיקו תיכף, ואמר לו, רבי, יעצט איז ניט קיין צייט אף זאגען תורה, יעצט דארפט איר שלאפען. אז איר וועט געזונד ווערין, וועט איר דאן זאגען אסאך תורה. וענה לו הוא נ״ע, „אף דערוף דארף מען דאך דעם געזונד״, ועכ״ז הפסיק ולא דבר עוד, ואני והריא״ב נתפעלנו מאד מהדבורים ונפל לבנו בקרבנו. (ואני יראתי מאז מיום השבת כו׳ והלב יודע כו׳) ולא ספרנו מזה אז לשום אדם, רק בסוף הדבורים הנ״ל עמד גם התמים הרר״ש גו״א (המל״ח כק״ש) אצל הדלת ושמע מעט מהדבורים הנ״ל, ואחרי שהפסיקו הד״ר שכב והי׳ ישן מעט.

בלילה הזאת אמר לד״ר מירסקי „אז לאזינסקי זיצט, נעמט ער מיך פאר דער האנד, און זאגט טראכט ניט וואס מי דארף ניט, איך מיין ניט חלילה וואס מי טאר ניט, נאר וואס ניט יעצט איז די צייט. אז מי זאגט איז אנדערש״.

בלילה בשעה מאוחרת לערך 12-11 התפלל מעריב בעצמו היינו שלא בקש הסידור, רק נטל ידיו מקודם.

בלילה הזאת עשו ג׳ פעמים זריקות מקאמפער כו׳ ובכלל הכרנו כולנו כי מחלתו אנושה מאד, ומאד נפל לבנו בקרבינו, כה עברה הלילה.

בבוקר יום ו׳ עש״ק ראינו עליו עוד חלישות ביותר, ולערך בשעה 9-8 בא הפר״פ קאסטאריאן, ובא בצוותא חדא עם הד״ר לנדא, כן הד״ר־ים התמידים ראבינאוויץ, לאזינסקי, מירסקי היו ג״כ כמובן. הפר״פ הזה הכיר ג״כ וגלה שמחלתו אנושה מאד, אבל בפרט הסיפנאי, נטה יותר לדעת הד״ר לנדא, לא להפר״פ זאוואדסקי, כן הסכים להוציא ההשתנה ע״י המכונה קאטעטער, וכן עשו כדלקמן, וגם גזר אומר להיות בזהירות יתירה שלא יתנענע. כן צוה הפר״פ להעמיד עלוקות מתחת לאזנו ג׳ מכל צד להוציא דם, וכן עשו כדלקמן, כן האנאליז מיום זה הראה ביותר קלקול הכליות.

אחרי הכנות יצקתי לו מים כדין, מובן כמו שהוא שוכב. בהש״ח אמר ג״כ הכל כמו שהוא שוכב, ואחזתי לפניו הסדור, והוא בעצמו לא הי׳ מתנענע כלל, לבד זה שגם בעצמו לא הי׳ יכול מרוב חלישותו, גם לא היינו מניחים לו כמובן.

בשעה 10 לערך בקש ממני להביא הסידור, ואחזתי לפניו הסדור והתפלל ממה טובו ולהלן, אך בראותי שזה עליו לטרחה יותר מדי, חפצתי להפסיקו שינפש מעט, אך כמובן יראתי להפסיקו, אבל תיכף נתיישבתי ואמרתי בלבי, יעבור עלי מה, ומוכרח אני להפסיקו, ולא להיות חסיד שוטה. וכאשר הגיע לקטורת הרכנתי ראשי אליו ואמרתי לו, רבי! אפשר וואלט איר מפסיק געווען, אפ רוהען זיך אביסעל. ונתרצה תיכף. כי הרגיש גם בעצמו שקשה לו לטרוח כ״כ, ונתתי לו לשתות מעט טהע ונח מעט. ועשו לו עוד זריקות מקאמפער. והי׳ נראה לכל שכחותיו עזבוהו.

אח״כ התחלתי להתייעץ עם כק״ש (מובן בחדרים אחרים, לא בחדרו) איך יהי׳ עם התפלה, אחרי שהד״ר־ים החמירו כ״כ שלא להטריחו ולא לנענע גופו, ועם הלבשת הטו״ת כמו שהוא שוכב, בהכרח בדרך ממילא לנענע אותו ולהטריחו, ובפרט בהנחת התפילין שהוא מטריח עצמו כ״כ בהדקת הקשרים, אשר הוא לו לטרחה גדולה ועפי׳ צוויי הד״ר־ים אסור לו זה בשו״א, ואחרי אשר התייעצנו לא באנו לידי שום החלטה מה לעשות, אף כי באמת מן הדין כפי חלישותו ומצבו אז הי׳ פטור מתפילין ותפלה. ועכ״ז נשאר שכק״ש ינסה לאמר לו שיקצר בתפלתו. ואמר לו כק״ש, טאטע דו האסט געדארפט אביסעל מקצר זיין אין דאוונען, די ד״ר־ים הייסען ניט דיר צופיעל באוועגען זיך. ולא ענה לו כלום, אך נראה הי׳ שנכנסו דבריו באזניו.

אחרי עבור זמן מה אמר לי, בעריל! גיב מיר דעם סדור, וחשבתי שרוצה לגמור התפלה עד הודו, ואף כי לא חפצתי זה, אבל הרי הייתי מוכרח לעשות רצונו. וכשהבאתי הסדור התחיל לרמז באצבעו לדפדף לסוף הסדור לדה"ח. והבנתי תיכף שרוצה לעיין שם איזה דין, ובאשר שהמחשבה העיונית גם קצת אסרו עליו הד"ר־ים, התחלתי לדפדף במתינות מאד. כי אמרתי אולי בין כה ירפה מזה, ואני לא שאלתי אצלו כלום, לאיזה מקום לדפדף. ואחרי שדפדפתי כג' או ד' דפים, פנה אלי ואמר, ברייגג מיר דעם רבי־נם שו"ע דעם ערשטין חלק. והלכתי מלפניו להביא השו"ע, ושאלתי לכק"ש מה עלי לעשות, וייעץ לי לע"ע להשתמט עצמי, ולא להכנס לחדרו, והוא חכה מעט ושאל את הרבנית תחי' שעמדה אצל מטתו, איפה בעריל, וענתה לו, ער וועט מסתמא באלד אריין קומען, אך אחרי עבור זמן מה כפה"נ הבין שאני משתמט עצמי מלהכנס ולהביא לו השו"ע, ואצלו עמד אז גם כק"ש, ופנה אל כק"ש ואמר „זאג בערלין, זאל ער נעמען א שו"ע און זאל ארום קוקען דעם דין, ווי א מענטש ניט קיין געזונטער נא) דארף דאוונען, און זאל מיר זאגען. אף עם וועל איך זיך פארלאזען". ואני עמדתי כל הזמן מאחורי הדלת ושמעתי הכל. וכק"ש יצא ומסר לי ג"כ הדברים כמו שהן, והתחלנו להתייעץ מה לעשות, כי להחמיר עליו מאד שלא יתפלל כלל, חששנו שלא תחלש דעתו מזה, ולעו"ז להקל ולאמר לו שיתפלל עם הנחת הטו"ת, הרי ג"כ א"א כפי דברי הד"ר־ים כנ"ל, ולא ידענו מה לעשות, והחלטנו שלע"ע עלי עוד להשתמט ולא להכנס לחדרו להראות לפניו, והוא נ"ע חכה זמן מה ואמר להרבנית תחי' רוף מיר בערלין. וענתה לו, בעריל קוקט אין שו"ע. ואחרי עבור עוד זמן מה, שאל אצלה עוד פעם כנ"ל, עד כי בפעם השלישי אמר להרבנית תחי' „וואו איז בעריל, ער קוקט נאך אלץ אין שו"ע? (— כלומר בתמי'), איך מיין אף להקל ניט אף להחמיר". והרצ"ג עמד אז מאחורי הדלת ושמע מה שאמר להרבנית תחי', והחלטנו שעלי כעת להכנס לחדרו ולגמור עמו באיזה אופן שהוא, כי אם לא אכנס אליו הרי חושב הוא מזה כל הזמן ומקבל עגמ"נ עוד יותר, ואני אמרתי לכק"ש שכל מה שאוכל לצדד להקל אשתדל בזה, וראה בעת מעשה איך יקבל דברי. וע"ד הנחת תפילין אמרתי שאומר לו בפירוש שאסור לו להניח תפילין, כי באמת אמירת תיבות התפילה אינו כ"כ טרחה לפניו, כמו הטרחה מהנחת התפילין, אשר זה הוא העיקר מה שהד"ר־ים החמירו שלא יתנענע, ובהנחת התפילין א"א להמלט מזה, אך כק"ש אמר שע"ז אינו מסכים בשו"א, ושהוא רוצה בדוקא

הערות

נא) דקדק בלשונו ואמר „ניט קיין געזונטער", ולא אמר א קראנקער, ומצאתי בס' דברי תורה להגה"ק ממונקאטש נ"ע אות ח', שכתב לא להזכיר

שיניח תפילין, ובין כה הוכרחתי להכנס בחדרו ובראותו אותי שאל אצלי, נו, וואס,? והתחלתי לגמגם (כי ארכבותי היו דא לדא נקשן בפו"מ) ולומר בקצרה, דבורים מקוטעים. ואמרתי, בכלל דער עיקר איז דאך ק"ש און תפלה, און ק"ש איז דאך מדאורייתא איז מען יוצא מיט פסוק ראשון, נאר מי קען די ערשטע פרשה, און שמו"ע איז דאך אפילו סתם א טרוד אדער א יוצא לדרך איז יוצא מיט תפלת הביננו, והזכרתי מה דבימות הגשמים שאין אומרים תפלת הביננו, אבל בשעת הדחק אומרים בכלל תפלה קצרה אפי' בימות הגשמים. (איני זוכר כעת בדיוק אופן הביטוים שאמרתי אז) אבער בכלל יעצט דארף מען רעכנען בלויז די ג"ר און ג"א, ושתקתי שוב, ואמרתי בלבי אם ישאל ע"ד פסוד"ז אומר לו, ואם לא ישאל לא אעורר מעצמי, אך תיכף שאל, נו, און פסוד"ז, ואמרתי לו איך רעכין אויב יא זאגען, איז די ברכה ראשונה בש"א, און איין מזמור, און די ברכה אחרונה ישתבח, מער געווים ניט. וקבל בכלל כל מה שאמרתי לו, וע"ד תפילין ג"כ לא אמרתי מעצמי כלום, וחשבתי לעצמי שאם ישאל אצדד ואשתדל לפעול שלא יניח כלל, כנ"ל שע"ז הוא שהזהירו הד"ר-ים ביותר. ותיכף פנה אלי, ואמר, נו, און תפילין. והתחלתי לגמגם בלשוני ולאמר לו, אין דין דוכט מיר איז תפילין ניט אנדערש פון אלע זאכען. א חולה איז דאך יוכ"פ אפילו א איסור כרת, און שבת אלע ל"ט מלאכות. ולא פרשתי עוד דברי ברור, ובדעתי הי' עוד לסיים תיכף שעפי' ד' הד"ר-ים אסור לו להניח תפילין, אך כשמוע כק"ש התחלת דבורי אלו, הפסיק תיכף ואמר, ניין, טאטע, תפילין מעגסטו לייגען, וקרא תיכף להד"ר לאזינסקי ולחש לו באזנו שירשה לו להניח תפילין, ותכף ניגש אליו הד"ר ואמר לו, רבי! תפילין ערלויב איך אייך צו לייגען, ונשאר כן, כי כמובן לא יכולתי לאמר כלום אחרי שהד"ר הרשה לו, אבל אמרתי תיכף, אבער דעם קשר פון ש"י און ש"ר וועלין מיר אליין מהדק זיין, איר זאלט גאר ניט העלפין צו דעם. וכק"ש התחיל ג"כ לאמר לו כזה ונענע בראשו לרמז שמבטיח זה, וצוה לי להביא הסידור. ופתחתי הסידור, והראיתי באצבעי על בש"א, ואמר עד סוף הברכה, וע"ד המזמור אחד מפסוד"ז שאמרתי לו, חשבתי שבוודאי ירצה במזמור תהלה לדוד (אשר כן הוא עפ"י שו"ע). וע"כ דפדפתי והראיתי לו על אשרי, אך הוא שתק ולא התחיל לאמר, והבנתי שבוודאי רוצה הוא במזמור אחר, וע"כ דפדפתי לו והראיתי לו על מזמור דהללו ד' מן השמים כו' ונענע בראשו לרמז

הערות

שם „חולה" כשאומרים מי שברך לחולה, רק לאמר „הוא יברך וירפא את סב"פ", וכ' ע"ז טעמים עפ"י סוד ועפ"י פשט, וכעין ענין זה שמעתי גם מפי כ"ק אדמונ"ע באלול תר"פ, לענין נוסח „רחמים רבים" בפ"נ ובקשת תפלה.

שע"ז כוון, (וצ"ע בזה בשו"ע נב) ואמר המזמור הזה, ואח"כ דפדפתי והראיתי לו באצבעי על ברכת ישתבח, ואמר הברכה עד סוף. ואח"כ הנחתי הסידור מידי, ואמרתי לו שכעת נניח התפילין, והנחנו לו התפילין — כק"ש ואני — והדקנו לו בעצמינו הקשרים, והוא לא סייע כלום נג), והי' קשה מאד כמובן, כי נזהרנו בכל כחינו שלא יתנענע, ואח"כ לקחתי הסדור והראיתי לו על ברכת יוצר אור, (ואף כי מקודם לא הזכרתי לו בדבורי ע"ד ברכות ק"ש, כי לא שאל אצלי, אך החלטתי בעצמי בשעת מעשה שאם יאמר הברכות ק"ש, בוודאי יהי' זה אצלו לתענוג. והטרחה באמירת השורות האחדות, אינו כ"כ נגד התענוג שיהי' לו מזה) ואחר ברכות ק"ש הראיתי לו על שמע ישראל, ואחר שסיים הפרשה הראשונה הראיתי לו על שירה חדשה. ואח"כ הראיתי לו על ג' ראשונות דשמו"ע, ואמר הג"ר, ואח"כ אמר מעצמו בחשאי ברכת ולמלשינים בלא שם ומלכות, שסיים ברוך שובר אויבים, וגם ברכת לירושלים עירך בלי שם ומלכות. (אני בעצמי איני זוכר היטב זה, אבל כק"ש אמר לי אחר התפלה ששמע בבירור שאמר גם ברכת לירושלים שסיים ברוך בונה ירושלים נד) ואח"כ דפדפתי והראיתי על הג' אחרונות, ואחרי שסיים חלצנו לו תיכף התפילין. והנחנו אותו להנפש מרוב הטרחה לפי מצבו אז.

הערות

נב) כי כפי המבואר בשו"ע סי' נ"א וג"ב, אם יכול לאמר רק מזמור אחד, יאמר מזמור תהלה לדוד, כי עיקר התקנה הי' לאמר מזמור זה, (משום דאמרו כל האומר תהלה לדוד ג"פ בכל יום מובטח לו שהוא בן עוה"ב, ואגב תהלה לדוד תקנו לאמר שארי המזמורים עד סיום התהלים,) ואם יכול לאמר ב' מזמורים, יאמר עוד מזמור הללו אל בקדשו, ואם יכול לאמר ג', יאמר גם הללו ד' מן השמים, עי"ש בשו"ע, ודנ"ע שאמר רק מזמור אחד, הרי הי' צריך לאמר תהלה לדוד, ולא הללו ד' מן השמים שהוא הג' בסדר המזמורים כנ"ל, ואין אני תמה על עצמי מדוע הראיתי לו על הללו ד' מן השמים, ולא עכ"פ על הללו אל בקדשו, אף שלא נעלם ממני גם אז הסדר המבואר בשו"ע, כי לבי הי' אז בל עמי, והייתי במצב מבולבל, ועלול הייתי לטעות, אבל דנ"ע שאין טעות ושכחה לפני כסא כבודו, הנה באמת צע"ג.

נג) עי' לעיל בהערה כ"ב שמצות קשירה דתפילין אינו מצוה שבגופו. ועוד יותר שאף שליחות אי"צ בזה.

נד) מה שדקדק לאמר ברכת ולמלשינים לכה"פ בלא שם ומלכות, פשוט שהוא משום חומר הברכה. דהא ש"ץ שטעה בברכת ולמלשינים מעבירים אותו, כדאיפסקא להלכה בגמ' ובשו"ע סי' קכ"ו, אמנם מה שדקדק גם בברכת בונה ירושלים לאומרה עכ"פ בלא שם ומלכות יש לעיין.

ונראה שהוא משום דבאמת הביא הטור מירושלמי שגם בברכת בונה ירושלים ש"ץ שטעה בה מעבירים אותו, ולדעת הב"ח שם גם ש"ס

במשך היום עשו לו איזה פעמים זריקות מקאמפער ועוד רפואות, כן הביאו את הד"ר טאטארסקי מומחה להשתמש עם הקא־טעטער, ומאז היו מוכרחים בכל פעם להשתמש עם הקאטעטער.

במשך הזמן הזה היינו משעה 5-4 ואילך שאל אצלי כ"פ וויפעל א זייגער, ובשעה 6:30 אמר אלי, בעריל, גיי בא מיר אויפן שרייב טיש רעכט'ס ליגט א קליין לוח גיב א קוק ווען איז די צייט פון ליכט בענשין, ובאמת הי' אז בדיוק, זמן הדלקת נרות, והלכתי על רגע, וחזרתי ואמרתי לו שכמעט הוא זמן הדלקת נרות, ואמר לי רוף איר (את הרבנית שליט"א) וקראתי את הרבנית, (והיא הדליקה הנרות באותם הרגעים) ובמעמדה אמר שרוצה הוא שיקצצו לי הצפרנים לכבוד ש"ק. ואמרה לו הרבנית, יעצט איז דיר דאך שווער, זאל שוין זיין זונטאג אי"ה, וועט מען דיר אפשניידען די נעגל, וענה לה בתנועת יאוש וספק . . . זונטאג? כאלו אמר מי יודע מה יהי' ביום הראשון. ואח"כ אמר לה מי דארף בענטשין ליכט (ה), ואז ענתה לו, איך האב ערשט שוין געבענשט ליכט.

אח"כ עם צה"כ בא הד"ר אברמאוויץ להעמיד עלוקות, והכין כל מה שנצרך לזה, ולערך בשעה 9 העמידו לו העלוקות ג' מכל צד להוציא דם, אשר בראותינו הדם נמס לבינו בקרבינו, ובכינו הרבה כי לא יכולנו להתאפק. ואחרי אשר הסירו העלוקות עשו לו תחבושת על המקומות ההם שהעמידו העלוקות. והי' רוב הראש מעוטף בתחבושת, אשר המראה הלזו הי' נורא מאד, ולא הי' באפשר להתאפק מבלי לבכות, ועלינו הי' עוד להזהר שהוא לא יכיר ולא ירגיש בבכיותנו כמובן, מובן שאנו לא היינו נזהרים בטלטול מוקצה, וכדומה, וגם הוא ראה זה, אח"כ נתנו לו מעט קאפע לחזקו, והנחנו אותו שינפש מעט, ושכב והי' ישן לרגעים מקומעים, והחלישות הי' ניכר בו באופן נורא מאד.

הערות

דילן סובר כן. ולדעת הב"י הוא פלוגתא בין הירושלמי והבבלי, וע"כ מאחר דלהירושלמי עכ"פ, ברכת בונה ירושלים היא חמורה כברכת ולמלשינים, ע"כ החמיר רנ"ע גם בה לאומרה עכ"פ בלא שם ומלכות, והוא ברור.

נה) עפ"י מאמר הידוע בשבת ובגיטין „ג' דברים צריך אדם לאמר ע"ש עם חשיכה, ערבתם, עשרתם, הדליקו את הנר. ובשו"ע סי' ר"ס, וכבר כ' המפרשים דערבתם ועשרתם צריך לאמר בלשון שאלה, והדליקו צריך לאמר בפתח בלשון ציווי כדפירש"י שם. וכבר כ' מפרשי השו"ע ואחרונים שכעת אין נוהגים לאמר רק הדליקו. ובא וראה נפלאות זהירותיו ודקדוקיו בכל הנהגותיו, שגם במצב כזה שהי' ממש קרוב לגסיסה, לא החסיר אף דקדוק מנהג קל כזה.

בלילה בשעה מאוחרת (ואני נרדמתי קצת בחדר הסמוך על ספסלים אחדים, והריא"ב מלא מקומי אצל מטתו) התחיל להתפלל מעריב בקול רם, אף שכבר הי' קשה לפניו הדבור מאד. גם נתנו לו הרפואות (כשהגיע השעה עפי' פקודת הד"ר-ים) וגם מים בכף שתה אחרי הרפואות כנצרך עפ"י דברי הר"ר-ים. ואח"כ שאלה אצלו הרבנית תחי' געבין דיר אביסעל קאפע? והגישה לו מעט קאפע בצלוחית, ומיאן, ואמר לה, ניין, ועכ"ז הגישה לו בכף קטנה לפיו מעט קאפע, ולא חפץ לשתות ואמר לה קצת בקפידה, „פאלגט אמאָל וואָס מי זאָגט" (כי לא הי' חפץ לשתות קודם קידוש, ועכ"ז הרפואה עם מעט מים אח"כ שתה גם קודם קידוש נו), כנ"ל).

אח"כ הלך גם הריא"ב בחדר הסמוך וישב על כסא ונמנם מעט. והראב"פ עמד אצלו נ"ע, וישמע הריא"ב את קול רבינו קורא אותו, יעקב אייזיק! ונגש אליו תיכף. ושאלו וואָס רבי, ואמר לו, קידוש, ושאלו על מה רוצה לעשות קידוש על קאפע או על טהע. והשיב לו, אף אַ כזית חלה, ושאל הריא"ב את הד"ר-ים, ואמרו שכזית הלה יבשה ולשרות בקאפע מותר ליתן לו. ואמר זה לרבינו, והסכים ע"ז, אח"כ אמר לו רבינו, רוף איר, ושאלו וועמען, ואמר די בעל-הבית-טע. והרבנית תחי' נרדמה אז על איזה רגעים (כי כמעט כל לילות השבוע היתה נעורה). ואמר הריא"ב לרבינו שהיא כבר ישנה, ושאל אצלו אם כבר שמעה קידוש, וענה לו כן, ואמר נו, גיב דעם כזית. ונתן לו

הערות

נו) פשוט הוא שאין בזה שאלה משום טעימה קודם קידוש, דכמובן סמי הרפואה מצ"ע אינם ראוים לאכו"ש וטעמם רע, וגם המים ששתה אח"כ הי' רק מעט בכף קטנה, ולא משום טעימת המים עצמם, רק כדי לשפשף הגרון מסמי הרפואה, ורחיצת פיו במים דאינו מתכוון להנאת טעימה מותר אפי' ביותר מרביעית כמ"ש המג"א בסי' רע"א, וכן זכורני בבירור שלא אמר שהכל על המים, ודמי לחנקתי' אומצא בס"פ כיצד מברכין ובשו"ע סי' ר"ד.

גם כפי הרשום בזכרוני לא ראיתיו שיאמר איזה יהי רצון לקבלת סמי הרפואה, ואף כי בגמ' ס"פ הרואה ס' ע"א אמרו שהמקיז דם יאמר יה"ר שיהי' לרפואה, וכ"פ בשו"ע סי' ר"ל, והמג"א שם כתב דכמו"כ בכל מידי דרפואה, ושם בגמ' ובשו"ע דלאחר הקזה יאמר ברוך רופא חנם (ולחד גירסא חולים) והט"ז שם כתב דהיינו בשם ומלכות, ולא נמצא באמת חולק ע"ז, דמה שהבה"ט הביא דיעה דלא כהמג"א דדוקא בהקזה שיש בזה סכנה, אבל לא בשאר מידי דרפואה. היינו רק לענין ברכה בשם ומלכות אחרי הרפואה, אבל לענין היה"ר קודם הרפואה ליכא חולק, עיש"ה במחה"ש. עכ"ז כפי הרשום בזכרוני כמדומני שלא ראיתיו שיאמר שום יהי"ר. ואולי על כגון דא נאמר „לא ראינו אינו ראי'". ויכול להיות באמת שרחש בשפתיו בחשאי יהי"ר, ולא הרגשתי בזה, ולא הי' אדעתאי אז לדקדק בזה.

הד"ר את הכזית עם קאפע, ונטל לו ידיו כדין, והתחיל לאמר קידוש, ושמעו ממנו רק ברכת המוציא, (יום הששי כפה"נ מדבריהם של הריא"ב והראב"פ אמר מקודם בחשאי נז) כי נשתהה זמן עד ברכת המוציא) וברכת אשר כו' ורצו בנו עד הנחילנו, ונשתק. ואחרי איזה רגעים המשיך ואמר, נו, ושאלו הריא"ב, וואס געבין דעם כזית (כי חשב הריא"ב פן סיים כבר כל הקידוש בחשאי), ולא ענה לו, והבין הריא"ב שכוונתו לסיים הקידוש, ואמר לו, איר האט גילאזען הנחילנו, ואמר לו עוד, נו, והבין הריא"ב שכוונתו לסיים עמו הקידוש, ושאלו זאגען ווייטער, ורמז לו כן. ואמר לפניו הריא"ב סוף הקידוש, והוא נ"ע אמר אחריו מלה במלה עד סוף הברכה. אח"כ הפסיק עוד באיזו

הערות

נז) הריא"ב והראב"פ תפסו לפי דעתם שבחשאי אמר גם יום הששי ויכולו, אבל לדעתי נראה יותר קרוב שבאמת לא אמר כלל יום הששי ויכולו. והטעם נראה, משום דמן הדין הרי צריך לאמר ויכולו בעמידה דוקא, דבזה אנו מעידים להקב"ה במע"ב, ודין עדים הוא בעמידה, כמ"ש הטור בסי' רס"ח, רק לויכולו דקדוש מותר גם לישב כמ"ש הרמ"א בסי' רע"א מפני שכבר אמר ויכולו בעשרה בביהכנ"ס (והיינו דאז הויכולו דקדוש אינו לשם עדות אלא כקורא בתורה, כנלענ"ד. ועי' ט"ז סי' רס"ח ס"ק ה'. ודו"ק) וע"כ אם אירע ששכח לאומרו בביהכנ"ס, צריך באמת לאמר אותו שבקדוש מעומד דוקא. כמ"ש המג"א בסי' רס"ח בשם מט"מ ובשו"ע רה"ג. ואף דיחיד הוא כשמקדש בביתו, נראה משום דהא דצ"ל ויכולו בעמידה ובעשרה דוקא או עכ"פ בשנים, היינו רק לכתחילה לצאת גם דעת ת"ק דס"ל (סנהדרין ל' ע"א) אין עדותו מתקיימת עד שיעידו שניהם כאחד כמ"ש המג"א שם, אבל אנן הדי קיי"ל כר' נתן דשומעים דבריו של זה היום ושל חבירו למחר כמ"ש בחו"מ סי' כ"ח, וע"כ גם ביחיד יכול לאמר בעמידה ולשם עדות, ולפי ד' הט"ז ס"ק ה' הנ"ל נראה שצריך דוקא לכוון שלא לשם עדות, ודו"ק היטב.

ובזה נראה שרנ"ע שלא אמר הפעם קודם ויכולו בעמידה, וכעת לקדוש כמובן מן הנמנע הי' לו לעמוד, ע"כ בחר לו לטוב יותר שלא לאמר כלל, ואף דלפי דברי הט"ז הנ"ל הי' לו עצה לכוון שלא לשם עדות, אבל כנראה בחר לו רנ"ע דעת המג"א בזה, דכנראה לא ס"ל עצה זו שלא לכוון לשם עדות, ולהיות כקורא בתורה. דו"ק היטב במג"א שם, דרק היכא שכבר אמר פעם בתפלה בעמידה לשם עדות, אז לקדוש יכול לישב, כמ"ש הרמ"א כנ"ל. משום דאז הוי ממילא כקורא בתורה, לא משום שמכוון הוא להיות כקורא בתורה, דהא כבר העיד כשאמר מקודם בעמידה, אבל היכא שלא אמר עדיין בעמידה לשם עדות, לא ס"ל להמג"א העצה שיכוון להיות רק כקורא בתורה. ודו"ק היטב כי קצרתי.

דבורים קודם אכילת הכזית, וע"כ אמר עוד פעם ברכת המוציא, נח) ואכל הכזית„ ברהמ"ז לא שמעו ממנו שיאמר בקול.

אח"כ אמר להריא"ב, „ק"ש", ואמר לו הריא"ב, וואס זאגען פאר אייך, וענה לו יע, ואמר לפניו הריא"ב פרשה ראשונה דק"ש, והוא אמר אחריו מלה במלה, אח"כ אמר לו הד"ר לאזינסקי, גענוג רבי, איר דארפט שוין שלאפען, וענה לו „דאס איז וואס עס איז שייך צו שמירה". ואמר עוד להריא"ב, נו. ושאלו. מה פ' שני', ולא השיב לו כלום, ושאלו הריא"ב המפיל, ורמז לו כן, ואמר לפניו ברכת המפיל. והוא אמר ג"כ אחריו מלה במלה, ומתיבות ואל יבהלוני אמר בחשאי מעט, תיבות והאר עיני פן אישן המות, אמר פעם בחשאי, אף תיכף שנה עוד פעם במתינות ובקול רם, „והאר עיני פן אישן המות", ואח"כ שכב כך. והי' נרדם רק לרגעים מקוטעים, כה עברה הלילה במצב לא טוב.

באשמורת הבוקר יום ש"ק ויקרא, ראיתי שהוא מזיע מאד, והעירותי תיכף את הד"ר־ים ראבינאוויץ ולאזינסקי (כי גם הם נרדמו קצת) וראיתי שהד"ר־ים נרתתו מזה, ומדדו לו החום, והי' 37.5, אשר כל הזמן הי' לא פחות מ38.5 לערך, אך כאשר שאלתי את הד"ר־ים מה דעתם ע"ז שמזיע, ענו־ לי שאינם יודעים, ויכול להיות שהוא סימן לטוב, ובשעה 9-8 בא הפר"פ זאוואדסקי וגם הד"ר לנדא, והפר"פ החמיר מאד כמתייאש, ולנדא הרגיע מעט רוחנו, באמרו שיותר קרוב שהוא לטוב, והסימן יהי' אם במשך היום יוגבה קצת החום, (ובאמת גם הד"ר לנדא כבר ידע שהוא לאחר היאוש, ולא הי' מסתפק בזה, אבל לא רצה להדאיב לבב הב"ב ואנ"ש, ע"כ עשה עצמו כמסתפק) ופני אנ"ש נפלו מאד. הדבור נעשה לו קשה מאד. ובקושי גדול עלה לו להוציא איזה דבור מפיו. כן הנשימה נעשה אצלו קשה כאלו נסתם גרונו, וגם מעט קאפע הי' מקבל בקושי, איזה פעמים שאל אצלי וויפעל אזייגער, ובמשך היום עשו לו הרבה פעמים זריקות מקאמפער, קאפין, דיגאליין כו' ועוד, כמעט בכל שעה וחצי שעה.

ביום זה התחיל להשתחק (שליקערץ) באופן משונה מאד, אשר גם בעש"ק ומעט גם ביום ה' הי' קצת, אך בש"ק הי' באופן נורא מאד, שהי' משתחה זמן רב ופניו הי' מתעקם אז.

לערך בשעה 2 שאל אצלי, דו האסט שוין געדאווענט, ואמרתי לו, איך! האב שוין געדאווענט, ואמר נו, און דער גאנצער עולם? ואמרתי לו אפשר איז נאך דא אזעלכע וואס האבען נאך ניט געדאווענט. (כי לא חפצתי לגלות לו שכבר איזה שעות אחר חצות היום, וכבר התפללו כולם. שלא יחלש דעתו מזה שהוא עוד לא התפלל) ואחרי עבור

הערות

נח) עי' שו"ע סי' רע"א.

איזה רגעים, פנה אלי ואמר, קלייב צונויף אהער א מנין און זאָל יענקיל (כוונתו הי׳ על הר״י לנדא, אשר הוא הי׳ תמיד הבעל קריאה בהמנין שלו) דאוונען און ליינען. און איך וועל דאָ הערין, עס איז דאך שבת, ר״ח, פרשת החדש. גוט ניט דאוונען, צו ניט דארף דאך אויך זיין א הגבלה. ועניתי לו, איך וועל זעהן אויב איך וועל נאך קענען צונויף קלייבען א מנין וואָס האָבען נאך ניט געדאוועגט, ועכ״ז לא הלכתי מלפניו, ונשארתי לעמוד אצל מטתו, ולא שלח אותי עוד לקבץ מנין. וכנראה הבין שכבר השעה מאוחרת.

אחרי עבור כרבע שעה, פנה אלי עוד פעם ואמר קצת כמתמרמר, איך וויל זאלסט מיט מיר זאגען די ערשטע ברכה פון בהש״ח, ושאלתיו וואסער ברכה, ענט״י אדער הנותן לשכוי בינה, ולא ענה לי תיכה ולא ידעתי אם לא שמע שאלתי, או לא רצה לענני. אבל לא שאלתיו עוד. כי לא חפצתי להטריחו בדבור אשר הי׳ קשה לו מאד, שהי׳ נצרך לאזור כל כחותיו ע״ז, אך החלטתי בעצמי לאמר עמו ברכת הנותן לשכוי כי על ברכת ענט״י הרי יבקש עוד ליטול ידיו כדין. ולפי מצבו אז הי׳ זה מן הנמנעות להטריחו כ״כ. ואמר לי, נו. ורמז לי גם ליטול ידיו. ונתתי לו מעט מים לרטוב ידיו לצאת נטילה, והתחלתי לאמר לפניו הברכה. והוא אמר אחרי מלה במלה, ואף כי הדבור הי׳ קשה לו מאד. ובקושי הי׳ היכולת לברר מה שמדבר, אבל ברכה זאת אמר אחרי מלה במלה בקול רם ובבירור, אשר אזני כל העומדים שם שמעו והתפלאו ע״ז, ואח״כ שכב כך. ואני עמדתי אצל מטתו כל הזמן.

לערך בשעה 5 יצאתי מחדרו על איזו רגעים, והרצ״ג נכנס בחדרו לא רחוק ממטתו, וירא כי נשתנה פניו מאד ונעשה מאוים, ויצא תיכף ויקראני, לילך לראות מה זה, ונכנסתי תיכף לחדרו, וראיתי גם אני שפניו נשתנו ונעשה כלהב אש. והעינים כמו בולטים באופן מאוים מאד, והביט עלינו כך אשר ארכבותינו היו דא לדא נקשן, ולא ידענו מה זה, והד״ר־ים עמדו אצלו כל הזמן, ועשו כל מה שהי׳ ביכולתם וביכולת המעדיצין לעשות, לא חסו על טרחתם ועל הוצאות כמובן. והשגיחו בכל רגע בפו״מ על הדופק, ואחזו ידו כמעט כל הזמן לידע איך הוא הדפיקה, ובאמת לא גלו לנו אז מצבו, אבל הם בעצמם כבר ידעו שהוא נורא ואין תקוה בדרך הטבע. וכפי שנודע לנו אח״כ מפיהם הי׳ כבר כמעט בלא דפיקת הדופק כל היום, אשר אה״כ גם הזריקות לא פעלו כלום. אך גם אנ״ש כבר הבינו שהמצב נורא מאד.

לפנות ערב נתאספו כל אנ״ש בהחדר הגדול שלצד השני של הבנין, ששם הי׳ תמיד המנין להתפלל. (ולא נכנסו בבית דירת רבינו שלא לבלבל כו׳) ושם אמרו תהלים ובקשו רחמים בבכיות נוראות כו׳, הד״ר־ים השגיחו על רגליו אם אינם מתקררים, ועם צאת הכוכבים גזרו אומר להכין חמין בצלוחיות הרבה לחמם רגליו.

לפנות ערב כשבא הד"ר לנדא (אשר כבר נשאר שם עד אחרי יציאת הנפש, וגם איזה שעות אח"כ,) התחיל להתייעץ עם אנ"ש הגו"א הרצ"ג והר"פ שי' וגלה להם שבדרך הטבע אין שום תקוה, ואשר ע"כ לדעתו מן הנכון הי' לגלות זה לכק"ש בנו יחידו, אולי רוצה לשאול אצלו מה. אך כמובן מי ירצה לגלות לו זה, והוחלט שבאם ישאל כק"ש אצל הד"ר לנדא איך הוא המצב, יתחיל לגלות לו מעט שהמצב מיואש, וכק"ש אף כי שאל את לנדא, והד"ר התחיל באמת לגלות לו, עכ"ז לא קבל מוהו מחשבות כאלו, וחשב רק שהמצב רציני, אבל עדיין יש תקוה, (באמת נפלא הוא הדבר, וא"א לצייר זה איך הי' דעתינו ומחשבותינו אז, שאף כי הכל ראו והבינו שהוא גוסס (ובפו"מ גם בעת שקראו כל העומדים בקול רם שמע ישראל בעת יציאת הנפש) עכ"ז לא תפסה המחשבה והרעיון שזהו ההסתלקות, ושרבינו יסתלק באמת מאתנו).

לערך בשעה 9 הי' מדבר איזה דבורים, אבל לא הי' באפשר לברר מה, ורק איזה דבורים שמענו שאמר „התחברות פון יחו"ע און יחו"ת", אבל כל הדבורים והענין לא הי' ביכולתנו לברר, כי הדבור הי' קשה, וגם הי' בחשאי כמדבר לעצמו.

לערך בשעה 10 וכק"ש אשר לא זז אפילו על רגע ממטת רבינו, ועמד מורכן ראשו ורובו אליו, פנה אליו רבינו ואמר לו בדבור צח ומבורר בזה"ל **„איך גיי אין הימעל, די כתבים לאז איך פאר אייך נעמט מיך אין זאל וועלין מיר זיין אין איינעם"**, מובן שכשמוע כק"ש דבריו אלו, נבהל מאד, ורבינו נ"ע בראותו שבנו שליט"א נתפעל מאד אמר אליו **„התפעלות . . .? התפעלות . .? מוחין! . . מוחין! . . ."** (ברור הוא למבין שבדברי קדשו אלו, הסיר מבנו שליט"א מדת התפעלות הטבעית, והמשיך לו מוחין נעלים כו' ודי לחכימא, ומי שהי' שם אז ראה זה ממש בעיניו, כי מאז נעשה כק"ש ממש לאחר, וקבל כל הענין בגדלות המוחין, אשר נפלא הי' הדבר לראות איך שעמד כל הזמן עד יציאת הנפש אצל מטתו לבוש בהחגורה, וכובעו מתוקן כמו בש"ק, כמו שהי' עומד תמיד בעת אמירת דא"ח מול רבינו פא"פ, וא"א לתאר זה ולערות על הגליון) והובילנוהו עם מטתו בהזאל — חדר קדשו שבו ישב תמיד על התורה והעבודה, ומשם הפיץ אורו הגדול על כל העולם — והעמידו מטתו אצל כותל המזרחית ראשה לצד צפון ורגלי' לצד דרום קרוב לפתח המזרחית שלצד צפון, (הוא המקום מכוון ממש בדיוק, שכעת עומד שם העמוד אשר כק"ש מתפלל שם בכל יום לפני התיבה) ובאופן שיהי' באפשר לעמוד סביב מטתו, (כלומר לא בקירוב ממש אל הכותל, רק רחוק קצת מהכותל כחצי אמה) והד"ר-ים ג"כ עמדו אצלו כל הזמן, ועשו לו כמעט בכל עשרה מינוטין זריקות, וגם צלוחיות עם חמין לא הפסיקו מלהניח לרגליו

לחממם, גם עשו פיזיאליגוטשעבקי ווליוואניע נט) ע"י ד"ר מומחה אחר שהביאו לזה, כן השתמשו בהקאטעטער בהשעה הראשונה כשלקחו אותו בהקאביניעט. ואחרי אשר השתמשו בהקאטעטער התחיל לדבר ולרמז מה, אך לא הי' באפשר לברר מה הוא מדבר, והציע הריא"ב אולי כוונתו ליטול ידיו, והביאו מעט מים לרטוב ידיו הקדושים.

אח"כ שאלה אצלו הרבנית תחי' אם ליתן לו מעט חלב או קאפע, ורמז על קאפע, והגישה לפניו צלוחית עם קאפע, והתחיל לנענע בשפתיו ולדבר מה, והי' נשמע ממנו תיבות מנוסח ההבדלה. (ידוע הוא שגם רבינו הגדול אדמוה"ז נ"ע עשה ג"כ הבדלה על קאפע קודם הסתלקותו, אשר נסתלק ג"כ במוצש"ק כידוע) ושתה מעט מהקאפע ע"י כף שנתנה לו הרבנית תחי' לפיו, ושכב והי' נראה שמרחש בשפתיו, והי' נשמע אז תיבות ואהבתם את ה' אלקיכם כו' (כן ספר לי אז כ"ק שליט"א כי אני בעצמי לא שמעתי זה בטוב) ובכלל הי' רוב הזמן עיניו סגורות והי' מנשם בכח ובקושי גדול אשר הי' ניכר שסובל יסורים נוראים, וכל נשימה היתה יוצאת בלוית אנחה נוראה, אשר היתה שוברת כל גופו של כ"א מאנ"ש אשר עמדו שם.

אנ"ש אשר התאספו שם היו כל הזמן בהמנין כנ"ל והרבו בתפלה ותחנונים ובכיות נוראות שיאריך השי"ת ימי רבינו, ואח"כ גמרו להוסיף לו עוד שם והוסיפו לו שם „חיים", גם עשו אנ"ש אז בי"ד של שלשה, שכל מי שירצה (מובן שכ"א השתתף בזה בלב מלא חפץ) יתן במתנה גמורה בקנא"ם זמן מה מימי חייו לרבינו, שיאריך השי"ת ימי רבנו בתוכנו, והושיבו את הבי"ד (הבי"ד של שלשה היו החסיד הגביר הישיש הרר"ש גו"א, והר"ז הבלין, וחשלישי כמדומה הי' הר"י לעווין מנעוויל) וכ"א נתן במתנה גמורה חצי שנה מימי חייו. וגם הרבנית תחי' היתה שם ונגשה אל הבי"ד והתחילה לבכות מר, ולאמר שנותנת עשרה שנים, ולא רצו הבי"ד לקבל ממנה קנין רק על חצי שנה או שנה, אבל היא הפצירה מאד. ולסוף השתוו עמה וקבלו קנין על ב' שנים. (וגם אני הכותב נתתי אז כמו כ"א חצי שנה) וכ"ז הי' לערך בשעה 1-12, ואחרי זח ג"כ לא הפסיקו מלאמר תהלים בקולות ובכיות נוראות למאד, עד רגעי ההסתלקות.

בשעות האלו וכק"ש יצא מהקאביניעט על זמן מה ועמד בהפרוזדור אצל השליבות, כמו שהוא לבוש בהחגורה, מורכן ועמוק במחשבות והי' אומר מה כמו איזה תפלה או תהלים ובכה מאד, ונגן בקול ובדביקות מאד את הנגון הידוע של אדמוה"ז נ"ע אשר

הערות

נט) הוא מין זריקה מיוחדה.

אביו הק' רבינו הי' מתפלל בו בימים הנוראים הידוע לאנ"ש (והוא פלאי). אח"ז נכנס בהקאביניעט ולא זז אפילו על רגע ממטת רבינו, וקרא גם לבנותיו תחי' שיהיו ג"כ בהקאביניעט, שרבינו יראה אותם.

לערך בשעה 3-2 וכק"ש עמד ראשו ורובו מורכן אליו, והנה רבינו התחיל להגביה קצת ידו אחת. והי' מרחש בשפתיו, והבין כק"ש כי רוצה הוא לברכו. וע"כ הרכין ראשו עוד יותר באופן שיהיו ידי רבינו על ראשו, ורחש בשפתיו אז. אח"כ אמר אליו כק"ש, טאטע' אט זיינען דא די קינדער, חנה, מושקא, שיינדל, והרכינו גם הם ראשם אליו זה אחר זה, והביט בפניהם ורחש ג"כ בשפתיו, אבל לא שמעו מה

אח"כ צוה כק"ש לכל העומדים שם לצאת מהקאביניעט, שישאר רק הוא וב"ב שי', וכמובן כולם יצאו תיכף וגם הד"ר-ים יצאו, וכפי שספרו לי אח"כ כ"ק שליט"א ובנותיו יחיו, הי' כן. שמתחילה עמדה לפניו הבכירה חנה תחי', והביט בפני' בטוב והתחיל להגביה ידו וסייע לו כק"ש והחזיק ידו הק' באופן שיהיו ידו למעלה מראשה (כמו שהי' מברכם תמיד בכל עיוכ"פ, כפי שספרו לי הם), ורחש בשפתיו, ושמעו אז בטוב ברכת יברכך כו', וגם עוד דברים אשר לא יכלו לברר, וגם שמעו שהזכיר שמה חנה, וכן לכ"א למושקא ולשיינדל כזה ממש, וגם הם שמעו שהזכיר שמם בעת הברכה, להאמצעית מושקא, ולהצעירה שיינדל, ואח"כ הניח שתי ידיו הק' על ראש כק"ש, וברכו ג"כ בברכת יברכך כו' *נט) וגם עוד הרבה דבורים לא ידעתי מה (כפה"נ

הערות

*נט) [המעיין יראה בזה מפורש מעשה רב מרבינו נ"ע בעצמו, שהרים ידיו הקדושים בעת ברכו את בנו אדמו"ר נ"ע ולגבדותיו יבדלו לח"ם, וכן כמדומני שהרבה מההורים נוהגים כן בעת שמברכים ילדיהם בעיוכ"פ בברכת יברכך כו' ומרימים ידיהם על ראש המתברכים, וכן אני נוהג, ופוק חזי מאי עמא דבר. ואף כי רבים תמהו ע"ז, הרי מפורש בכתובות כ"ד ע"ב „דזר העולה לדוכן עובר בעשה דכתיב כה תברכו ולא זרים, וכבר הבאתי בקונטרס „אם יש מצוה בח"ש" הנדפס ע"י איגוד הרבנים בשנת תשכ"ו (וכעת נדפס זה בספרי „תשורת ציון" בסי' ג' עמוד סט) את דברי המשנה ברורה ברסי' קכ"ח ובבה"ל שם בסוף דבריו, שכ' לתרץ „דכיון דתקינו רבנן שברכת כהנים הוא דוקא בעת התפלה, שוב מי שאומר פסוקים אלו דבר"כ שלא בשעת התפלה (אפי' למ"ד מצות אי"צ כוונה) הוי כמכוין בפירוש שלא לקיים בזה מצות בר"כ ואין בזה איסור" ע"ש בבה"ל, והוא נכון ופשוט בסברא, דלא שייך איסור לזר לעלות לדוכן רק אם עולה ככהן לקיים מצות בר"כ, והיינו שמתנהג בעלייתו לדוכן ככהן בפרטי דיני בר"כ, ובעת התפלה דוקא, והוא פשוט.

ומעוגין הוא, שה„תורה תמימה" הרעיש עולמות והניח בתימה על מה שנהגו העולם לברך את תבירו בברכת יברכך ובהרמת ידים על ראש המתברך, דהרי זר העולה לדוכן עובר בעשה. וכנראה לא ידע שהמש"ב תירץ זה מכבר בטוב ובפשטות. ולפי דעתו זאת המשיך עוד דבריו בזה וכתב „ושמעתי מאיש אמונים שהגר"א בירך את הגרי"ח לנגא מר"ן בחולמו בשעת חתפרו והניח ידו אחת על ראש הגר"ח בשעת ברכתו, ושאלתו על כבה, והשיב הגר"א כי לא מצינו ברכה בשתי ידים רק לכהנים במקדש". וסיים התר"ת

כק"ש בעצמו שמע בבירור עוד הרבה דבורים בברכתו, אבל העלים ממני ולא רצה לגלות לי, כי כן הכרתי בו בעת שספר לי מזה אחרי ההסתלקות) גם ספר לי כק"ש ששמע בטוב בברכו תיבות „יהי' ד' אלקיו עמו ויעל", אח"כ קרא כק"ש עוד אחד מהתמימים וגם אותו ברך רבינו וגם עליו הניח ידיו הק' על ראשו, (הוא ניהו התמים הרר"ש גו"א המל"ח כק"ש, אם כי אז עדיין לא נשתדך) ואח"כ נכנסו הד"ר־ים ועוד מאנ"ש כמקודם.

בשעות האלו וכק"ש יצא עוד פעם על איזה רגעים מהקאביניעט בחדר הסמוך, וישב על ספסל ובכה מאד, ואמר כמו תפלה בנגון. ואני נכנסתי אז ג"כ לישב על רגע, ואחרי אשר קם מהספסל וטייל בהחדר אנה ואנה, תפסני בשתי כתיפי, וצעק אלי בקול, „גוואלד בעריל, בא אונז איז דאך פארשטיינטע הערצער", ובכה הרבה, ופנה אלי עוד ואמר בקול, „בעריל וואס זאגסטו", ולא ידעתי מה להשיב לו. ואמרתי לו, דער אויבערשטער אליין קען דאך יא העלפין. ונכנס תיכף חזרה בהקאביניעט, ועמד אצל מטתו מורכן ראשו ורובו אליו כמקודם. והוא נ"ע הי' שוכב ועיניו רוב הזמן סגורות, והי' נושם בקושי גדול עם אנחה נוראה, וכ"פ הי' נראה שהנשימה נחלשה אצלו וכמעט שנפסקה, והי' כק"ש אז צועק בקול טאטע! טאטע! אשר כל העומדים ששמעו זה הי' לבם ממש נקרע לגזרים, והי' כן איזה פעמים, והיו עושים תיכף זריקה, ובכל פעם כאשר כק"ש הי' צועק בקול טאטע כנ"ל, הי' הוא נ"ע פותח עיניו תיכף והי' מסתכל בו בטוב, וכה עבר הזמן עד לערך שעה הרביעית שכבר הי' ניכר לכל הנסיסה מהרגעים האחרונים, והיו עיניו סגורות וכמעט שהפסיק מלנשום, והתחיל כק"ש לצעוק בקול, טאטע, טאטע, ופתח עיניו בטוב והראה פנים צוחקות (ער האט ווי געגעבין א שמייכעל) וכבר הפסיקו מלעשות הזריקות. וסגר עיניו עוד פעם, והי' נושם בקושי גדול זמן מה, עד כי הפסיק עוד פעם מלנשום, וצעק כק"ש עוד בקול טאטע,

---

הערות

עוד, „וזולת זה לא ראיתי ולא שמעתי למי שהוא שיעיר בזה, והוא הערה נפלאה". כנראה תפס התו"ת שכוונת השואל להגר"א הי' באמת כהערתו איך מברך בהרמת יד על הראש, הא אסור לזר לישא כפיו, ותשובת הגר"א הי' שבר"כ הוא בשתי ידים והוא אסור באמת לזר, אבל הוא — הגר"א — הרי הגביה רק ידו אחת ובזה אין איסור. ובמח"כ של בעל התו"ת, הנה כל עין רואה בפשטות שלא זה הי' כוונת השואל, וממילא לא זה הי' כוונת הגר"א בתשובתו. דפשוט הוא דכוונת השואל הי' מדוע הרים הגר"א רק ידו אחת ולא שתי הידים (ואדרבא לענין איסור לא קיימא לשאלה שאין שום איסור גם בשתי ידים) וע"ז השיב לו הגר"א כי לא מצינו לברכה צורך הרמת שתי ידים רק לכהנים בדוכנם, אבל ברכה בעלמא שלא דבר"כ אין צורך להרמת שתי ידים ודי בהרמת יד אחת. ומזה נראה שהרמת יד בכלל לברכה, יש בזה צורך וענין, ובאמת הרי כן מצינו גם בתורה ביעקב אבינו שהרים ידו אחת על ראש אפרים וידו אחת על ראש מנשה כשברך אותם. ופשוט הוא למדקדק בלשון תשובת הגר"א שהביא התו"ת, וגם בעל התו"ת הסליחה, ואין להאריך עוד.]

מאמע, ופתח עיניו והביט עליו, והוריד ב׳ דמעות וסגר עיניו, והנשימה הי׳ הולכת ונחלשת. ובמשך איזה רגעים משך מעצמו ידיו ורגליו ופניו למעלה (כי כל הזמן הי׳ שוכב קצת מוטה לאותו צד שכק״ש ואנ״ש עמדו) וכווץ את פניו, והי׳ ניכר שנפסקה הנשימה לגמרי. והתחילו אנ״ש וכל העומדים שם לצעוק בקול שמע ישראל, בבכיות וקולות נוראות למאד. והדליקו תיכף נרות הרבה, והד״ר־ים ואחדים מאנ״ש בדקו ע״י נוצה כו׳ ויתגבר עוד הקולות והבכיות מאנ״ש וכל העומדים כו׳ וכסו תיכף פניו ונשמתו הקדושה עלתה השמימה בקדושה וטהרה, ואותנו עזב ליגון ואנחה כו׳

. . . .

אח״כ חפשו בין אנ״ש מי שטבל עצמו בו ביום, ומצאו את הרז״ה והר״י לעווין וראב״פ ור״צ קוטמאן, ועוד אחדים. והם הורידו גופו הקדוש מהמטה לארץ (אפהייבען) ראשו למערב ורגליו למזרח בקרוב נגד הפתח המזרחית שלצד דרום, וכסו אותו בשני בגדי ש״ק שלו של משי. והתמימים ואנ״ש התחילו לאמר תהלים, ורבים מאנ״ש הלכו תיכף לטבול, וגמרו כל התהלים ושנו כו׳.

אח״כ באו הגבאים דח״ק לשם וקראו אחדים מאנ״ש שילכו אל בית הקברות לבחור מקום כו׳, והלכו החסיד הישיש חגביר הרר״ש גו״א ואחיו הרנ״ג ובנו הרצ״ג והרז״ה והר״י לעווין ואני הכותב, ואחרי אשר נתיישבנו כשעה נחלט אצלינו שהמקום היותר מכוון, הוא אצל בית השמש (הוא המקום אשר האהל שם באמת) ובאנו בחזרה, והישיש הרש״ג נסע אז תיכף עם כק״ש שיראה המקום ולקבל הסכמתו, ולערך שעה באו חזרה, ובין כה השמועה פרשה כנפי׳ בכל מרחב העיר, והתחילו תיכף לבוא בהמונים כל תושבי העיר.

הרבנית וכק״ש הרשו תיכף להישיש החסיד הרר״ש גו״א ונתנו לו המפתחות שהוא יחפש בין הכתבים אולי נמצא שם צוואה. ויעיין שם אולי נמצא שם כתוב איזה סדר ע״ד ההתעסקות והקבורה, והרר״ג הנ״ל בסיוע התמים הרר״ש גו״א — המל״ח כק״ש — תיכף בפתחם בראשונה את חשיפלאד משולחן הכתיבה שלו, ראו הצוואה מוכנה. (היא הצוואה הידוע לאנ״ש מקצת ממנה ונעתיקה להלן אי״ה) כן מצאו גם הצעטיל המיוחד לכק״ש הנזכר בהתחלת הצוואה (ונזכיר גם מזה להלן אי״ה) אשר הכל הי׳ מונח ומוכן בחשיפלאד משולחן הכתיבה שלו באופן אשר תיכף כשיפתחו ימצאו זה, אך ע״ד ההתעסקות לא נמצא שם כלל.

כן אספו תיכף כל הכתבים והכתי״ק אשר בהארונות המיוחדים ושאר הניירות שהיו בהארגזות שלו, ויביאום למדור התחתון דירת כק״ש בהקאביניעט שלו, ובין כה אנ״ש (וגם אלו שאינם מאנ״ש

כלל, רק רצו להיות לכה"פ בהחצר) הספיקו לטבול עצמם וגם להתפלל.

אח"כ לקחו הקרשים מהבימה (דביהמ"ד שהי' בחצר שהיו מתפללים שם רק בהימים הנוראים) וגם את העמוד שרבינו נ"ע הי' מתפלל עליו על מקומו ג"כ בביהמ"ד הנ"ל לעשות מהם ארון ס), כן לקחו את העמודים בהביהמ"ד הנ"ל ג"כ, לעשות מהם מטה ארוגה עם חבלים חזקים לישא בהם את גופו הקדוש למנוחת עולמים.

קודם הטהרה נכנסה הרבנית תחי' ובקשה שכולם יצאו שתשאר היא לבדה. ויצאו כולם ושמעו מאחורי הכותל שדברה הרבה בבכיות נוראות.

לערך בשעה 1 הותחלה הטהרה, והביאו מהמנין (הביהמ"ד דכל השנה אשר במדור העליון) את השולחן הגדול (אשר עליו בררו החטים למצת שמורה סא) הוא השולחן אשר עומד כעת בהקא־ביניעט חדר רבנו נ"ע שמתפללים שם כעת. ועליו קוראים בתורה, וכק"ש אומר עליו דא"ח) השולחן הזה העמידו אותו באמצע החדר סמוך לגופו הק', והעמידו אותו בשיפוע קצת והניחו גופו הק' עליו. ומקודם הכריזו שכל מי שלא טבל היום אל יכנוס בחדר הטהרה, וגם הכריזו והודיעו שהמתעסקים יהיו רק התמימים לבדם, שלהם

הערות

ס) דאפי' אם נחשוב הבימה והעמוד לתשמישי קדושה (לא תשמיש דתשמיש) דנגנזין, הרי זה גופא הוי גניזה. וכמו „מטפחת של ס"ת יכולים לעשות מהם תכריכין למת מצוה, שזהו גניזתן", במגילה כ"ו ע"ב ובטוש"ע סי' קנ"ד, ולאו דוקא מת מצוה, רק גם לכל מת, והש"ס דקאמר מת מצוה הוא משום דמיירי במטפחת של ס"ת של צבור, וע"כ אין עושין מזה תכריכין רק למת מצוה, משום דמת מצוה צרכיו מוטלין על הצבור, וכמ"ש המאירי, אבל מטפחת ס"ת של יחידי יכולין לעשות תכריכין לכל מת, וק"ל.

סא) מההידורים שרנ"ע הי' מהדר במצת שמורה שלו הי', שאחד או אחדים מהאברים דמושבות היהודים דפלך חערסאן, אשר רובם ככולם היו ממקושרי רנ"ע, היו ממציאים עבורו חטים שנשמרו משעת קצירה בזהירות יתירה ביחוד עבורו, חתום בתיבה של מתכות ותיבה בתוך תיבה, ואח"כ בליובאוויטש היו החטים נברדים על שולחנות גדולים, כל חטה וחטה ממש, ע"י תלמידי התמימים, שמא נמצא חטה מבוקעת או פסולת בכלל, וכן הי' אח"כ נטחן — ג"כ ע"י התלמידים התמימים — ברחיים של יד מיוחד לזה משנה לשנה. ואח"כ לאפית המצות הי' עוד כמה וכמה הדורים וחומרות וזהירות משונות עד להפליא, באופן שממש מן הנמנעות הי' גם לחשוב מחשש דחשש איזה שהוא. ואחרי כל ההדורים כאלו, אמר פעם, שלולי חיוב אכילת כזית מצה, הי' בוחר לו לאכול כל ימי הפסח רק תפוחי אדמה וכדומה, וכמובן משום הכזית מצה דלילי פסח, הי' אורבא אוכל מצה בכל הסעודות אפי' בחוה"מ, שלא יהי' נראה כאלו חושש כו'.

זכות זה, הם שמשוהו בחייו ישמשוהו כו' ואחדים יח"ם מזקני אנ"ש ג"כ. ושום אדם יהי' מי שיהי' אל יהין לגשת להתעסק. ואף כי כמובן כ"א רצה שיהי' לו הזכות להתעסק כמה שהיא, עכ"ז כולם הודו פה אחד שכן הוא שורת הדין והיושר שלהתמימים שבשם תלמידיי מכונים, להם הזכות הזה, ויתר אנ"ש סייעו רק בההכנות שהביאו מים וכדומה ובזה הי' זכותם, ואחד מהפליטים מחסידי פולין עמד בעת הטהרה והראה להתמימים איך להתנהג. והוא בעצמו לא התעסק כלום בעצם הטהרה.

התמימים הכהנים היו ג"כ בעת הטהרה והקבורה, מהם שלא שאלו כלל היתר, ומעצמם נכנסו עפ"י הרגש נפשם, ומהם אשר שאלו להגרי"י רפולובוטש מק"צ. והוא גם הוא מרוב ההתרגשות והתפעלות אמר להם בפשיטות להיתר, כי צדיק זה טהור טהור הוא כו', ואף כי להלכה למעשה יש לעיין בזה עוד, אבל הם שהתירו לעצמם מהרגש נפשם, אין להזניחם חלילה, ויש לזה מקום גם בהלכה, ובוודאי יקבלו שכר כו' כמו על הפרישה כו' סב).

הרחיצה היתה בחתיכות סחורה מפשתן לבן שיש להם בירושה, אשר טהרו בהם גופו הק' של אדמוה"ז נ"ע וכל רבותינו עד רבינו נ"ע. וגם את אמו הרבנית הזקנה המפורסמת בצדקותה רבקה נ"ע זכורני שספרו אז שטהרו גם אותה בחתיכות סחורה הנ"ל). כן הניגוב הי' ג"כ עם המפה של אדמוה"ז נ"ע אשר נמצא ג"כ אצלם בירושה, (וראה זה פלא. איזה שבועות קודם הסתלקות רבינו נ"ע לערך בחדש שבט, שאל רבינו את הרבנית שליט"א אם יודעת היא איפה הם החתיכות סחורה הנ"ל, והמפה שמנגבים הנ"ל, והוא פלא).

קודם התחלת הטהרה בחרו בהרז"ה ועוד שנים להיות ממונים להשגיח ולחלק ההתעסקות בהטהרה באופן שיגיע לכ"א מהתמימים ויח"ם מזקני אנ"ש חלק בהטהרה, ואני רחצתי היטב הראש והידים, ושפיכת הט"ק חלקו הממונים וכבדו לשנים, להישיש החסיד הגביר הרר"ש גו"א, ולי הכותב, (באשר שזכיתי לשמשו בשבוע האחרון) ועמד מצד אחד הישיש הנ"ל ושפך מדלי אחד, ומצד השני עמדתי אני ושפכתי מדלי השני, ואחר שפיכת הט"ק הלבישו את הבגדים.

הכתונת הי' של אביו הק' אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, והכובע והמכנסים נתפרו אז מפשתן נקי, וג"כ ע"י התמימים, והקיטל הי' שלו שהי' מתפלל בו ביוכ"פ. אח"כ נגש כק"ש לקשר האבנט, וקרע קריעה כדין.

הערות

סב) כשרשמתי קונטרס זה בסוף קיץ תר"פ, רשמתי אז כאן בפנים הקונטרס בתור הגה קצת ד"ת למצוא איזה מקום בהלכה ללמד זכות על אלו הכהנים שהתירו

הערות

לעצמם להיות בעת הטהרה, וכעת כשסדרתי והכינותי לדפוס, השמטתי הד"ת מפנים הקונטרס, והצנתים לבדנה בשולי הגליון בתוך שארי הערות, שלא לבלבל את הקורא, ואף שהדברים נכתבו בימי חורפי זה כשלשים ושלש שנה, הנחתי הדברים כמו שהם בלשוני אז, כמו כל הקונטרס. ורק באיזהו מקומן הוספתי איזה דברים. והנם מוקפים בחצאי רבועים.

ואלה הם הדברים שרשמתי אז:

עי' ירושלמי ברכות פ' מ"מ ובנזיר פ"ג כהן מהו שיטמא לכבוד רבו. ופשיט לי' מהא דר' ינאי זעירא כד דמיך חמוה דהוה רבי' שאל לר"י ואסר, שמע ר' אחא (בנזיר הגירסא ר' חמא) ואמר יטמאו לו תלמידיו עי"ש. אך הראשונים כתבו דבעיא זו לא איפשיטא, וע"כ פסקו הרמב"ם בפ"ב מה"א והרא"ש וטויר"ד סי' שע"ד לחומרא. (ובעל ס' חרדים בפירושו על הירושלמי מפרש דגם ר"י דאסר הוא ג"כ מטעם דספוקי מספקא לי'. דמפרש שם כל הסוגיא באופן אחר עי"ש, ואשר זהו לפי דעתו טעמן של הראשונים דפסקו לחומרא מטעם דס"ל דאין הלכה כר' אחא, רק כר"י, ור"י הרי ספוקי מספקא לי', עי"ש)

ולכאורה הי' אפ"ל לפי מ"ש המל"מ בפ"ג מה"א בשיטת הראב"ד פ"ה מנזיר הידוע, דס"ל דטומאת כהנים בזה"ז דרבנן, וא"כ כיון דבעיא זו לא איפשטא כנ"ל הרי הוי ספק דרבנן ולקולא, ולא דמי לספק בדאורייתא וע"י גלגול נעשה דרבנן המבואר ביור"ד דלא אמרינן בזה ספק דרבנן לקולא, עי' ט"ז וש"ך רסי' ק' וק"א, דבספיקא דדינא כמו הכא בעיא דלא איפשטא לא אמרינן כן, עי' נוב"ת חיור"ד סי' נו"ן. ובפרט שבנד"ד הרי לעולם לא משכחת הספק בדאורייתא, כיון שבזה"ז לעולם הוא רק מדרבנן עי' בנוב"ת שם, ודו"ק היטב. וא"כ לכאורה עכ"פ לפי שיטת הראב"ד הנ"ל הי' צ"ל לקולא.

אך כבר כ' בדג"מ סי' שע"ב ד"ה אמר יחזקאל, דבאמת גם להראב"ד אסור מדאורייתא, ולא קאמר אלא לענין מלקות, עי"ש. ועי' בתשו' חת"ס חיור"ד סי' של"ח ד"ה ומ"ש, דהנו"ב שקיל וטרי בזה עם רבו הגרנ"א, ובסוף חזר בו והוסיף בדגמ"ר הדברים אמר יחזקאל, ושהחת"ס אחר כמה שנים מצא מפורש כן בתמים דעים להראב"ד (ושם בחת"ס בתשו' שלאחרי' סי' של"ט כ' דתרי ראב"ד נינהו, ולכאורה משמע שר"ל דס' תמים דעים אינו להראב"ד בעל ההשגות והוא פלא).

אמנם שם בירושלמי מיבעיא עוד כהן מהו שיטמא לכבוד נשיא, ופשיט לי' מהא דכד דמיך ר' יודא נשיאה — רבינו הקדוש — אכריז ר' ינאי אין כהונה היום. ובכתובות (ק"ב ע"ב) אותו היום שמת רבי בטלה קדושה, ובתוס' שם ד"ה אותו, שרבינו חיים כהן מפרש קדושת כהונה, והביא ראי' מירושלמי הנ"ל, ושדבינו חיים כהן אמר שאלו הי' בעת פטירת ר"ת הי' מיטמא לו עי"ש. (והתוס' שם דחו ראית ר"ח כהן מהירשלמי, וכתבו דכמדומה לרבי דשם מיירי בטומאת בית הפרס דהוי רק מדרבנן, וכוונתם דאז הוי

הערות

דומיא דלראות פני המלך המוזכר שם בירשלמי מקודם, דעל כרחך לא הוי רק בטומאה דרבנן, דראית פני המלך אינו רק מצוה בעלמא, ובודאי לא דחי טומאה דאורייתא. וגם בזה אם נתפוס כדעת המל"מ בשיטת הראב"ד הנ"ל, א"כ מה לי טומאת בית הפרס או טומאת אהל, הרי גם טומאת אהל דרבנן. אך יש לחלק, אבל הרי בלא"ה כבר כתבנו דבאמת גם להראב"ד אסור מדאורייתא, כנ"ל בשם הדגמ"ר) וכ"פ הרמב"ם שם, והרמב"ן והרא"ש הביאם הב"י בסי' שע"ד, והטור והמחבר שם דלנשיא הכל מיטמאין לו לעולם אף אם יש לו שיעור המבואר בפ"ב דכתובות, (ומה שהביאו הרמב"ן והרא"ש ראי' מפסחים (ע' ע"ב) כגון דמית נשיא בי"ד דמצוה לכל ישראל ליטמאות לו עי"ש, לא זכיתי להבין מה זה ראי' דגם הכהנים מיטמאין, דהרי אף אם הכהנים טהורים, אם רק רוב ישראל טמאים ג"כ עושים הפסח בטומאה, כמפורש במשנה ובריתא (ע"ט ע"א) הרי שהיו ישראל טמאים וכהנים וכלי שרת טהורים כו' עושים בטומאה עי"ש, וברמב"ם פ"ז מהל' ק"פ.)

ואף שאין לנו נשיאים בזה"ז, אבל הרי כבר כ' הב"י שם דגם גדול הדור ומופלג בחכמה דינו כנשיא. דהרי מהא דכשמת רבי בטלה קדושה, אמר ר"ח כהן שאלו הי' בעת פטירת ר"ת הי' מיטמא לו, אף דר"ת לא הי' נשיא, ועל כרחך דס"ל לרח"כ דגם גדול הדור דינו כנשיא דמחויבים בכבודו כנשיא. ואני לעצמי תיתי לי שהבאתי ראי' לזה, אשר מצאתי' אח"כ ברמז בהפלאה שהבליע בנעימות לשונו. והוא מהאי סוגיא גופא בכתובות שם, לפי מה דמשני הגמ' איפוך, אשר לפי"ז קאי הך בטלה קדושה על ר' חיא, והרי ר' חיא לא הי' נשיא, ועל כרחך משום דגדול הדור ג"כ דינו כנשיא, והיא ראי' נכונה מאד. ומי לנו גדול בדודו ומופלג בחכמה וקדושה כרבנו נ"ע בוודאי דינו כנשיא.

ואפי' לדעת הב"ח שם שפסק כהגהת מיימוני דפליג על רח"כ וס"ל דגדול הדור אין דינו כנשיא (אגב. הב"ח שם כתב דלכן גם הב"י בעצמו בשולחנו השמיט דין זה דלנשיא הכל מיטמאין לו, משום דאין נשיא בזה"ז, וגדול הדור אין דינו כנשיא, והוא פלא, דבפירוש הזכיר המחבר בסי"א דין זה דלנשיא הכל מיטמאין לו,) ונשיא הרי ליכא בזה"ז. נראה לי לאמר דשאני רנ"ע בזה, דמה דבזה"ז ליכא נשיא, היינו דליכא התמנות לנשיא שיקבלוהו עליהם לנשיא להיות מחויבים בכבודו, וע"כ אף אם הוא באמת גדול הדור, אבל הרי חסר ענין המינוי, והקבלה שיקבלוהו על עצמם. אבל רנ"ע אשר אלפים ורבבות מישראל חסידי חב"ד קבלו אותו עליהם לנשיא החסידים, והתקשרו אליו בכל לבם ונפשם ומאודם אפי' אומר על ימין כו' ולכבדו ממש ככבוד נשיא בכל פרטיו, בוודאי גם הב"ח יודה דדינו באמת כנשיא, גם לענין טומאת כהנים. [ועי' בד"ה אם רוח המושל תרח"צ. ודו"ק היטב]

ובפרט לדעת הרא"ש בהלק"ט הל' טומאה סי' ב' דלמאן דמתני דלית לי' שעורא המבואר בפ"ב דכתובות, גם הכהנים מיטמאין ע"ש ובב"י שם, הנה מי לנו „מתני" גדול מרנ"ע, אשר למד ולימד למאות ואלפים תלמידיו

הערות

חניכי ישיבתו תומכי־תמימים, ואלפי מקושריו ומעריציו, והאיר העולם בכללו בתורתו ועבודתו, ומסר נפשו ממש בשביל הרבצת תורה ועבודה, ורבים השיב מעון כו׳ במשך שלשים ושמונה שנות נשיאותו בעלמא דין, אשר ממש יכולים להמליץ עליו אלמלא הוא נשתכחה תורה וחסידות מישראל, בודאי מחויבים הכל ליטמא לו, ובפרט תלמידיו דמתני להו, ובכל אופן אלו הכהנים שעשו מעצמם מהרגש נפשם כנזכר בפנים, אין להזניחם כלל, ויקבלו שכר כמו על הפרישה כו׳, וזכות רנ״ע יגן עליהם.

אמנם פשוט ומובן הוא, דדוקא בעת הקבורה ומשום כבודו, הוא דיש לדון להיתר, וכמו שהסביר הר״ן שם בכתובות דהוי כמת מצוה, דמפני שכבודו מרובה אין בכל המתעסקים די לפי כבודו עי״ש, אבל להיטמא על קברו פשוט דאסור, ואין שום צד להקל, ומהא דאלי׳ שנתעסק בקבורת ר״ע, ואמר דקברי צדיקים אין מטמאין, אין ראי׳ להקל. דהא התוס׳ בב״מ קי״ד ע״ב ד״ה מהו שיסדרו וביבמות ס״א ע״א ד״ה ממגע כתבו דאלי׳ דחויי הוא דקא מדחי לי׳, ועיקר טעמו הי׳ משום דהי׳ מת מצוה דהכל היו יריאים לקברו דהי׳ מהרוגי מלכות עי״ש, [ובהשוכר את הפועלים פ״ה ע״ב „ר״ל הוה מציין מערתא דרבנן כי מטי למערתא דר׳ חייא כו׳״ ופירש״י מציין מערתא דרבנן שלא יכשלו כהנים לעבור עלי׳ ולהאהיל שלא תארע תקלה ע״י צדיקים״. הרי מפורש שגם לקברי צדיקים כר׳ חייא ורבנן אסור לכהנים להיטמאות, ובב״ב נ״ח ע״א בהא דר׳ בנאה הוה מציין מעדתא דאדה״ר ואבות העולם, פי׳ רשב״ם שם שהי׳ מציין בשביל טהרות שלא יעבירו דרך שם, ולא ידעתי מדוע לא זכר הרשב״ם בפשוט משום כהנים. ורגמ״ה בפירושו שם פירש באמת לענין כהנים] ופשוט הוא דהתוס׳ בב״מ הנ״ל הוצרכו לאמר הטעם דהי׳ מת מצוה דהכל היו יריאים לקברו, אף דהי׳ בעת הקבורה, משום דר״ע לא הי׳ נשיא, ואלי׳ לא הי׳ תלמידו מובהק, ואף דגדול הדור הי׳, אבל לא שייך זה לגבי אלי׳, ודו״ק. ולשיטת הרא״ש הנ״ל דלמאן דמתני גם הכהנים מיטמאין, י״ל באמת דגם אם לא הי׳ מ״מ, הי׳ אלי׳ מיטמא לו, משום דר״ע הוי מתני, ועי׳ בב״ח שם שכ׳ „דמהא דברכות (כ״ח ע״ב) בריב״ז שאמר בשעת פטירתו לתלמידיו פנו כלים מפני הטומאה, דאלמא שהי׳ נוהג בו טומאה, אף דריב״ז הי׳ נשיא וגדול הדור, לא קשיא, דבודאי לענין טומאה בכלל אין לחלק בין מת למת, רק לענין להתעסק בו משום כבודו בזה שייך בטלה קדושת כהונה״ עי״ש בב״ח. ויש להוסיף עוד דבהאי עובדא גופא דריב״ז, הרי מתלמידיו הי׳ ר׳ יוסי כהן כדאי׳ במשנה דאבות, ועכ״ז לא צוה לו לצאת, ועכ״פ פשוט הוא דלהיטמא על קברי צדיקים אין שום צד להקל. וע״כ על אהלי רבוה״ק נ״ע בוהאדיץ וליובאוויטש ראיתי שיש מקום מסומן רחוק ערך איזה אמות מהציון בשביל הכהנים, ולא אישתמיט מעולם חד מאנ״ש הכהנים להתיר לעצמו לגשת עד הציון ממש.

[ואשתקד בשנת תשי״א כשהתחילו לבנות אהל בנין אבנים על ציון

הערות

כ״ק אדמו״ר נבג״מ, הפליא להשכיל כ״ק אדמו״ר הרמ״מ שליט״א וצוה לעשות מחיצה גבוה יותר מחצי קומת איש סביב הציון. והמחיצה נעשית באופן כזה שגם אם יתקרבו הכהנים אל המחיצה, יהי׳ עוד יותר מד׳ טפחים מגוף הציון, כדי שלא יכשלו הכהנים, כמבואר בטוש״ע סס׳ שע״א דאם יש מחיצה גבוה עשרה טפחים המפסיק להקבר, מותר לכהן להתקרב עד ד׳ טפחים, והוא באמת עצה טובה ותקון גדול. זכות כ״ק אדמונ״ע יגן עליו ועלינו ועכ״י.

ובקובץ התמים חוברת ששית נדפס מכתב הגרי״ל נ״ע בעל ס׳ שארית יהודה, אחי אדמוה״ז נ״ע, המפורסם בשם „דער פעטער ר׳ לייבעלע״. תשובה ארוכה מענינת מאד, לאנ״ש דהאדיץ ע״ד ציון אחיו כ״ק אדמוה״ז נ״ע, ושם כתב מתחילה היתר לכהנים להתקרב גם סמוך להכיפה (ציון אדמוה״ז מכוסה בכיפה גדולה על כל הקבר עם צנור ארוך שיש בו פותח טפח היוצא מהכיפה עד למעלה מן הגג) שאינו אסור אלא מדרבנן, ונדחה איסור זה מפני מעלת מצות ההשתטחות על קברי צדיקים כי רבה היא, (אך נגיעה שאסור מה״ת כתב שם שבוודאי ח״ו לכהנים להתיר בזה) ואח״כ כתב דמ״מ כל מה דאפשר לתקוני מתקינן. ויעץ לבנות מחיצה גבוה י״ט רחוק מן הכיפה ד״ט, ויוכלו הכהנים גם לסמוך על המחיצה עי״ש והוא כמו שתיקן פה כ״ק אדמו״ר הרמ״מ שליט״א על ציון חותנו אדמונ״ע. אמנם אני זכיתי להשתטח על ציון אדמוה״ז נ״ע בהאדיץ, אשר קודם הברמ״צ שלי לקחני אבא מארי ז״ל עמדו בנסעו לשם על ר״ה להתפלל בהביהמ״ד אשר על יד האהל, וזכורני שלא הי׳ שם שום מחיצה, רק מקום מסוים לסימן שרק עד שם יכולים הכהנים לגשת.

ואגב. הנה כאן מקום אתי להעיר ע״ד הספור המובא בבית רבי, במדור הרה״ק מברדיטשוב נ״ע, שבחורף תק״ע לאחר פטירת הרה״ק נ״ע, בא אדמוה״ז נ״ע לברדיטשוב לנחם ב״ב, והשתטח על ציון הרה״ק נ״ע, וכשבא מביה״ק לבית הרה״ק הביאו לו מים ליטול ידיו, והשיב „אין נצרך לי מים, קברי צדיקים אינם מטמאים״, אשר לכאורה א״מ, דהא אנן לא קיי״ל כן, וכנ״ל מתוס׳ ב״מ ויבמות.

אמנם בעיקר הדבר זכורני באמת בליובאוויטש כשאנ״ש השתטחו על ציוני רבוה״ק הצ״צ ומהר״ש נ״ע, לא נהגו ליטול הידים אח״כ, וכן רבוה״ק בעצמם זכורני בבירור שמעולם לא ראיתי לאדמונ״ע בראסטאוו כשהשתטח על ציון אביו רנ״ע, שיטול ידיו אח״כ, ואף כי לא ראינו אינו ראי׳, אבל בדבר דשכיח כגון מנהג, הרי גם לא ראינו הוי ראי׳, וכמ״ש הש״ך בחו״מ סי׳ ל״ז וביור״ד רסי׳ א׳, בשם המהרי״ק, (ואבא מארי נ״ע בגליונותיו על החו״מ שלו ציין על הש״ך הנ״ל דמקרא מלא הוא „ולא ראיתי צדיק נעזב״. דעל כרחך משום דשכיח הוא.) ואין לך שכיח יותר מזה שבכל פעם כשהי׳ אדמונ״ע הולך להשתטח על ציון אביו רנ״ע, הייתי הולך עמו בצוותא לשם וחזרה, כנזכר בפנים, וזכורני ברור שלא הי׳ נוטל ידיו קודם כניסתו בביתו, אשר אם הי׳ צריך נטילה הרי לא הי׳ נכנס בבית

הערות

קודם נטילה כמ"ש הרמ"א בסי' שע"ו שיש להקפיד שלא לכנוס בבית קודם נטילה, וסיים שם ומנהג אבותינו תורה היא עי"ש, באופן שברור הוא שאין נוהגים לטול הידים כשמשתטחים על קברי צדיקים, ומנהג ישראל ובפרט גדולים תורה היא, ובוודאי הוא מכוון עפ"י דין.

והטעם בזה נראה פשוט, דאף דאנן לא קיי"ל דקברי צדיקים אינן מטמאין, אבל באמת כל ענין נט"י אינו שייך כלל לענין טהרה מטומאת מת או שארי טומאות, דלזה צריך הזי' שלישי ושביעי וטבילת כל הג"ף. ובזמה"ז הרי באמת כולנו טמאי מתים, וכל ענין נט"י שייך רק לענין רוח רעה השורה על הידים, שאינו מסתלק רק ע"י שפיכת מים ג"פ על הידים, (דעיקר ר"ר שורה על האצבעות כידוע ומבואר בשו"ע). ובשו"ע סי' ד' שם כשחשיב המחבר הדברים שצריך נט"י, הביא שם בשע"ת בשם מח"ב דבאלו הדברים יש מהם שהם רק משום נקיות, כחולץ מנעליו ונוגע ברגליו, ואי"צ ג"פ, ויש מהם שהם משום ר"ר כהולך בין המתים (כלומר ביה"ק, מג"א) ויוצא מביהכ"ס ובית המרחץ, ונוטל צפרניו, וקם מן המטה. ובאלו שהם משום ר"ר צריך ג"פ, עי' בפמ"ג מא"ר בשם מקור חיים, ושם במח"ב. ואף שהמג"א כתב על ד' המחבר שאי"צ ג"פ, בוודאי גם המג"א לאו כללא כייל בכל הדברים שחשיב המחבר, דהא קם מן המטה בוודאי צריך ג"פ וגם כלי, ובמח"ב שם כ' דביוצא מביהכ"ס ובית המרחץ ונוטל צפרניו, אף שהם משום ר"ר אי"צ ג"פ, כי אין בהם שליטת הר"ר כ"כ. וכנראה מדבריי שיש ר"ר שמסתלק גם ע"י נטילה פ"א. ויש לעיין בזה. וכעת מצאתי בס' קצה"ש שמדבר מזה, ובכל אופן ההולך בין המתים דהיינו ביה"ק כל ענ' הנט"י הוא משום ר"ר, לא משום טומאה, וברור הוא דבהולך בין המתים דהיינו ביה"ק שצריך נט"י ג"פ, הוא אעפ"י שלא הי' בקירוב ד"א אל קבר, דבקירוב אל קבר פחות מד"א, אפי' בקבר יחידי לא בביה"ק ג"כ צריך ליטול ידיו משום ר"ר, ודין ההולך בביה"ק היא אפילו בריחוק ד"א מן קבר, משום דבביה"ק בכלל שורה ר"ר, כן נראה מד' האחרונים, אף שלא עיינתי בהם רק מקופיא. וכן המלוה את המת צריך ליטול ידיו אעפ"י שלא הי' בקירוב ד"א אל המת, משום ר"ר, לא משום טומאה, דאפי' בקירוב ד"א באמת אין משום טומאה בעת הלוי', שנושאין את המת ואין לו קביעות, דמה שהמת תופס ד"א הוא דוקא ממקום קביעותו כמ"ש הש"ך בסס' שע"א, ועי' בשו"ע ומפרשיו.

וזה הי' לדעתי כוונת אדמוה"ז בהשיבו שאי"צ למים משום דקברי צדיקים אינם מטמאים, והיינו שעל קברי צדיקים אין שום ר"ר, ותפס אדמוה"ז רק אשגירת לישנא דקברי צדיקים אינם מטמאים, וכוונתו הי' לא על טומאה ממש רק על ר"ר, דאדרבא מקום קברי צדיקים נחשב למקום קדוש, וכמ"ש המהרי"ל "דמקום מנוחת הצדיקים הוא מקום קדוש וטהור והתפלה מתקבלת יותר" הביאו הבה"ט בסס' תקפ"א. (ובוודאי מטע"ז נוהגים הרבה בעת השתטחות על קברי צדיקים לחלוץ הנעלים כשנגשים אל הציון). ורק בקברות סתם בני אדם שורה ר"ר, וצריך נט"י להעביר הר"ר. וע"כ

פני רבנו נ"ע בעת הטהרה, ועד כי נסתם הגולל הי' כמו חי, וכעין צחוק קל על פניו*. אשר כל הנכחים עמדו מתפלאים ע"ז.

אח"כ הלבישו והעטיפו אותו בהטלית (הטלית של ש"ק אשר הי' מתפלל בו בהימים האחרונים כנ"ל) ואח"כ העטיפו בהסדין ג"כ כמובן מפשתן נקי, וקודם שלקחו גופו הק' לשא, נגשה הרבנית שליט"א ונכדותיו יחיו בבכי נורא כו' וקרעו להרבנית קריעה כדין.

ואח"כ לקחו גופו הק' לשא למנוחת עולמים, וגם נושאי המטה וחלופיהן היו רק התמימים, ואחדים יח"ס מזקני אנ"ש. ואני נשאתי המטה כל הדרך בלי הפסק עד הקבר, וכמובן לא יכולתי וגם דעתי לא הי' לזה לראות העולם המשתתפים בהלוי', אבל ספרו אח"כ שממש כל תושבי העיר איש לא נעדר מלהשתתף בהלוי'.

כשבאו על הביה"ק העמידו המטה אצל הקבר, ובעת שהורידו גופו הק' בקבר, אמר כק"ש לג' אנשים שעמדו אז אצלו, (כמדומה הראב"פ והר"א קרסיק ועוד אחד) ועשאן בי"ד. שהוא מתנה בפניהם שהמקום הזה הוא קונה בשביל אביו הק' על תנאי, שיהי' הרשות בידו לפנות עצמות הקדושים אצל קברי אבותיו הק' נ"ע בליובאוויטש, (עי' תשובת חת"ס חלק ששי סי' ל"ז שאלה כזה אודות הגאון ר' מרדכי באנעט נ"ע מניקלשבורג, ע"ד לפנותו מליכטנשטאד לנקלשבורג, עי"ש היטב בהיתר הב' שהוא פשוט להתיר מחמת שבנו של הגרמ"ב ז"ל התנה קודם הקבורה בפירוש שהוא קונה המקום וקוברו בליכט-נשטאד על תנאי שיהי' מותר לפנותו, ועי"ש עוד התרים ששייכים גם כאן) ואחרי אשר נסתם הגולל אמר כק"ש ק"י כדין.

כשבאו חזרה מהלוי' לבית רבינו, וכק"ש והרבנית שליט"א נכנסו בהקאביניעט — חדר רבנו — חלצו נעליהם כדין והביאו להם לשם סעודת הבראה, וטעמו, כן כל אנ"ש באו ג"כ מהלוי' לבית

הערות

בליובאוויטש וראסטאוו אשר אהלי קברי רבוה"ק נ"ע הם בהתחלת הביה"ק, ולא היו צריכים לעבור דרך שאר קברי הביה"ק, לא נהגו באמת ליטול הידים, דעל קברי צדיקים בעצמם אין ר"ר אבל בכגון ציון קבר כ"ק אדמונ"ע פה בנו יארק שהוא בתוך הביה"ק, ועד שמגיעים אל הציון צריכים לעבור דרך שאר קברי הביה"ק, אף אם אינם עוברים בקירוב ד"א אל הקברים, בוודאי צריכים ליטול הידים ג"פ כדין הולך בין המתים המבואר בשו"ע וכנ"ל. ומה"ט כ"ק אדמו"ר שליט"א נוהג באמת ליטול הידים קודם שנכנס בביתו, בכל פעם שבא מהשתטחות על ציון חותנו כ"ק אדמו"ר נבג"מ, ודי בהערה זאת]

---

*) באורא בהסתלקותו של הרשב"י איתא שלאחר הסתלקותו „הי' פניו חייכין". ובמג"א בדרוש האחרון הלולא דרשב"י, כ' ע"ז „הייט כמו התגלות התענוג כו'".

רבינו, ובחדר האוכל הסמוך להקאביניעט חלצו כולם נעליהם כדין תלמיד על רבו, וישבו על הרצפה כחצי שעה, ובין כה הגיע זמן תפלת מנחה וכק"ש התפלל לפני התיבה באריכות גדולה ובבכיות משונות כו', ואח"כ מעריב. ואנ"ש הלכו להם. ואני ועוד אחדים (הר"פ גו"א ואחיו הרר"ש — המל"ח כק"ש — והר"י לעווין) נשארנו ללון שם בבית רבינו, ואני לנתי שם כל השבוע.

אחר תפלת מעריב, כשכל אנ"ש עזבו חדר רנ"ע והלכו לביתם, עכבני כק"ש להשאר עמו עוד בחדר רנ"ע. ודבר עמדי הרבה כשעתים, ובכה בבכיות נוראות, ותוכן הדבורים הי' שעתה הוא רואה עין בעין כי מאחרי המועדים התכונן למועד חיי החיים כו', וכל דבוריו עמו במשך החורף הי' ענין צוואה אליו טרם הסתלקותו, והוא לא עלה על דעתו שבר נורא כזה, ובתוך אריכות הדבורים צעק בקול מר צורח ובבכיות משונות בזה"ל. „גוואלד, גוואלד, ואו איז געווען מיין פארשטאנד, א גאנץ ווינטער האט ער מיר געזאגט אזוי קלאר און דייטליך אז ער ווערט נסתלק, און איך האב ניט פארשטאנען", והן הן הדברים אשר כתב אח"כ גם באגרותיו הראשונות לאנ"ש והתמימים אחרי ההסתלקות, אשר אי"ה נעתיקם להלן סג).

תפלת כק"ש לפני התיבה כל הזמן הוא באריכות גדולה ודביקות נפלאה ובכיות משונות, אשר פועל התעוררות והתרגשות הנפש על כל המתפללים בהמנין שלו כמו בתפלת יוכ"פ ממש. ומתוך אחת השיחות ששוחח עמי כק"ש קודם חה"ש, הבנתי מתוך דבריו — אף שלא אמר זה בפירוש — שבתפלותיו כעת בשנת האבילות, הוא מכוון הכוונות שעפ"י הקבלה, המבואר בהסידורים שעם כוונות ובפע"ח עפ"י קבלת האריז"ל. ונוסח ניגון התפלה שלו לפני התיבה, הוא ממש כמו של אביו הק' נ"ע.

בש"ק צו (הוא יום האחרון שנשלם השבעה) אחר מנחה, וכל אנ"ש היו בחדר האוכל (הסמוך להקאביניעט חדר רנ"ע) וחכו על תפלת מעריב, וכק"ש הי' לבדו בהקאביניעט, נקראתי לכק"ש בהקא־ביניעט ע"י אחד המשמשים, וכאשר נכנסתי, התחיל לדבר אלי בלב

הערות

סג) איזה חדשים אחרי ההסתלקות דבר עמדי כ"ק אדמונ"ע עוד בענין זה באריכות יותר, ואמר אלי אז שבמשך החורף תר"פ, דבר רנ"ע עמדו הרבה, ותאר לפניו טבעות ומהות ומדריגת בפרטית מכאו"א ממש מאנ"ש, ומשום צורך הוראת שעה אז, שהי' נוגע אלי ביחוד, גלה לי אז מקצת מהדבורים שרנ"ע אמר לו אודותי, וגם חתום באוצרותי מכתבי כ"ק אדמונ"ע אלי, כולם בכתי"ק משנת רפ"ד מלעניגראד, אשר בהם מזכיר ג"כ דברי רנ"ע אליו אודותי, בהנוגע לפרט וענין מיוחד, ואני תפלה שהדבורים יהיו שמורים וערוכים בנפשי עד עולם.

נשבר כדברים האלה, „אבי נ"ע הרי צוה עלי לדבר דא"ח לפני אנ"ש, אבל מה אני, ואיך אוכל לפעול בעצמי לעמוד לפני אנ"ש לדבר לפניהם דא"ח, (מרוב ענוותנותו חפץ להאריך עוד בזה, אבל תיכף הפסקתי לו, ואמרתי לו שאינני רוצה לשמוע ממנו אריכות בזה) אך הרי אבי צוני ע"ז, וע"כ אני רוצה לדבר לפניך מאמר דא"ח, לצאת בזה לקיים פקודת קודש אבי נ"ע" והסכמתי כמובן. ולא חפץ לשבת על

הערות

ומעונין יהי' לרשום בזה ד"ק אדמונ"ע, שספר פעם מה שרנ"ע אמר לו ביום כ' מ"ח תר"פ יום הולדת האחרון של רנ"ע בעלמא דין אשר כידוע בכל שנה היו רנ"ע ובנו אדמונ"ע חוגגים בחשאי לעצמם היום הזה, ואדמונ"ע הי' מבלה רוב המעל"ע עם רנ"ע בחדרו, וקודם שהי' נכנס לחדרו הי' לובש בגדי שבת ויו"ט, והי' אומר לפניו ביחידות דא"ח ושיחות קודש מיוחדים, ושום אדם לא הי' יודע ולא הרגיש בזה, וגם ביום כ' מ"ח האחרון תר"פ אמר לפניו מאמר ע"פ נתת ליריאיך נס להתנוסס מפני קשט סלה,*) וכשסיים המאמר אמר לו רנ"ע „ביום הולדת צריך לאמר חסידות, יתן השי"ת לך מתנה שתאמר חסידות ביום הולדת שלך, אלא שיהי' בחסד ורחמים", וסיים אדמונ"ע אז ע"ז „און דאס האט געדויערט זיבען יאהר".

אשר רוח ד' דבר בו ברנ"ע שביום הולדת של בנו יחידו — י"ב תמוז תר"מ — יאמר חסידות כו' וברכו גם שיהי' בחסד וברחמים, והוא יום חג הגאולה י"ב תמוז, אשר בו יצא ממאסרו הקשה הידוע בשנת תרפ"ז, אשר לשנה הבאה עשאוהו ליו"ט, ונקבע לחג לדורות ע"י גדולי אנ"ש וגדולי הדור אז, ובראשם גאוני אה"ק ת"ו הגרא"י הכהן קוק ז"ל והגר"ח זאנענפעלד ז"ל, אשר יצאו אז בקיץ תפר"ח בקו"ק בדברים חוצבים להבות אש כו' לקבוע יום י"ב תמוז לחג לדורות לכל בני ישראל בלי הבדל מפלגות וכתות, וכ"ק אדמונ"ע הי' חוגג בכל שנה יום זה במסיבת סעודה עם אנ"ש והתמימים בשמחה, והי' אומר דא"ח ושיחות קודש, כידוע לכל, והוא שסיים אדמונ"ע „און דאס האט געדויערט זיבען יאהר". היינו משנת תר"פ עד תרפ"ז, והמבין יבין.

---

*) פסוק הוא בתהלים קפיטל ס'. וכידוע מנהג רבוה"ק עפ"י המקובל מאדמוה"ז, שקבל מרבו הה"מ, ורבו מרבו רבינו הבעש"ט זי"ע, לאמר בכל יום אחר תפלת שחרית — קודם אמירת שעור התהלים שבכל יום כפי שנחלק לימי החודש או לימי השבוע כנהוג — אותו הקפיטל תהלים המתאים כפי מספר שני חייו. ויום ההולדת דכ' מ"ח רשנת תר"פ הי' שנת הששים לחיי רנ"ע שהתחיל לאמר הקפיטל ס', (נולד ביום ב' חיי שרה כ' מ"ח שנת תרכ"א בשעה התשיעית בבוקר). וע"כ ביום הולדת שלו הששים, אמר לפני בנו אדמונ"ע מאמר על פסוק מקפיטל ס', ולבד זה אמר לפניו עוד מאמר בערב אור ליום כ' מ"ח ההוא' ע"פ סמוכים לעד לעולם עשוים באמת וישר (הנדפס אשתקד, ועי' העתק רשימת יומנו של אדמונ"ע בהתמים חוברת שלישית). והוא פסוק

כסא, רק טיילנו בהקאביניעט, וחזר לפני הדרוש האחרון סד) שאמרו רנ"ע ברבים בסעודת פורים המתחיל ראשית גוים עמלק הנ"ל. ואמר עצם הדרוש בלשון רנ"ע אות באות, רק הוסיף מדילי' הרבה בתור הגהות, ואחרי שסיים ושמתי פעמי לעזוב הקאביניעט, עכבני עוד ובקשני שלא לגלות זה לשום אדם. ואמרתי לו, מדוע לא? אדרבא רצוני בדוקא לגלות כו' אבל הוא הפציר בי מאד שלא לגלות, ושתקתי, אבל כשיצאתי מחדרו ספרתי „בסוד" רק להישיש הגביר הרר"ש גז"א שי', והוא שלא הי' מצווה שלא לגלות, פרסם זה תיכף בין אנ"ש, וכמובן ברגעים אחדים מפה לפה נתפרסם בין כל אנ"ש, והיתה זאת נחמתם כו'.

איזה ימים אחר חה"פ נתן לי הכתב מהדרוש הנ"ל עם ההגהות שלו. והי' אצלי יותר משבוע. ויראתי להעתיקו לעצמי שלא יקפיד

הערות

סד) בש"ק פ' תשא אמר ג"כ מאמר דא"ח ע"פ הנה אנכי כורת ברית (והוא נמצא בין כת"ק רנ"ע אשר השאיר אחריו ברכה. אבל בכתי"ק לא נמצא רק עד אמצע סעיף ב', כי לא הספיק לסיימו בכתב עד שנתבקש בישיבה של מעלה ונרשם ע"ז ברשימות כ"ק אדמונ"ע בזה"ל „דרוש זה נשאר באמצע סעיף ב', והאל הטוב יעזרנו ללמוד ולקיים, ונגרום במעשינו הטוב אשר יחזק בריתו אתנו, לעורר רחמים רבים עלינו, להיות מקושרים בברית אבות".) ולא נוכחו אז רק בנו אדמונ"ע ועוד שלשה ואני הכותב בתוכם, באופן שהדרוש ראשית גוים עמלק, הוא האחרון שאמרו רנ"ע ברבים, והוא גם הראשון שאמרו אדמונ"ע בהתחלת נשיאותו, כנזכר בזה בפנים.

המתחיל באות ס' בקפיטל קי"א המסודר עפ"י א"ב. אבל למחרתו ביום (כנראה אחרי שכבר התחיל לאמר הקפיטל ס') אמר לפניו המאמר הנ"ל ע"פ נתת ליראיך נס כו'. מקפיטל ס'.

ובתוך אוצרי כתבי קודש מאמרי דא"ח בגוף כתי"ק רנ"ע, אשר השאיר אחריו ברכה (אשר רובם נצלו בדרך נס מכליון ואבדון בימי המהומות ר"ל בוארשא ונמצאים באוצר הספרים וכתי"ק של אדמונ"ע). נמצא שבעה מאמרים מחורף תר"פ על שבעה פסוקים הראשונים מקפיטל ס' בתהלים. (ולא נרשם עליהם תאריך בדיוק כמנהגו תמיד על כל המאמרים, שהי' רושם בגכתי"ק בהתחלת המאמר את פרשת השבוע או יו"ט שאמרו ברבים. אשר מזה נראה שאלו המאמרים לא אמרם כולם אף ביחידות לפני בנו אדמונ"ע, רק רשמם לעצמו בכתב). והרבה באמירת וכתיבת דא"ח ליום ההולדת דשנה דנאת הששים שלו. יותר משארי ימי ההולדת שלו. אשר לא נמצא רק מאמר אחד שאמרו לבני בנו אדמונ"ע בערב אור ליום כ' מ"ח אשר נראה שהוא עפ"י מאחז"ל בסוף מו"ק „רב יוסף כי הי' בר שיתין עביד יומא טבא לרבנן" וע"כ גם רנ"ע בשנת הששים שלו הרבה באמירת וכתיבת דא"ח על פסוקים מקפיטל ס'

והמאמר הנ"ל ע"פ נתת ליראיך נס להתנוסס כו' הוא אחד מהשבעה מאמרים הנמצא בין כת"ק רנ"ע כנ"ל. והענינים המדובר בהמאמר הזה הוא מענין נסיונות ומבאר שם ה' מיני נסיונות, ושהכח לעמוד בנסיון הוא מעצם הנפש, ואחרי מאמר זה יש מאמר ע"פ למען יחלצון ידידיך ג"כ מקפיטל ס' (ולא נתברר לי אם אמרו לפני בנו נ"ע או רק

עלי אם יתודע לו זה שהעתקתי בלי רשות, ורק איזו שורות הוריתי לי היתר להעתיקם. והוא באמצע הדרוש כשמדבר שסע"ד זה שסט"א אין לה קיום עצמי, והוא מבחי' העדר הרצון כו' משא"כ בקדושה שהן בבחי' קיום עצמי, כתב שם בזה"ל „וכל מה שנמשך ברצונו ית' הרי יש לו קיום עצמי, וכמשנת' בענין הכלים שע"י דביקותם והתאחדות האור בהם הרי גם הם בבחי' קיום עצמי, וכמו"כ הוא בכל המצות שנתלבשו בענינים גשמיים קלף הגשמי וצמר הציצית וכה"ג וכל מה שברצונו ית' הם כלים ראוים להארת אור העליון ה"ה קיימים בבחי' קיום עצמי (וי"ל שזהו"ע דקדושה לא זזה ממקומה, ותשמישי קדושה בקדושתן הן עומדין כו' ומקום התורה ועבודה של צדיק בקדושתו הוא גם לאחר עלותו מחיי הגופות לחיים האמיתים, והארת אור עבודתו נשאר במקומו, די"ל שהמקום שבו למד ועסק בתורה וכל כליו שהשתמש בהם לצרכי העבודה, קדושתן עליהם מחלקי בירורו בעולם. וראיתי פעם כי כ"ק אאמו"ר הרה"ק הכ"מ נכנס לחדר אביו כ"ק אאזמו"ר זצוקללה"ה זי"ע והיו עוד סדרי החדרים כמו שהיו בחייו (זה הי' בערך שנת מ"ה *סד) או מ"ו) ונכנס

ה ע ר ו ת

*סד) אדמו"ר נ"ע נולד י"ב תמוז תר"מ, וא"כ הי' אז כבר חמש כבר שית, שלא הגיע עדיין לעונת הפעוטות, שהוא עכ"פ כבר שית וכבר שבע, או כבר שבע ותמניא, או גם כבר תשע כבר עשר, כדאי' בהניזקין נ"ט ע"א כל חד לפום חורפי'. ונראה דעדותו זאת של אדמונ"ע הוא בכלל מה שאמרו „ואלו נאמנין להעיד בגודלן מה שראו בקטנותן" בספ"ב דכתובות בקיום שטרות דרבנן או מה שאינו רק גילוי מלתא בעלמא, אשר לכאורה נראה שנאמנים להעיד בגודלן גם מה שראו עוד קודם שהגיעו לעונת הפעוטות, מדלא חלקו שם בגמ'.

אולם בב"מ ט"ז ע"ב גבי רב נחמן שהעיד לענין שטרי אקנייתא מה שראה מאביו שהי' מספרי דדיינא דמר שמואל, ואמר שהי' אז כבר שית כבר שבע, אשר לכאורה למה לו להזכיר זה מה שהי' כבר שית כו'. ולכאורה

כתבו) ובו יזובר מענין ידיד זה יצחק, ושיצחק נקרא תמים. ומענין נשמות כללית ועוד.

(עי' בס"ם ר"א דמילה על ברכת אשר קדש ידיד מבטן, ורש"י מפרש דידיד קאי על יצחק, ותוס' בשם ר"ת מפרשי דידיד קאי על אברהם ע"ש. ורנ"ע בדרוש זה תפס שיטת רש"י בכוונה לבנו יחידו זה התמים הנשמה כללית ונשיא ישראל בדורות הבאים, כרשום בזה להלן, והמבין יבין).

אשר רוה"ק דברה בזה מתוך גרונו של רנ"ע טרם עלותו השמימה, והנחיל הנשיאות לבנו יחידו אדמונ"ע למלא מקומו. שעתיד הוא בנו יחידו, ידיד זה יצחק תמים, לעמוד בהרבה מיני נסיונות בשביל הרבצת תורה והחזקת היהדות והחסידות, בתוך נשמה כללית ומנהיג הדור, וליעקב ע"ג מזבח המס"נ בפועל כו', ודי בזה לחכם ומבין מדעתו

לבוש בחגורה ועמד אצל השולחן למול כסא שבתו ושפתיו נעות כמדבר, ובכה הרבה סה), משא"כ בסט"א שהן מבחי' העדר הרצון כו'". ע"כ לשונו הק' שהוריתי לי היתר להעתיק לעצמי *.

הערות

יש לדון מזה שבכוון הזכיר זה, דאם הי' אז פחות מעונת הפעוטות, לא הי' נאמן באמת להעיד בגדלו. וחפשתי במפרשי הש"ס ומצאתי בחדושי מהריעב"ץ בסוף המסכתא שכתב באמת כן. וא"כ יש להעיר קצת על עדותו זאת של אדמונ"ע שלא הגיע אז בקטנותו לעונת הפעוטות. וצריך לומר דדוקא היכא שבעינן עדותו לענין פסק דין איזה שהוא, כההוא דר"נ בב"מ וכההוא דכתובות, בזה בעינן דוקא שהגיע עכ"פ לעונת הפעוטות בקטנותן, אבל בכגון דא עדותו של אדמונ"ע אינו אלא הרגש נפשי לעצמו, ולפום חורפא דילי' המופלאה והמיוחדה במינה, בודאי נאמן על עצמו, ומתוך שנאמן על עצמו בודאי גם עלינו עי' פ"ק דסנהדרין. דוק ותבין רמיזותי בזה.

סה) כבוד הרבנית נחמה דינה שליט"א אשת חבר *) כ"ק אדמונ"ע, ספרה ג"כ פעם לפני אחדים מאנ"ש ספור זה, כפי ששמעה מבעלה אדמונ"ע. וכלל נוסח ספורה הי' בדיוק כפי שהעתקתי מגכתי"ק אדמונ"ע הנרשם בפנים, רק שבנוסח ספורה הי' עוד תוספות דברים קצת בפרטית יותר. שבעלה אדמונ"ע צייר בפרטית אופן כניסת רנ"ע לחדר אביו הק' נ"ע, שהי' בביטול ואימה ופחד ממש כמו שהי' נכנס אליו בחיים חיותו. (אשר חסידים הראשונים דאותו הדור היו מספרים נפלאות הביטול והפחד שהי' לרנ"ע כשהי' צריך לכנוס על יחידות לאביו נ"ע, אשר ארכבותיו היו נקשין דא לדא בפו"מ מרוב הביטול והפחד, והוא מפורסם בין אנ"ש) וכשנכנס הניח פתקא על השולחן ג"כ בביטול ופחד משונה. במקום שם הי' יושב תמיד אביו הק', אשר כפי ההשערה פשוט הוא שזה הי' פ"נ כו', ואח"כ עמד מול כסא שבתו זמן רב ושפתיו הי' נעות ובכה הרבה כו'.

*) אשת חבר ורע' נאמנה היתה לבעלה כ"ק אדמונ"ע כחמשים ושלש שנים. וכל שנות חיי' אלו הקדישה להיות רק „עזרתו" בקודש ומסורה אליו בכל נימי נפשה מפורסמת בגודל צדקותה ויראת ד' אשר על פני', ובעדינות נפשה ומדותי' התרומיות לעשות תמיד אך טוב וחסד וגם הוא נ"ע העריצה וכבדה עד מאד יותר מגופו. ולא מנע ממנה כ' טוב. יחלימה השי"ת ויחזקה ויאריך ימי' בטוב ובנעימים.

הרבנית שליט"א היא בת כ"ק הרה"צ ר' אברהם נ"ע שנאורסאהן מקישינוב, בן כ"ק אדמו"ר מהרי"נ נ"ע מניעזין, בן ב"ק רבנו הצ"צ נ"ע. אשר הי' מפורסם בצדקותו וחסידותו וענותנותו הנפלאה, ואחרי פטירת אביו הק' אדמו"ר מהרי"נ נ"ע בניעזין, נתנו אנ"ש עיניהם בו, שיבוא לניעזין לקבל ע"ע הנשיאות למלא מקום אביו הק'. אך הוא מרוב ענותנותו בשו"א לא רצה לקבל עליו הנשיאות, ונשאר בקישינוב על התורה והעבודה עד יומו האחרון שנפטר בשם טוב ביום ב' מ"ח תרצ"ז, ושם מ"כ, ותזבר לברכה אמה של הרבנית שליט"א. הרבנית הצדקת בת גדולים יוכבד נ"ע שנפטרה ביום ט"ז מ"ח תר"ס בקישינוב, ושם מ"כ.

*) עי' הערה נוספת לכאן להלן בעמוד 132.

הערות

וע״ שבועות ל׳ ע״ב „דביתהו דרב הונא הוה לה דינא קמי׳ דרב נחמן, אמר היכי נעביד, איקום מקמה מסתתמן טענתי׳ דבעל דינה, לא ניקום מקמה אשת חבר ה״ה כחבר״, ושם בתוס׳ הקשו „אמאי לא הושיב אותה ר״ג כדלהלן שם בסוגיא דמושיבין ת״ח משום עשה דכבוד התורה דעדיף מעשה דעדים בעמידה״, אשר מזה משמע דדין כבוד אשת חבר הוא דין דאורייתא, עשה דכבוד תורה אפי׳ לאחר מיתת החבר. דהא האי עובדא הוי לאחר מיתת רב הונא כדפירש״י שם.

ובזה חלוק הוא דין כבוד א״ח מדין כבוד אשת אב. דחיוב כבוד אשת אב אינו אלא בחיי האב, כדאי׳ בכתובות ק״ג ע״א גבי רבנו הקדוש, אבל לאחר מיתת האב אין חיוב לכבדה מדאורייתא, ואף לא מדרבנן. רק ממדת חסידות בעלמא, מהאי עובדא גופא דרבנו הקדוש שצוה הזהרו בכבוד אמכם, כדאי׳ בטור ושו״ע. אבל דין כבוד אשת חבר הוא גם לאחר מיתת החבר ומדאורייתא כנ״ל.

ומזה נלענ״ד לאמר, ששונה הוא באמת גדר חיוב כבוד דא״ח, מגדר חיוב כבוד דא״א, דחיוב כבוד דא״א אינו אלא משום כבוד האב, דכבודה הוא כבוד להאב, וע״כ אינו אלא בחיי האב, דאף דלאביו גופא הרי מכבדו בחייו ובמותו כדאי׳ בקדושין ל״א ע״ב אבל לאשתו אין חיוב כבוד לאחר מותו, משום דבמיתתו הרי נפסקה האישות ואינה אשתו עוד, ואין עוד בכבודה כבוד להאב. ומטע״ז נראה פשוט ובדור דא״א אינה יכולה למחול על כבודה, דהכבוד אינה שלה רק של בעלה. עי׳ קדושין ל״ב ע״ב בהחילוקים שבין רב, נשיא, מלך, שמחלו על כבודם, עי״ש.

אבל גדר חיוב כבוד אשת חבר, נראה שהוא מצד עצמה דמפני שהיא אשת חבר ופלג גופו נקנה בה בעצם מעין קדושתו של החבר שיש בו קנין קדושה בעצם מתודתו, דתורה דילי׳ הוא, וע״כ גם לאחר מיתת החבר אף שנפסק האישות, אבל הקדושה מתודתו שנקנה בה, לא נפקע ממנה לעולם. וכעין גדר קדוה״ג דלא פקעה הקדושה לעולם. וזכד לדבר מדביתהו דראב״ש בב״מ פ״ד ע״ב שאמרה לדבי „כלי שנשתמש בה קודש לא ישתמש בה חול״, דנראה שהוא מעין גדר קדוה״ג דכלי שרת דלא פקעה הקדושה לעולם, ודו״ק אבל באשת אב כמובן לא שייך לאמר שנקנה בה בעצם איזה ענין של אבהות וכל חיוב הכבוד הוא לה דק מפני שזה גופא הוא כבוד האב מפני שהיא אשתו, וע״כ לאחר מיתתו שנפקע האישות, אין בכבודה עוד כבוד להאב, ואין חיוב לכבדה.

ולפי״ז הי׳ נראה לאמר שאשת חבר באמת יכולה למחול על כבודה דחיוב הכבוד לה הוא מצד עצמה ויכולה למחול כמו החבר עצמו שיכול למחול משום דתורה דילי׳ הוא. וכמובן שדוקא לאחר מיתת החבר הוא דיכולה למחול, אבל בחיי החבר בודאי אינה יכולה למחול, דבפשטות נראה דבחיי החבר יש דין כבוד לה גם מצד כבוד החבר — לבד חיוב הכבוד שנקנה בה כנ״ל מצד עצמה — דבכבודה הרי יש כבוד להחבר, דלא גרעה בזה מאשת אב. וא״כ בחיי החבר אף שיכולה למחול חיוב הכבוד לה אשר מצד עצמה, אבל חיוב הכבוד לה אשר מחמת כבוד החבר, בודאי אינה יכולה למחול כמו אשת אב כנ״ל.

וכן הי׳ מיסתבר לדעתי לחלק באשת חבר בין ארוסה לנשואה, דבאשת אב יש חיוב כבוד גם בארוסת אביו, דגם ארוסה נקראת אשתו, (דהא אם אמר הרי את אשתי הרי״ז מקודשת בקדושין ד׳ ע״א) והיא קנין כספו לאשתו, ויש בכבודה כבוד להאב. אבל באשת חבר מה שנקנה בה גם חיוב כבוד מצד עצמה, מיסתבר שהוא דוקא בנשואה, דהיו לבשר אחד ונעשית פלג גופו, דעי״ז נקנה בה בעצם מקדושת החבר מתורתו כנ״ל. אבל לא בארוסתו בקנין קדושין לחוד. וכדמשמע קצת גם בדביתהו דראב״ש שאמרה

הערות

„כלי שנשתמש בו קודש כו׳", וכנ״ל שהוא מעין גדר קדוה״ג דכלי שרת, אשר קדוה״ג דכלי שרת מתקדשין דק ע״י עבודתן וכדיליף לה בגמ׳ (שבועות ט״ו ע״א ובסנהדרין ס״ז ע״ב) „מאותם — כלי שרת דמשה — במשיחה ולא לדורות במשיחה דק עבודתן מקדשתן", עי״ש, ודו״ק היטב.

ויש לעיין בדין אשת מלך לאחר מיתתו, אם מחויבים לכבדה ולקום מפנ׳ כו׳. דבחיי המלך נראה פשוט דמחויבים לכבדה ולקום מפנ׳ וכדומה מן הכבוד, דבודאי לא גרעה בזה מאשת אב, דבכבודה הרי יש כבוד לבעלה המלך. ובודאי מחויבים לכבדה מדאורייתא כמו להמלך. אבל לאחר מיתת המלך (או כשנתגרשה) אף דלמלך עצמו מחויבים בכבודו אפ׳ לאח״מ. אבל לאשתו לאחר מיתתו שכבר נפקע האישות, לכאורה יש לדון בזה, אם דמי לאשת אב או לאשת חבר.

ולפי באורנו לעיל בגדר חילוק חיוב הכבוד בין אשת אב לאשת חבר — דבא״א כל חיוב הכבוד לה הוא דק משום שזהו כבוד להאב. ובאשת חבר נקנה בה בעצמה ממעלת התורה של החבר ומחויבים לכבדה מצ״ע — לכאורה הי׳ נראה דאשת מלך דמי בזה לאשת אב אבל לא לאשת חבר דבאשת מלך לכאורה נראה שלא שייך שיהי׳ נקנה בה מצ״ע איזה קנין של כבוד מלך. דהא גם במלך עצמו לכאורה אין בו בעצמו קנין עצמי המחייב לכבדו, דכל חיוב כבוד להמלך הוא רק מה שהעם נותנים לו. דמשו״ז חלוק דין מלך מחבר לענין מחילה, דחבר שמחל על כבודו, כבודו מחול, משום דתורה דילי׳ הוא כדאי׳ שם בקדושין והוא אצלו קנין עצמי, אבל מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול משום דכבוד לאו דילי׳ הוא, וא״כ הדי לא שייך לאמר שבאשתו יהי׳ נקנה בה בעצמה איזה ענין של כבוד מלך, שיהי׳ חיוב כבוד לה גם לאחר מיתת המלך שנפקע האישות.

אמנם יש להעיר מהא דסנהדרין ד״פ כה״ג י״א ע״א וכ״ב ע״א במשנה, דאין משתמשין בשרביטו של מלך ובעבדיו ובשפחותיו וכל כליו ואין רוכבין על סוסו כו׳, דלכו״ע האיסור הוא רק להדיוט, אבל מלך אחר מותר להשתמש בכל אלו, אבל אשתו של מלך פליגי שם ת״ק ור״י, דלר״י גם אשתו אינה אסורה אלא להדיוט, כשרביטו וסוסו ומשמשיו וכליו, אבל מלך אחר נושא אלמנותו, ולת״ק גם מלך אחר אין נושא אלמנותו, וכ״פ הרמב״ם בפ״ב מהל׳ מלכים, אשר כמובן מה שאין משתמשין בשרביטו ומשמשיו וכליו ואין רוכבין על סוסו, הרי אי״ז מגדר כיבוד לשרביטו ולסוסו ולמשמשיו כו׳ לאמר שבזה שאין משתמשין בהם מכבדים אותם וממילא הוא כבוד להמלך, דהרי בודאי לא שייך שיש חיוב לכבד ולקום מלפני סוסו או משמשיו וכליו של מלך. ועל כרחך כל גדר האיסור להשתמש בסוסו ומשמשיו כו׳ של מלך, הוא זה גופא, שהעדר ההשתמשות בהם זה גופא הוא כבוד המלך

וא״כ לר״י דדין אשתו הוא שוה למשמשיו וסוסו וכליו, גם מה שאין נושאין אשתו הוא ג״כ מגדר זה, שהעדר הנשואין עמה, זה גופא הוא כבוד להמלך. אבל לא שיש חיוב לכבדה, ומדר״י נשמע לת״ק. דגם לת״ק הדין דאין נושאין אשתו הוא ג״כ מגדר זה, ומה דפליג על ר״י וסבר דגם למלך אחר אסורה, היא פלוגתא צדדית, דס״ל לת״ק דיש חילוק בין אשתו למשמשיו וסוסו כו׳, דבאשתו גם בהעדר הנשואין למלך אחר יש כבוד להמלך ובמשמשיו וכליו כו׳ רק בהעדר השתמשות להדיוט הוי כבוד להמלך, אבל לא שייך כבוד המלך בהעדר ההשתמשות בהם למלך אחר.

ויש להסביר סברת הת״ק בזה, משום דשרביטו וסוסו ומשמשיו וכליו שהמלך השתמש בהם, הם באמת קנין המלכות לא קנין פרטי של המלך עצמו, רק כשמינו האיש הזה למלך ובו הוא המלכות ע״כ שמשו אותו. וא״כ מובן שכל אלו מותר למלך אחר,

הערות

משום דכשם ששמשו להמלכות בחיי המלך הקודם בזה ששמשו אותו, כמו"כ כשמשמשים להמלך האחר, הם ג"כ משמשים להמלכות, ולא שייך איסור רק להדיוט כמובן. אבל אשתו אינו קנין המלכות רק קנין פרטי להמלך עצמו, ולהמלך עצמו שמחויבים בכבודו אפי' לאחר מיתתו, גם המלך האחר מחויב בכבודו. דהמלך האחר לא עדיף מאותו המלך עצמו הקודמו, שגם המלך מצווה על כבוד עצמו, ואינו יכול למחול על כבודו. וע"כ ס"ל לת"ק דגם מלך אחר אין נושא אשתו, דהעדר הנישואין עמה, זה גופא הוא כבוד המלך כנ"ל, דר"ק והבן הדברים. אבל לכו"ע אין דין כבוד לאשתו של מלך בעצמה, כמו שלעולם אין דין כבוד למשמשיו וסוסו וכליו עצמן וא"כ לפי"ז כל דין כבוד אשת מלך יהי' רק כדין אשת אב, דהיינו שרק בחיי המלך שבכבודה יש כבוד לבעלה הוא דמחויבים לכבדה, אבל לא לאח"מ שנפקע האישות

אמנם לאידך גיסא י"ל גם להיפך. דלת"ק דגם מלך אחר אין נושא אשתו, הוא מגדר אחר דמשמשיו וסוסו כו', דהיינו דגדר אשת מלך הוא באמת מגדר אשת חבר שזכרנו לעיל שנקנה בה בעצמה מקדושת החבר. כמו"כ י"ל גם באשת מלך שנקנה בה בעצמה מעין כבוד מלך. דהיינו שנימא שבמלך עצמו ע"י שמשימים אותו למלך נקנה בו באמת בגופו איזה קנין עצמי מעין קדושה של בבוד מלך (ומ"מ אינו יכול למחול על כבודו, משום דקדושה זאת אף שנקנה בו בעצמו, לאו דילי' הוא כמו בחבר שתורתו דילי' הוא, רק מה שהעם נתנו לו וע"כ אינו יכול למחול, וק"ל) וענין קדושת כבוד מלך זאת שייך לאמר שנקנה גם באשתו בה בעצמה, כמו באשת חבר, ולא פקעה ממנה לעולם אף לאחר מיתתו וממילא גם מלך אחר מחויב בכבוד זה, וכנ"ל דגם מלך מחויב בכבוד מלך, ובהעדר הנשואין עמה יש כבוד המלך — לא כבוד המלך של בעלה, רק כבוד המלך שנקנה בה בעצמה ואשר לא נפקע ממנה גם לאח"מ, — וע"כ גם מלך אחר אין נושא אשתו, וכן מחויבים לכבדה ולקום מכנ' אף לאחר מיתתו כמו להמלך עצמו.

אשר אם נימא כצד זה יהי' תלוי חקירתנו — אם יש חיוב כבוד לאשת מלך לאח"מ — בפלוגתת ת"ק ור"י, ולדידן דקיי"ל כת"ק יהי' באמת חיוב כבוד לאשת מלך אפי' לאח"מ, כמו באשת חבר. וכן לפי מה שחלקנו לעיל באשת חבר בין ארוסה לנשואה גם באשת מלך יהי' חילוק בין ארוסה לנשואה. ולאלמנותו של מלך מן האירוסין יהי' באמת רק דין כשרביטו וכליו כו' ולא תהי' אסורה רק להדיוט.

ואם אמנם חדוש גדו' הוא לאמר דכל דין שאין נושאין אשתו של מלך הוא דוקא אלמנותו מן הנשואין לא מן האירוסין. דהרי אלמנותו סתם אמרו, וגם מסתימות לשון הרמב"ם לכאורה לא משמע הכי. אבל אם נדייק בשיטות הרמב"ם בדיני אשת מלך, נראה לדעת שבאמת לא נפלאת היא לאמר כן, וגם לא יעמוד נגדינו סתימת לשון הרמב"ם בזה.

דהנה זה נראה פשוט דדין זה שאין נושאין אשתו של מלך, הוא דוקא באשה בזו דלגבי דיני מלך נקראת אשתו, אבל לא בזו שלגבי דיני מלך אינה נקראת אשתו ומעתה נחזי אנן מה נקרא אשתו לגבי דיני מלך, אשר שיטת הרמב"ם בזה מפורש שאינה נקראת אשתו רק זו שבא עלי', אם לשם אישות ממש דהיינו שקדשה מקודם, או גם לשם פלגש בלי קדושין (וכידוע שיטת הרמב"ם בזה בפ"ד מהל' מלכים דפלגש הוא בלי קדושין ובלי כתובה) אבל בלא ביאה אף אם קדשה אינה נקראת אשתו לגבי דיני מלך. ומפורש הוא ברמב"ם בפ"ג לענין הלאו דלא ירבה לו נשים שחז"ל דרשו שם בסנהדרין שעד י"ח נשים מותר לו, דפליגי שם בזה הרמב"ם והראב"ד אם פלגשים הם בכלל הי"ח נשים, ושטת הרמב"ם הוא דגם פלגשים הם בכלל הי"ח, וכ' שם הרמב"ם באותה ההלכה „ואם הוסיף אחת ובעלה לוקה" הרי שהרמב"ם דקדק דוקא אם „בעלה" אז נקראת אשתו ולוקה משום לא ירבה לו נשים, אבל בלא בעלה אף אם

הערות

קדשה אינה נקראת אשתו לגבי דיני מלך ולא מיקרי שהרבה לו נשים, ואינו לוקה. ובכס״מ שם עמד באמת ע״ז מנא לי׳ להרמב״ם דאינו לוקה גם על קדושין לחוד, ולא תירץ כלום. אמנם היטב אשר דבר בזה שם בלח״מ. ותוכן דבריו עם תוספות נופך משלי הוא, דדעת הרמב״ם הוא מאחר דכל איסור דלא ירבה הוא משום ולא יסור לבבו כמפורש בקרא, והסרת הלב אינו אלא בבעלה, וכמ״ש הרמב״ם שם להלן בהלכה ו׳ „אף אם רק אשה אחת לו, לא יהא מצוי אצלה תמיד כשאר הטפשים כו׳ דעל הסרת לבו הקפידה התורה שנאמר ולא יסור לבבו״. הרי דההסרה תלוי בבעלה (ומקור ד׳ הרמב״ם אלו הראה הרדב״ז שם מהא דאמרו שם בסנהדרין „אפילו אחת ומסירה לבו לא ישאנה״ הלכך אפ׳ בהנשים המותרות לו לא יהא שטוף בהן ע״ש ברדב״ז. ויש להעיר קצת על ד׳ הרדב״ז האלו. אבל עכ״פ הרי מפורש דעת הרמב״ם דההסרה תלוי בבעלה) ולדעתי יש להוסיף עוד על ד׳ הלח״מ, שהרמב״ם בזה לשיטתו דס״ל דאף פלגשים בכלל י״ח נשים, אף שפלגש הוא בלי קדושין לשטתו, והיינו מפני שעיקר ההסרה תלוי רק בבעלה אם מיוחדת לו תמיד לזה, וזה הרי יש גם בפלגש, ודו״ק.

ועכ״פ חזינן דעת הרמב״ם דלגבי דיני מלך נקראת אשתו רק זו שמיוחדת אליו לבעילה, ואינו תלוי בקדושין וקניני אישות. ואם קדש אשה אחר יותר על י״ח, קדושין בלי ביאה, אינו לוקה. (ולדעתי ברור לדעת הרמב״ם דאף אם קדשה בביאה, אם ביאה רק אירוסין עושה, ג״כ אינו לוקה, דאינה מיוחדת לו עדיין לבעילה. וכן על ביאה לחוד בדרך זנות שלא לשם אישות ולא לשם פלגש ג״כ לא ילקה משום לא ירבה. ודו״ק היטב) וא״כ הרי לא נפלאת הוא כלל לאמר דמלך אחר מותר לישא ארוסתו של מלך, דארוסה אינה נקראת אשתו לגבי דיני מלך. ולארוסתו יהי׳ באמת רק דין כשרביטו וסוסו וכליו כו׳ דאינם אסורים רק להדיוט.

ומעתה גם סתימת לשון הרמב״ם שלא חילק בין ארוסה לנשואה לענין דיז דאין נושאין אלמנותו, אינו עומד לנגדינו, דסמיך עצמו על מה שגילה דעתו ופירש דבריו בדין לא ירבה כו׳ שארוסה אינה נקראת אשתו לגבי דיני מלך, ודו״ק

וראיתי באו״ש פ״ב מהל׳ מלכים שכ׳ בקצרה, דהא דגם מלך אחר אין נושא אשתו של מלך לדידן דפסקינן כת״ק, היינו דוקא אשתו, אבל פלגשו לשטת הרמב״ם דפלגש הוא בלי קדושין, נראה דאין לה דין רק כשרביטו כו׳ ומותרת למלך אחר עי״ש. ולא זכר שד כלל לדון ע״ד ארוסתו, דכנראה מפשט פשיטא לי׳ דאסורה למלך אחר. דהא ארוסה בודאי אשתו היא, ואנא ננס לגבי ענק הייתי דן בזה להיפך, דארוסתו דאינה נקראת אשתו לגבי דיני מלך מותרת למלך אחר, ופלגש דהוי אשתו לגבי דיני מלך, אסורה גם למלך אחר, ודוקא כההיא דאבישג השונמית שלא היתה גם פלגש של דוד, רק סוכנת ומשרתת כשאר משמשי המלך (וכמו שאמרו שם בגמ׳ „אמרה ננסבן. אמר לה את אסירת עלי״. משום שכבר הי׳ לו י״ח נשים והיתה אסורה לו כדפירש״י שם, אשר להרמב״ם הרי גם פלגש הוא בכלל הי״ח וכנ״ל) הוא שכ׳ הרמב״ם שיש לה דין שרביטו וכליו של מלך שאסורים רק להדיוט ומותרים למלך. והיתה אבישג אסורה לאדני׳ ומותרת לשלמה. אבל פלגש אסורה גם למלך.

ועוד דיו בקולמסי לדון באשת כהן, לשיטות דוב הראשונים דמצות וקדשתו לקדש זרע אהרן להקדימם בכל דבר כבוד כו׳ הוא מדאורייתא. עי׳ רמב״ם רפ״ד מהל׳ כה״מ ובכס״מ שם שהרמב״ם מנאה שם במנין המצות. ועי׳ תוס׳ חולין פ״ז ע״א ד״ה וחייבו דאינו אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. ועי׳ מג״א סי׳ ר״א סק״ד — אם יש חיוב כבוד זה דוקדשתו גם לאשת כהן, שתפתח ראשונה בדבר שבקדושה בדבר ששייך בנש״ם, כגון ברהמ״ז דלעצמן הרי גם נשים מזמנות בר״פ שלשה שאכלו. (דרק בעשרה בשם אין מזמנות כמ״ש הרמב״ם בפ״ה מה״ב דכל דבר שבקדושה אינו בפחות מעשרה

הערות

גדולים ובני חורין, אבל בלי שם הרי מזמנות בעשרה או בשלשה) או בכלל להקדימה בכל דבר כבוד. כמ"ש רש"י גיטין נ"ט ע"א „לפתוח ראשון בכל דבר כבוד בין בתורה בין בישיבה הוא ידבר בראש". וכן ליטול מנה יפה אם באת לחלוק בדבר עם חבירה או גם ישראל אחר,לכבדה שהיא תטול איזה חלק שתרצה ע' רש"י ותוס' שם דבפשטות הי' נראה דכשם שיש חיוב כבוד לאשת אב משום דבכבודה הוא כבוד לבעלה האב, הרי גם באשת כהן יש בכבודה כבוד לבעלה הכהן, וצריך להיות חיוב לכבדה.

הן אמת דלאח"מ הכהן מיסתבר דליכא חיוב כבוד לאשתו, ולא דמי בזה לאשת חבר שיש חיוב כבוד גם לאח"מ החבר, דלפי מה שבארנו לעיל הטעם מה דבא"ח יש חיוב כבוד אפי' לאח"מ, שהוא משום שנקנה בה בעצמה מקדושת החבר דתורתו דילי' הוא, ולא נפקע ממנה לעולם אף לאח"מ שנפקע האישות, הנה באשת כהן נראה שלא שייך לאמר שנקנה בה מקדושת כהונה, דקדושת כהונה אינה רק בזרע אהרן הבאה מתולדה, ואינה קדושה הנקנית, וביותר דבאשה הרי גם בכהנת מתולדה מזרע אהרן, אין בה מקדושת כהונה, וכדדרשינן בני אהרן ולא בנות אהרן. (ומה שאוכלת תרומה הוא משום דדין אכילת תרומה תלוי רק בזרע זה, ובת כהן אינה זרה, דע"כ גם בת כהן שנשאת לישראל ואינה אוכלת בתרומה כמפורש בקרא, הנה אם אכלה תרומה בשוגג, משלמת רק קרן אבל לא חומש ושאם במשנה פ"ז דתרומות ובברייתות ר' ע"ב משום דבעינן זר מעיקרא, ועי' ברע"ב שם ועוד דהרי יכולה עוד לאכול תרומה אם ימות בעלה בלי בנים ממנה, ולאו זרה היא, דו"ק. אבל לענין קדושת כהונה ממעטינן בני אהרן ולא בנות אהרן (ופשוט) דא"ב לא שייך שיהי' נקנה בהאשה ע"י בעלה הכהן מקדושת כהונה, דלא עדיפא מאם היתה בעצמה בת כהן דאין נתפס בה מקדושת כהונה.

ואל תשיבני מאשת מלך שדנינו לעיל לאמר שנקנה בה בעצמה מקדושת כבוד מלכות ע"י בעלה המלך, אף שבאשה בעצמה הרי לא שייך מלכות, דהא דרשינן בספרי „שום תשים עליך מלך ולא מלכה" וברמב"ם פ"א מהל' מלכים. ועכ"ז נקנה בה ע"י בעלה מקדושת כבוד מלכות לדברנו לעיל. הנה נראה דמיעוט זה דממעטינן מלך ולא מלכה אינו אלא דין במינוי המלך, שאין ממנין מלכה, אבל לא שבאשה בעצם גופה אינו נתפס מקדושת כבוד מלכות. והנוב"ק חחו"מ סי' א' חדש באמת לענין דין דמקרב אחיך עד שתהא אמו מישראל שאינו אלא בדין המינוי שאין ממנין אלא מקרב אחיך, אבל אם בן מלך יורש המלוכה דירושה באה ממילא ואי"צ מינוי, לא בעינן באמת מקרב אחיך דוקא. והמנ"ח הוסיף עוד לחדש עפ"י ד' הנוב"ק האלו דגם לענין המעוט מלך ולא מלכה, שאם אין בנים להמלך והבת היא היורשת, דיורשת באמת גם המלוכה, ואי"ז בכלל המיעוט דמלך ולא מלכה, דהמיעוט אינו אלא בדין המינוי, ע"ש.

ואף כי דעל חדוש דינם של הנוב"ק והמנ"ח שהוא בנוי על יסוד הנחתם שבן היורש מלוכה אי"צ מינוי יש לפקפק מאד. דהרי בגמ' ריש ר"ה מוכח שגם בן היורש מלוכה צריך מינוי. דאי' שם ב' ע"ב „דאימנו עלי' מאדר ומלך בן מלך הוא כו' " עיש"ה בהסוגיא. הרי שגם בבן מלך היורש צריך מינוי, רק שאם נמנה באדר ועמד בניסן לא חשבינן לי' השנה מאדר שנמנה, רק מניסן משעה שעמד עיש"ה. אבל עכ"פ מפורש שגם בבן היורש מלוכה צריך מינוי.

ואם אמנם שלכאורה י"ל להיפך. דמגמ' ר"ה הנ"ל אדרבא יהי' סייעתא להנחת הנוב"ק והמנ"ח, דהרי רש"י שם בריש העמוד פירש „דאימנו עלי' מאדר, שנמנו וגמרו השרים למנותו" אשר מינוי זה שכ' רש"י שהשרים ממנין לכאורה צריך באור, מה לשרים בזהי' הרי המינוי צ"ל עפ"י ב"י"ד של ע"א ועפ"י נביא כמבואר ברמב"ם כאן בריש הל' מלכים וברפ"ה דסנהדרין. ואיזה ענין יש במינו' השרים' ולזה הי' נראה לכאורה דבאמת בבן היורש מלוכה ליכא דין המינוי הנאמר בפסוק שום תשים כ" שהוא עפ"י ב"י"ד. רק הוא דין מינוי אחר מה שהשרים גומרים וממנים אותו לשבת על כסא המלוכה.

וענין המינוי הזה שע"י השרים נלענ"ד שענינו הוא, משום דגם אם הוא בן

הערות

היורש המלוכה אבל הרי צריך להיות ראוי למלא מקום אבותיו בחכמה וביראה או עכ״פ ביראה כמ״ש הרמב״ם שם, ואם באמת אינו ראוי אין ממנין אותו. ועל ענין זה אם ראוי הוא למלא מקום אבותיו אי״צ באמת בי״ד של ע״א וכש״כ נביא, רק גם אם השרים בעצמם נמנו וגמרו שהוא ראוי, די הוא להעמידו למלוך. והוא שכ׳ רש״י בלשונו „נמנו וגמרו השרים למנותו״, ומינוי זה באמת אינו מענין המינוי דמצות שום תשים כו׳ שהוא למנות מלך בתחלה, שע״ז בעינן בי״ד של ע״א ונביא, וכמו שדקדק הרמב״ם בלשונו בה״ג „אין מעמידין מלך בתחלה אלא עפ״י בי״ד של ע״א ועפ״י נביא״ הרי שדקדק דוקא „בתחלה״ והוא ממצות שום תשים כו׳, ומינוי זה בוודאי ליכא בבן היורש, וא״כ י״ל דכל מה דממעטינן בפסוק דשום תשים אינו אלא על המינוי של מלך חדש בתחלה, שעפ״י בי״ד ונביא. אבל בבן היורש שאי״צ המינוי הזה שעפ״י בי״ד, באמת גם הבת יורשת. וכן אי״צ שיהי׳ דוקא מקרב אחיך כהנוב״ק ומנ״ח. כן הי׳ באפשר לאמר לכאורה.

אבל האמת אינו כן, דבחינוך מצות מלך כ׳ מפורש דמצות המינוי דשום תשים הוא גם בבן היורש, שעל מה שכ׳ שהוא מצוה הנוהגת לדורות הקשה לעצמו „הלא משנמשח דוד נסתלקה זאת המצוה מישראל כו׳ שיהי׳ מזרעו מלך לעולם כו׳״. ותירץ וז״ל „שענין המצוה אינו למנות מלך חדש לבד אבל מענינה הוא כל מה שזכרנו כו׳ וג״כ להעמיד המלוכה ביד היורש כו׳״, הרי מפורש בדבריו שגם מינוי בן היורש הוא ג״כ ממצות שום תשים. דמשו״ז הוי מצוה הנוהגת לדורות, ואף כי בודאי אי״צ ע״ז בי״ד של ע״א, דזהו רק במינוי מלך חדש כנ״ל גם מדקדוק לשון הרמב״ם, אבל בבן היורש כל המינוי הוא רק לגמוד אם הוא ראוי למלא מקום אבותיו, ולזה די מה שהשרים בעצמם נמנו וגמרו כמ״ש רש״י הנ״ל. אבל ג״ז הוא מכלל מצות שום תשים כו׳, וא״כ כל מה שממעטינן בפסוק זה דשום תשים, הוא גם על המינוי דבן היורש, וממילא גם בבן היורש בעינן מקרב אחיך דוקא, וכן ממעטינן מלך ולא מלכה גם במלוכה שע״י ירושה, והוא דלא כהנו״ב והמנ״ח הנ״ל.

אמנם בעיקר הנחת הנו״ב והמנ״ח שכל המעוטים שנאמר בפרשת מלך אינם אלא לדין המינוי, הוא הנחה אמיתית, ואם מיעטה התורה מלך ולא מלכה היינו דק שאין למנות מלכה, ואי״ז אלא דין בהמינוי, אבל לא שבגוף האשה בעצמה לא שייך מלוכה, כמו בקדושת כהונה שגוף האשה בעצם אינו נתפס בה קדושת כהונה אף אם היא מזרע אהרן (ומה דמצינו בב״ש שאשה מלכה כגון שלומית (של ציון ע׳ שבת ס״ז ע״ב) אחות שמעון בן שטח אשת ינאי, אין ראי׳, דפשוט הוא דבאמת הי׳ לא עפ״י דין תורה, וכמו שאגריפס מלך בפסול, דמשו״ז הרי נתחייבו שונאיהם של ישראל כלי׳, מפני שהחניפו ואמרו לו אחינו אתה כדא׳ בסוטה ס״פ אלו נאמרין מ״א ע״ב ועש״ה בתוס׳, ובתוס׳ פ׳ החולץ מ״ה ע״ב ד״ה כיון, ופשוט) וע״כ באשת מלך שפיר י״ל דנקנה בה בעצם מקדושת כבוד מלכות ומחויבים לכבדה אפי׳ לאח״מ המלך. אבל באשת כהן דבעצם החפצא של גופה לא שייך התפסת קדושת כהונה, גם ע״י בעלה כהן לא שייך שיהי׳ נקנה בה מקדושת כהונה, וכנ״ל דלא עדיפה מאם היא בעצמה בת כהן מזרע אהרן, ודו״ק.

וכן אל תשיבני גם מאשת חבר, דלדברנו לעיל מה דמחויבים לכבדה אפי׳ לאח״מ החבר, הוא משום דנקנה בה בעצם מקדושת החבר מתורתו, אף דבאשה בעצמה לא שייך קדושה מתורתה, דאם האשה בעצמה חברה נראה פשוט דליכא עלי׳ עשה דכבוד תורה וחיוב לכבדה, וכן מצאתי במנ״ח שכ׳ דליכא חיוב כבוד לאשה חבר־רה, ועם כל זה ע״י בעלה הרי נקנה בה בעצם מקדושת תורתו. הנה פשוט הוא דהא דאין חיוב כבוד לאשה חברה, אי״ז דין וחסרון בעצמה, לאמר שקדושת התורה אינו נתפס בעצם בגופה, רק מפני שלא יצויר בה התפסת קדושת התורה, משום דאינה מצווה על ת״ת, ותורתה שלמדה הוא רק כאינה מצווה ועושה, ובאינו מצווה ועושה ליכא קדושת התורה, אבל אלו הי׳ יצויר עלי׳ מקדושת התורה שפיר הי׳ נתפס בגופה,

בשבוע שקודם חה"פ הראה כק"ש חלק מהצוואה הנוגע לכללות אנ"ש (הוא החלק אשר נמצא כעת ההעתקה אצל אנ"ש כדלהלן) לאחדים מזקני ויח"ס מאנ"ש, ומהם הגרי"י רפולובוטש ועוד. וכן הראה להם הצעטיל המיוחד אשר לו, הנזכר בתחלת הצוואה „יש צעטיל מיוחד לבני יחי' והוא בתקפו עומד" הכל בכתי"ק. (אשר תוכן הצעטיל נזכר במכתב זקני אנ"ש שכתבו אחר ההסתלקות לאנ"ש והתמימים, אשר נעתיקו להלן אי"ה) וכן הראה להם אריכות הפלפול בהצוואה ע"ד אמירת הקדישים. אבל כל הצוואה כולה לא הראה רק להחסיד הישיש הגביר הרר"ש גו"א, ולאחיו הר"נ גו"א ולהר"צ והר"פ גו"א, ולהר"ש גו"א המל"ח כק"ש, ולכולם הי' כק"ש עומד על גביהם בעת שקראו הצוואה, ואני הכותב זכיתי ג"כ שכק"ש הראה לי ביחידות כל הצוואה כולה מראשה לסופה, ומעצמו אמר לי „דיר, וויל איך ווייזען די גאנצע צוואה, ווייל דו האסט זוכה געווען אזוי פיעל די לעצטע וואך" ונתן לי הצוואה כולה על ידי, וצוה לי לכנום

וע"כ ע"י בעלה החבר יכול להיות באמת נקנה בה בעצמה מקדושת תורתו כו' ויש חיוב לכבדה אפי' לאחר מיתת החבר. אבל באשת כהן לא שייך זה כנ"ל באריכות, באופן שלאח"מ הכהן בודאי אין חיוב לכבד אשתו, אבל בחיי הכהן לכאורה הי' נראה שצריך להיות חיוב כבוד לאשתו כמו באשת אב כנ"ל. ואף כי לכאורה דבר מוזר הוא לאמר שיהי' חיוב כבוד לאשת כהן. ופוק חזי מאי עמא דבד, אבל הרי טעמא בעי, ולרגע זו לא מצאתי למי שהוא שיעיר בזה, ויש לעיין ולבדר זה, ובכלל כל גדר מצות וקדשתו לכבדו, אשר בגמ' וראשונים לא נזכר דק כבוד דלפתוח ראשון ולהקדימו לכל דבר, ולא נזכר גם חיוב כבוד דקימה והידוד אבל פה תהא שביתת קולמסי כי כבר יצאנו חוץ לגבולנו, וגם אין הזמן מרשה לזה. ואי"ה לכשאפנה עוד אשנה ואתעסק לבדד כ"ז.

אבל בכל אופן בהנוגע לדין כבוד אשת חבר לאחר מיתת החבר, הנה לפי ד' התוס' שבועות הנ"ל יוצא שהוא מדאורייתא, עשה דכבוד תורה.

אמנם שם בתוס' בתירוצם השני נראה דלא פסיקא להו אם כבוד אשת חבר הוא מדאורייתא גם לאחר מיתת החבר, או אינו אלא מדרבנן ואף שלא זכרו בפירוש מדרבנן, אבל כמובן כן הוא כוונתם דהא ר"ג אמר „לא איקום מקמה א"ח ה"ה כחבר", הרי שיש עכ"פ חיוב ממש לקום מקמה, ועי"ש בדא"ש, ובר"ן שם מפורש דלאח"מ החבר הוא מדרבנן עי"ש, ולא באתי בכ"ז דק להעדה בעלמא.

[ואחרי שרשמתי כ"ז, העידני בני יחידי הרה"ג המצוין שלום שי' לעיין בס' אתון דאורייתא להגאון הנפלא מוהר"י ענגעל שמדבר שם מענין כבוד א"א וא"ח לאח"מ ועיינתי שם בכלל ח' המדבר בחקידה המפורסמת בעולם הישיבות בגדד איסור יבמה לשוק, אם מפני שבאמת מיתה אינה מפקעת לגמרי אישות הבעל, ודק שניתק ממיתה ללאו, או שגזרה התורה בזה איסור אישות חדש בינה להיבם, ואם הוא איסור חדש, אם הוא איסור אישות חדש בינה להיבם, או דק איסורא בעלמא. והאריך שם מאד ברוב הדר גאון עוזו כדרכו, ובסוף דבריו שם נגע גם בהא דדין כבוד א"א ליכא לאח"מ, הרי דנפקא באמת האישות, ולהלן שם עוד נגע גם בזה שהתוס' מסתפקים בא"ח אם יש חיוב כבוד לאח"מ (הוא התירוץ השני בתוס' שבועות שהבאנו לעיל) והקשה מדוע לא פשטו התוס' ספיקותן מדין כבוד א"א דליכא לאח"מ. וחילק שם לפי דרכו בין א"א לא"ח באופן אחד שלא כדרכנו ויש להעיר על דבריו אבל בכל אופן משנתנו בהחילוק שבין גדד חיוב הכבוד דא"א לגדד חיוב הכבוד דא"ח, לא זזה ממקומה, ונראין ומתקבלים יותר. ואין להאריך עוד]

בהקאביניעט הקטן, (אשר לשם העתיקו את שולחן הכתיבה של רנ"ע ביום ההסתלקות) ולסגור הדלת, והייתי שסיותר משעה, וקראתי הצוואה כמה פעמים, עד כי ממש היתה כמעט שגורה בפי בע"פ. ואחרי עבור יותר משעה נכנס כק"ש ושאלני אם כבר די, ומובן שהייתי מוכרח לתת לו הצוואה חזרה. והוציא אז מהשיפלאד משולחן הכתיבה של רנ"ע את הצעטיל המיוחד אשר לו הנ"ר, וקראתי אותו בפניו כ"פ, והי' ג"כ שגור בפי כולו בע"פ כמעט אות באות.

כק"ש והרבנית תחי' הזמינו אותי על חה"פ להיות סמוך על שולחנם כל ימי החג, כן הזמינו על חה"פ הגרי"י רפולובוטש מקרמנצוג. ואת הגביר הישיש הרר"ש גו"א עם בנו הצעיר נתן שי', אשר עם המשמשים הי' מנין לכל סעודה, וכק"ש הי' מברך ברהמ"ז לכל סעודה, כסא רנ"ע עמד על מקומו כמו בחיים חיותו, וכק"ש ישב על מקומו שהי' יושב תמיד בחיי רנ"ע, הסעודות עברו בכלל בלי שום דבורים כמעט, להסדרים. ולא ישב בהסיבה סה*), חבל שלא עלה בידי להסתכל בטוב בהנהגות כק"ש בעת הסעודות, כי הייתי אז חולה, עוד מאיזה ימים קודם חה"פ, ובקושי גדול עלה לי לישב בסעודה, וע"כ לא אוכל לרשום כלום בזה

בש"ק השני, הוא יום ראשון של פסח, (אשר רנ"ע הי' מנהגו לאמר מאמר דא"ח ברבים בליל ב' של יו"ט), אמר אלי כק"ש, הרי מוכרח אני לחזור דא"ח כפקודת אבי הק', ע"כ כשכל אנ"ש אחרי תפלת מעריב יעזבו הקאביניעט וילכו לביתם, תשאר אתה בהקאביניעט, ואחזור לפניך מאמר דא"ח, ואל תגלה זה לשום אדם, אבל אני לחשתי „בסוד" לאחדים מהאברכים התמימים, — כשלשה — אשר מצאתי לפי דעתי לנכון לגלות להם והתדברתי עמהם שאשאיר הדלת קצת פתוח, באופן שכק"ש לא ירגיש זה, וכאשר ישמעו מאחורי הדלת שכבר התחיל לאמר אז יכנסו לאט לאט, ומקוה אני שלא יקפיד עליהם, וכן הי' שתיכף כשישב כק"ש אצל השולחן ורק התחיל הפסוק ששת ימים תאכל מצות, פתחו הדלת קצת ונכנסו בפנים, ונשארו עומדים מרחוק אצל הדלת, ואני עמדתי אצל השולחן מול פניו. אף כי בתחלה הפציר בי שאשב דוקא. וכק"ש ראה את האברכים עומדים מרחוק, והמשיך חזרת המאמר, וכנראה לא הקפיד עליהם וגם לא עלי,

---

הערות

סה*) פשוט הוא שזה שלא ישב בהסיבה אי"ז מטעם אבילות, דהא רה"ג פסק בשו"ע סי' תע"ב דגם אבל צריך הסיבה (אם לא באופן שלא נהג עדיין אבילות שבעה) ובוודאי טעמו של אדמונ"ע בזה הי' מפני שדן בזה כאלו הוא יושב בפני דנ"ע כו'. ועי' בהערה הקודמת. ורשות ומחילה ליכא כו' וד"ל

אשר בוודאי הבין שאני גליתי להם זה, ודבר אז דרוש נפלא יותר משעה, ולמחר בבוקר כשנתוודע מזה לאנ"ש, הי' זה להם לבשורה טובה כו'.

ביו"ט האחרון בשש"פ אחרי מנחה אמר לי ג"כ כק"ש, שאחרי תפלת מעריב כשהעולם ילכו לביתם יחזור לפני ג"כ מאמר דא"ח. והפעם פרסמתי זה תיכף בין אנ"ש, ואמרתי להם שתיכף כשירגישו מאחורי הדלת שהוא מוכן להתחיל המאמר, יפתחו הדלת בריש גלי ויכנסו כולם וכן הי', שכל אנ"ש נכנסו ושמעו המאמר בעמידה ובהעמקה הראוי' כנהוג לפני רנ"ע, ומאז כבר לא פקפק עוד, ואמר בכל ש"ק מאמר ברבים לפני כל אנ"ש.

אחה"פ נתן לי כק"ש צוואה בכתי"ק רבינו נ"ע אשר כתבה עוד בשנת תרמ"ח, לעשות ממנה העתק בשבילו סו). הצוואה ארוכה כעשרה עמודים גדולים, וכל עיקר תוכנה היא ע"ד בנו יחידו כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א, שהי' אז צעיר לימים כבן ז' איך לחנכו, ומענין איך כי ברא מזכה אבא, באריכות ובקיאות גדולה בנגלה וספרים הקדושים ומרגלא בלשונו שם, על בנו שליט"א „שיהי' יר"א וחסיד". ושם בתוך הדברים בענין דעסיק שם, כ' בזה"ל: „כי אין רצוני בשום אופן שיתגדל ויתחנך בני שי' במדינת פולין". . . . סז) כן מזהיר שם מאד שבנו שליט"א לא יעסוק בחקירה אף אלקית (וחקירה טבעית לית מאן דכר שמי') כי כעת אשר רבוה"ק נ"ע הנחילנו תורת אמת דא"ח חסידות, אי"צ לחקירה כלל, כי בדא"ח נמצא הכל. וסיים שם שהוא בעצמו מימיו לא עסק בספרי חקירה, אפילו מגדולי חכמינו ז"ל שהיו צדיקים גמורים באמת, אם לא שהי' מוכרח פעם לעיין בהם שהי' נוגע לענין בדא"ח, וגם זה הי' רק בהעברה בעלמא, רק

הערות

סו) כעת כבר נדפסה הצוואה הזאת בקונטרס מיוחד, תחת שם „קונטרס חנוך לנער", אשר ניתן מיד כ"ק אדמונ"ע למערכת „קה"ת" בשנת תש"ג להדפיס, והנדפס הוא מההעתקה שבכתב ידי, שהעתקתי אז כנזכר בפנים, אשר היתה שמורה מאז ביד אדמונ"ע והביאה לפה. אבל גוף הצוואה בעצם כתי"ק רנ"ע, לדאבונינו עלה על מוקד אש מהפצצות הנוראות בזמן החירום בווארשא בתחלת שנת ת"ש, עם עוד הרבה כתבי קודש דרבוה"ק נ"ע. ובהקונטרס הנדפס, נשמטו עפ"י הוראת אדמונ"ע הרבה שורות ומהם גם כמעט ענינים שלמים, אשר אינם נוגעים כ"כ לענין חינוך.

סז) לפי הענין דעסיק שם (אשר מטעמים אשר לי אין רצוני לגלות כל הדברים להעתיקם בזה) כוונתו הי' על מדינת וואלין, אשר ברוסיא הלבנה היו מכנים גם וואלין בשם פולין, בניגוד למדינת רייסין.

נתן כל מוחו ולבו ונפשו כל ימיו להבין דא"ח מאבותיו רבוה"ק נ"ע. וסיים שם לערך בלשון זה: „ות"ל יש לאל ידי לעמוד בוכוח עם מי שיהי' להכריח בדרך השכל כמה וכמה עניני חקירה. וגם ענין תורה מן השמים יש לי להכריח במופתים וראיות עפ"י שכל, וכל הענינים באמונה ואחדות ד' ובריאה יש מאין ועוד. והכל לקחתי רק מדא"ח אבותינו רבוה"ק נ"ע". ועוד נמצא שסהרבה ענינים מענינים, אבל כבר אזדא מינאי.

איזה שבועות אחה"פ נשרפו כל הבתים בהחצר דליובאוויטש, דירת רבנו נ"ע ודירת אביו הק' אדמו"ר מהר"ש נ"ע והזאל הגדול אולם הישיבה, ולא נשאר רק החומה שהי' שם מחלקת הטעורים דהישיבה. ואחרי איזה חדשים כשהגיעה הידיעה מזה לראסטאוו להרבנית שליט"א ובנה כק"ש, הי' אצלם שמחה גדולה, וד"ל.

כשבוע אחר חה"פ מסר כק"ש אלי העתק מחלק הצוואה אשר לאנ"ש, אשר העתיק בעצמו בכתי"ק, וחתם ע"ז שמו בלשון „היתום", אשר נעתיקה להלן אי"ה, ובקש אותי להשתדל לסדר ולהשגיח שתושלח ההעתק לכל אנ"ש די בכל אתר ואתר. אמנם בהעתקתו השמיט את השורה „יש צעטיל מיוחד לבני שי', והוא בתקפו עומד", שהי' כתוב בתחלת הצוואה. ואני כאשר מסרתי להמשמש רזא"ם להדפים העתק הצוואה על קופיר באיזה מאות עקזעמפליארים, צויתי לו שיוסיף גם השורה הנ"ל דיש צעטיל מיוחד כו', אחרי שאני בעצמי הרי ראיתי' בהצוואה בגוף כתי"ק רבינו נ"ע. אבל אחרי עבור איזה ימים, נתוודע לכק"ש שהמשמש רזא"ם הכנים בהקופיר גם השורה הנ"ל, והקפיד עליו, וקרא אותו ושאלו, מי נתן לך רשות להכנים שורה שאיננה כלל בההעתק שמסרתי? וענה לו תיכף והצטדק שלא הוא האשם בזה, רק שאני צויתי לו כן, וצוה לו להביא את כל ההעתקות הנדפסים אשר עם השורה הנ"ל, ושיעתיק אחרות בלי השורה הנ"ל, ועכ"ז אלי לא דבר ולא זכר מזה כלום, אף שנכנסתי אליו במשך היום ההוא כ"פ.

כאשר נודע לזקני אנ"ש שהיו אז בראסטאוו ובראשם הגרי"י רפולוביטש והגביר החסיד הישיש הרר"ש גו"א, ע"ד העתקת ושילוח מקצת הצוואה לאנ"ש, החליטו לצרף לזה גם מכתב משמם לכל אנ"ש לעוררם להשתדל בכל הכתוב בה, ולהזכיר גם תוכן דברי קודש רבנו בהצעטיל המיוחד הנ"ל, אשר הם בעצמם ראו אותו בכתי"ק רבנו. וגם ראו בתחלת הצוואה השורה הנ"ל ד„יש צעטיל מיוחד לבני יחי' והוא בתקפו עומד", ובעיקר לרמז להם גם מבנו כ"ק אדמו"ר שליט"א, אשר עפ"י פקודת אביו הק' נאות לקבל עליו הנשיאות, לנהל עדת החסידים, ושכבר דרש ברבים דא"ח, ולא אלמן עוד ישראל כו', והזקנים הנ"ל העמיסו עלי הדבר לערוך נוסח מכתב כזה בקצדה, אבל שיהי' נושא כל הענין הנצרך. וערכתי המכתב אשר נעתיקנו

להלן אי"ה. ועל החתום באו הגרי"י רפלוביטש, והישיש הרר"ש גו"א, ועל מכתבים אחדים בא גם הר"ז הבלין שי' על החתום, והמשמש הרזא"ם בעזרת אחדים מהתמימים, שלחו מכתב הזה בצירוף העתק הצוואה אשר לאנ"ש, בכל עיר ועיר מקום מושב אנ"ש. אבל עוד טרם התקבל לאנ"ש המכתב עם העתק הצוואה, כבר נתפשטה השמועה ע"ד ההסתלקות בכל מרחבי המדינה. ובכל יום היו מתקבלים מכתבים מהרבה עיירות הקרובות ורחוקות, מכתבי תנחומין וכתבי התקשרות לכ"ק שליט"א גם מזקני החסידים ששמשו את רבנו הצ"צ נ"ע סח). ובקשות והפצרות בתחנונים בחתימת רבים ונכבדי אנ"ש אשר בכל עיר, לכק"ש שיקבל עליו הנשיאות, ואל יטוש מעט הצאן כו' כי עוד לא ידעו שמצווה ועומד הוא מאביו הק' רבנו נ"ע.

בחדש אייר כתב כק"ש מכתב התעוררות כללי ביחוד להתמימים ונעתיקנו להלן אי"ה. ואח"כ בתחלת חדש סיון כתב עוד מכתב התעוררות לכללות אנ"ש וג"כ נעתיקנו להלן אי"ה. והתחיל לקבל אנשים על יחידות לטכסם עצה ותושי' ולהשיב על שאלותיהם בגו"ר, ועונה עשרות מכתבים בכל יום, ואנ"ש התחילו לקבל קצת תנחומין כו'

בתחלת חדש אייר עשו גדר זמני — גבוה הרבה יותר מקומת איש — מנסרים דקים סביב המקום בביה"ק שקנו מהח"ק, אשר שם הציון של רבנו נ"ע. וכק"ש מאחרי שבעה, הולך על הציון לעתים קרובות פעם ופעמים בשבוע, לבד הזמנים המסוגלים ביחוד, ובכל פעם הוא שולח המשמש לקרוא אותי ללכת עמו על הציון, ואח"כ כשהתמים הרר"ש גו"א נשתדך בקישור התנאים עם בתו הבכירה של כק"ש הוא מזמין גם אותו שילך עמו, ואמר לי פעם אף כי כעת הרי הררש"ג הולך עמדי, עכ"ז חפצי שגם אתה תלך, באשר שעד כה הרי הלכת עמדי, ע"כ אין רצוני לשנות.

התנהגות כק"ש על הציון הוא רק אמירת תהלים, ותיכף כשנגש אל הציון הוא מרים קולו בבכיות נוראות ודביקות מאד, ולא עלה בידי לברר איזה קפיטלך תהלים הוא אומר, אבל כמדומה

הערות

סח) להתקרבות מיוחדה זכיתי אז מכ"ק אדמונ"ע, עד כי רוב המכתבים שנתקבלו אז היו למראה עיני. ועוד לא פג מלבי הרושם העז שפעל עלי מכתב תנחומין של הגאון החסיד הישיש מרן ר' דוד צבי נ"ע חן הגאב"ד דצערניגאוו (אשר עוד בימי נשיאותו של רבנו הצ"צ נ"ע הי' נחשב מגדולי החסידים, מבעלי דעה ובעלי מדריגה המפורסמים בעבודה. נפטר בשיבה טובה ביום כ"ד כסלו תרפ"ו בירושת"ו ומ"כ על הר הזתים זצללה"ה) ובעיקר דבריו הנלהבים לכ"ק אדמונ"ע בדברי התעוררות שיקבל עליו הנשיאות לנהל עדת החסידים למלא מקום אביו הק' רנ"ע, ואל יטוש מעט הצאן כו', כי לא ידע עוד מצוואת רנ"ע בזה.

לי שתמניא אפי הוא אומר בכל פעם, ואולי הוא אומר עוד בע"פ לבד תהלים, אבל בכל אופן לא ראיתיו שיחזיק בידו שום ספר אחר או מענה לשון זולת תהלים.

בל"ג בעומר אחרי התפלה שנתארכה הרבה אחר חצות היום (אשר כן הוא באמת בכל יום, כי כק"ש מאריך מאד בתפלתו לפני התיבה בבכיות ודביקות מאד, וכנ"ל) הלכתי עמו על הציון, וכמו תמיד גם בפעם הזה תיכף כשנגש אל הציון התחיל בבכיות ואמירת תהלים בקול, עד כי נמס ממש כל לב השומע. ואני כדרכי תמיד בתחילה הייתי ג"כ נגש אל הציון עמדו, והייתי ג"כ אומר איזו פרקי תהלים כרבע שעה, ואח"כ הייתי יוצא וסוגר הדלת מהגדר, וכק"ש הי' נשאר שם לבדו. ומאחורי הגדר הייתי שומע הקולות והבכיות שלו.

ובפעם הזה כשעזבתי הציון ויצאתי וישבתי על ספסל לא כ"כ רחוק מהגדר, ראיתי והנה א' מאנ"ש ר' צמח קוטמאן עומד צפוף אצל הגדר ודרך חורי הנסרים הוא מסתכל בהנהגות כק"ש על הציון. ואחרי עבור כחצי שעה הרגשתי פתאום שנשקטו הקולות והבכיות, והרצ"ק רץ אלי בהתפעלות, וקראני לגשת אל הגדר ולראות ג"כ דרך חורי הנסרים. וראיתי והנה כק"ש עומד שקט בלי שום בכיות, והתהלים שבידו סגור, ומדבר בחשאי ובתנועות ורמזים כאלו כאשר ידבר איש עם רעהו. ונתפעלנו מאד. וברור הי' לנו כפי ההשערה שהוא חוזר מאמר דא"ח לפני אביו רבנו נ"ע. ועמד כך שעה וחמשה מינוטין. ואח"כ פתח שוב את התהלים והתחיל לאמר עוד מזמורי תהלים בקולות ובכיות כמקודם על משך עשרים מינוטין, עד כי יצא והלכנו חזרה.

וכשבאנו בבית רבנו והנה כל אנ"ש מחכים שם עד שיבוא כק"ש מהאהל ויאמר דא"ח, אחרי שיטעום מה, אך באשר שכבר היתה השעה מאוחרת הוכרח להתפלל מקודם מנחה. ואחר מנחה ירד למעונו במדור התחתון לטעום מה, וכל אנ"ש נשארו בבית רבנו במדור העליון לחכות עד שיבוא כק"ש לאמר דא"ח.

וכעבור כעשרה מינוטין נקראתי אל כק"ש במעונו, וכאשר נכנסתי אליו, אמר לי בזה"ל: „הבטחתי היום לאבי לחזור לפני אנ"ש היום מאמר דא"ח, אבל אין בכחי כעת לדבר דא"ח לפני כל אנ"ש, אבל הרי הבטחתי לאבי, ע"כ אני רוצה לחזור מאמר דא"ח לפניך לבדך, ואקיים בזה הבטחתי לאבי", וכמובן אמרתי לו טוב. ופקד עלי לשבת על הכסא למולו, ואף כי סרבתי הרבה ולא חפצתי לשבת אבל הוא הכריחני לזה, באמרו בפשוט שבאם לא אשב לא יחזור המאמר, והוכרחתי לשבת מול כסא שבתו. ואמר לפני מאמר להבין ענין הלולא דרשב"י, ועיקר המאמר הי' חציו הראשון מהמאמר שאמרו

אח"כ בשבת הבא, ובאמצע המאמר הוכרח להפסיק ולצאת על רגע מחדרו. וכשנכנס חזרה שאלני באיזה ענין סיים מקודם, ואמרתי. ופעם הוכרחתי גם להפסיקו ולשאול ממנו להבינני מה שלא תפסתי בסדור וקשור הענינים, באשר הייתי מוכרח לזה, כי הרי הייתי לבדי

כשגמר המאמר וקמתי לצאת מחדרו, בקשני שלא לגלות זה למי שהוא, ועניתי לו בפשוט שאל ידרוש ממני זה, כי בפירוש אגלה זה לכל אנ"ש וגם אחזור המאמר לפניהם וכן עשיתי. וספרתי לאנ"ש מזה, וחזרתי לפניהם כל תוכן המאמר, והי' זה למשיב נפש לאנ"ש כו'.

אחר חה"ש אמר כק"ש להישיש הרר"ש גו"א שצער גדול לו, מזה שהשמש דביה"ק דר עם ב"ב בהבית שסמוך להציון. וחלונות הבית הם ממש מול וכמעט בסמוך להציון, והשמש ובעיקר ב"ב מתנהגים שלא כהוגן מאד, שם בביתם. ושאביו הק' רבנו נ"ע דורש שהשמש עם ב"ב יעזבו הבית ויעתיקו דירתם משם. ושלח כק"ש שלוחים להשמש, ודרש ממנו שיעזוב הבית דירה שלו הזאת, והשמש שהי' איש פשוט ומגושם מאד ובפרט ב"ב, וכמובן התלגלגו על דברי כק"ש. ואנחנו כולנו השתדלנו לדבר על לב השמש וב"ב, והבטחנו לו גם סכום הגון, אבל לא יכולנו לפעול עליהם כלום, וכק"ש שלח עוד שלוחים עליהם באזהרה והתראה שאם לא ישמעו לקולו יתחרטו באחרונה, אבל כל ההזהרות והתראות הי' ללא הועיל, עד כי במשך איזו שבועות נחלה השמש פתאום ושחל"ח, ואז גם ב"ב של השמש הבינו והודו כי יד ה' היתה בזה, והעתיקו דירתם משם

בחדש סיון הי' קישורי התנאים דבתו הבכירה של כק"ש חנה תחי' עב"ג התמים הרר"ש שי' בן הגביר המפורסם החסיד ר' מנחם מענדל שי' גוראר' סט), וסעודת התנאים הי' במדור התחתון דירת כק"ש, והמסיבה נמשכה עד שעה מאוחרת מאד בלילה, והי' עולם גדול. כל אנ"ש וכל נכבדי העיר אף אלו שאינם מאנ"ש. וכק"ש הי' בשמחה והתגלות מאד, ואמר מאמר דא"ח ושח שיחות נפלאות, אשר הפליא כל המסובים אף אלו שאינם כלל מאנ"ש. וחבל שלא עלה בידי אז לרשום כל סדר המסיבה והשיחות. ובעוד איזה ימים

הערות

סט) הוא ניהו החסיד הגביר המפורסם, אחיו הצעיר של החסיד הישיש הגביר ר' שמואל גוראר' המדובר אודותו בהערה מ"ו, וכאחיו הגדול גם הוא הי' התקשרותו לרנ"ע בכל לבו ונפשו ומאודו, ונטל חלק גדול בעבודת עסקנות הכלל, והוא מהמפורסמות.

נפטר בגולה בעיר בראילא במדינת רומני', ביום יו"ד סיון, תש"ו.

יהי זכרו ברוך.

הי׳ עוד מסיבה לכבוד שמחת התנאים בביתו של המחותן הרמ״מ שי׳ גו״א, והשתתפו בהמסיבה כל זקני ונכבדי אנ״ש ואחדים מיח״ס התמימים. וכק״ש שהה שם כשעתים, ואמר מאמר דא״ח, בחזירתו משם לביתו הלכתי עמו בצוותא ללותו, ודבר עמדי הרבה ע״ד . . .

התנהגות כק״ש מאחרי ההסתלקות בכלל היא מפליאה, הוא סגור בחדרו ובחדר רבנו בהקאביניעט כל הימים והלילות, וכותב הרבה דא״ח למאד, וממש רגעיו ספורים אצלו מריבוי העבודה, ועבודתו הוא ממש לא בכח אנושית, נוסף על הסיגופים והתעניות אשר כמעט בכל יום הוא יושב בתענית. במשך הקיץ כתב הרבה מכתבי התעוררות כללים ופרטים לאנ״ש והתמימים, ואי״ה אחרי הי״נ והיו״ט אשתדל לקבץ על יד העתקות מכל המכתבים ולסדרם כראוי ע).

תמוז תרפ״א.

טרם עזבי כו׳ עפ״י דרישת חמי וחמותי יחיו והסכמת כק״ש, — השי״ת ישמרני ויעזרני לבוא אל המנוחה כו׳ — אוסיף לרשום לכה״פ בקיצור נמרץ מאת אשר עבר בבית חיינו שליט״א מתחלת שנה זו עד כעת.

החדש תשרי עבר בכל הסדרים כמו אצל רנ״ע, הדביקות והבכיות הנוראות של כק״ש בתפלות הימים הנוראים. ובפרט המפטרים וסדר התקיעות עא) הי׳ באופן מבהיל מאד, אשר ממש נמס כל לב

הערות

ע) לדאבוני מרוב הרפתקאות דעדו עלי בשנת תרפ״א, עד עזבי המדינה (י״ט תמוז תרפ״א) לא עלה בידי זה, ולא נמצא אצלי כעת רק ג׳ מכתבים קופיר, והנם מועתקים להלן בסוף הקונטרס.

עא) אף שהי׳ בתוך שנת האבילות, עכ״ז הי׳ הבעל תוקע ואמר הפסוקים והברכות אף ברכת שהחיינו, וכן רנ״ע בר״ה תער״ה שהי׳ אז בשנת האבילות אחרי אמו הרבנית הזקנה נ״ע. ואדמונ״ע בר״ה תש״ג שהי׳ ג״כ בשנת האבילות אחרי אמו הרבנית נ״ע, ג״כ נהגו כן.

וזכורני בר״ה תער״ה היו אחדים שתמהו ע״ז שרנ״ע הי׳ הבעת״ק ואמר הפסוקים והברכות ברבים עם ברכת שהחיינו, אף שהי׳ בתוך שנת האבילות.

אבל באמת אין בזה שום תמיה כלל, דהרי מצד ברכת שהחיינו עצמה לברך לעצמו, הרי גם אבל מברך. וכמ״ש המג״א בסי׳ תקנ״א „דלא מצינו שאבל אסור לברך שהחיינו״, והט״ז בסי׳ תרע״א שכ׳ בשם תשובת מהר״מ מינץ שבליל ראשון דחנוכה אין אבל מדליק הנרות דחנוכה בביהכנ״ס משום ברכת שהחיינו. (וכ״כ בדה״ח שאם אבל קורא המגילה בביהכנ״ס, יברך אחר הברכות, משום ברכת שהחיינו.) וכבר כ׳ הנוב״ת סי׳ קמ״א

המתפללים שם. בשמח"ת ישב בסעודה עם אנ"ש והתמימים, כנהוג אצל רנ"ע. ושח שיחות קודש נפלאים, לבד אמירת דא"ח בזמנים הקבועים. חבל שלא עלה בידי אז לרשום שיחותיו הנפלאים. וכעת כבר אזדא מינאי, ורק ארשום בקצרה להיות לי לזכרון עד, את אשר עורר כמה פעמים בעת המסיבות את אנ"ש. בתור סגולה לצייר במחשבה דמות דיוקנו של אביו רנ"ע. וכן מה שכמעט בכל מסיבה שישב עם אנ"ש, הי' מעורר ומזהיר, בביטוים חריפים מאד, לערך בזה"ל. „אידען! פארנאכלעסיגט ניט די יעצטיקע צייט. אידען! געדענקט! אז אין דעם ערשטין יאהר קענט איר נאך צוקומען צום טאטען, און פועלין וואס איר דארפט, שפעטער אז דער טאטע וועט אוועק געהן אין היכלות למעלה מעלה, וועט זיין זייער שווער צו קומען צו עם", זכות רנ"ע יגן על תלמידיו ומקושריו וכלל ישראל.

בחדש כסלו נחלה כק"ש ל"ע, במחלת הסיפנאי, באופן רציני מאד, ואיזה ימים הגיע החום עד 42. עד כי הד"ר־ים אמרו כמעט נואש ח"ו, והאל הרופא נאמן ורחמן, לא בזה תפלת רבים, אשר כל אנ"ש ומעריציו הרבו בתפלה ותחנונים בבתי כנסיות ומדרשות,

---

הערות

לחלק בין יחיד לעצמו ובין ברבים. וד' הט"ז הוא דוקא ברבים. והטעם הוא משום דכשמברכים שהחיינו ברבים מינכר דעת שמחה הוא לצבור, ואין כדאי שאבל יברך שהחיינו. ועי' בחיי"א ובמש"ב, ופשוט הוא דהיינו דוקא בהיא דמיירי הט"ז בחנוכה שיש עליו חלות אבילות ואסור בשמחה (וכן בפורים) ע"כ אין לו לברך שהחיינו ברבים, וכנ"ל דברכת שהחיינו ברבים מינכר שמחה, ואבל הרי אסור בשמחה. אבל ביו"ט שגם האבל חייב בשמחה, פשוט שיכול לברך שהחיינו אפי' ברבים.

אמנם בקצשו"ע כ' ביחוד לענין תקיעות שאין לאבל להיות בעל תוקע, והוא באמת מא"ר סי' תקפ"ד ס"ק ט'. (ובעל מסגה"ש שכ' על ד' הקצשו"ע הנ"ל שלא נמצא זה בפוסקים, נעלם ממנו ד' הא"ר) והטעם כ' שם בא"ר מפני שהאבל הוא בעצבות ויש לחוש שמא יטעה בהתקיעות. וכ"כ בשו"ת עולת שמואל סי' פ"ה. אמנם אם אין בעל תקיעה אחר ראוי כמותו, אזי יתקע האבל עי"ש. ומובן מי הוא זה שיאמר ע"ע שראוי הוא להיות בעת"ק במקום רבוה"ק.

ולבד זה הרי כל הטעם הוא שמא יטעה בהתקיעות, א"כ רבוה"ק שהי' בטוחים שלא יטעו, אין חשש כלל, ודמי להא דמבואר בשו"ע סי' תקצ"ב דהש"ץ המתפלל מוסף לא יתקע התקיעות שעל סדר הברכות, שמא יתבלבל ולא יוכל לחזור לתפלתו בלא טירוף דעת, מ"מ מבואר שם בשו"ע דאם מובטח בעצמו שיחזור לתפלתו בלא טירוף דעת יוכל לתקוע עי"ש. ואם בסתם אדם הדין כן, כש"כ רבוה"ק נ"ע.

ושלח לו רפואה כמעט למעלה מדרך הטבע, ובאשר שאני בעצמי הייתי ג"כ אז ל"ע מוטל על ערש דוי במחלה הנ"ל, ע"כ אף שמסרו לי הרבה ענינים מזמן ההוא, אבל לא ארשמם אחרי שלא נוכחתי ולא שמעתי בעצמי, רק זה שבי"ט כסלו הי' נראה איזה הטבה בהילוך המחלה. אבל כמובן עדיין הי' חולה אנוש מאד. ועליו הי' לשכב במטה עוד הרבה שבועות, כתב אז בעצמו כמו שהי' שוכב במטה, ב' מכתבים קצרים לאנ"ש והתמימים לכבוד חג הגאולה י"ט כסלו, ונעתקו ע"י המשמשים ונתפרסמו בין אנ"ש, ולע"ע אין אצלי העתקה מהם, וכמעט כל החורף הי' עוד בחלישות משונה עד פורים לערך, השי"ת ישמרהו ויחלימהו אותו ואת ב"ב שי' וכל הנלוים לו, וינהל עדת החסידים מתוך הרחבה והצלחה מרובה בגו"ר.

ביום עש"ק י"א סיון היתה חתונת בתו הבכירה חנה תחי' עם ב"ג התמים הרה"ח ר"ש שי' גוראר'. כק"ש אמר כל הברכות תחת החופה באריכות ודביקות נפלאה, ובמשך השבוע הי' כמה מסיבות דשבע ברכות, ואמר הרבה דא"ח ושיחות נפלאות, אבל לא אוכל לרושמם כעת. פרשת גדולתו וקדושתו ותוקף דעתו במס"נ על קיום והחזקת התורה והחסידות, כבר נשמע בין החיים ונתפרסם בעולם. זכות רבנו הק' נ"ע יגן עלינו בכל פרט להיות מקושרים בפנימי' נפשינו לבנו יחידו כ"ק אדמו"ר שליט"א לקבל ממנו האור כי טוב, לשמור לעשות ולקיים כו', והשי"ת יחיש גאולתנו ופדות נפשינו בהרמת קרן כלל ישראל אכי"ר.

* * *

הערות

ולא אמנע מלרשום בזה מה ששמעתי ממו"ר החסיד המפורסם הרה"ח ר' שמואל גרונם נ"ע אסתרמן. שהי' המשפיע הראשי בישיבת תו"ת בליובאוויטש, מגדולי זקני החסידים ובעלי דיעה בדא"ח המפורסמים — נפטר בהיותו בגולה ביחד עם הישיבה תו"ת בקרמנצוג זללה"ה —— שהרה"ק ר' הלל נ"ע מפאריטש הי' נזהר מלהתפלל במנין שהש"ץ הוא אבל ר"ל.

ועוד בימי חורפי אמרתי מקור נאמן לזה, מהא דאי' בכתובות ח' ע"א „חתן מן המנין ואין אבל מן המנין", וכ' ע"ז הפנ"י שם „ונראה לי הטעם דכיון דברכת חתנים ואבלים בעשרה, וקיי"ל אכל בי עשרה שכינתא שריא, ואין השכינה שורה מתוך עצבות. לכן ראוי שיהי' יו"ד בלא האבל. משא"כ חתן אדרבא הוא שרוי בשמחה כו'", ומטע"ז נראה שהרה"ק ר"ה נ"ע הי' נזהר מלהתפלל גם במנין שהאבל הוא שלוחו של הצבור, אף אם הי' עשרה זולת האבל, ובוודאי גם אם הי' מנין מצומצם ט' עם האבל, אף אם האבל אינו הש"ץ הי' ג"כ הרה"ק נזהר מלהתפלל באותו המניי, אף שלא שמעתי זה בפירוש ממו"ר הרש"ג נ"ע.

* * *

בצאתי בזה — בגמרי העתקת הקונטרס ורשימת ההערות — אפרוש כפי אל ד׳ בברכה והודאה ששם חלקי מיושבי ביהמ״ד, בית האלקים ישיבת תומכי־תמימים בליובאוויטש וזכני להסתופף בצלא קדישא, ולהיות בקירוב אל המאור רבותנו הקדושים מאורי עולם כ״ק רבנו ובנו אדמו״ר נשמתם עדן זי״ע וביחוד בשנים האחרונות כשארון הקודש רנ״ע ומשפחתו הגלו לרוסטוב ע״נ ד׳ [illegible] מסבב הסבות נסתבב שגם אני הגלותי לשם, והצליחה לי שם — ת״ל — השעה ביותר כי התקרבות מיוחדת נודעה לי מרבוה״ק נ״ע ובימין קדשם קרבוני, ודבורי קודש היו מצוים אלי לשמוע מהם ביחידות הרבה ענינים ושיחות קודש (חבל שלא עלה בידי לרשום אז את כל מה ששמעתי, וגם מאותו מעט שרשמתי נאבד רובו ככולו בשל הטלטולים וההרפתקאות המרובות שעברו עלי בימי החירום) ובשבוע האחרון לחיי רנ״ע בעלמא דין בעת חליו מצאו את לבבי נאמן לפניהם והעמידוני ליד מטתו השלמה לגרום לו נייחא דרוחא כפי האפשר ופרט להדרי״ם הייתי היחידי לעמוד לפניו ביחד עם רנו כ״ק אדמונ״ע ולא משתי ממטתו מרגע הראשון לחליו עד כי נגנז ארון הקודש כפי שנזכר בפנים הקונטרס

בעונג פנימי ובחרדת קודש, הנני מעלה תמיד בזכרוני ומצייר במוחי ומחשבתי אותן השנים והימים עת היותי ברוסטוב בקירוב אל הקודש, והשעות המאושרות שבליתי יום יום בין כותלי בית רנ״ע, מקום שם הופיע רוח קדושה וטהרה ואצילות חקוק הוא במוחי עד כמה נפשי היתה עלי עגומה כשהגיעה השעה שהייתי „אנוס על פי הדבור״ לעזוב את המדינה ונאלצתי להפרד מבית רנ״ע, הבית הגדול הזה שה׳ מלא אור וכ״כ נהניתי מאורו עד היום כאלו חי נצב לנגד עיני המחזה מאותם הרגעים שנכנסתי לכ״ק אדמונ״ע לקבל ממנו ברכתו טרם עזבי את המדינה אחרי שנכנסתי אליו הרבה פעמים בהימים האחרונים, בקשר עם נסיעתי לקבל הוראות באופן ודרך נסיעתי, ואופן סידור כל עניני כשאגיע למחוז חפצי בשלום, וכשהכל הי׳ כבר מוכן, ומועד הנסיעה נקבע ליום ב׳ י״ט תמוז תרפ״א באשמורת הבוקר, נכנסתי אור ליום ההוא לכ״ק אדמונ״ע לקבל ממנו ברכה זכורני איך קם מכסאו וליוני עד הפתח ושם נשארתי עומד למולו, ועיני זלגו דמעות לרוב ולא יכולתי להוציא אף הגה מפי, וגם הוא נ״ע עמד ועיניו זלגו דמעות ולא הוציא שום הגה מפיו, **וכה עמדנו באין אמר ודברים זמן רב עד שהוא נ״ע תפס ידי ולחצה** בשתי ידיו הק׳ ובקול שבור ומדוכא הוציא מפיו המלים „פאר געזונטערהייד״ ולא יותר ואז נפרדתי ממנו ועליתי להקומה העליונה רירת רנ״ע לקבל ברכת פרידה מאמו הרבנית נ״ע ובמשך איזה רגעים המציא כ״ק אדמונ״ע לשם ברכותיו **אלי לנסיעה צלחה במכתב קצר בכתי״ק. הוא המכתב המובא בזה** בצלום כתי״ק והוא שהתחילו „לא איש דברים אנכי הרגש יעצור בעד הדברים״

(כ"ק אדמו"ר הרמ"מ שליט"א בהראותי לו אשתקד את המכתב הזה, עוררני שכדאי הוא לצלמו ולהדפיסו בסוף הקונטרס) וגם בזה ראיתי כעין הנהגה נסית, כי למרות כל הנדודים וטלטולא דגברא הקשים שעברו עלי ל"ע בשנות החירום, נשמר בידי המכתב הזה עד היום, ביחד עם השטר צדקה הנזכר בו שנתן לי לברכה זכות רבוה"ק יעמוד לי בזה ובבא

כ"ה

יחיאל יעקבי מר בוקער ש"

לא אישׁ בקרבם אשר הרגש יעבור בעד
הבקרבים, ולבי יגה לך כדמה בנלה
ומטלטל. כי יעצבך אלקי מרום בנסיעה
נלחה. אתה תשאלך ואמותך ואביך יחיו
בוודאי תסעו בשעה טובה ומוצלחת
והנלחה תביד לנו אלינם בקל. ובבואם
תסבר נפשיתך באופן היותב טוב בגו"ר.
ואנו נחמן לך בצד שטר אחד משטרי
הצבעה של גוונב הוב ל"ל מאמונה הבהיר
ולקלהה נבגה ביל לבדבר. ובטר כ
אלהיבו הנך. מאהבך מבדבך בנפ"
אור יט תשיבו לנ.
בן מו"ר יוסף יוסלמן ש"

הערה נוספת שנשמט מלעיל עמוד 113, כפי שנרשם שם

כעת להוצאת ספר אשכבתא דדבי בהוצאה שני, הציע לפני בני יחידי הרב הגאון המופלא בחו"ב ובחסידות מו"ה שלום שליט"א, שמן הנכון הוא וכאן הוא המקום להוסיף בענין זה הערה רבת ענין, שראה זה מכבר באמתחת הרשימות שלי, רשימה קצרה בעפרון, שעפ"י הדרוש דראשית גוים עמלק האחרון בחיי רבינו נ"ע בעלמא דין בפורים תר"פ, מה שקץ שם לחשך, שהסס"א והקליפות הנה קץ שם להם, שאין מציאותם בבחי' קיום עצמי, שהם רק מציאות ההעדר, דכל מציאותם הוא מבחי' העדר הרצון, ע"כ אינם מציאות כלל בעצם כו', משא"כ קדושה הוא בבחי' קיום עצמי ואינו מתבטל לעולם כו', ומה שהוסיף עוד בזה בנו יחידו אדמונ"ע בהמאמר הזה עצמו כשחזרו לפני, כמובא בפנים בפרטית, הנה ענין זה הוא מכוון ומתוך עם דין הנגלה המבואר בגמ' מה דקדוה"ג לא פקע לעולם, אשר ידוע הוא שרבוה"ק בשיחות קודש שלהם הדגישו הרבה פעמים שהנגלה והנסתר מכוונים ומתווכים תמיד, שזה שקדושה לא פקע לעולם, הנה הוא הוא מה שקדושה הוא בבחי' קיום עצמי. וברשימה סצדה בעפרון הנ"ל שראה בני שי', הוספתי עוד בזה, פן ישאל השואל א"כ מה בין קדוה"ג לקדו"ד שכן פקע, ואמרתי שבאמת גם קדו"ד לא פקע לעולם, דהרי כל ענין מה שקדו"ד פקע הוא רק בזה מה שקדו"ד יכולים לפדות וקדוה"ג אין יכולים לפדות, אשר מה שמחולקים הם בזה, הוא לא משום שקדוה"ג הוא קדושה נעלית יותר מקדו"ד, רק משום שמחולקים הם באופן התפסת הקדושה שלהם, דכבר בארתי באריכות בכמה מקונטרסי וקבעתי בזה מסמדות בהוכחות וראיות מפורשות, שבכל דבר יש עצם גוף הדבר, ויש שויות הממון של הדבר, והם שני מיני בעלות, בעלות על עצם גוף הדבר ובעלות של שיוי הממון של הדבר הבא מזכות ויכולת השתמשות בהדבר, ושזהו גם החילוק בין קדוה"ג לקדו"ד, דבקדוה"ג כל התפסת הקדושה הוא רק על עצם גוף הדבר ולא על השוויות ממון של הדבר, וע"כ באופן שנתבטל מציאות גוף עצם הדבר, כקדשים שמתו בריש מעילה, שאינו ראוי להקריב עוד הגוף על המזבח, הנה אין בהם מעילה, אף שלהגבילה הרי יש עדיין שוויות ממון איזה שהיא, משום שהשוויות ממון של קדוה"ג מעולם לא נתפס כלל בקדושה, וכן להיפך בקדו"ד כל התפסת הקדושה הוא רק על השוויות ממון, לא על עצם גוף הדבר, וע"כ באופן שנתבטל שוויות הממון מהדבר, אף דעצם גוף הדבר עדיין נשאר במציאות, הנה אין בזה מעילה, משום דבקדו"ד מעולם לא נתפס קדושה על עצם גוף הדבר, וכמ"ש מפורש כ"ז בחידושי הרשב"א בשילוח הקן לענין גוזלות שמרדו עי"ש, והוכחתי והסברתי כ"ז בתכלית האריכות בכמה מקונטרסי.

ואשר בזה מבואר הוא בפשטות מה שבקדוה"ג לא שייך פדי' ובקדו"ד שייך פדי', דבקדוה"ג שהתפסת הקדושה הוא רק על עצם גוף הדבר, אין מקום ולא שייך פדי' במציאות, כי הרי הקדושה תפוסה על עצם מציאות גוף הדבר הזאת, וא"א לו לסלק הקדושה מגוף דבר הזאת ולהתפיסה על גוף דבר אחרת, וע"כ בקדוה"ג לא שייך פדי'. אבל בקדו"ד שכל התפסת הקדושה כנ"ל הוא רק על השוויות ממון של הדבר, הנה בודאי הקדושה שהותפס על השוויות ממון לעולם לא תפקע, ובודאי השוויות ממון הזאת ישאר לעולם בקדושתה שנתפס בזה, אבל פדי' שייך בזה, והיינו שפודה ומעתיק השוויות ממון שהי' על גוף הדבר הקודם, שיהי' מעתה השוויות ממון — עם הקדושה שבה — על הדבר השני שפודין בה, ומעתה יהי' השוויות ממון עם הקדושה שעלי' על הדבר השני, והיינו מה שקדו"ד פקע, שאין הקדושה נפקע, רק שהשוויות ממון מדבר הזה שהותפס בקדושה, הוא נפקע מהדבר הזה ונעתק על הדבר השני עם הקדושה שבה, דוק ותבין, ואינני דואה צורך להאריך ולהסביר עוד הדברים.

חלק
ההעתקות

העתק חלק הצוואה אשר לאנ"ש, כמו שהעתיקה כ"ק אדמו"ר נבג"מ בחדש אייר תר"פ ומטרה להפיצה בין אנ"ש, כנזכר בפנים הקונטרס

ב"ה.

העתקה מצוואת כ"ק אאמו"ר הרה"ק חסידא ופרישא זצוקללה"ח נ"ע, זי"ע ועל תלמידיו ועל כל המקושרים אליו, הכ"מ.

בעז"ה.

השי"ת בחסדו חסד חנם יאריך ימי ושנותי וישיבני שלום לביתי ושכבתי עם אבותי כו'

*)

אני מבקש את ידידינו אנ"ש יחיו להחזיק את הישיבה תומכי תמימים כאשר החזיקו אותה עד עתה. וזכות גדול הוא לכל התומכים והמחזיקים אותה, ואין רשות לשום אדם לשנות ח"ו את תוכנה הפנימי. והמנהל הראשי יהי' בני הרב שי'. וכל התומכים והמתעסקים והמשתדלים בהחזקת וטובת הישיבה הרוחני והגשמי יתברכו במתן שכרה שבצידה אורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד, ויזכו לבנים ובני בנים עוסקים בתורה ועבודה.

בני יחי' תשגיח ותשתדל בדבר הישיבה תומכי תמימים להאדירה בעזרתו ית' בתכלית כוונתה הפנימי' בלמוד דא"ח ועבודה שבלב כו', וכאשר כתבתי בקונטרס עץ חיים, ויותר מזה כמדומה שכתבתי לך בא' מהמכתבים שהוא — בעזרתו ית' — החזקת העבודה הפנימי' בזמן הזה. וזאת היא הדרוש מאתה, ובזה צריכים להשתדל, וכודאי צריכים ג"כ לימוד הנגלה, לימוד טוב, וכמבואר בקונטרס הנ"ל. וכשם שא"א להיות גוף בלא נפש, כך א"א להיות נפש בלא גוף. אך האדם פנימי הוא העיקר, והמקבל עליו עומ"ש יוצא ידי שניהם, וזה וזה יתקיימו בידו. וכאשר יש מהדברים החיצונים שיש להם שייכות אל הפנימי', כל מה שיכול להיות נוגע אל התוכן הפנימי צריכים להרחק לגמרי, ולא ליתן ערך כלל אל החיצוני', יהי' מה שיהי'. ואתה בני יחי' בטוב דעתך ושכלך והעיקר במסירתך אל הכוונה הפנימי', תדע אי"ה לשקול ולהכריע בזה.

גם תשתדל בדבר קביעות לימוד דא"ח בעיירות אשר התחלתי לעסוק בזה, ות"ל שנתקבל הענין בטוב ונתייסד בכמה עיירות לימוד ברבים בדא"ח, ונדברו יר"א איש אל רעהו כו'. הזמן החוה הפריע

*) בכתי"ק רבנו נ"ע הי' כאן כתוב השורה הנזכר בפנים „יש צעטיל מיוחד לבני יחי' והוא בתקפו עומד". וכ"ק אדמו"ר נבג"מ בהעתקתו השמיטה, כנזכר בפנים.

את הכל, ויתן השי"ת שבקרב תשקום המדינה, ואיש את רעהו ידברו, צריכים לחדש ההשתדלות, כן בדבר התייסדות החדרים בעיירות. השי"ת יעזרני ויזכני להתעסק בהדברים האלו אשר זיכני להתחיל בהם. והכל כאשר לכל תשתדל ותתעסק בני יחי' בהם. וידידנו אנ"ש שי' בטח ימייעו על ידך. והשי"ת יהי' בעזרך ותצליח במלאכתך.

יוסף יצחק בן כ"ק אאמו"ר הרה"ק חסידא ופרישא זצוקללה"ה נבג"מ. זי"ע ועל כל המקושרים אליו לשמור לעשות ולקיים, הכ"מ.

היתום, שניאורסאהן

כנזכר בפנים הקונטרס הואיל כ"ק אדמונ"ע בטובו להראות לי צוואת רנ"ע כולה בכתי"ק, אף החלק שלא הראה גם לזקני אנ"ש זולת לאחדים כשלשה מהיותר מקורבים, וכנזכר בפרטית בפנים היתה הצוואה כולה בידי יותר משעה, וקראתי' ושניתי' ושלשתי' ורבעתי' עד שהיתה ממש שגורה בפי בע"פ, באופן שביכולתי הי' אח"כ לרשום מכללות הצוואה הרבה ענינים וביטוים כמעט בלשון רנ"ע בדיוק ומרשימותי אלו הנשמרים אצלי זה יותר משלשים שנה, הנני מעתיק בזה קטעים מקוטעים וביטוים בודדים מהניתן להגלות לכל וע"כ אין להקטעים האלו קישור זל"ז כ"כ

בחלק הצוואה לבנו כ"ק אדמו"ר נבג"מ

. . . בשנה הראשונה תלמוד בכל יום פ' משניות לאחר כל תפלה . . .
. . . אני דקדקתי לאמר בכל יום — לבד ש"ק ויו"ט — ט"ז קדישים . . .
(בגוף הצוואה כתי"ק רנ"ע כאן פלפול ארוך בזה עפ"י נגלה ועפ"י קבלה)

. . . קדיש וברכו אחר תפלת מעריב בליל ש"ק לא לאמר . . .
בענין הי"א חודש, להפסיק ביום האחרון דחודש הי"א, עד"מ אם היא"צ *) הוא עשרה בשבט, לאמר קדיש עד ט' טבת ועד בכלל . . . (בגוף הצוואה כתי"ק רנ"ע יש בענין זה פלפול ארוך אם יום הראשון מחדש הי"ב נחשב ליום מיוחד בפ"ע לאמר בו קדיש אף שאינו מהי"א חודש. וכ' שם שאחרי אמו הרבנית נ"ע נהג ואמר קדיש גם ביום עשרה בטבת, ומתחרט הוא ע"ז. ומסיק לנהוג כנ"ל)
. . . הזהר בכבוד אמך . . . . . ולא נצרכה אלא להעדפה בעלמא . . .

*) תפס לדוגמא „יו"ד שבט", כי הוא היא"צ אחרי אמו הרבנית הזקנה רבקה נ"ע, והוא גם יום ההילולא של בנו כ"ק אדמו"ר נ"ע יו"ד שבט תש"י, אף כי גם איזו מהאחרונים תפסו ג"כ לדוגמא יו"ד שבט לענין זה.

בחלק הצוואה לזוגתו הרבנית נ״ע

. . אבקשך שבשנה הראשונה תתן צדקה בעד נשמתי בכל יום ב׳ וה׳ ובעש״ק ועד״ח. ואם יהי׳ באפשרכם לחלק הצדקה לעניים באותו היום, מה טוב, ומבקש אני להשתדל בזה . . .

בחלק הצוואה הכללית ובו גם בענין הנהגה בכלל, והנהגה וחינוך לילד משנולד בפרט

. . . לנהג בקטנותו ע״ד הישן, לא מאדערנע כמו מאטראסקע וכה״ג . . .

...כ״ק אאמו״ר נבג״מ זצוקללה״ה זי״ע אמר על בני יחי׳... ... „עד איז אַ איידיל קינד מי דארף עם ניט פארגרעבין״ והולכנו אותו בכתונת משי פשוט . . .

. . . להזהר שיהי׳ תמיד בכיסוי ראש. ואחר ימי העטיפה (וויקלען) ליטול ידיו נט״י שחרית. וכשיתחיל לילך ברגליו להלבישו ציצית . . .

. . . עד היותו בר מצוה לא ללמדו שום למודים לבד למוד התורה . . .

. . . וע״ז אני מזהיר בתוקף האזהרה שלא ללמדו שום למוד חיצוני קודם

שיהי׳ י״ג שנה, וגם אז ללמדו רק שידע לכתוב ולקרוא ולא יותר . . .

. . . להשגיח ביותר שלא יקרא בספריהם ספרים החיצונים יהי׳ איזה שיהי׳, לא עברי ולא רוסיא . . .

. . . בשנת הי״א או הי״ב יתחיל . . . . . ללמוד עמו תניא ולהשתדל להסביר לו דרכי העבודה . . . . . למותר . . . . . .דזה מוכרח . . .

. . . מנוחת נפשי בעלמא דקשוט . . .

כל הספרים לבד אותן שאפרט בסמוך אני מוריש לבני יחי׳ . . .

ספרי החסידות שלי שאני מעיין בהם בתמידית אני מחלקם לנכדותי יחיו, כמובן כדי שיתנו לבעליהן ללמוד בהם. לקו״א (תניא), תו״א עם הוספות, לקו״ת, עטרת ראש, אמרי בינה, שער האמונה, שער היחוד, לנכדתי חנה תחי׳. באורי זהר, תניא רפוס זיטאמיר, תורת חיים, שער האמונה ושער היחוד כפול, פירוש המלות, קונטרס ההתפעלות, לנכדתי מושקא תחי׳. סדור זיטאמיר, ב׳ דרך החיים שער התשובה והתפלה ח״א, שער התשובה ח״ב, שערי אורה, לנכדתי שיינדל תחי׳. תו״א דפוס קאפוסט לבני יחי׳, המאמר שמע ישראל לכ״ק אאזמו״ר נבג״מ זצוקללה״ה זי״ע בלשון זשארגאן לכלתי תחי׳, הסדור אשר אני מתפלל בו תמיד והתהלים לזוגתי תחי׳, הסדור שלי עם ההגהות על השערי תפלה לבני יחי׳ . . .

מעות מזומן שנשארו מאתי חלק חמשי לצדקה, מזה מחצה לתו"ת, ומחצה לעשות איזה תיקון כללי בליובאוויטש, כפי שימצאו לנכון זוגתי ובני יחיו, דצוני הי' מכבר שיהי' גדר של מתכות סביב הביה"ק בליובאוויטש, וזהו יקרא דשכבי ויקרא דחיי, אבל איני מחליט בזה, וכאשר ימצאו לנכון זוגתי ובני יחיו כן יעשו, ובלבד שלא יקרא שמי ע"ז . . .

. . . חלק ד' לנכדותי יחיו לחנה 40% למושקא 30% לשיינדל 30%. יתר המעות לזוגתי תחי' . . .

כל הכלים דכסף וזהב וכן כל המעות וכל כלי תשמישי הבית לזוגתי תחי', וביכולתה לעשות בהם כרצונה. המטבעות של זהב, והמורה שעות שלי, והחנוכה לאמפען, והטאבאקעדקע של זהב אשר עם אמיל, אני מוריש לבני יחי', החצר עם הבתים דליובאוויטש השייכים אלי עפ"י צוואת אמי מודתי נ"ע, וחלקי בהבתי חומה בוויטעבסק, והבית חומה עם החצר אשר בראסטאוו שייכים לזוגתי תחי', ואחר אריכות ימי' לבני יחי'. הבית והחצר דראסטאוו ברשות זוגתי תחי' למשכנם ולמוכרם ולהחליפם, כאדם העושה בתוך שלו . . .

העתק מכתב זקני אנ"ש שנשלח בצירוף העתק חלק הצוואה אשר לאנ"ש המועתק לעיל, כנזכר בפנים

ב"ה

אראלים ומצוקים אחזו בארון הקודש, נצחו אראלים ונגנז ארון הקודש.

במוצש"ק ויקרא בשעה החמישית כעלות הבוקר ב' ניסן עלתה נשמתו הקדושה השמימה (כן הי' לשונו הקדוש במוצש"ק שעות אחדות לפני הסתלקותו, „איך גיי אין הימעל, די כתבים לאז איך פאר אייך. נעמט מיך אין זאל וועלין מיר זיין אין איינעם") ואותנו עזב לאנחה, אין להאריך בדברי תמרורים עתה, כי כל לבב דוי וכל ראש לחלי, רוח אפינו משיח ה' נלכד כו' אשר אמרנו בצלו נחי' בגוים כו' ירחם ה' על אנ"ש ועל כלל ישראל ויגאלנו גאו"ש בקרוב אכי"ר.

אחינו ידידינו, אנ"ש היקרים והתמימים, הנה טוס"פ העתק מחלק צוואתו נ"ע (מהנוגע לאנ"ש, הניתן להגלות) אשר בה יבקש את אנ"ש להחזיק בכל מפעליו הנעלים והקדושים, אשר פעל ועשה כל ימי היות אותו צדיק חי אתנו, ומסר נפשו הקדושה ממש עליהם — כידוע לכל — כמו בהמוסד תו"ת. כן ע"ד קביעות החדרים בעיירות

כפי הכוונה הרצוי׳, וע״ד הפצת אור החסידות, כאשר עיניכם תחזינה בהעתקה, בלי ספק, אשר כ״א מאנ״ש הקשורים והעטופים, השלמים עם ה׳ ועבדיו הנאמנים, רבותינו הקדושים נ״ע, יתחזק בכל נפשו ומאודו — כמשמעו ומדרשו — לקיים צוואתו לכל פרטי׳, כאשר היינו באמנה אתו בעודו חיים חיותו נ״ע. ועוד עלינו עתה להוסיף אומץ והשתדלות יתירה ביתר שאת ויתר עז להשלים רצון קדשו במלואו. וזכותו יעמוד לנו להיות לעוזר בזה ובבא ברו״ג לכל הבא לטהר כו׳, ויהי׳ לנו למליץ יושר להצילנו מכל צרה כו׳

אחינו היקרים, התבוננו נא, ודעו את אשר לפניכם. עלינו עתה בשביל קיומינו אנו, וקיום נפשינו, להתאחד ולהתחזק ביתר שאת ויתר עז, לבל נתפרד ונאבד ח״ו. איש את רעהו יאמר חזק, ולא נאמר נואש ח״ו, כי ת״ל אמרותיו חייתנו, אשר השאיר לנו ברכה אמרות׳ו הטהורים, כתבי הקודש שלו, דא״ח אשר הנחילנו. **וגם את כ״ק בנו הרב שליט״א,** בהצעטיל המיוחד אשר לו (אשר מפני ענותנותו של הרב שי׳ אין לנו רשות להעתיקו בשלימות) הנהו דורש מאתו כדברים האלה, **„שידבר דא״ח לפני אנ״ש, ולהסביר להם בטוב טעם ודעת על יסודות נאמנים אשר הנחילנו אבותינו רבותינו הקדושים נ״ע, וכי ימסור א״ע לטובת אנ״ש. ובהנהגת המוסד תומכי תמימים עפ״י הכוונה הפנימי׳ כו׳ ובטח לא יעזבו אותו אנ״ש וידידי אבותינו״,** וכ״ק בנו הרב שליט״א החפץ וזהיר מעודו לקיים ולמלאות רצון אביו הקדוש רבנו נ״ע, נאות לקבל עליו ההנהגה מכל המוסדות, ולדבר דא״ח לפני אנ״ש. וכבר שמענו דבריו הטהורים היוצאים מלב טהור בימי השבתות והימים טובים. **נפלאים המה וישרים משמחי נפש,** ואין להאריך על הגליון את כל הדברים, ולחכימיא ומביני מדע יספיק הקיצור והרמז, אך באנו רק לעוררם בלבד לטובת הענין, שיתאספו אנ״ש בכל אתר ואתר, ויוסיפו אומץ והשתדלות איך ובמה לחזק הענין ברוחני׳ וגם בגשמי׳ כי לא סגי בלא״ה.

בטוחים אנו בידידינו אנ״ש הנאמנים אשר להם לב מבין ורגש, כי יתבוננו במצב ההוה של אנ״ש בפרט והיהדות בכללה וידעו את אשר עליהם לעשות לטובתינו וטובת נפשינו, והשי״ת ירפא לנו את מזבח ה׳ ההרוס ויחיש גאולתינו ופדות נפשינו אכי״ר.

הכ״ד ידידיהם ואוהביהם באמת, דורשי טובת נפשם וקיומה לעד, הכותבים בידים רועדות, ועינים דומעות ומיחלות,

נאום יצחק יואל ראפאלאוויטש החוב״ק קרמנצוג
נאום שמואל בר״ז גוראר׳
נאום ש׳ זלמן האוולין

אייד שנת בן פ׳ר׳ת יוסף, רוסטוב־דן

העתק מכתב כללי הראשון מכ"ק אדמו"ר נבג"מ, שכ' להתמימים אחרי הסתלקות אביו הק' רבנו נ"ע בחדש אייר תר"פ, בצירוף העתק חלק הצוואה אשר לאנ"ש, המועתק לעיל

ב"ה

אל אחיי ורעי חניכי המוסד הקדוש ישיבת תומכי תמימים יצ"ו,
ה' עליהם יחיו, הם ביתם וזרעם. יעמדו על הברכה
מעתה ועד עולם.

אחיי, אבינו רבנו עלה השמימה, ואנחנו תלמידיו וחסידיו המקושרים אליו בכל מאדינו ונקודת נפשינו, נשארנו עזובים בודדים גלמודים ונדכאים.

בחדש הראשון באור ליום השני, כעשרים רגעים על שעה החמישית בעלות השחר נפתחו השמים, שמי שמים העליונים, והנשמה הטהורה עלתה להשתפך אל חיק אבי', בנעימה קדושה ובשקיטה אצילית מסר רבנו הקדוש נשמתו לאל אלקי הרוחות, והוסגרו עיני אב הרחמן, לי, ולכל אחי חניכי בית אלקים, וברגע אחת יתום נהייתי, אני, אתם תלמידיו, ואתנו יחד עם הקודש.

מה מאד רבו עונינו, האד איום, והמשפט נורא, נטלו המאורות עטרת תפארת ראשינו והוד משגב לבנו, אמרר בבכי כי אזכרה כ"ק אאמו"ר הרה"ק, חסידא ופרישא, הצדיק תמים, איש חי רב פעלים, הריני כפרת משכבו, — לוקח מאתנו. העדי האלקי הורד מעל ראשינו, והנוחם היחידי לעם הקודש בגלות המר הזה — הועתק, וקרני הוד פנים מאירות ופנים מסבירות, שהחיו לב ונפש נדכא ונרעץ, בטל אור נועם ידידות העדינות — הסתתרו.

מי ינחמנו, ובמה ינחמנו, ובמה נוכל עוד להנחם, אדון הסליחות, העבר נא בחסדך לחטאת שיח מר לבבי הנשבר, כי משפט קרוע לב הנהו, ומצבנו, מצב בניך היתומים איום ונורא הוא, אך צדיק הוא ה', וכל דרכיו משפט וצדק, וכל אחד מאתנו יתודה מקרב ולב עמוק כי אמת עשית ואנחנו חטאנו רשענו, אבל אבינו אתה, ברחמיך הרבים רחם עלינו, ועודד נא רוחינו, וחזק לבבנו להתאמץ באורחות חיים שסללו עבדיך הקדושים, כ"ק אבותינו רבותינו, אבות העולם, ופרום נא זכותם ואור תורתם ועבודתם עלינו, תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם, להיות חזק בקיום התורה והמצוה בשעבוד המוח ויחוד הלב.

תמימים. נחלה בלי מצרים, הנחילנו אבינו רבנו, מוסדות רמות ונשגבות, בנויות על טהרת הקדש הצלחה אלקיי, והוא המוסד הקדוש ישיבת תומכי תמימים יצ"ו. ואתו עמו שאר הענינים בהפצת לימוד החסידות ותקוני החדרים ועוד, אשר בצלם ימצאו טל אור תחי' לנוף ונפש האלקי גם יחד, אשר עליהם ידבר בכתבו האחרון הנתון לפניכם בזה, ואשר דבר אתי ביחוד אחרי המועדים בתחלת מר־חשון העבר,

ממה שבדעתו הקדושה ליסד לטובת אחינו ה׳ עליהם יחיו. עתה אבינה כי לא הבנתי דבריו הקדושים בדברו עמי, ורק ראיתי צער נפשו הט׳ בצערת וכאבי אחינו ה׳ עליהם יחיו הזמני והנצחי, אשר יום יום שפך כמים לבו בדברו מתוך נקודת לבו המסולאה בפניני הרגש האלקיי, אלקים אתה יעדת לאמר רצון יראיך תעשה, עורר נא רחמיך, והאיר אור חסדך על עמך ועדתך הנדכאים והנלחצים, כאשר חי׳ תפלת עבדך הקדוש, לב כל אחד מאתנו מלא תקוה, אשר גם כהיום נושא תפלה ומעורר רחמים הנהו עם אבותיו, כ״ק אבותינו רבותינו הקדושים, לפני כסא אל רם ונשא, אשר יחוס וירחם לכונן עם קדשו ולהעמידה בקרן אורה.

התעוררו תמימים, התעוררו לקיים ככל אשר צוה אותנו רבנו, כ״ק אאמו״ר הרה״ק, הכ״מ, על דבר המוסד הקדוש ישיבת תומכי תמימים יצ״ו, והחזקת החסידות והיהדות, ובכל אשר איוה והשתוקקה נפשו האצילה, ועלינו להיות מסורים ונתונים לכל אלה בכל לבנו ומאודנו, עלינו לדעת כי החובה והמצוה על כאו״א ביחוד לדאוג לקיום דרכיו הקדושים, ולקוות לחסדי השי״ת כי בזכותו והתעוררות רחמיו עלינו, נוכל לחיות בחיי אמיתים עפ״י קודש תורת החסידות, ועל כאו״א ביחוד לדאוג בעד חייו הרוחנים והנהגת ביתו בנועם משפטי תורתינו הק׳, כי מי יורה לנו דעה, ומי יגיד לאדם אי—ישרו, אם לא שבעצמו יכיר חסדונו עפ״י התורה והאור שהנחיל לנו אבינו רבנו, ורק אחת עלינו להתחזק ברוחא דשביק בנו, ונפלינו אנחנו תלמידיו, חסידיו, המקושרים אליו, ואל נחלת תורתו ונועם המדות וארחות יושר, כמו אז כן עתה, מבלי התגאל ברתיחא דהבלא דעלמא דין דלית בה מששא, ולהיות כל דרכינו ישרים עפ״י התורה, ואז עלינו לקוות כי יקוים היעוד וברכך ה׳ אלקיך בכל אשר תעשה.

עלינו לדעת כי אנחנו תלמידיו וחסידיו, שמו אשר בשם ה׳ נקרא, עלינו יקרא, ועל כאו״א לדאוג כי לא יחלל ח״ו וח״ו. ובידינו ביד כל או״א להכריע לכף זכות, כי עלה יעלה לכסא מרום לעורר רחמי ה׳ על עמו וצאן מרעיתו, ומבלי שכוח אף רגע כי יתומים אנחנו ודור עני כי אין עוזר, בלתי ה׳ לבדו ע״י התעוררות ומליצת אבות העולם, אשר מסרו חייהם הגשמיים בגללינו, וכל אחד ישפך לבו ברנה ותפלה מקרב ולב עמוק, אשר גם עתה לא יעזבנו מלעורר רחמי ה׳ עלינו, כי נוכל עמוד בעבודת ה׳ בצוק העתים האלו שנתמעטו המוחות ונתכווצו הלבבות ומרחוק ה׳ נראה לנו. ועינינו תחזינה בשוב ה׳ שבות עמו, והקיצו ורננו שוכני עפר, וכ״ק אאמו״ר הרה״ק זצוקללה״ה הכ״מ בתוכם, יחי׳ נפשינו ורוחינו, ויראנו נפלאות בתורתו הקדושה.

והנני אחיכם הנדכא, המברך אתכם מקרב ולב עמוק,

יוסף יצחק שניאורסאהן

העתק מכתב כללי הראשון לאנ"ש מכ"ק אדמו"ר נבג"מ שכ' אחרי הסתלקות אביו הק' רבנו נ"ע בחדש סיון תר"פ

אל כבוד ידידינו אנ"ש הרבנים והחסידים, וכל
שומרי מצות ורצון כ"ק אבותינו רבותינו הקדושים
ד' עליהם יחיו

אמרר בבכי כי אדברה, כ"ק אאמו"ר הרה"ק חסידא ופרישא, איש חי רב פעלים, הכ"מ, לוקח מאתנו. ועדי תפארת ראשינו הורד מעלינו, אותה הפנים מאירות שהחי' רוחינו, ועדד רוח ונשמת כל נשבר לב ונדכא, בנועם הוד ידידות אצילית האלקי, ואשר בה ראינו מאורי אור אלקי במשבצי מדות מפוארות באורחות חיים. וכל אחד מצא נוחם לנפשו בעת צרתו ודאגתו ברסיסי טל שיח קדשו והגיון ברכות לב טהור, ועתה בעונותינו הסתתרה.

אהה הוי' אלקים. יתומים נשארנו כי אין אב, עזובים ונדכאים, אוי לנו כי חטאנו, נשובה אל ה' בכל לבינו ומאודינו, כי מי ישא בעדינו רנה ותפלה,, ומי יעורר רחמי אל רם ונשא על עמו וצאן מרעיתו, אור השבעתים, שלשלת המאורות, עלה בהודו והדרו השמימה, וכה מדבר באגרת צוואתו הכתובה ימים מספר טרם עלותו מאתנו

„אני מבקש את ידידינו אנ"ש יחיו להחזיק את הישיבה תומכי תמימים כאשר החזיקו אותה עד עתה. וזכות גדול הוא לכל התומכים והמחזיקים אותה, ואין רשות לשום אדם לשנות ח"ו את תוכנה הפנימי, והמנהל הראשי יחי' בני הרב שי', וכל התומכים והמתעסקים וח' משתדלים בהחזקת וטובת הישיבה הרוחני והגשמי יתברכו במתן שכרה שבצידה אורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד, ויזכו לבנים ובני בנים עוסקים בתורה ועבודה".

ואותי יצוה לאמר, **„בני יחי' תשגיח ותשתדל בדבר הישיבה תומכי תמימים להאדירה בעזרתו ית', בתכלית כוונתה הפנימי' בלימוד דא"ח ועבודה שבלב כו', וכאשר כתבתי בקונטרס עץ חיים. ויותר מזה כמדומה שכתבתי לך בא' מהמכתבים שהוא — בעזרתו ית' — החזקת העבודה הפנימי' בזמן הזה, וזאת היא חדרוש מאתה, ובזה צריכים להשתדל, ובודאי צריכים ג"כ לימוד הנגלה לימוד טוב, וכמבואר בקונטרס הנ"ל, וכשם שא"א להיות גוף בלא נפש, כך א"א להיות נפש בלא גוף, אך האדם הפנימי הוא העיקר והמקבל עליו עומ"ש יוצא ידי שניהם, וזה וזה יתקיימו בידו. וכאשר יש מחדברים החיצונים שיש להם שייכות אל הפנימי', כל מה שיכול להיות נוגע אל התוכן הפנימי, צריכים לחרחק לגמרי, ולא ליתן ערך**

כלל אל החיצוני', יהי' מה שיהי', ואתה בני יחי' בטוב דעתך ושכלך, והעיקר במסירתך אל הכוונה הפנימי', תדע אי"ה לשקול ולהכריע בזה.

גם תשתדל בדבר קביעות לימוד דא"ח בעיירות אשר התחלתי לעסוק בזה, ות"ל שנתקבל הענין בטוב, ונתייסד בכמה עיירות לימוד ברבים בדא"ח, ונדברו יר"א איש אל רעהו כו'. הזמן החוה הפריע את הכל. ויתן השי"ת שבקרב תשקוט המדינה. ואיש את רעהו ידברו צריכים לחדש ההשתדלות, כן בדבר התייסדות החדרים בעיירות, השי"ת יעזרני ויזכני להתעסק בחדברים האלו אשר זיכני להתחיל בהם, והכל כאשר לכל תשתדל ותתעסק בני יחי' בהם. וידידינו אנ"ש יחיו בטח ימייעו על ידך. והשי"ת יחי' בעזרך ותצליח במלאכתך".

והנה מלבד האמור בזה מפורש, הנה רבות דבר עמדי כ"ק אאמו"ר הרה"ק, הכ"מ, בחדש מ"ח העבר, מאשר בדעתו הקדושה בעזרתו ית' ליסד לטובת הרבים הכלל והפרט ברו"ג, מוסדי' שוני' אשר רבות בשנים חשב בזה, ושקל ופלס איך ליסדם. וקבל עם הקדש ד' עליהם יחיו אתודה, אשר לא הבנתי עומק דבריו הקדושים. ולפלא הי' לי אופן וסדר דבורו אתי עמי, ואשר עתה עין בעין אראה כי ציווי ופקודת צוואה היתה שיחתו זאת מאתו אלי, ואשר עתה נראה במוחש מכמה ענינים, כי מאחרי המועדים התכונן אל מועד חיי החיים. ואני בהמות הייתי עמו. אוי לי כי לא הבנתי עד מאומה, ולא עלה על רעיוני כי בא מועד שבר נורא כזה, שינטלו המאורות בעצם היום, ונשארתי יתום נדכא ונשבר בלי אב ובלי רב, ירדתי מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, מגו נהורא לחשוכא. אנא ה' חוסה נא בהמון רחמיך המרובים בחסד חנם, על בן עבדך, ורחמני ועזרני, כי אל מי אפנה ומי יושיעני אם לא אתה. אתה ה' בזכות עבדך העומד לפניך ומבקש רחמים על בנו, תלמידיו ותלמידיהן והמקושרים אליו לקיים פקודתו, לשמור מצותיך וחוקי רצוניך וללמוד תורתך הקדושה, והשקיפה ממעון קדשך והשפיע לנו כולנו באור פניך שפעת חיים וברכה ברוחני' וגשמי' מעתה ועד עולם.

ידבק לשוני לחכי, כי אנכי אדברה קבל עם קדש ה' עליהם יחיו, חסידי ומקושרי עבדי ה', אשר נהרו על טוב ה', לשמוע בקול דברי אלקים חיים, מפורשים יוצאים כיום נתינתם מפי כ"ק אבותי רבותינו הקדושים זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, ועיניהם ראו את מאורינו ומורינו, פנים בפנים דברו את בני האלקים, אישים השמיימים, ואשר עד עתה בטח דבריהם הקדושים עומדים ברום עולמם, ועל פיהן יכלכלו ארחות חייהם ובהם יחיו לעד.

לב מי לא יתפלץ על שבר הנורא, אוי ואבוי לנו כי שודד מעוזינו, נקח נשמתינו ורוח אפינו, איכה נרעה נפשינו, ואיכה נרביץ נשמתינו, ואיככה נחי׳ בצוק העתים האלו, אשר כל איש שמיו חותלו בערפלי דאגה, ולבו כוסה באגלי קור, ועל כל אשר נביט היאוש יקדם פנינו בכל עוזו ותקפו.

אמנם כן, אבל יוצרנו שוכן בנו, חלק אלקה ממעל ממש בקרבינו יתלונן, אשר לא כהתה עינו ולא נס לחה, וכחו עמו לפעול ישועות בהעיר קטנה לכוננה ולסעדה, כי גם כהיום הזה האלקים בעוזרי וסומכי נפש שוקקה וצמאה לדבר ד׳, ההולכים תום מבלי בקש חשבונות, ודעת תוצאות פעולתם ורק על הוי׳ ישליכו יהבם.

האל הנכבד והנורא ציוה אותנו לאמר, שמוע ישמע הבן בקול אביו וברצונו לעד, בן עבד הייתי לאבי כל ימי, ובן עבד אהי׳ — בעזרתו ית׳ — לרצונו הקדוש, ידעתי נפשי כי תם אני ולא אדע עד מה ונפשי עלי תשתוחח מפחד ורעד, לעמוד על צור מחצב האור והאש האלקי, אך ציווי האל ית׳ וגזרתו, שמני לחטר ביד הרצון הקדוש, והאלקים אשר יעד ליריאיו, כי רצונם יעשה ושועת תפלתם ישמע, הנני מאמין באמונה שלמה וטהורה, כי הוא ית׳ יאיר אור נשמתינו, ויפיח זיק מעשינו, שיהיו מכוונים אל האמת.. ויושלמו רצון יראי ה׳, גם ע״י עצי היער בהצלחה אלקית.

זכרו ידידנו, דברי פי מורכם ורבכם, הצדיק הקדוש, הכ״מ. העומד בשמים ומתחנן אליכם, החזיקו תומכי תמימים, והיו תמימים, קבעו עתים לתורה ותפלה, והביאו בניכם בחדרי התורה והיראה, בצל מורי דעה על פי טהרת הקודש.

הקריאה האמורה היוצאת מפי עט של אדונינו מאורינו מורינו, בעמדו על מפתן גן האלקים, הוא מתכונן לקבל פני קודש אבותיו ומוריו נשמות אבות העולם, בה בשעה ידבר אלינו, ויתחנן כי תמימים נהי׳, ונלמוד תורת ה׳, ונחנך בנינו בדרכי האל, ונשריש במו יראת ה׳ לקיים מצותיו, בה בשעה כי נפשו עלה יעלה בשליבות הוד עוז כלילת חיי החיים, ישא אמרותיו בגבורת אהבה משוכה, לכל או״א מאתנו, לאמר, זכרו צור מחצבתכם, והיו בנים ישרים לאבינו שבשמים, כארחות חייו באהבה וסבר פנים בחיבה לכל אדם. כן גם ברגעיו האחרונים בעלמא דין, טל נדיבות יערוף לקרוא אותנו אנשי שלומו ובריתו, ומעורר נפשינו כי נחזיק ברית אלקינו אשר כרת אתנו בחורב, לאמר, גם בעת וזמן אשר כל הארץ נשפט בחרב שלהבת אש הקדחת, ומקדשינו חרב, והכהן הגדול עלה לאדונימו, אנחנו נעמודה חזק בברית הוי׳ אלקינו בתורתו ובמצותיו ית׳.

ועתה ידידנו עבדי ה׳, תלמידיהון ותלמידי תלמידיהון, עושי רצונם, הבו יד, נלכה יחדיו בדרך הקודש אשר סללו כ״ק אבותיני רבותינו הקדושים, אשר בארץ החיים, שבעת המאורות עלינו יאירו משמי שמי רקיע, ודברי תורתם הקדושה בבתינו יופיע להאיר נפשינו ולהעיר לבבינו, לקיים בלמוד ובפועל כאשר יפקדו עלינו.

איש איש מאתנו יאזור כחו, ויעשה בפועל ככל אשר תשיג ידו, ועוד יותר בכח ואומץ לב להחזיק את מוסדי חיים הרוחניים אשר הנחילנו כ״ק אאמו״ר הרה״ק הכ״מ ועם זה נפאר משכן ה׳ אשר בלבינו פנימה לאהבה ולירא אותו ולדבקה בו ית׳.

בימי התעוררות והרצון האלו, יתעוררו כל ידידנו בהתעוררות אמיתי, בכל ערי מושב ידידנו ה׳ עליהם יחיו, וכל או״א ביחוד, כי עליו החובה והפקודה מאת רבו ומורו כאמור, להביא בפועל וסדר מסודר ככל אשר יפקוד ויצוה מורינו ורבנו, הכ״מ, בהחזקת תומכי תמימים, וקביעת משפיעים בלמוד דא״ח ברבים בע״פ ובספרים ובדאגת השגת מורים יראי אלקים בעד הילדים, ולסדר הלמודים כפי אשר נצטוינו מסיני, וכאשר למדנו אנחנו, ואני אל האלקים אקרא ואתחנן הושיעני ה׳, כי אוכל לקיים מצותיך, אשר צוית לקיים מצות האב ורצונו.

ואליכם ידידנו הנני פונה בבקשה, תנו לי היכולת — בעזרתו ית׳ — בתמיכת המוסדים, הנזכרים בצוואת כ״ק אאמו״ר הרה״ק, הכ״מ, אשר אוכל לכלכל כפי אשר נצטויתי, ובגלל זאת תתברכו מאת האלקים בברכה כפולה ומכופלת להושע, איש איש בכל אשר תאוה נפשו ברוחני׳ וגשמי׳, ובזה תחזיקו הברית את אדונינו ורבנו הכ״מ, כי יעורר רחמי האל הגדול והנורא, על כל או״א מאתנו, עבדיו, חסידיו, והמקושרים לקיים רצונו ופקודתו, והאלקים יחננו ויברכנו וישרה ברכה במעשה ידינו, ונזכה להיעוד והקצו ורננו שוכני עפר, והוא כ״ק אאמו״ר הרה״ק, הכ״מ, בתוכם. ויראינו נפלאות בתורת אל חי.

העתק מכתב כללי מכ"ק אדמו"ר נבג"מ לאנ"ש והתמימים, ליום הילולא רבא הראשון דרבנו נ"ע, ב' ניסן תרפ"א, בדברים חוצבים להבת אש, ובסדר ההנהגה והעבודה ביום ההילולא זכותם יגן עלינו ב"ה.

א' ה' אדר ראשון, תרפ"א
רוסטוב-דאן

כבוד ידידינו אוהבינו, מקושרי ותלמידי הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק, גאון ישראל, תפארתו והדרו, חסידא ופרישא, זצוקללה"ה נבג"מ, זי"ע,הכ"מ,*) מחבבי פעולותיו הנשגבות, מייקרי שם הוד קדשו וזכרו הטוב, יראי אלקים, די בכל אתר ואתר, ד' עליהם יחיו ויתענגו על טוב הוי' בזמני ונצחי.

לשלום אין קץ ולברכה אין סוף,
אלקי הרוח והבשר שחלק מהכמתו ליריאיו, שם אבן החן, בעטרת ראש הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ, זי"ע, הכ"מ. אות האהבה, חיבה היתירה שהנחילוהו ממרום, להיות נחמד לבריות, יקר מכובד, ומופלא בעיני כל רואיו ומכיריו, הוא שנותן לי הכח והיכולת לדבר בשער בת רבים.

התורה אומרת ואתם הדבקים בהוי' אלקיכם חיים כולכם היום, ביום שכל העולם כולו מתים אתם חיים (סנהדרין צ' ע"ב). ונפלינו אנחנו עם סגולה מכל העמים שעל פני האדמה, בהצלחת רכושי הנפש וקניניו, הבאה לנו, תודת לדאגת פרנסינו, נשיאי ישראל, גאוניו ורועיו בכל דור, כבירי הרוח, ואדירי הדעה, דורשי ושוקדי טובת קהלם ומרעיתם.

---

*) עי' ס"ז יור"ד סי' ר"מ שהסביר החילוק בין אמירת קדיש שאומרים רק י"א חודש, ובין אמירת הכ"מ שאומרים גם בחודש הי"ב כפשטות לשון הש"ס קדושין ל"א ע"ב. ועי' עוד בשיורי ברכה להחיד"א ז"ל הנדפס ביור"ד דוילנא בסי' שע"ו. ועי"ש בש"ך שכ' דהא דאמרו בגמ' שם „מכאן ואילך — לאחר יב"ח — אומר זללה"ה", היינו רק לאפוקי שלאחר יב"ח לא יאמר הכ"מ, אבל זללה"ה יכול לאמר גם בתוך יב"ח, עי"ש ודו"ק. ועי"ש ברמ"א סי' ר"מ שגם בכתיבה יש להחמיר לכתוב הכ"מ, וקצת יש לעיין מה שלא ראיתי לכ"ק אדמו"ר נבג"מ שיהי' נזהר לאמר הכ"מ כשזכר את אביו רבינו נ"ע בדבורו, וצע"ק. [אחרי שרשמתי זה, מצאתי משו"ת חות יאיר סי' ע"א שכתב „עתה נוהגים לכתוב כן (הכ"מ) אחר מיתת אביו תוך שנה, אף כי בזכירה בפה לא נהגו, ועפ"ידין נהפוך הוא", והנך רואה שכן נוהגים ולא מצא טעם ע"ז עפ"י דין.]

מה נעים גורלינו, ומה רבה ירושתינו, אשר אחת לאחת ינחילונו רבותינו היושבים בסתר עליון, פנינים יקרים במדעים נפלאים מנהגים ישרים. וארחות צדיקים אשר בהן ועל ידן, הנה מלבד, אשר פני ישראל סבא יזהר בזוהר אלקי, הנה עוד זאת כי זכרון נשיאי ישראל, חכמיו ואלופיו, לא יסוף מאתנו לעד, ונשמור עקבי מהלך רוח קדשם, ונקדש יום עלות נשמתם בגנזי מרומים. הן המה שרשרת אהבה ויקר פתילי מדות תרומיות, הנטועים בלב עם חכם ונבון לנשיאיו ורועיו, קדושי עליון, משיחי מרום, מלאכי האור, עבדי הוי׳. וישלח פארתיו בכל מרחבי חיי עם אלקי ישראל בכבוד והדר אלקי.

קהל עדת ישורון — בכל מקום שהם, ברכות אלקים ישיגם — זכור יזכור את המאור הגדול מורינו הכ״מ, אשר כנסת ישראל בו התהלל, בהגינו בעזוז כחו, אדרת האלקי, על כל הנוגע בבבת עין חיי הלאום הקדוש, ומה גם מקושריו ותלמידיו, אשר נהלם בעצותיו, ממתנת אל חי, אחת היתה שקידתו ומעינו להטיב לכל, לנחם ולעזור שדודי יום, ולחבש עצבי רוח.

האמונה והתום, האמת והעוז, היו נר ביד עבודתו ויחוה דעתו בכל הענינים הצבוריים, דעת קדושים, גלוי לעין כל, וידבר את משמאיליו באותו העדינות והנועם, שדיבר את מאמיניו ומעריציו. ועם זה עמד חזק על משמרתו, מבלי תת רמוס ישראל, תורתו, וכל הקדוש במסורת אבות, לא סג אחור מכל מונע מבית ומבחוץ, ולא חת מכל. וישם נפשו הטהורה בכפו תמיד, לבצע את אשר זמם, לטובת אחינו — ה׳ עליהם יחיו — מבלי התחשב עם חלישות בריאותו וחייו הפרטים, יזכור לו אלקים לטובה.

גם בימיו האחרונים מצוקי ישראל — יאמר ד׳ לצרותינו די — סבבו לב צדיק, ומנוחה לא ידעה נפשו העדינה, ויבכה יום יום על עם ד׳ ותורתו, וכרועה נאמן רוח השב לאדונו, הנה בעמדו על מפתן גן אלקים, יבוא בכתובים לעם סגולה, להזהירם ולהנחותם בקדושת מסורת אבות, כאמור בכתב צוואתו — המועתקה במכתבי הכללי מחדש סיון תר״ף — ויברכם בברכות מאליפות

עם ישראל יבכה למשפחותיו על הלקח עדי האלקי מאתנו, כאמור (ב״ב צ״א א׳) אותו היום שנפטר אברהם אבינו ע״ה מן העולם, עמדו כל גדולי הדור בשורה, ואמרו אוי לו לעולם שאבד מנהיגו, ואוי לה לספינה שאבד קברטינא. גדולי הדור יבכו על העדר חכמת התורה, הבאה בגניזת הצדיק, כי אין צדיק יורד לחלק חבירו שקיבל מהר סיני. הבוננים יבכו על חסרון מדות הטובות המתמעטים מאין מורה דעה, וכל עם ה׳ יבכה על חטאתיו, כי אנחנו גרמנו בחטאינו

כי נקח נחמתינו ואושר נפשינו אל האלקים הוי׳ הוא יראה בעינינו והוא ירחמנו ויכפר בעדינו (שבת ל״ג ב׳)

האמונה הטהורה היא תסמכני, והיתה נפש אדוני — אבי מורי ורבי — צרורה בצרור החיים את הוי׳ אלקיך. כל ת״ח שעוסק בתורה מקטנותו ועד זקנותו לא מת, ובאמת לא מת אלא הוא עדיין בחיים לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה כו׳ את הוי׳ אלקיך, מקיש הכתוב את הת״ח הצדיק אל האלקים. מה אלקיך הוא שמו הגדול מבורך לעד ולעולמי עולמים, כך הת״ח שיושב ועוסק בתורה כל ימיו, ומת, הרי הוא בחיים והוא חי (תנד״א).

מלאך הוי׳ צבאות (מגיד מישרים פ׳ שמות) מבאר הכתוב וימת יוסף וכל הדור ההוא, ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד, כי הצדיקים במיתתם מולידין תולדות יותר מבחייהם, ועיקר תולדו־תיהם של צדיקים מעשים טובים (רש״י נח) ואשריהם לצדיקים שזוכין ומזכין עד סוף כל הדורות (יומא פ״ז).

על פי הדברים האלה, כהיום הנני מוצא חוב בנפשי, להשביע ענג נפש אלפי רבבי קהל עדת ישראל — כן ירבו וירום קרנינו — החפצים לדעת מהנהגת מאורינו רבנו, הגדול בענקים, הכ״מ, ולזכות בהם בדבר שהזמן גרמא, להטבת ועילוי נפשינו

בשלשה פרקים בשנה, בסעודת חג פורים, שמחת תורה, י״ט כסלו, הי׳ מעמיד קערה של צדקה, ויכני׳ בשם על־דעתי, כלומר מי שמנדב בקערה זו, הוא על דעתו הקדושה, מה שימצא לנכון ונחוץ לעשות בסכום המתקבץ. מהתרומה הלזו החזיק כמה מוסדות הציבוריים, במקומות שונים. חדרים, תלמוד תורה, ישיבות, (על הישיבה תומכי־תמימים לא הי׳ לוקח מהתרומה זו, כי היא בכל עת קבעה ברכה לעצמה) מקואות, תמיכת אנשים פרטים, הכנסת כלה, ועוד ועוד, אשר עתה קופת — רבנו בעזה״י ובל״נ תתעסק בכל אלה כפי מצב היכולת. החפצים להנות מאור רבנו ולעשות זכר למו, הנה בחג הפורים הבע״ל, ירימו תרומה לזכר צדקת רבנו, הכ״מ, הכל בשם קערת רבנו, ואת התרומה יואילו למסור לקופת רבנו. והנני להציע אשר איש איש, יכתוב שמו ושם אמו, וסכום נדבתו, ובבוא רשימת המנדבים הנה, יקראו באוהל הקדוש, לעורר רחמי וחסד אל עליון.

בשני בניסן הורד המשכן, וכאמרם ז״ל (מד״ר שמות פל״ה ד׳) א״ר הושעי׳ כו׳ אמר משה לפני הקב״ה, והלא עתידים הם שלא יהי׳ להם, לא משכן, ולא מקדש, ומה תהא עליהם, אמר הקב״ה אני נוטל מהם צדיק אחד וממשכנו בעדם, וכתי׳ יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו,

דבר קשה וכבד הוא בעיני ה׳ להמית את חסידיו (רש״י וראב״ע, והמהר״ל מפראג האריך בזה, שראוים החיים לצדיקים גם על צד ההפלגה ונגד הטבע, ורק שאין רצון הצדיקים במה שהוא נגד הטבע) והוא מהגמרא (ר״ה נ״ח ב׳) שקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלקינו, וגדולה מזו שמענו, מרגליות הקונה מפי זקן (במד״ר איכה פ״א ל״ז) על ר׳ יוסי ממלחיא במעמד ר׳ יוחנן וריש לקיש ור׳ יצחק פאסקא, מצינו שסילוקן של צדיקים קשה לפני הקב״ה יותר כו׳ ומחורבן בית המקדש, כי הם עמוד התורה והמצוה, ראשי אלפי ישראל המלמדים דעה, ויראת ה׳ ואהבתו לעם סגולה.

מחנה אלקים עם הקדש, לאורם יסעו, ויתעלו בעילוי הצלחה הנפשית, המשובצת בכשרון מעשים נעימים, גלילי החיים הזמני.

גבורי ישראל, מגיני ארץ, גם בהשיבם נפשם אל חיק אביהם שבשמים, אשר לו משלימים נפשותם (מד״ר בראשית פ״ג בתחילה) הנה לא זה מלבד שלא יפרדו מעל צאן מרעיתם, הנה עוד מתרפסים להדום כסא מרום, להתיצב לפני הוד אל רם ונשא, להגן על עם ישורון, (עי׳ מד״ר בראשית פמ״ד ח׳)) לדרוש רחמי וחסדי האב על בניו, עמו ונחלתו.

תלמידי הוד כ״ק אאמו״ר הרה״ק זצוקללה״ה נבג״מ זי״ע, הכ״מ, מקושריו מחבבי שמו וזכרו, יתאספו ביום היאצ״ט, בשני בניסן הבע״ל — להתפלל במנין קבוע, בש״ק שלפניו ישתדלו לעלות לתורה, ובערב יבחרו וירימו מי שיתפלל לפני התיבה, מהראוי אחד כל הג׳ תפלות, מעריב, שחרית, ומנחה, אך אם ימצאו לנכון לחלקם, יתפללו שנים או שלשה, כל אחד תפלה שלימה, ולא ימהרו בתפלתם, אחרי תפלת ערבית יחזרו דא״ח בעל פה ואם אין מי שיחזור בע״פ ילמדו בספר בפנים, כשעה ויותר. בבוקר קודם התפלה ילמדו פרק תניא, אחר התפלה ילמדו משניות, אותיות השם ונשמה, מהראוי שביום הזה יהי׳ התועדות אנ״ש יחיו, לחזק ולהתיעץ באופן הטבת מצב הרוחניי בלימודם והדומה. כל אחד ירים תרומה באחת הקופות, רבינו מאיר, תומכי תמימים, קופת רבינו, לזכר היום המיוחד הלזה, תפלת מנחה ואחריו לימוד פרק תניא.

האל הטוב יחזק לבבינו, להיות מקושרים באמת ובתמים בלב שלם, ונזכה להיעוד המקווה והקיצו ורננו שוכני עפר, והוא כ״ק אאמו״ר הרה״ק זצוקללה״ה נבג״מ זי״ע הכ״מ בתוכם וישמיענו נפלאות בתורת אל חי.

והיו ברכה ושלום כאו״נ והדורש שלומם וטובם, מוקירם ומכבדם ברגשי בכוד ויקר. בן מורם ורבם,

יוסף יצחק שניאורסאהן

העתק מכתב כ"ק אדמו"ר נבג"מ מתמוז תרפ"א, להתמימים דווארשא, אחרי קבלו אז בתחלת חדש תמוז ידיעה מהתיסדות ישיבת תומכי תמימים בווארשא, ע"י התמימים הקשישים דשם והי' בהתפעלות והתרגשות של שמחה מבשורה זו, עד אין שעור, ודבר עמדי הרבה מזה במשך איזה ימים בשמחה מופלגה ואמר שבעזרתו ית' הוא מקוה, שהמוסד יגדל ויפרח ויפיץ אור גדול בעולם וכשבוע קודם עזבי המדינה בדרכי למדינת פולין, עשני שליח מצוה למסור להם המכתב הנכחי, ומסר לי גם בע"פ הרבה דברים בזה אבל ימים אחדים קודם עזבי המדינה, לקח ממני חזרה המכתב, ואמר שהחליט לשלחו בדרכים אחרים, אשר אחרי הרפתקאות שעברו עלי בדרך נסיעתי זאת יותר מחצי שנה עד שבאתי למדינת פולין, ראיתי שבאמת מן הנמנעות הי' לי לקיים שליחותי זאת להביא המכתב בשלימות וד"ל

ב"ה א' לסדר דרך כוכב מיעקב וקם. י"א תמוז תרפ"א

אל תלמידינו היקרים חניכי המוסד הקדוש
תומכי תמימים יושבי עי"ת ווארשא,
ד' עליהם יחיו,

ימי אור וימי שמחה לי הימים האלו, מני אז נודעתי מאת ידידינו התלמיד היקר והנעלה ווח"ם אי"א מו"ה שניאור זלמן ב"ר משה שי' מאשר יסדו תומכי תמימים במחנם הט'. ואשא כפי אל ה' צבאות להלל ולשבח כי זיכני לראות את אחיי בני (וכמארז"ל דהתלמיד נק' בן) הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק נבג"מ זי"ע, עושים רצונו, להרביץ תורה ברבים על טהרת קודש הקדשים, בעבודה שבלב זו תפלה, לעורר את הלב לאהבה את ה' וליראה את שם הגדול והנורא. ואתחנן אליו ית' כי הוי' אלקינו ואלקי אבותינו יהי' בעזרכם וישרה ברכתו במעשי ידיכם, ואור התורה תאיר במושבותיכם ותתרבה גבולכם בתלמידים בעלי תורה ועבודה.

והנה איך לסדר מוסד כזה, הלא ידוע לכם ת"ל בטוב, להיות כי לאשרכם בעצמכם זכיתם ללמוד בהמוסד הקדוש אשר יסדו הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, וברית כרותה עפ"י דת תורתינו הקדושה כי טוהר נשמת הוד אבותינו רבותינו הקדושים האצולה, חופפת לעולם על מפעליהם, תלמידיהם, המשפיעים המשגיחים, ראשי הישיבה, התומכים והעוזרים, להתברך בברכה כפולה, ובהצלחה מופלגת, בכל אשר להם בגו"ר, ואשר עין בעין נראה כי הוי' אלקי ישראל בקרבם שוכן.

וברוחא קדישא דטהירן עילאה אשר האציל הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע — עלי, וישימני למנהל פועל, (כמבואר בדברי קדשו בדיבור ש"ת רס"ז, באולם הגדול, אשר הנותן תורה לעמו ישראל יתן לי כח ועוז לנהל את המוסד הקדוש ולכלכלו אל נקודת האמת) אבוא בעז"ה על הסדר לדבר אתם ע"ד סדר התיסדות המוסד הזה, וכלכלתו בהצלחה מופלגה.

והיו ברכה ושלום כאוות נפשם ונפש בן מורם ורבם, החי חי עמנו בכל מפעל טוב, ואין טוב אלא תורת ה' תמימה, המשיבת נפש, והמאירה בכל אשר לנו, מנפש ועד בשר.

הדו"ש באהבה והמברכם בברכה כפולה,

יוסף יצחק שניאורסאהן

העתק מכתב מאחד מאנ"ש מתושבי ראסטאוו, אשר בשנת תש"ח עלה בידו להמלט על נפשו לפאריז, ומשם כתב לכ"ק אדמונ"ע ותאר בפרטית איך שאחרי מס"נ רב שהי' לאנ"ש והתמימים דראסטאוו, עלה בידם בחדש אדר ת"ש לפנות עצמות קדושים של רנ"ע על הבי"ע החדש וגם לבנות שם אהל (אשר עפ"י גזירת הרשות עשו מהבי"ע הישן מגרש וגם בנו שם בנינים)

המכתב בכללו אינו מסודר כ"כ, וגם לשונו מגומגם, אבל הקורא יראה בו די מפורט ומתואר המס"נ הרב שהי' לאנ"ש בזה

מטעמים מובנים השמטתי בההעתק קטעים אחדים גם שמות אנ"ש והתמימים שהתעסקו בזה הנזכרים במכתבו מפורש (אשר זכותם גדול וראוי הי' באמת שיחקק שמם לברכה לזכרון עולם) הוכרחתי להשמיט, ולהזכירם רק ברמז

הנה תכן המכתב כמעט בלשונו

. . . אחרי שבא ר"א מחרקוב וסיפר שנתקבל לשם מכתב מכ"ק שליט"א[1]) להעביר האהל כו' נסע רמ"ו ל. ליעקאטרינאסלאוו להגרלוי"ש

1) כ"ק אדמו"ר נ"ע.

נ״ע [2]) להורות לנו איך להתנהג בפינוי עצמות הקדושים של רבנו אדמו״ר זי״ע. ותיכף כשבא חזרה נתאספנו מנין עשרה אנשים ר״צ ק. ר״מ ק. ר״מ ש. ור״י ק. ורמ״ו ל. ורח״י ע. ור״נ ל. ור״א מחרקוב. ור״י א. ואני הכותב, וקבלנו עלינו תענית ביום זה, ושפכנו עלינו ט״ק [3]) והשגנו אצל בנו של ר״מ ש. מטה חזקה וחלקה בלי מסמרים, ובשעה מאוחרת בלילה הלכנו אל הבי״ע. והי׳ חשך ואפילה משונה, וגשם גדול שטף עד מאד, וגם עדיין הי׳ שלג וקרח הרבה. וכשנתקרבנו אל הציון בקשנו כולנו מחילה כו׳ והראשונים התחילו ר״י ק. ור״צ ק. וחפרנו גם מסביב להקבר. בתוך הקבר ירדו רק שלשה, ר״צ עמד אצל הראש, ור״מ ק. באמצע, ואני עמדתי אצל הרגלים, ורמ״ו עמד למעלה אצל הקבר והורה לנו איך להתנהג. הטלית הי׳ בשלימות וכסה הפנים והזקן, כל הראש וכן כל הגוף הקדוש והרגלים הכל הי׳ בשלימות. רק ברגל אחת אצל העקב הי׳ קצת מעוקם וכעין סדק, ור״צ הישיר זה, ולקחנו את הגוף הקדוש עם שלשה טפחים מעפר הקבר והעלינו למעלה והנחנו בהמטה החדשה הנ״ל, בתו של ר״נ ל. נתנה בערך י״ב מעטער וועבל לייווינט, ואני הבאתי סחורה חדשה לכסות המטה, חשבנו מתחלה לשא המטה על כתפנו עד הבי״ע החדש, אבל מכמה טעמים ראינו שזה מן הנמנעות, וגם כי הי׳ משא כבדה הארון והעפר כו׳ וזה הי׳ לא לפי כחינו אז. שהיינו חלושים מאד מהתענית, וגם הגשם המשונה וחשכת הלילה כו׳, ודאינו שאין עצה רק להשיג מכונה (מאשין) אבל בלי רשיון מיוחד א״א הי׳ להשיג מכונה. ועלה בדעתי לבקש את בנו של י. ל. שהי׳ ממונה על המכונות. והתנפלתי לפניו בבכיות ובקשות שיתן לי מכונה בשביל הלוית מת. וכמובן אם הי׳ יודע האמת שזהו בשביל פינוי עצמות הקדושים של רבנו אדמו״ר זי״ע הי׳ מגרש אותי תיכף מביתו ולא הי׳ מועיל שום

---

2) הוא ניהו הגאון החסיד **מרן ר׳ לוי יצחק נ״ע** שניאורסאן, נינו ונכדו של רבנו הצ״צ נ״ע, ואביו של כ״ק אדמו״ר שליט״א, אשר הי׳ מכורסם לגאון נפלא בתורה הנגלית, ולגאון ומשכיל נפלא בדא״ח, מעיין הנובע, ופה מפיק מרגלית בכל מקצועות התורה בנגלה, ודא״ח, וקבלה. אמרו עליו על ר׳ לוי יצחק שהי׳ בקי בכל ספרי וכתבי קבלת הרמ״ק והאריז״ל, והי׳ מתלמידי ומקושרי רנ״ע המיוחדים אשר לא זז מחבבו. שמש בכתר הרבנות בעיר יעקטרינאסלאוו כשלשים וחמש שנים, ובמשך שנות החירום דמלחמת עולם השני׳, „נשלח״ לארץ גזירה ומדבר שמם בכפר קטנה בחבל קאזאקסאן. ואחרי ריבוי צרות ועינוים ומחלאות שונות שם, ניתן לו „חופשה״ והעבירו אותו לעיר אלמאטא שם בחבל ההוא. ושם נגוע ויאסף אל עמיו ביום כ׳ מנ״א תש״ד. זללה״ה ויהי׳ למליץ יושר עבור זוגתו הרבנית הצדקת המפורסמת חנה שליט״א (בתן של גדולי הדור בת הרה״ג הרה״ח ר׳ מאיר שלמה נ״ע הגאב״ד דניקאלאייעוו נכדו וממלא מקומו של הגה״ח ר׳ אברהם דוד נ״ע לאיזאיט, בעל ספר המפורסם „קב ונקי״ על גיטין, וס׳ בית אהרן הנדפס בהסכמת כ״ק אדמו״ר מהר״ש נ״ע, ובעל שער הכולל ונתיב החיים על הסידור תו״א) ובנם מחמדם כ״ק אדמו״ר שליט״א שינהל עדת חסידים מתוך הרחבה והצלחה מרובה ומתוך הרמת קרן כלל ישראל עד ביאת משי״צ בב״א.

3) מזה נראה שלא הי׳ להם מקוה.

בקשות, כי הי׳ קאם. אדוק, וע״כ העלמתי ממנו האמת ואמרתי לו שזהו בשביל נפטר אחד שנפטר זה עתה, אבל לא רצה בשו״א, והרביתי בהפצרות ובכיות ואמרתי לו שלא אצא מביתו עד שימלא בקשתי, ונכמרו רחמיו עלי וצלצל בטלפון שישלחו תיכף מכונה, ונסעתי תיכף להבי״ע, ובקושי עלה לנו להכניס הארון בהמכונה, ועשינו להמנהיג מחיצה בפ״ע, ואנחנו כולנו ישבנו בתוך המכונה מסביב להארון. וכשבאנו להבי״ע החדש לא הי׳ באפשר לכנוס עם המכונה דרך שער הבי״ע. ולקחנו הארון על כתפנו לשא עד מקום הקבר שחפרנו מקודם שהי׳ מרחק רב, והי׳ כבד מאד לפי חלישתנו אז. וגם הגשם הי׳ שוטף עדיין באופן משונה, והוכרחנו להעמיד המטה איזה פעמים לנוח מעט, וכשבאנו להקבר עשינו הכל כראוי, לכבוד קדושתו של רבנו אדמו״ר זי״ע וכפי אשר צוה וסדר לנו הורלו״י נ״ע בדיוק. וסביב ציון קבר רבנו נ״ע עשינו . . . כדי שלא . . . למחר נתודע לבנו של י. ל שהמכונה הי׳ בשביל העברת הציון של הרבי מליובאוויטש, ובא אביו י. ל. אלינו וספר שכלתו אשת בנו צועקת בטענות שאם יתודע זה להממשלה יפטרו בעלה ממשרתו ויענש עוד בעונש חמור. והלכתי לביתו של בן י. ל. להרגיע רוחם, „והסברתי״ לו כי דבר גדול עשה ואני מבטיח לו בזכות רבנו נ״ע שלא יגיע לו מזה שום היזק. וב״ה הכל עבר בטוב. בעוד איזה ימים עלה ביד ר״צ ק. להעביר על הבי״ע החדש גם קברי הרר״ש והר״נ גו״א. הר״צ לקט והישיר עצמותיהם, וקנו מקומם באיתו הסדר כמו על בי״ע הישן, אצל הרר״ש מצאו מטפחת של משי [4]).

אחרי זה נסע רמ״ו לל״ג לאנ״ש דשם והביא סכום כסף ועשינו אהל חדש מהאבנים שהעברנו מהאהל הישן. גודל האהל הוא במעט קטן מהאהל הישן, ומהאבנים שנשארו עשינו מקוה בביתו של ר״נ ל., ואני הייתי הולך על האהל לפרקים קרובים להשגיח כו׳, בזמן האחרון לא היו באים כ״כ אורחים על האהל, אבל פדיונות היו שולחים. ואני ור״נ ל. היינו מקבלים הפדיונות. אחרי גירוש היטלר ימ״ש כשבאתי חזרה לראסטאוו מצאתי שהדלת מהאהל היתה שבורה, והשתדלתי אצל . . . ונתנו לי בהלואה סכום הנצרך ותקנתי הדלת כראוי, וכתבתי למר ל. הנמצא במאסקווא וקבץ מאנ״ש דשם הסכום שלויתי אצל . . . „ והוא בעצמו המציא הכסף ישר ע״ש . . . . גם תקנתי סביב הציון חבל ברזל ממסמרות חדים שלא יגע שם יד זר חלילה. כן תקנתי גם נר תמיד במשרד של הבי״ע. והתדברתי עם . . . ש. והבטיח לי שישגיח תמיד על האהל. ועבור זה הבטחתי לו שאודיע זה לכ״ק שליט״א.

---

4) אם אין זכרוני כוזב לי כמדומני ברור שאחרי הסתלקות רנ״ע נתן כ״ק אדמו״ר נ״ע אחת המטפחות של משי המיוחדים, שרנ״ע הי׳ דרכו בקודש תמיד להחזיק בידו בעת אמירת דא״ח בדבים כידוע לאנ״ש — להרר״ש ז״ל במתנה לשמירה ולהצלחה, ובעת פטירתו של הרר״ש ז״ל הניחו המטפחת הזאת בארונו למנוחת עולמים.

המתעסקים הנ"ל בפינוי עצמות הקדושים כולם שחל"ח במשך שנים האחרונות, ר"צ ק. ור"מ ק. מונחים לא רחוק מציון אדמו"ר נ"ע כארבעה מעטער. כעת נמצאים בראסטאוו מאנ"ש והתמימים ר' מ. . . .

זכות רבנו אדמו"ר זי"ע יעמוד לנו שנזכה עוד להתראות בשובע שמחות עם כ"ק שליט"א לקבל פני משי"צ בב"א.

ממני בן

לזכר קדושים

אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי על שבר בית אבא נ"ע. שני אחי היקרים ואחותי היחידה היקרה עצמי ובשרי ומשפחתם. שנפלו בחרב על קדה"ש בימי הרעה ר"ל, ונשארתי יחידי מכל בית אבא נ"ע.

אחי הגדול הרח"ח **אברהם יצחק**. נפש יקרה ועדינה. ווח"ס וגדול בתורה ויראה. תמים באמת מהתמימים הראשונים דישיבת תומכי תמימים בליובאוויטש.

אחותי הגדולה היחידה **הרסה**. עדינת הנפש ויר"א מלומדת ומצוינת בכשרונותי' ומדותי' התרומיות. דוקטר למדיצין. ובעלה המצוין ויר"א היקר באנשים **אלימלך** בן שיינא וילדיהם הנאהבים והנעימים.

ואחי הצעיר **שמואל שניאור זלמן** מתלמידי ישיבת תו"ת בליובאוויטש. ת"ח ויר"א. מצוין במעלות ומדות תרומיות, דוקטר למדיצין. ואשתו העדינה **סימא** בת שרה ובתם הנחמדה.

כולם נפלו חללים בידי צר הצורר ימ"ש ביעקאטרינוסלב בכבשו העיר בשנת תש"א.

תנצב"ה ויהיו למליצי יושר

לזכר קדושים

כן אזכרה ואשפכה עלי נפשי, על שבר בית חמי וחמותי הי״ד שנספו ע״י הנאצים הארורים ימ״ש בהגעטא דווארשא, ה״ה כבוד חמי הרה״ח ר׳ יעקב טובי׳ הלוי (בן זיסיא ובן הרה״ח ר׳ שמואל ז״ל הלוי העבער שהי׳ מזקני חסידי ווארקי), אשר כל ימיו הי׳ בעל עסקים גדולים, ונדיב לב מצוין ביד רחבה לכל דבר טוב ומועיל, גדול בתורה ויראה (בבחרותו הי׳ תלמיד מובהק להגאון ר׳ מאיר דן נ״ע פלאצקי מאסטראווע, בעל ספרי „כלי חמדה״ ו„חמדת ישראל״), הי׳ חסיד נלהב מחסידי אלכסנדר (להגה״ק בעל „ישמח ישראל״ ולהרה״ק בעל „תפארת שמואל״), ובתחלת מלחמת עולם הראשונה בחודש מנ״א שנת „ת׳ר׳ע׳ד׳ הארץ״ נמלט על נפשו ונפשות ב״ב מעיר מגורו קאליש בפולין מקום מערכי המלחמה, והתיישב בליובאוויטש, והתקשר בכל נימי לבו ונפשו ומאודו — כפשוטו וכמדרשו — לרבינו נ״ע, וגם רנ״ע הראה לו כל ימיו התקרבות וידידות מיוחדה במינה, ובתחילת חורף תרע״ו כשרנ״ע ומשפחתו הגלו והתיישבו ברוסטוב ע״נ דן, התיישב גם הוא וב״ב ברוסטוב, ואחר הסתלקות רנ״ע התקשר ג״כ בכל לבו נפשו ומאודו לבנו כ״ק אדמו״ר נ״ע, חכה לידידות והתקרבות מיוחדה במינה גם מבנו אדמונ״ע, עד כי הגיעו הימים הנוראים משלטון הרוצחים הארורים ימ״ש בפולין, אשר אחרי הצרות והעינויים שעבר עליהם בהגעטא דווארשא, נגוע ויאסף אל עמיו ביום י״ט מנ״א (אשר בדרך נס נודע לנו יום פטירתו), יהי זכרו ברוך ויהי׳ למליץ יושר עבור כל צאצאיו. ובחודש סיון תש״ב ע״י מקרה נתודע לכ״ק אדמונ״ע פה באמעריקא מפטירת חמי ז״ל, ערך בעצמו מכתב מיוחד לזוגתי תחי׳, „שמצטער מאד על האסון שקרה זה כבר בפטירת ידידי אבי׳ החסיד תנצב״ה, המקום ינחם כו׳ ״, ומאריך עוד בברכות למשפחת חמי ז״ל, ולמשפחתי, וחתם בכתי״ק, והמכתב כמובן שמור אצל זוגתי תחי׳, חכותו הגדול של אדמונ״ע יעמוד לכולנו בכל טוב.

וכן אזכרה ואשפכה עלי נפשי על חמותי הצדקת, אשת חיל מצוינה, מרת שיינא שרה בת ביילא ובת הרה״ח הגביר ר׳ יואל ז״ל סיטנר, עם בנם גיסי המופלא חסיד נלהב ונפש עדינה ר׳ שלמה דוד, חוגתו פאליע בת הינדא ובת אברהם אבא ז״ל, וילדיהם הנאהבים והנעימים זופיא, שמואל, בלומא, שבתי שלום, אשר פתיל חייהם נתק בידי האכזרים הארורים בהגעטא דלאדז, ולא נודע לנו גם יום היא״צ שלהם, הי״ד ותנצב״ה, ויהיו למליצי יושר עבור יוצאי חלציהם וקרוביהם וכלל ישראל.

לזכר עולם

מצבת זכרון לנשמת מורי ורבי

הרה"ח ר' מיכאל ב"ר שמעון נ"ע בלינער

ממפורסמי גדולי וחקני החסידים, אשר שמש עוד את רבנו הצ"צ נ"ע מפורסם אצל חסידי חב"ד בשם „ר' מיכאל דער אַלטער", או „ר' מיכאל נעווילער". משפיע בישיבת תומכי תמימים בליובאוויטש, כמעט מיום הוסדה עד יומו האחרון, שנפטר בשיבה טובה ובשם טוב בליובאוויטש, ביום כ"ח מ"ח, תער"ב, ושם מ"כ. זללה"ה, ויהי' למליץ יושר.

לזכר נשמת דודתי, (אחות אמי מורתי נ"ע)
הרבנית המצוינת בצדקותה ובחכמתה,

חי' לאה באדאנע בת הדסה ובת שניאור זלמן ז"ל

אשת דודי הגאון החסיד, ר' מתתי' נ"ע, הגאב"ד דזלטנשי. נפטרה ביום כ"א אייר ל"ו לספירה, שנת תרצ"ז, תנצב"ה.

לזכר נשמת רעי כנפשי כאח לי
הרב הגאון המצוין בנגלה ובחסידות, בעל כשרון נפלא, פאר התמימים,

ר' אברהם אלי' ב"ר שמואל ליפמאן ז"ל פלאטקין

נפטר בפאריז ביום ח' מ"ח תש"ט, והובא למנוחת עולמים בעיה"ק צפת תובב"א. תנצב"ה.

לזכר נשמת הווח"ס, מופלג בתוי"ר

ר' ישראל נטע ב"ר שלמה ז"ל

נפטר כ"ט ניסן תש"ד.

וזוגתו האשה הצנועה

מלכה בת"ר צבי הכהן ע"ה

נפטרה כ"ג אד"ר תר"ס.
תנצב"ה.

הורי ידי"נ הגביר הווח"ס, מארי דעובדין,

ר' חיים שלמה שי' פאלמער, משיקאגה.

לזכר נשמת הגביר הוחה"ס נשיא אגודת חב"ד דשיקאגה

ר' פנחס ב"ר אפרים משה ז"ל נפטר י"א אייר תש"ח.

וזוגתו הכבודה רחל מלכה בת"ר משה דוב ע"ה. נפטרה י"א אלול תש"ד.

תנצב"ה.

הורי ידי"נ הגביר היקר באנשים, ר' אהרן שי' ריסמאן משיקאגה.

לזכר נשמות הגביר היקר באנשים

ר' יעקב בן שרה ובן שמואל ז"ל

נפטר י"ט כסלו תשי"ג בנויארק

ואחיו הצעיר התמים הנעלה מר' נתן ע"ה. נפטר י"ז אד"ש תרפ"ט בוויען.

תנצב"ה.

בני החסיד הגביר הנודע בשמו ר' שמואל גוראר' נ"ע

לזכר נשמת החסיד המופלג בתוי"ר
מראשי מיסדי אגודת חב"ד בארה"ב וקנדה הגביר המפורסם

ר' משה אליעזר ב"ר יחיאל מיכל הלוי ז"ל

נפטר ו' אייר תרפ"ה.

וזוגתו האשה הצדקת רחל עלקא בת"ר יקותיאל הכהן ע"ה.

נפטרה כ"ב אייר תרצ"ט.
תנצב"ה.

הורי האחים הגבירים העסקנים המפורסמים

ר' חיים זלמן, ור' אברהם דובער, ור' יצחק ארי', ור' יקותיאל —

(המכונה סעם) — שי' למשפחת קרעמער המפורסמה.

לזכר נשמת האשה הצדקת, עדינת הנפש

מרים רחל בת״ר זלמן חיים ע״ה.

נפטרה י״ג אייר תש״י.
תנצב״ה.

אשת החסיד והעסקן, הגביר המפורסם ר׳ ארי׳ ליב שי׳ ראזמאן

לזכר נשמת התמים המצוין.

הרה״ח ר׳ צבי הירש ב״ר ראובן ז״ל ליברמן

נפטר י״ט אדר תשי״א. ומ״כ בעיה״ק צפת תובב״א
תנצב״ה.

אחיו של התמים המצוין, הר״ר חיים שי׳ ליברמן — מזכירו הפרטי של כ״ק אדמו״ר נבג״מ. —

לזכר נשמת התמים הווח״ס, מצוין במדות תרומיות

ר׳ בן ציון ב״ר אברהם יקותיאל ז״ל סאקאליק

נפטר כ״ד מ״ח תשי״ב.

וזוגתו הצנועה חנה פרומא בת״ר ארי׳ דוב ע״ה. נפטרה ח׳ אייר תשי״א
תנצב״ה.

לזכר נשמת הרה״ח, מהתמימים הראשונים דישיבת תומכי תמימים בליובאוויטש

ר׳ שמואל מנחם ב״ר יהושע אפרים ז״ל קנטרוף

נפטר ביום שביעי של פסח תשי״ג.
תנצב״ה.

ואלו יעמדו על הברכה

ה״ה תלמידיו וידידיו הנאמנים של כבוד מרן המחבר שליט״א, אשר בהודעם מהחלטת הועד להוציא בהוצאה שני׳ את הספר „אשכבתא דרבי״, הקדימו עצמם והמציאו להועד דמי קדימה עבור הספר, כל אחד כפי מצבו והרגשי נפשו וחפץ לבו. ואנו מוצאים לנכון להזכיר כאן בסוף הספר, שם כ״א מאלו שהקדימו עצמם להשתתף בהוצאת הספר, ויזכר שמם לעולם לברכה, להתברך בכל טוב בגשם ובדוח.

הרב יצחק צבי הכהן שליט״א פלדמן, יו״ר הועד להוצאת הספרים „תפארת ציון״ ו„אשכבתא דרבי״. לזכות זוגתו אשת חיל מצוינה מדת שרה תחי׳ וצאצאיהם היקרים, זרע בדך ד׳. ולזכות ולחיים ארוכים וטובים של הוריו המכובדים מאד, ה״ה אביו הגביר הנדיב, ממיסדים הראשונים של המוסד „תורה ודעת״, ומחברי הדירקטריום היותר מכובדים, ועמד בראש המוסד במשך הרבה עשרות בשנים, כ״ש מו״ה דוב שי׳ ב״ר מנחם מענדל הכהן ז״ל, ואמו אשת חיל מפורסמת מרת חנה זעלדא תחי׳ בת ר׳ פנחס הכהן, יתברכו בכ״ט.

ולזכר נשמת חמיו הר״ר יעקב ב״ר ארי׳ הכהן, נפטד כ״ז ניסן תשכ״ח, ונשמת חמותו פרומא בת ר׳ יצחק, נפטרה ו׳ ניסן תשי״ח, יהיו למליצי יושר.

הגביר הישיש הנדיב המפורסם, מופלג בתורה ויראה וחס״ס מו״ה ליב שליט״א מערקין, לזכות זוגתו העדינה והכבודה מאד, מרת טייבא תחי׳, עם בנו הגביר הנדיב המפורסם במעשיו הכבירים לטובת הכלל והפרט וביראת ד׳ שעל פניו מו״ה גרשון יצחק (המכונה הרמן) הי״ו, לזכות זוגתו העדינה והכבודה מרת שרה תחי׳, וצאצאיהם הנחמדים והיקרים שי׳, ולזכר ולעילוי נשמת אמו הצדקת מרת שרה ז״ל בת ר׳ ישראל יהודה ז״ל, נפטרה ביום ב׳ אייר תש״ב, תהי׳ למליצת יושר.

משפחת ביסטריצקי המפורסמה, עם האם הרחמני׳ הכבודה מאד העומדת בראשה, מרת שפרה תחי׳, לזכר ולעילוי נשמת ראש המשפחה בעלה ואביהם חקנם הגביר המפורסם בנדיבת לבו, ת״ח מופלג, הרבני החבר מרדכי בן הרב יהודה ליב ובן מרים שיינדל, נפטר ביום ש״ק פ׳ בשלח י״ז ימים לחודש שבט תש״ל, ולזכות צאצאיו בניו ובנותיו וחתניו וכלותיו, עם הנכדים והנינים, כולם אהובים וברורים ומופלאים, יתברכו כולם בכ״ט.

ר' מנשה הכהן שטיין שיחי', מראשי עסקני ישיבת תורה ודעת והמתיבתא כחמשים שנה, נשיאה לשעבר וכעת גזבר הישיבה

לז"נ הוריו: מאיר בן שמואל זיינוויל הכהן ע"ה, ליבע טובא בת אהרן ע"ה אשתו. שרה בת ר' יוסף הכהן ע"ה, בתו: חי' רעכיל ע"ה בת ר' מנשה הכהן נ"י

הרב ר' אברהם נתן הכהן שליט"א קאהל, מהעסקנים המכובדים חברי הדירקטריום דמתיבתא תו"ד, לזכר ולעילוי נשמת אביו הרה"ח ר' סנדר חיים ב"ר אברהם נתן הכהן ז"ל, ולזכר נשמת דודו (אחי אביו) הרה"ח ר' שמואל ז"ל ב"ר אברהם נתן ז"ל, שהי' מפורסם בעולם החסידים בשם ר' שמואל למברגר, כי הי' מגדולי חסידי חב"ד בעיר למברג, וכל קהל חסידי חב"ד בלמברג היו מתנהלים בכל הנהגותיהם עפ"י הוראות ר' שמואל הנ"ל. ועליו מסופר בספר „מפתח מאמרי אדמו"ר הריי"צ נ"ע", שכאשר בא פעם לאטוואצק בתור חסיד ונכנס על יחידות לאדמונ"ע, הנה ביקש מאדמונ"ע שיאמר לפניו מאמר חסידות, וענה לו אדמו"ר שמנהגו הוא לאמר מאמר חסידות בש"ק, וענה לו החסיד ר' שמואל הנ"ל, שאצלו כשרואה את הרבי כעת, הנה אצלו הוא היום הזה יום שבת ויום קודש, ונפלא הדבר שאדמונ"ע אמר אז לפניו באמת מאמר על פסוק „ואתה ברחמיך הרבים". אבל שם בספר „מפתח המאמרים" נפל טעות, שכנוהו בשם שלמה, כי שמו הי' כאמור שמואל מלמברג. — ימלצו טוב עבור משפחתם וכלל ישראל.

הרב הלל שלים"א מעדליא, הרב הראשי של הקהלה היהודית באנטווערפן בבעלגיא, לזכר נשמת אביו הגאון החסיד (במובן התקופה מלפנים שלפני מלחמת העולם הראשונה) מרן הרשי"ל זצ"ל שהי' הרב הראשי בעיירה הגדולה והמפורסמת וויטעבסק ברוסיא. יהי זכרו ברוך, וימליץ טוב עבור משפחתו וכלל ישראל.

הרב יהודה ארי' לייבוש שי' הלוי העבער מפיטסבורג, לזכר ולעילוי נשמת הוריו הרה"ח ר' יעקב טובי' הלוי ז"ל, בן החסיד המפורסם ר' שמואל הלוי ז"ל העבער, ואמו החסידה שיינא שרה בת החסיד ר' יואל ז"ל סיטנער, ואחיו החסיד ר' שלמה דוד וזוגתו וילדיהם הי"ד, אשר כבר נזכרו בפסקא לזכר קדושים. ולזכר ולעילוי נשמת חמיו החסיד ר' נח ב"ר פנחס וחמותו שרה בת ר' אשר תנצב"ה. ולזכות זוגתו הרבנית הכבודה מרת שפרינצה פערל תחי', וכל צאצאיהם שי', יתברכו בכ"ט.

הנביר הנדיב המפורסם ר' יעקב הי"ו האפמאן, בן החזן המפורסם ר' יצחק ז"ל, לזכר ולעילוי נשמת זוגתו הכבודה יראת חטא ומלומדת מרת ביילא בת חנה באשא, נפטרה ביום כ"ח שבט תשל"ו, תנצב"ה ותהי' למליצת יושר עבור בעלה וכל משפחתה.

הרב אברהם יעקב הכהן שליט"א פאם, ר"מ במתיבתא תר"ד, ונשיא הכבוד של ועד הרבנים המיוחד בהועד להוצאת הספרים „תפארת ציון" ו„אשכבתא דרבי". לזכר ולע"נ אביו הגאון ר' מאיר זצ"ל ולע"נ אמו הצדקת מרת רחל לאה ע"ה.

הרב ר' אלעזר הכהן שליט"א כהנאוו, ר"מ במתיבתא תר"ד, מחבר ספרי „משמרת כהנים" וספר „תורת השביעית", לזכר ולעילוי נשמת אביו הגאון והצדיק ר' מאיר זצ"ל, שהי' מהר"מים הראשונים במתיבתא תו"ד כמעט מיום הוסדה, יהי' למליץ יושר עבור משפחתו הכבודה ועבור כללות המוסד, המתיבתא הר"מים והמנהלים והעסקנים המכובדים חברי הדירקטוריום, שיתברכו בהצלחה רבה בכל פעולותיהם לטוב בגשם וברוח.

הרב מנחם מענדל הכהן שליט"א פלדמן רב דבלטימוד, המפורסם בכשרונותיו המופלאים וגדולתו בתורה, לזכות זוגתו הכבודה רחל תחי', ולזכות בנם יחידם הרה"ג המופלא בתורה ובחסידות, הרב ר' פנחס הכהן שליט"א הרב דמעלבורן באוסטראליא, עם ילדיהם זרע ברך ד', ברוכים יהיו כולם.

הרב אהרן זליג הלוי שליט"א עפשטיין, ר"מ במתיבתא, מפורסם בגדלותו בתורה ובכשרונותיו המופלאים, לזכות זוגתו אשת חיל באמת וכבודה מאד מרת חי' תחי', בת הגאון ר' משה מרדכי זצ"ל שקאפ ונכדת הגאון ר' שמעון זצ"ל שקאפ, ולזכות בתם יחידתם ובנם יחידם, וחתנם וכלתם, היקרים, מצוינים ומאד מכובדים, להתברך בכ"ט בכל פרט בגו"ר.

הרב אהרן ישעי' שליט"א שפירא, ר"מ במתיבתא, תלמיד מובהק להגאון ר' שמעון זצ"ל שקאפ, אשר מזכירו ומרבה בשבחו בתורה, בהקדמתו לספרו המפורסם „שערי יושר", לזכות ולעילוי נשמת אביו הגדול שהי' מפורסם לחסיד גדול בתקופה הקודמת, רבי יעקב יצחק זצ"ל, ולזכר נשמת אמו הכבודה והחסידה (במובן התקופה שמלפנים) מרת חי' ע"ה.

יהיו למליצי יושר עבור צאצאיהם.

הכבודה הרבנית ברייגדל פערל תחי' פאגעל, לזכר ולעילוי נשמת בעלה היקר באנשים, מופלא בתורה וביראה, ומופלא בנדיבות לבו הטהורה ובמע"ט, הרב ר' מאיר ז"ל שנפטר פתאום בדמי ימיו ביום ג' טבת תשל"ו, בן הר"ר יחזקאל צדוק ז"ל, ולזכר נשמת אחותו רייזל פריידל בת ר' יחזקאל צדוק ז"ל, ולזכר נשמת אבי' של הרבנית תחי' הר"ר משולם ז"ל וויס, תנצב"ה ויהיו למליצי יושר. ולזכות אמו של הרב מאיר ז"ל הנ"ל מרת חנה תחי'. ולזכות אמה של הרבנית ברייגדל פערל הנ"ל מרת רייזע תחי' וויס, יתברכו בכ"ט מעו"ע.

הרב משה אוגענשטיין
הרב ישכר דוב אולמאן
הרב יצחק דובער אושפאל
הרב דד. ארי׳ איידעלשטיין
הרב יצחק אייכענטהאל
הרב מרדכי דוב אלטיין
הרב חיים אשכנזי
הרב יעקב באראן
דר. הערשעל בלאבשטיין
הרב ארי׳ בלאט
הרב משה בלאסבערגער
הרב יונה בלומענפרוכט
הרב ישראל בלומענפרוכט
הרב שלום בעלסקי
הרב ישראל בערגער
הרב מרדכי בעדקאוויץ
הרב שלמה דוב גאלד
הרב יצחק גענוער
הרב אברהם גאלדבערג
הרב שלמה אשר גאלדנער
הרב ישראל גארבער
הרב שלום דובער גוראר׳
הרב יהושע געלדצעהלער
הרב מיכאל דן געללער
הרב ברוך גראסס
הרב דוב גרינבוים
הרב מאיר גרייזמאן
הרב אברהם געלפאנד
הרב דוד דאקס
הרב יצחק אייזיק דויטש
הרב אברהם דיימאנד
הרב דוד דיימאנד
הרב אהרן שלום דרילין
הרב יעקב יהודא דייטש
הרב זאב יוסף האך
הרב מילטאן העלפגט
הרב מיכאל האלבערשטאם
הרב דוד העריס
הרב שלמה ווינבערגער
הרב חיים מרדכי ווייס

הרב שמואל משה ווייס
הרב יחזקאל ווייס
הרב יונה יצחק ווייס
הרב ברוך ווערטענטייל
הרב משה זיסקינד
הרב משה זכריש
הרב מ. טאקסין
הרב יוסף מענדעל טענענבוים
הרב אלי׳ הכהן יארמוש
הרב דוד הכהן יארמוש
הרב יהושע הכהן יארמוש
הרב יעקב לאופער
הרב משה לאנגער
הרב בנימין לאנגער
הרב חנוך לובלינג
ר׳ יעקב לובלינג ומשפחתו, תל אביב
הרב אברהם ליס
הרב מיכאל לוסטיג
הרב נתן מאטעשין
הרב זאב מאסקאוויץ
הרב אביגדור שלום מארדאוויץ
הרב שרגא מענדלאוויץ
הרב צבי מעגענס
הרב פנחס מענדעלסאן
הרב אברהם נעמעטצקי
הרב יעקב הכהן סווארך
הרב חיים סאלאווייטשיק
הרב שלמה סאנדבערג
הרב חיים סאנזער
הרב מרדכי סאפער
הרב דניאל סוקעניק
הרב פנחס צבי סינגער
הרב יואל עהרענרייך
הרב סנדר עפשטיין
הרב יחזקאל פאלגער
הרב אליעזר פיללער
הרב הערשיל פרנס
הרב בעריש פוקס
הרב משה פוקס
הרב ישראל פייגענבוים

הרב שמואל פיינטוך
הרב אברהם פינטער
הרב יצחק פינטער
הרב מרדכי פינטער
הרב וואלף פיעפש
הרב ש. פלאטקין
הרב אברהם פעדער
הרב יעקב פראנק
הרב משה אלעזר פריעדמאן
הרב יהודה פרענקעל
הרב משה יהודא פרענקעל
הרב יצחק מאיר ציוויאק
הרב מיכל הכהן קאגאן
דר. שמואל קאהן
הרב חיים מ. קאגאן
הרב שלמה קארענפעלד
הרב יוסף קוגעלמאן
הרב חיים זאב הכהן קווין
הרב שמואל קונסטלער
הרב שלום קלאס
הרב ה. קלאריסטענפעלד
הרב ל. קעלער
הרב ישראל קלעוואן
הרב יעקב שמחה קעסטען
הרב משה ראזינבוים
הרב יוסף ראזענבלום
הרב אפרים ראזענבלום
הרב קלמן ראטענבערג
הרב דוד ראטשטיין
הרב אברהם רובינפעלד
הרב דוב פנחס ראזענבלום
דר. חיים רהיין
הרב יוסף טובי' רודמן
הרב זושע ריממער
הרב מנחם ראקמאן
הרב יחיאל רומשטיין
הרב ירוחם שפירא
הרב יונתן שאפירא
הרב דוד שורין
הרב אליעזר שווארץ
הרב געדי שטערן
הרב לייבעל שטערן

הרב יצחק שלעזינגער
הרב הערשעל שעכטער
הרב ראובן מאיר שפילקי
הרב נתן תאומים
הרב בנימין תבורי

ביהכ"נ דפיפטע עווע. ניו יארק
בי"ד הסתדרות הרבנים, ניו יארק
קמיוניטי ביהכ"נ מאנסי, נ. י.
בית המדרש גבוה דבריסק
קאליפארניע
קהל א. א. א. ספרד, באסטאן, מאסס.

מר ומרת ברנרד איצקוביץ שיחיו
לזכות נכדתם בת שבע נעמי
שתחי' לאויט"א

לזכותו של יהודא צבי ב"ר חיים קליין
שיחי' ומשפחתו תחי'

לזכותו של פנחס יהודא שי' ב"ר חיים
דוב פיליפס

לזכות החפץ בעילום שמו שיחי'

הרב אלעזר באלק
לז"נ אמו בילא בת הרב ר' משה
יצחק ז"ל

לז"נ גרשון ב"ר אשר אנשיל ע"ה פרץ

לז"נ לייזר קעגיל ע"ה וריזל קעגיל
ע"ה

לז"נ ר. שמחה ב. נפתלי הערץ ע"ה

הרב אהרן נח גראסמאן
לז"נ זקנו נח בן ר' פנחס עלבוים
ע"ה

הרב חיים אברהם כץ
לע"נ ר' דוד אשר כץ זצ"ל

ר' בנימין האפמאן
לז"נ חיים אידל בהרב ר' ארי' בן
ציון ז"ל, ליבסון

הרב יעקב לאנגער

לז"נ ר' ישראל איסר ב"ר יהודה ע"ה טענענבוים

הרב בן ציון שיחי' ווינער

לז"נ אביו ר' זלמן מרדכי ב"ר אביגדור ע"ה, ולז"נ אחיו משה בן זלמן מרדכי ע"ה

מר. מיכאל שיחי' בלינער בר' זלקינר בר' דובער, ניני ונכדי זקן החסידים המפורסם בשמו ר' מיכאל נעוולער זצ"ל ששימש עוד את רבנו הצ"צ נ"ע, והי' המשמיע בישיבת תו"ת בליובאוויטש כמעט מיום הוסדה עד יומו האחרון בעלמא דין כ"ח מר חשון תער"ב ומ"כ בליובאוויטש, יהי' למליץ יושר

הרב ישראל מנדרוביץ ומשפחתו נ"י

לז"נ ר' מנחם ב"ר ברוך ע"ה, ר' ישראל ב"ר יששכר בעריש ע"ה, ביילא בת ר' אברהם יהודא ע"ה, שרה בת ר' מרדכי ע"ה

לזכרון עולם ולעי"נ הרה"ח דוב בעריש, בן הרה"ג ר' חיים מאיר יחיאל זצ"ל קיהן, נפטר ג' כסלו תשל"ו

In memory of

Don Michael Raphael Philips

לז"נ דן מיכאל ע"ה בן ישראל יואל שיחי'

By: Mr. and Mrs. Joel Philips and Beryl
Rifky and Zev Isseroff
Mr. and Mrs. Jack Isseroff and Family
Mrs. Fradel Frid

האחים בלומנפרוכט שיחי'

לז"נ אביהם הרב חיים אלכסנדר זיסקינד ע"ה ב"ר מנחם מאנעס לאוי"ט
ואביהם זקנם ר' מנחם מענדל ב"ר ישראל ע"ה
ואמם זקנתם יאכעט בת ר' יונה הלוי ע"ה
ואמם זקנתם בילא בת ר' מאיר ע"ה
לז"נ הרב חיים משה ב"ר מנחם ע"ה ראזענבערג

טוב שם משמן טוב

לזכר נשמת האשה החשובה טובת לב ובעלת חסד

יטא בת ר' חיים מאיר איזראעל ע"ה

שנפטרה בשם טוב בחצי ימיה, כ"ז אדר ראשון תשל"ו
יהי רצון שתמליץ טוב עבור בעלה דוד איזראעל
בנותי': רחל מלכה ובעלה יוסף דוב יצחק פארבוויץ ומשפחתם
הינדא לאה ובעלה אמנון מזומן ומשפחתם
אחיה: זישא ורעיתו לאה, משה ורעיתו פייגא — גרינוואלד
אחותה: חי' שרה פארבמאן ולכל משפחתה
משה יוסף ובריינדעל פארבמאן ומשפחתם
מרדכי לייב ונחמה מלכה פארבמאן ומשפחתם
יוסף צבי והינדא גרינוואלד ומשפחתם
אלכסנדר יעקב ואסתר געלפאנד ומשפחתם
אברהם אליהו ויהודית גרינוואלד ומשפחתם
ישראל בן ציון ושרה לאה גרינוואלד ומשפחתם

הרב שמשון מונד שליט"א

בעל מחבר תולדות מהרש"ל מטיטשין (האדמו"ר שלמה לייבלע מטיטשין זצוק"ל), הנהו נכד היחידי מהרה"צ הנ"ל, וכעת הוא מתגורר בעיר ציריך במדינת שווייץ, אצל מענדלהיים, ע"פ הכתובת:

Biletter Street 10, Zurich, Switzerland

לזכר נשמת פנחס בן ישראל גאבעל ע"ה

ראש הקהל שומרי שבת, קראקאס — ווענעזועלא, נפטר ג' ניסן תשכ"ה

הרב ישראל פעלדמאן ורעיתו יוכבד ומשפחתו שי'

לז"נ ר' ארי' לייב בן יעקב ע"ה, נפטר ל' כסלו תשכ"ז

Mr. and Mrs. Benj. Pessin

שיחיו לאויט"א

לז"נ יוסף ב"ר מאיר ע"ה, שמעון יעקב ב"ר חיים ע"ה, חי' ציפא בת ר' איזיק ע"ה — תנצב"ה

לזכות

טויבא בת ר' אברהם
חיים דוב ב"ר שמעון יעקב
מרים בת ר' יוסף
בלומא ראסיע בת ר' חיים דוב
שמעון יעקב ב"ר חיים דוב
צבי יצחק ב"ר חיים דוב

שיחיו לחיים טובים וארוכים

Mr. and Mrs. Abe F. Osheroff

שיחיו לאויט"א

לז"נ:

יוסף דוד ב"ר אהרן לייב
איטא רבקה בת ר' משה
שמעון יעקב ב"ר חיים
חי' ציפא בת ר' איזיק

תנצב"ה

לזכות:

אברהם פינחס ב"ר יוסף דוד
שפרה בת ר' שמעון יעקב
אליהו בער ב"ר שעפסל בנימין
שרה בת ר' אברהם פנחס
דוב יעקב ב"ר צבי
בת שבע בת ר' אברהם פינחס

שיחיו לחיים טובים וארוכים

אליעזר ב"ר שלמה קאפאלאוו ורעיתו

Mr. and Mrs. Leroy Kopolow

For the Zechus of the Members of their Family

לזכות:

נעכא בת ר' אליעזר
מרים בת ר' אברהם
חיים ב"ר אליעזר
חי' בת ר' ראובן
שלמה ב"ר חיים

יוכבד עדינה בת ר' חיים
פריידל בת ר' אליעזר
אביגיל בת ר' אליעזר
אברהם ב"ר יצחק צבי

שיחיו לחיים טובים וארוכים

לז"נ.

שלמה ב"ר פסח
אברהם ב"ר מרדכי
פייגא בת ר' אפרים

זכרונם לברכה

Dedicated by

Mr. and Mrs. Chaim Fraiman

שיחיו לאויט"א

לזכר נשמות הקדושים למשפחת פריימאן

שעלו למרום במוצאי חג השבועות תש"ג (1943)

הורינו היקרים.
יוסף ברוך ב"ר יחזקאל
חוה בת ר' יצחק צבי
אחינו היקרים
מנחם ב"ר יוסף
יחזקאל ב"ר יוסף
קלמן ב"ר יוסף

אחיותינו היקרות:
רייזע בת ר' יוסף
חי' בת ר' יוסף
רחל בת ר' יוסף
שרה איטא בת ר' יוסף
פריידא מלכה בת ר' יוסף

Alan Goldberg, Olympia, Washington

In Memory of My Father

החסיד ר' יצחק ראובן ב"ר יעקב ז"ל

חועתק וחוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ב